

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Ali GÖNGEN

İÇ TEHDİT ALGISININ DIŞ POLİTİKA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
ARAP BAHARI SÜRECİNDE TÜRKİYE VE İRAN ÖRNEĞİ

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2020

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mehmet Ali GÖNGEN

İÇ TEHDİT ALGISININ DIŞ POLİTİKA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
ARAP BAHARI SÜRECİNDE TÜRKİYE VE İRAN ÖRNEĞİ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Ramazan İZOL

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2020

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Mehmet Ali GÖNGEN'in bu çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Emine Akçadağ Algöz (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğretim Üyesi Ramazan İZOL (İmza)

Üye : Doç. Dr. Senem Atvur (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Kadriye Okudan Dernek (İmza)

Üye : Dr. Öğretim Üyesi Fatih Fuat Tuncer (İmza)

Tez Başlığı: İç Tehdit Algısının Dış Politika Üzerindeki Etkisi: Arap Baharı Sürecinde Türkiye ve İran Örneği
--

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :/...../2020

Mezuniyet Tarihi :/...../2020

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “İç Tehdit Algısının Dış Politika Üzerindeki Etkisi: Arap Baharı Sürecinde Türkiye ve İran Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Mehmet Ali Gönge

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Mehmet Ali Göngen
Öğrenci Numarası	20135239005
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Doktora
Programın Türü	() Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Ramazan İZOL
Tez Başlığı	İç Tehdit Algısının Dış Politika Üzerindeki Etkisi: Arap Baharı Sürecinde Türkiye ve İran Örneği
Turnitin Ödev Numarası	1480444535

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 239 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 22/12/2020 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 7

alıntılar dahil % 9'dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

22/12/2020

(imzası)
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
Dr. Öğretim Üyesi Ramazan İZOL

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iv
HARİTALAR LİSTESİ	v
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	vii
ÖZET	viii
SUMMARY	ix
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Dengesi ve İşbirliği Kavramları.....	10
1.1.1. Realizm ve Liberalizm.....	10
1.1.2. Eleştirel Kuram.....	24
1.1.3. İnşacılık/Konstrüktivizm	28
1.1.4. Post Yapısalcılık	31
1.2. Omnibalancing (Külli Denge)	35
1.2.1. Omnibalancing'i Güncellemek.....	41
1.2.2. Demokrasi Tartışmaları ve Üçüncü Dünya'da Demokrasi Sorunu	48
1.3. Bölgesel Güç Tartışmaları	57

İKİNCİ BÖLÜM

BUGÜNKÜ ORTADOĞUNU ŞEKİLLENMESİ VE ARAP BAHARI

2.1. Yapay Sınırlarla Oluşturulmuş Bir Harita: Ortadoğu	66
2.2. Ortadoğu'da Güç Mücadelesi Dinamiklerine Tarihsel Bir Bakış.....	76
2.2.1. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem.....	76
2.2.2. İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönem	79
2.2.3. İkinci Dünya Savaşı'ndan Arap Baharı'na.....	83
2.3. Arap Baharı.....	90
2.3.1. Arap Baharının Nedenleri.....	91
2.3.1.1. Demokratik Talepler	91
2.3.1.2. Daha Adil Ekonomik Paylaşım Talebi	94
2.3.1.3. Bilişim Teknolojilerinin Yaygınlaşması	95

2.3.1.4. Etnik ve Mezhepsel Çeşitliliğin Etkisi.....	96
2.3.2. ‘Arap Baharı’nın Şiddetli Yaşandığı Ülkeler	97
2.3.2.1. Tunus	98
2.3.2.2. Mısır.....	99
2.3.2.3. Libya	102
2.3.2.4. Yemen.....	104
2.3.2.5. Bahreyn	106
2.3.2.6. Suriye	109
2.3.3. ‘Arap Baharının’ Şiddetli Yaşanmadığı Ülkeler	114
2.3.3.1. Suudi Arabistan.....	114
2.3.3.2. Ürdün	115
2.3.3.3. Diğer Ülkeler	116
2.3.4. ‘Arap Baharı’nın Gerçekleştiği Ülkelerin Özellikleri	116
2.3.5. Arap Baharı ile Ortaya Çıkan Yeni Dinamikler	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN’IN İÇ TEHDİT ALGISI BAĞLAMINDA ARAP BAHARI POLİTİKASI

3.1. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri	124
3.2. İran Dış Politikasının Temel İlkeleri	126
3.2.1. Anti-Emperyalizm ve Batı Karşıtlığı.....	127
3.2.2. Velayet-i Fakih Anlayışı.....	128
3.2.3. Şii Jeopolitiği ve Rejim İhracı	129
3.3. Türkiye ve İran’da Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı	131
3.3.1. İran’da Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı.....	132
3.3.1.1. Pehlevi Hanedanı Dönemi	132
3.3.1.2. 1979 İslam Devriminden Sonraki Dönem	137
3.3.2. İran’da Uluslaşma Sürecine İtirazlar ve Sonuçları	140
3.3.3. Türkiye’de Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı	142
3.4. Türkiye’nin Arap Baharı Politikası.....	146
3.5. Türkiye’nin Suriye Politikası.....	155
3.6. İran’ın Arap Baharı Politikası.....	175
3.7. Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası	182

SONUÇ	194
KAYNAKÇA.....	201
ÖZGEÇMİŞ	221

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 İran ve Türkiye'nin Nüfusu, Ekonomik Gücü ve Savunmaya Harcadığı Bütçeyi Gösteren Tablo	63
Tablo 1.2 İran ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Askeri Gücünü Gösteren Tablo.....	64
Tablo 3.1 Toplam İhracat ve İthalat İle Seçilmiş 6 Ülkenin Toplam İthalat ve İhracatı.....	149
Tablo 3.2 İran'da Yıllara Göre GSMH Gösteren Tablo.....	189

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1 Dünyada Seçimlerin Yapıldığı Ülkeleri Gösteren Harita.....	48
Harita 1.2 Dünyada İfade Özgürlüğünün Durumunu Gösterir Harita	56
Harita 2.1 1789-1923 Osmanlı İmparatorluğu’nun Hâkim Olduğu Coğrafyayı Gösteren Harita	68
Harita 2.2 Sykes-Picot Antlaşmasına Göre Pay Edilen Yerleri Gösteren Harita	69
Harita 2.3 1946’dan 2000 Yılına Kadar İsrail’in Filistin Aleyhine Topraklarını Genişlettiğini Gösteren Harita.....	87
Harita 2.4 Irak İçindeki Belli Başlı Etnik ve Dini Grupların Dağılımını Gösteren Harita.....	90
Harita 2.5 Arap Baharı’nın Yaşandığı Ülkeleri Gösteren Harita	116
Harita 2.6 Ortadoğu’da Petrol Çıkan Yerler.....	118

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 2.1 Petrol Rezerv ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı (%).....	71
Grafik 2.2 Doğalgaz Rezerv ve Tüketiminin Ükelere Göre Dağılımı (%).....	71
Grafik 2.3 Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Ömrü (Yıl).....	72

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
D-8	: Developing Eighth/ Gelişmekte olan Sekiz Ülke
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HDP	: Halkın Demokratik Partisi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
ID	: İslam Devleti
IKBY	: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
İSİD	: Irak Şam İslam Devleti
KBY	: Kürdistan Bölgesel Yönetimi
KCK	: Koma Civaken Kurdistan/ Kürdistan Topluluklar Birliği
KDPI	: Kürdistan Demokratik Parti İran
KUK	: Kürdistan Ulusal Konseyi
MCHP	: Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	: Milli İstihbarat Teşkilatı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization/ Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Partiya Karkeren Kudistane/ Kürdistan İşçi Partisi
PJAK	: Partiya Jiyana Azad a Kürdistane/ Kürdiistan Özgür Yaşam Partisi
PYD	: Partiya Yekitiya Demokrat/ Demokratik Birlik Partisi
SMDK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu
SMDUK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YPG	: Yekiniyen Parastina Gel/ Halk Savunma Birlikleri

ÖZET

Ortadoğu'nun iki köklü ülkesi olan Türkiye ve İran'ın Arap Baharı karşısında takındığı politik tutum bu tezde realist paradigmanın alt teorisi olan Omnibalancing teorisi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada, Omnibalancing teorisinin kullanılmasının esas sebebi devletlerin birbirleriyle olan ilişkilere odaklanan ana akım Uluslararası İlişkiler kuramlarının aksine, Omnibalancing teorisinin iç politik mücadelelerin veya iç politikada meydana gelen gelişmelerin de dış politika inceleme sürecine dâhil etmesidir. Ortadoğu'nun bu iki bölgesel gücünün, etnik ve mezhepsel olarak heterojen olması, içerde ortak bir kimlik oluşturamaması gibi özellikleri bu iki ülkenin dış politikasını incelerken “içerden” bakmayı zorunlu kılmaktadır. İran ve Türkiye'nin son yıllarda iç siyasetinde yaşananlar incelendiğinde, İran'da reformist ve muhafazakârlar, Türkiye'de muhafazakâr ve Kemalistler arasında gergin bir kutuplaşmanın/ hesaplaşmanın olduğu görülecektir.

Arap Baharı başlamadan İran'da reformistler ve muhafazakarlar arasında epey bir süredir devam eden siyasi sürtüşme 2009 yılında zirveye çıkmış ve İran'da rejime karşı kitlesel gösterilere dönüşmüştür. İran rejiminin sert müdahalesi ile gösteriler bastırılmışsa da Arap Baharı boyunca İran siyasetinde etkisini hissettirmiştir. Bu dönemde İran iç siyasetindeki bu gerginliğin İran dış politikasının yapım sürecindeki etkisi incelenmiş ve gerek reformist/muhafazakar kutuplaşması ve gerekse İran'ın iç tehdit algılarının dış politika üzerinde etkili olduğu saptanmıştır.

Türkiye'de hükümet, Arap Baharı'ndan önce Kürt Sorununu diyalogla çözmeye girişimi ve askeri vesayeti geriletme gibi majör politikalar yürütüyordu. Askeri vesayeti geriletme ve Avrupa Birliği'ne üyelik kapsamında attığı demokratik adımlar neticesinde Liberallerle, Kürt Sorununu diyalogla çözmeye projesi ile Kürtlerle, Dini hak ve özgürlüklerin önündeki sorunları giderme adımları ile muhafazakârlarla kurduğu ittifak zamanla çöktü. Bu bağlamda yeni ittifak arayışlarına giren AK Parti hükümetinin bu politik tutum değişikliği Arap Baharı sürecinde Türk dış politikasını belirleyen en önemli unsur olmuştur.

Bu tezde, Arap Baharı sürecinde Türkiye ve İran'daki ayrışmaların dış politikaya etkileri incelenmiş ve iç politikda tehdit algılarının dış politika üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İran, Omnibalancing, Arap Baharı, İç Politika, Dış Politika.

SUMMARY

INFLUENCE OF THE INTERNAL THREAT PERCEPTION ON FOREIGN POLICY: CASES OF TURKEY AND IRAN DURING ARAB SPRING TIMES

The political stand adopted by Turkey and Iran, two rooted countries in the Middle East, in the face of the Arab Spring is meant by this paper to be explained basing on the omnibalancing theory, the sub-branch of realist paradigm. The main cause for this paper to base on the omnibalancing theory is the fact that the mainstream international relations theories focus on the inter-relations of states, while the omnibalancing theory includes the developments in domestic policy into the analysis of foreign policy. The fact that these two regional powers in the Middle East are heterogeneous in ethnical and denominational aspects and cannot form a common identity inside, requires a look from within while examining the foreign policies of these two countries. An analysis of the developments that were experienced in Iran and Turkey during the recent years will lay bare the existence of a polarization / settling of account between reformists and conservatives in Iran and between conservatives and Kemalists in Turkey.

Before the beginning of the Arab Spring, the long-standing political dispute between reformists and conservatives hit the peak in 2009 and evolved into massive demonstrations against the regime in Iran. The protests were brutally suppressed by the Iranian regime forces, yet it made itself felt in the Iranian politics during the course of the Arab Spring. The effect of the mentioned tension in Iranian domestic policy upon the construction process of its foreign policy was observed during this period. The reformist/conservative polarization and Iran's internal threat perceptions were indeed proven to have influence over foreign policy.

Before the Arab Spring, the government in Turkey was pursuing major policies such as attempting to come up with a solution to the Kurdish question through dialogue and downgrading the military tutelage. As a result of reduced military tutelage and democratic steps taken in the scope of accession to the European Union, the government formed alliances with the liberals, and with the Kurds based on the project to resolve the Kurdish question through dialogue, and also with the conservatives in the framework of attempts to deal with the issues related to religious rights and freedoms. These alliances have all failed in the course of time. Resorting to searches for a new alliance in this scope, the AK (Justice and Development) Party government's change of its political attitude, has been the most significant factor to determine the Turkish foreign policy during the Arab Spring.

This paper examines the influence the disagreements in Turkey and Iran had on their foreign policies during the Arab Spring process, and concludes that domestic political processes have an effect upon foreign policy.

Keywords: Turkey, Iran, Omnibalancing, Arab Spring, Domestic Policy, Foreign Policy.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Türkiye ve İran'ın Arap Baharı'na yönelik takındığı politik tutumu iç politika üzerinden bir okumaya tabi tutmaya çalışmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye ve İran'daki iç siyasi dengelerin, çelişkilerin ve çatışmaların Arap Baharı boyunca bu ülkelerin dış politika yapım sürecindeki etkilerine odaklanmaktır. Böylece iki ülkede de demokratik yoksunluk ya da demokratik kurumsallaşma yetersizliğinden iç ve dış politikanın ana akım uluslararası ilişkileri teorilerinin iddia ettiğinin aksine birbirinden bağımsız birimler değil iç içe geçmiş süreçler olduğunu ortaya koymaktır. Bu çalışma, bunu ortaya koymanın en iyi yolu olarak Realist paradigmanın bir alt teorisi olan “Omnibalancing” teorisinin argümanlarından faydalanmıştır.

Türkiye ve İran farklılıkları olduğu kadar benzerlikleriyle de dikkat çeken iki ülke olmanın yanı sıra Ortadoğu coğrafyasının hem en köklü devletleri hem de güç kapasitesi olarak orta büyüklükte olmaları sebebiyle bölge politikalarında söz sahibi olabilmektedirler. Etnik, mezhepsel, muhafazakar/liberal çeşitliliğe sahip bu iki ülkede bu çeşitlilik toplumsal fay hatlarında kutuplaşmaları tetiklerken dış politika yapım süreçlerinde zorluklara sebep olabilmektedir. Toplumdaki çeşitliliği absorbe edecek demokratik olgunluk olmadığından bu çeşitlilik içerde toplumsal çatışmalara zemin hazırlarken iktidarlar zaman zaman dış politikada da bu fay hatlarını hesaba katarak işbirliği yapabilmekte veya adımlar atabilmektedir. Omnibalancing teorisi böyle bir varsayıma ışık tutacak argümanlara sahip olduğu için tercih edilmiştir.

İki ülkenin Arap Baharına dönük politikaları iç siyaset bağlamında ele alınmıştır. Arap Baharı, Türkiye ve İran'ın sınırlarına dayandıktan sonra, bu iki ülkenin dış politikası bu bağlamda dikkate değerdir. Suriye iç savaşı ile beraber İran'ın Alevi iktidara arka çıkması, Türkiye'nin Esad'ın gitmesini koşul olarak öne sürmesi ve her iki ülkenin Suriye'de Kürtlerin statü elde etmesi karşısındaki tutumu ve yine bu çerçevede Irak Kürdistan bağımsızlık referandumuna karşı ortak duruşları buna örnektir. Bu süreçte İran'da tutucu/reformist kutuplaşma ve Türkiye'de müesses nizam tarafından gayri meşru görülen AK Parti'nin meşruiyet elde etme adına güç odakları ile giriştiği mücadelenin dış politikaya etkileri incelenmiştir.

Bu bağlamda iç politik dengeleri de hesaba katarak dış politikayı analiz etmeye çalışmak aslında klasik bakış açısının dışına çıkmak olduğundan içinde bazı zorlukları da barındırmaktadır. Hele incelenen coğrafya Ortadoğu ve incelenen ülkeler de Türkiye ve İran gibi bölgede söz sahibi ve içinde birçok çeşitliliği/dengeleri barındıran ülkeler ise bu zorluk bir kat

daha artmaktadır. Bu veçhile bu tezde bana danışmanlık yaparak bu zorlukları aşmamda bana yol gösteren değerli Hocam Sayın Dr. Ramazan İzol'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Tez yazım sürecinde çıkan her türlü zorlukta hep sorun çözen tarafta oldu. Her zaman değerli fikirlerinden faydalandığım Hocam Dr. Kadriye Okudan Dernek'e şükranlarımı sunuyorum. Çalışmanın daha iyi olması için önerilerini sunan, titizliği ile bana yol gösteren Hocam Doç. Dr. Sayın Senem Atvur'a minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

GİRİŞ

Tezin Amacı ve Temel Sorunsalı

Diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye ve İran, Ortadoğu coğrafyasının en köklü geçmişe sahip iki ülkesidir. Bu iki ülke, bölgesel güçler olarak bölgenin politikalarına yön verme ve bu bağlamda değişik araçlarla küresel politikaları etkileme potansiyeline sahiptir. Ortadoğu coğrafyasının stratejik önemi göz önüne alındığında, bölgesel bu iki gücün, 21. yüzyılın en önemli sosyal ve siyasal hareketi olan Arap Baharı karşısında geliştirdiği politikaların küresel düzeyde etkileri olduğu görülmektedir. Bilhassa, Tunus'ta başlayan isyanın kısa sürede bütün Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına alması ve Suriye'de iç savaşa dönüşmesinden sonra, bölge, küresel güçlerin (ABD-Rusya) güç mücadelesine sahne olmuştur. Bu minvalde, Türkiye ve İran'ın gelişmeler karşısında takındığı tavır bölgesel ve küresel düzeyde sonuçlar doğurmuştur. Genel bir yaklaşımla bir taraftan tarihsel tutumuna uygun olarak Rusya ile beraber hareket eden İran, diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı bloğunda yer almış, NATO üyesi ve bu üyelik kapsamında SSCB için geliştirilen 'çevreleme' stratejisinin en önemli bileşeni olan Türkiye'nin bu tarihsel tutumundan sapması şeklinde gözlemlenen politik konumlanmayı açıklamak, bu çalışmanın temel amacıdır. Bunu açıklamanın aracı olarak da iç politik sorunlar üzerinden dış politika analizi yapar.

Bölgenin bu iki önemli ülkesinin, çok geniş bir coğrafyada etkili olan, onlarca yıllık iktidardaki diktatörlerin devrilmesine, on binlerce insanın ölmesine ve milyonlarcasının göçmen olmasına yol açan böylesine büyük toplumsal ve siyasal hareket karşısında aldığı tutum birçok açıdan dikkat çekicidir. Şöyle ki; kimliksel olarak kendisini Şiiliğin hamisi, antiemperyalist kodlamasıyla Batı karşıtlığının bir sonucu olarak bölgede İsrail'e karşı mücadele eden Hamas ve Hizbullah gibi örgütleri destekleyen İran'la, kurulduğu ilk günden beri yönünü Batı'ya dönen, laik bir devlet anlayışını benimseyen Türkiye, nasıl bir ortak tehdit algısı karşısında aynı safta buluşmuşlardır? İran, başlarda gelişmeleri 1979 devriminin devamı, Türkiye ise bölge halklarının demokrasi talebi olarak okudu. Suriye'de etnik ve mezhepsel çatışmaya dönen isyan karşısında önce Batı önderliğindeki uluslararası koalisyon ile hareket eden Türkiye'nin Rusya ve İran tarafında yer almasını nasıl yorumlamak gerekir? Bu soruların cevabı iki ülkenin kuruluş felsefesinde ve bunun üzerinden tanımlanan iç tehdit algıları ile ilgisi olabilir mi? Bu çalışmanın iddiası bu yöndedir. Bu bakımdan bu tez, dış politika yapım sürecinde iç politikanın etkilerini merkeze alan Realizm'in bir alt teorisi olarak

omnibalancing¹ (her yerde denge, Bütünsel Dengeleme, Külli Denge) teorisinin Türkiye ve İran'ın Arap Baharı politikasını açıklamaya en uygun teori olduğu iddiasındadır.

İran ile Türkiye'ye daha yakından bakıldığında kendilerini kimlikel ve siyasal açılardan farklı konumlandırmalarından ayrı olarak özellikle 20. yüzyılın başlarında benzer siyasi süreçler yaşadıkları görülmektedir. İki devlet de bu yüzyılın başında ciddi bir uluslaşma süreci yaşamıştır. Etnik ve mezhepsel olarak homojen olamayan iki devletin de bu uluslaşma süreci diğer etnik ve mezhepsel kimlikleri göz ardı etme üzerine şekillendiği için değişik meydan okumalarla karşı karşıya kalmışlardır. Türkiye'de 1920'lerde başlayan ve 1930'ların sonuna kadar devam eden Kürt isyanları ile İran'da Pehlevi Hanedanı'na karşı yapılan Kürt ve Azeri isyanları buna örnektir. İki ülkede de katı uluslaşma sürecine bu meydan okumalar eşlik edince iç politikada tehdit algısı bu çerçevede şekillenmiştir. Diğer taraftan Türkiye'de Alevilik, İran'da Sünnilik egemen kimliğe karşı kendilerini konumlandırmıştır. Daha çok devletlerin kendi aralarındaki ilişkileri üzerinden dış politika analizi yapan ve iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini ihmal eden ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin aksine, Omnibalancing Teorisi iç tehdidin dış politika yapım sürecinde etkilerini inceleme bakımından bu çalışmaya temel teşkil etmiştir.

Tezin Kuramsal Çerçevesi

Bu tezin Omnibalancing teorisi ile yazılmasının sebebi, yukarıda kısaca değinildiği gibi tezin amacı ile ilgilidir. Bu tezin dayandığı nokta 'Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde dış politika davranış biçimlerini iç politika belirler' perspektifinden bir okuma yapan Omnibalancing teorisinin en iyi araçları sunduğudur. Omnibalancing teorisine göre iktidar içeride tehditlerle karşı karşıya kaldığı zaman bu tehditleri bertaraf etmek için dışarıda ikincil tehditlerle iş birliğine girebilir. Bu bakımdan Arap Baharı sürecinde Türkiye'de yaşanan politik gelişmelere bakıldığında Gezi olayları, çözüm süreci sonrasında gelişen hendek olayları ve iktidarı devirmeye yönelik yaşanan 17-25 Aralık süreci üzerinden Türkiye'nin Arap Baharı politikasına odaklanma zarureti ortadadır. Bu dönemde, benzer sokak hareketleri ve meydan okumalar İran için de söz konusudur.

Omnibalancing, dünyanın uluslararası anarşi tarafından karakterize edildiği, çıkarların anlaşmazlıklara bağlı olduğu ve güç kullanımının devlet erkânları için her zaman bir seçenek olduğu realist kanıyı kabul etmektedir. Bunun yanı sıra Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışını belirleyen unsurun liderlerinin iktidarda kalma arzusu olduğu iddiasındadır.

¹ Bazı kaynaklarda "her yerde denge", bazı kaynaklarda, "Bütünsel dengeleme" bazılarında ise "Külli Denge" şeklinde Türkçe'ye tercüme edilen Omnibalancing kavramının çevirisi üzerine bir konsensüs olmadığı için çalışma boyunca orijinal hali ile kullanılacaktır.

Diğer yandan iş birliği, bir devletin güvenlik kaygısını minimize etmek için kendi politikasını başka bir devlet ile bir ortaklığa dönüştürmesi veya yakınlaştırmasıdır. Güç Dengesi Teorisi'nin tartıştığı nokta şudur; devletler diğer devletlerin güçlerinden ya da tehditlerinden korunmak için iş birliği yaparlar. Devletlerin esas kaygısı, başka bir devlet veya devlet grubunun üstünlük kazanmasını önleyecek bir şekilde (karşı denge kurarak) iş birliği yapmaktır. Devletlerin böyle davranmasının altında yatan en önemli olgu baskın gücün ortaya çıkması ve sonunda kendi bekalarını tehdit etme olasılığına karşı tedbirdir. Bu bağlamda Güç Dengesi Teorisi, iş birliğinin ana sebebi olarak uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklı dış tehditlere karşı koruma çemberi oluşturmaktır. Buna göre, devletlerin iç özellikleri çoğu zaman iş birliklerini etkilemeyle ilişkili olarak addedilmezler. Bu noktada Omnibalancing Teorisi, bunun Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışlarını anlatmakta başarısız olduğunu iddia eder. Çünkü dış tehdit ve güçlere odaklanmanın yanı sıra analiz sürecinin içine iç tehditlerin de katılması gerektiğini söyler. Önemle vurgulanması gereken şudur ki; Omnibalancing'nin bu itirazı yapısalıdır. Bu, aynı zamanda Morgenthau ve Waltz'ın öne sürdüğü “devletlerin çıkarları peşinde koşan aktörler” temel varsayımlarına karşı da bir itirazdır. Yani Üçüncü Dünya liderlerinin kurdukları iş birlikleri, liderliklerine karşı iç tehditlerin rolüne atıf yapılmadan anlaşılamaz.

Benzer şekilde, Mohammed Ayyob da Batı'da kemaliyete ermiş siyasi sürecin Doğu'da henüz sürdüğünü, örneğin etnik ve mezhepsel çatışmaların, bu bağlamda klasik Uluslararası İlişkiler teorilerinin Üçüncü Dünya'yı anlamada yetersiz kaldığını ifade etmektedir. Güvenliği bu ülkelerin en kırılgan noktası olarak tanımlayan Ayyob'a göre güvenlikle ilgili tehdit algısı dışarıdan çok, içe dönüktür ve bu bağlamda dış politika yapım sürecinde belirleyici bir etkidir.² David'e göre, dünyada bütün ülkelerin liderleri karşılaştıkları tehditleri bertaraf etmek için iş birliği geliştirirler ancak Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin iş birliğini açıklamak için Güç Dengesi Teorisi'nin bu bağlamda açıklayıcı gücü yetersizdir. Bunun nedeni Üçüncü Dünya'da bunun anlamı, çoğu zaman daha acil ve tehlikeli olan iç tehditlere karşı gelmek için, daha az baskılı tehdit oluşturan diğer devletleri yatıştırmaktır.³

Omnibalancing'nin Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde dış politika belirleme sürecinde iç politika ve tehdit algısını analiz sürecine dahil eden bu yaklaşımı Türkiye ve İran'ın Arap Baharı sürecinde takındığı tutumu açıklama gücüne sahiptir. Nitekim ne İran ne de Türkiye etnik ve mezhepsel sorunlarını halledebilmiş ve bu sürede iç siyasette karşılaştıkları sorunları dış politikadan bağımsız ele alabilmişlerdir.

² Ayoob, 2014: 208.

³ David, 1991: 236.

Ayrıca bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde yazılan Omnibalancing Teorisi'nin kullandığı bazı kavramları bugünkü kullanılan anlamıyla güncellemiştir. David'in kuramı Üçüncü Dünya Ülkeleri üzerinden izah etmesi iki temel probleme neden olmuştur; birincisi, kuramın oluşturulduğu Soğuk Savaş döneminde 'Üçüncü Dünya' kavramının daha çok ABD ve SSCB blokunda yer almayan ülkeleri çağrıştırması, ikincisi bununla bağlantılı olarak Üçüncü Dünya'nın daha çok yapay devletlerden oluşan, geçmişte birinci dünya olarak tanımlanan devletlerin sömürgesi olan ülkeler olmasıdır. Bu bağlamda bu çalışma bugün literatürde Üçüncü Dünya kavramının tanımlama şeklini esas almıştır. Bunlar; ekonomik gelişmişlik durumu, toplumsal ve temel insan hakları ile ilgili problematik yapısına kadar bir dizi ölçüyü içermektedir. Ayrıca liberal-illiberal demokrasi ayırımına gidilmiş ve incelenen bu iki ülkede de yapılan düzenli seçimlerin tek başına bu gün demokrasinin ulaştığı seviye bağlamında "demokratik rejim" kriterlerine karşılamadığı vurgulanmıştır. Yine de David'in vurguladığı gibi, genellemeler aynı özellikleri eşit olarak paylaştıkları anlamına gelmez.⁴ Bu çalışmanın Omnibalancing Teorisi'ne başvurmalarının nedeni ana akım teorilerin iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini küçümsemesi ve Batı'da önemli oranda çözüldüğü varsayılan iç siyasi süreçlerin (mezhep, etnisite) Türkiye ve İran gibi ülkelerde hâlâ ciddi olarak sürmesi ve bunun dış politikayı etkilemesidir.

Tezin Kapsamı

Tez esas olarak Arap Baharı sürecinde Türkiye ve İran'ın bölgeye dönük politikaları üzerine odaklanmaktadır. Arap Baharı üzerinden anlatılmasının sebebi, iki ülkenin de Arap Baharı'na yönelik geliştirdiği politikaların iç politik sorunlar ve tehdit algılarından beslenmesidir. Bu bağlamda tarihsel arka planının verilmesi zaruri görülmüştür. Böylece bir yönüyle bir süreklilik saptanmaya çalışılmıştır. Diğer yandan iç politik tehdit algılarının geçmişinin bugüne taşınması (uluslaşma) bu süreklilik üzerinden anlaşılır kılınmıştır. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra köklü dış politika değişimine rağmen iç tehdit algısı ve bunun dış politikaya yansımalarının değişmediği vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye ve İran'da var olan etnik ve mezhepsel sorunlar bu çalışmanın konusu dışındadır. Çalışma bu temelde bu olguların iç politikada yarattığı sorunlar ve bu sorunların dış politikayı etkileme kapasitesi üzerinde durmaktadır.

Verilerin Elde Edilmesi

Yazın taraması verilerin elde edilmesinde başvurulan en önemli yöntem olmuştur. Bunun yanı sıra medya araştırması özellikle Arap Baharı sürecinde yapılan bazı haber, analiz

⁴ David, 1991: 242.

ve demeçler de kullanılmıştır. Literatür taramasında kuramsal tartışmalar bağlamında birincil kaynaklara öncelik verilmesine özen gösterilmiştir. Omnibalancing'nin anlatımı ve Üçüncü Dünya'yı anlamada rehberlik rolü çerçevesinde David'in bu görüşü teorik olarak ilk kez dillendirdiği 'Explaining Third World Alignment' adlı makalesi geniş olarak ele alınmış, bugün itibarıyla zayıf noktaları değerlendirilerek güncellenmiştir. Ayrıca uluslararası ilişkiler kuramlarının Doğu toplumlarını analiz etmede yetersiz kaldığını iddia eden Mohammed Ayyob, Randall Schwaller ve bu alanda tanınan düşünürlerin fikirleri de değerlendirilmiştir. Diğer yandan temel uluslararası kuramların çalışmaya ışık tutabilecek fikirleri yine mümkün olduğu kadar birincil kaynaklardan ele alınarak tartışılmıştır.

Bu tez yazıldığı sırada Arap Baharı daha devam eden bir süreç –en azından sonuçları bakımından- olduğu için özellikle kaynak konusundaki bazı kısıtlılıklar, medya taraması ve bunların yorumlanması ile telafi edilmiştir. Bu bağlamda çeşitli medya organlarında çıkan haber ve analizlere odaklanılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tezde, Türkiye ve İran'ın Arap Baharı politikaları Omnibalancing Teorisi'nin bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu sebeple bu dönemde bu iki ülkede meydana gelen iç politik gelişmeler üzerine odaklanılmıştır. Bundan dolayıdır ki Realizm'in bir alt teorisi olarak kendisini konumlandıran Omnibalancing Teorisi'nin argümanlarını kavramak bu tezin yönteminin anlaşılması anlamında çok önemlidir.

Omnibalancing, Realizm'in bir alt teorisi olarak Realizm'in çıkar, güç ve anarşik ortam gibi temel varsayımlarını kabul eder. Sadece Üçüncü Dünya'da bu analiz sürecine iç politik gelişmelerin de katılması gerektiğini iddia eder. Bu çerçeveden bakıldığında iç politik çekişmeler üzerinden yapılan bir dış politika analizi yapısal bir itiraz olup yöntemsel olarak farklı bir perspektiften analizi zorunlu kılar.

Realizm'den yöntemsel olarak böylesi farklı bir yerde kendisini konumlandıran Omnibalancing, Liberal Kuram ile literatürde çokça tartışma konusu edilen 'olan' ile 'olması gereken' çatışmasında Realist Teori'ye uygun olarak 'olan' noktasında kendisini konumlandırmıştır. Yani olgunun anlaşılması için durum tespiti yapmaktadır. Eleştirel kuramın önemli kuramcılarından Cox'un ana akım teoriler ile Eleştirel Kuram için yaptığı Sorun Çözücü kuramlar ve Eleştirel Kuram sınıflandırmasında Omnibalancing, Eleştirel Kurama daha yakın durmaktadır. Bu kuramların amaçları açısından yapılan bu sınıflandırmayı izah ederken Cox'a göre, eleştirel kuramın temel özelliği mevcut dünya düzeninin çalışma ilkelerini ortaya koymak ve bu düzenin neden olduğu sorunlar karşısından ezilenden yana tavır alarak karşı hegemonik bir ittifakın nasıl gelişebileceğine dair argümanlar ortaya

koymaktır. Yani Eleştirel Kuram, düzenin nasıl değişebileceği ile ilgilenir. Bunun karşısında Sorun Çözücü kuramlar (ana akım) var olan düzenin nasıl daha iyi işleyebileceği ile ilgili saptamalar geliştirir.⁵ Omnibalancing'in bu konumlandırmasının veri toplama ve analiz sürecine yöntemsel etkileri olmaktadır. Bu bağlamda yöntem olarak devletin dış politikada davranış biçimlerini iç politika ve sorunlar üzerinde anlamaya çalışan Omnibalancing, bize Türkiye ve İran'ın ekonomik koşullarından, ideolojik duruşlarına iki ülkedeki etnik ve mezhepsel problemlere kadar bir dizi ilişkiyi analiz etme gibi geniş bir bakış açısını sunmaktadır.

Diğer taraftan iç politikadaki sorunların dış politikayı etkileme potansiyelinde başvurulacak bir diğer önemli yöntem Türkiye ve İran arasındaki karşılaştırmadır. Bu karşılaştırma siyasal düzen içerisinde farklı siyasal aktörlerin veya kurumların politika belirlemedeki rolü şeklindedir. Bu nedenle bu karşılaştırma tezin içinde merkezi bir konumda olmayıp daha çok gerekli görülen yerlerde konunun anlaşılmasında fayda sağlayacak noktalarda analiz sürecine dâhil edilmiştir. İran'daki Velayeti Fakih kurumunun politika yapım sürecindeki etkisi buna örnektir.

Çalışmanın Önemi ve Özgünlüğü

Bu çalışmanın literatüre iki temel katkısı olacaktır: Birincisi, Omnibalancing Teorisi'ni güncellemek yoluyla yaptığı destek, ikincisi Türkiye ve İran'ın Arap Baharı sürecinde takındığı politik duruşu Omnibalancing perspektifinden hareketle iç politikayı analiz sürecine katarak yaptığı katkıdır.

Omnibalancing Teorisi güncellenirken 'Üçüncü Dünya' kavramının bugün anlaşıldığı haliyle ele alınması gerektiği üstünde durulmuş ve Türkiye ve İran'ın bu çerçevede değerlendirilebileceği ortaya konmuştur. Bu bağlamda Üçüncü Dünya kavramı geniş sayılabilecek bir kapsamda ele alınmıştır. Yine Türkiye ve İran'ı bölgesel iki güç olarak değerlendiren çalışma bu bakımdan iki ülkenin uluslararası sistemdeki yerlerini belirmiş ve bu durumun tezin temel varsayımlarına aykırılık teşkil etmediğini saptamıştır. Benzer bir değerlendirme David'in Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin özelliklerini tanımlarken iddia ettiği 'yapay devlet', 'liderlerinin meşruiyet sorunu' olduğu varsayımlarının kategorik olarak kabul edilemeyeceği, İran ve Türkiye özelinde değerlendirilmiştir. Bu problematik kısma alan açmak için Üçüncü Dünya'nın bugünkü kullanımı ve demokratik seçimleri merkeze alan seçimlik demokrasiye başka bir ifadeyle illiberal demokrasiye karşı liberal demokrasi tanımından faydalanılmıştır.

⁵ Cox, 1981:207.

İkinci olarak, bu tez Türkiye ve İran'ın dış politika refleksini iç tehdit algısı ve iç politika üzerinden bir okumaya tabi tutarak bu alanda önemli bir boşluğu doldurma iddiasındadır. Literatür incelendiğinde bu alanda yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülecektir. Daha önce Türkiye ve İran ilişkilerini Omnibalancing Teorisi ışığında ele alan Robert Olson'un 'Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri'⁶ ve 'Türkiye-İran ilişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik'⁷ adlı iki eseri daha çok 1979-2004 yılları arasındaki iç politik sorunların Türkiye ve İran ilişkilerine yansımalarını incelemiştir. İkinci eser dönemsel ve içerik olarak daha çok ilk eserin genişletilmiş halidir. Bu çalışma hem dönem olarak hem de Türkiye-İran ilişkilerinden farklı olarak iki ülkenin genel anlamda Arap Baharı'na yönelik geliştirdiği dış politikaya odaklanmakta ve bu yönüyle Olson'un çalışmasından ayrılmaktadır.

Daha önce Omnibalancing Teorisi'ni kullanarak Ortadoğu üzerine yapılan çalışmalar mevcuttur. Bunlardan önemli olan birkaç tanesini yazmak gerekirse; Gerd Nonneman'ın Suudi Arabistan'ı,⁸ Hinnebusch'ın Suriye'yi⁹, Freij'in Irak'taki Kürt hareketini¹⁰ anlattığı çalışmalar ilk etapta göze çarpan çalışmalardır. Bu çalışmanın Türkiye ve İran'ın, toplumsal ve siyasal bir hareket olan Arap Baharı özelinde Omnibalancing Teorisi'ni kullanarak dış politikasını analiz etme çabası çalışmayı benzerlerinden farklılaştırmaktadır.

Tezin Yapısı

Tez, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Uluslararası İlişkiler kuramları güç dengesi, iş birliği ve kimlik çerçevesinde ele alınmıştır. Omnibalancing Teorisi geniş bir çerçevede tartışıldıktan sonra 'Üçüncü Dünya', 'demokrasi' gibi kavramlar esas alınarak güncellenmesi amaçlanmıştır. Tezin birinci bölümünde kavramsal çerçevenin tartışılmasında üç tane temel amaç güdülmüştür. Birincisi, ana akım kuramların iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini göz ardı ettiğini ortaya koymak, ikincisi, bunu neden yaptıklarını belirlemek ve son olarak kısmen iç politik unsurlara değen Post-yapısalcılık, İnşacılık gibi teorilerin konuyu hangi temelde ele aldıklarını değerlendirmektir. Devletlerin devletlerle olan ilişkisi üzerine bina edilen Uluslararası İlişkiler disiplini Batı merkezli bir bakış açısı ile konuyu değerlendirdiğinden daha iç siyasi süreçlerini tamamlamamış, demokrasisi kurumsallaşmamış Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde dış politika analizinde ciddi sorunlar

⁶ Robert Olson, Kürt Meselesi ve Türkiye-İran İlişkileri, Avesta Yayınevi, İstanbul, 2000.

⁷ Robert Olson, Türkiye-İran İlişkileri, 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik, Ankara, Babil Yayınları, 2005,

⁸ Gerd Nonneman, 'Determinant and Patterns of Saudi Foreign Policy: Omnibalancing and Relative Autonomy In Multiple Enviroments', In Saudi Arabia In the Balance, Political Economy Society, Foreign Affairs, C. Hurst& Co. London, 2006.

⁹ Raymond Hinnebusch, Syria Revolution From Above, Routledge, London and New York, 2001

¹⁰ Hanna Yousef Freij, Tribal Identity and Alliance Behaviour Among Factions of the Kurdish National Movement In Iraq, Nationalizm and Ethnic Politics, 1997.

yaratmaktadır. Post-yapısalcılık Derrida'nın yapı-söküm modelini esas alarak ana akım kuramların verili olarak kabul ettiği Uluslararası İlişkilerin anarşik doğası karşısında egemenliği düzen olarak sunmasının yeni bir okumaya tabi tutması neticesinde düzen olarak sunulan egemenliğin ben ve öteki üzerinden 'Ben'in bir tür kurumsallaştırılması olduğuna dikkat çekmiştir. Post-yapısalcılığın bu tür bir okumaya iç politik sorunları dâhil etmesi bu çalışma açısından değerlidir. Benzer şekilde İnşacılığın klasik kuramların temel savlarının verili değil üretildiğini iddia etmesi ve kimliklerin inşa edildiğine işaret etmesi, çalışmada Türkiye ve İran'ın kimliklerinin oluşturulma süreci ve bunun dış politikada karar alma sürecine bir perspektif sunması açısından önemlidir.

Birinci bölümde ayrıca 'Bölgesel Güç Tartışmaları' başlığı altında Türkiye ve İran'ın uluslararası sistemdeki yerleri saptanmaya çalışılmıştır. Bu, şu açıdan önemlidir; mevcut dünya sistemi içerisinde Türkiye ve İran'ın yerlerini belirlemek ve bu devletlerin bölgesel birer güç olduğunu ortaya koymak bu devletlerin dış politika reflekslerini anlamlandırmada bir veri olarak görülmelidir. Bugün literatürde bölgesel güçler, bölgesindeki politikalara yön veren ve küresel politikaları da zaman zaman etkileme kapasitesine sahip güçler olarak tarif edilmektedir. Çalışma Türkiye ve İran'ın kullandığı değişik dış politika araçlarını örnek göstererek bu iki devletin bölgesel güç olduğunu ortaya koymuştur. Kuşkusuz bu tez açısından bu iki devletin Arap Baharı sürecinde takındığı politik tutumu da açıklamada yol gösterici olmuştur.

Bu tez birinci bölümde şu sorulara cevap bulmaya çalışmıştır;

- Ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri güç dengesi ve iş birliği kavramlarını nasıl ele almışlardır?
- İnşacı ve Post-yapısalcı kuramlar, Realist ve Liberal kuramların aksine kimlik olgusunu Uluslararası İlişkilerin analiz sürecine neden ve nasıl dâhil etmişlerdir?
- Bölgesel güç nedir ve hangi özelliklere sahip olmalıdır? Bu anlamda Türkiye ve İran'ın mevcut uluslararası sistemdeki yeri neresidir?
- Soğuk Savaş döneminde yazılan Omnibalancing Teorisi'nin temel argümanları nelerdir ve günümüze nasıl uyarlanabilir?

Tezin ikinci bölümünde Arap Baharı bütün yönleri ile değerlendirilmiş, sebep sonuçları ile ele alınmıştır. Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin oluşum aşamaları ve bugüne nasıl geldikleri tarihsel bir perspektifle sunulmuştur. Buradaki amaç hem isyanın yaşandığı ülkelerin uluslararası sistemde nasıl bir yer edindiklerine daha yakından bakmak hem de Türkiye ve İran ile farklılıklarını ortaya koymaktır. Bu aşamada sınıflandırma daha çok yapay ülkeler ve yapay olmayan ülkeler bağlamında yapılmıştır. Diğer taraftan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrası dönemin emperyalist güçlerinin bu bölgeyi şekillendirme sürecinde nasıl bir amaç güttükleri bunun günümüzde yaşanan toplumsal hareketlerle bağlantıları ortaya konmaya çalışılmıştır. 'Arap Baharı'nın şiddetli yaşandığı' ve 'Arap Baharı'nın şiddetli

yaşanmadığı ülkeler' farklı sınıflandırılarak ele alınmış böylece bu durumun sebepleri sorgulanmıştır. Yine bu bağlamda Türkiye ve İran'ın bu devletlerde yaşanan gelişmelere ilgisi ve bunun Omnibalancing Teorisi bağlamında yapılacak bir okumaya ne tür katkılar sunabileceği irdelenmeye çalışılmıştır.

Bu tezin ikinci bölümü şu sorulara cevap bulmaya çalışmaktadır;

- Tarihsel olarak Ortadoğu coğrafyası nasıl şekillenmiştir?
- Ortadoğu coğrafyasını şekillendiren emperyalist güçler arkasında ne gibi sorunlar bırakmışlardır ve bu sorunların bugün Ortadoğu coğrafyasında yaşanan çatışmalarla ne gibi bağlantıları vardır?
- Arap Baharı'nın nedenleri ve sonuçları nelerdir? Bu süreç nasıl ilerlemiştir ve ne gibi yeni dinamikler ortaya çıkarmıştır?

Bu çalışma üçüncü bölümde Türkiye ve İran'ın Arap Baharı politikasını ülkelerin iç siyasi süreçleri bağlamında tartışmaktadır. Bunun için öncelikle Türkiye ve İran'ın dış politikalarının temel ilkeleri ele alınmış ve daha iyi anlaşılması için tarihsel bir perspektif sunulmuştur. İki devletin de 20. yüzyılın başında kuruluş felsefeleri tartışılmış, özellikle İran'ın 1979 devriminden sonra Farsçılık kimliğinde bir değişimin olmadığı, Şiilik kimliğininse daha başat bir görünüm kazandığı ortaya konmuştur. İki ülkede de belirgin olan ulusçuluk ve mezhebi yaklaşımların Omnibalancing Teorisi bağlamında Arap Baharı sürecinde etkileri irdelenmiştir. Ulusçuluk etrafında şekillenen 'iç tehdit algısının' politikadaki belirleyiciliği sorgulanmış ve bu çerçevede süreç iç politik çatışmalar üzerinden yeni bir okumaya tabi tutulmuştur.

Bu bölümde yanıt aranan sorular aşağıdaki gibidir;

- Türk Dış Politikasının ve İran Dış Politikasının temel ilkeleri nelerdir ve tarihsel bağlam içinde bu ilkeler nasıl şekillenmiştir?
- Tarihsel olarak bu iki ülkede de şekillenen dış politika ilkeleri iç tehdit algısını nasıl belirlemiştir ve bu günümüze kadar iki ülkede de bir süreklilik göstermekte midir?
- Arap Baharı sürecinde iki ülkenin iç tehdit algıları politika üretme sürecinde ne kadar etkili olmuştur?
- Arap Baharı sürecinde Türkiye ve İran'da meydana gelen bazı iç çatışmalar dış politika yapım sürecinde ne kadar etkili olmuşlardır?

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Dengesi ve İşbirliği Kavramları

Bu başlık altında güç, güç dengesi ve iş birliği kavramlarını Uluslararası İlişkiler teorileri çerçevesinde ana akım teoriler olarak kabul edilen Realizm ve Liberalizm'in karşılaştırmalı bir değerlendirmesi yapılacaktır. Ayrıca Marksizm'den beslenen Eleştirel Kuram'ın ana akım teorilerine getirdiği eleştirilerin tartışmayı zenginleştireceği düşüncesinden hareketle bu kuramın düşünceleri ana hatları ile ele alınacaktır.

1.1.1. Realizm ve Liberalizm

Realistlere göre küresel siyaset, tamamen güç ve çıkarla ilgilidir. Uluslararası siyaset, 'güç siyaseti' olarak tanımlanır. Realizm'in önemli kurucularından sayılan Edward Carr, gücü uluslararası siyasette ihmal edilmemesi gereken en önemli unsur olarak değerlendirmektedir. Hans Morgenthau'nun ifadesiyle, siyasetin yegâne amacı güç için mücadeledir ve siyaset, gücü elde etmeye, onu muhafaza etmeye ve geliştirmeye çalışır. Bu anlamda Morgenthau, uluslararası politikayı “güç ekseninde beliren çıkar alanı” olarak tanımlar. Morgenthau, bu noktada uluslararası politika ile hayatın her alanındaki güç elde etmenin benzerliğine dikkat çeker. Aile içindeki kaynana gelin çatışmasından, işçi-işveren çelişkilerine, ulusal ve uluslararası siyasete kadar her çatışmanın temelini güç mücadelesi ile izah eden Morgenthau, bir bakıma klasik Realist teoriyi özetlemektedir.¹¹ Morgenthau'ya göre, “sosyal dünya, insan doğasının kolektif düzleme yansımından başka bir şey değildir.”¹² Robert Dahl'a göre, “güç A'nın B üzerinde, B'nin kendi iradesiyle yapmayacağı şeyi B'ye yaptırma kapasitesidir.”¹³ Bu anlamda uluslararası politikayı insan doğasıyla açıklayan klasik realistlere göre insan doğuştan kötü, açgözlü, çıkarıcı, saldırgan ve ilişkilerinde gücü ön plana alan olumsuz bir tabiata sahiptir.¹⁴

Klasik Realizm'in korucusu olan Morgenthau, bu tespitlerden yola çıkarak devletlerin de dış politikada güç ve çıkar peşinde olduğunu iddia eder. Yapısal Realizm olarak da bilinen Neo-Realizm'in en önemli teorisyenlerinden Waltz'ın iddiasının farklı yanı, Realizm'in dış politikayı insan doğasına dayandırma iddiasına karşılık sistem ve yapıyı esas alması ve bu bağlamda uluslararası sistemin yapısının “anarşik” olduğuna dair yaptığı vurgudur. Waltz,

¹¹ Morgenthau, 1948: 18-21.

¹² Donnelly, 2014: 55.

¹³ Dahl, 1957: 202-203.

¹⁴ Arı, 2013: 138.

bunu şöyle izah eder; “Neo-Realizm, uluslararası siyasetin, Realizm’in birim düzeyindeki açıklamalarında yapının etkisinin de göz önünde bulundurulması koşuluyla anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Neo realizm, yapının eylemler ve sonuçlar üzerindeki etkisini vurgulayarak, savaşa girmek için herhangi bir neden bulunmadığında insan doğasından gelen güç arzusunun yeterli olacağı varsayımını reddetmektedir.”¹⁵ Waltz'a göre, klasik realistler dış politika ile devletlerin oluşturduğu sistemi birbirlerinden ayıramadıklarından dış politikada insan doğasına fazla önem atfetmişlerdir. Oysa dış politika ve devletlerin oluşturduğu sistem birbirinden farklıdır ve sistem dış politika üzerinde oldukça sınırlandırıcı bir etkiye sahiptir. Neo-realizme göre, uluslararası sistem, merkezi bir otorite olmamasından kaynaklı olarak, anarşiktir. Waltz'ın ifadesiyle hiyerarşinin olmayışıdır.¹⁶ Fakat yine de güç unsuru hem klasik hem de neo-klasik teoride ana unsurdur. Waltz'a göre; “Uluslararası politikaya güç, yön vermektedir. Sadece sonuç olarak değil, aynı zamanda birincil ve sonuç olarak da.” Ancak Uluslararası sistemde bir hiyerarşinin olmayışının sonucu olarak anarşik bir yapı vardır ve bu anarşik yapıdan dolayıdır ki

“Devletler arasındaki doğa durumu savaş hâlidir. Burada kastedilen, savaşların durmadan meydana gelmesi değil, kuvvet kullanıp kullanmayacağına her devletin tek başına karar vermesiyle savaşın her an çıkabileceği gerçeğidir.”¹⁷ Çünkü “her devlet kendi sebeplerinin nihai yargıdır, herhangi bir devlet herhangi bir zamanda kendi politikalarının gerçekleşmesi için güç kullanabilir.”¹⁸

Diğer önemli bir fark da özellikle Neo-Realizm’in kurucusu sayılan Waltz'ın, Realistlerin gücü amaç olarak değerlendirmelerine yaptığı itirazdır. Ona göre “güç amaç değil, araçtır, devletlerin öncelikli kaygısı güvenlidir.”¹⁹ Hem Realizm’in hem de Neo-Realizm’in en önemli argümanlarından bir tanesi genel olarak devletleri uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, Uluslararası İlişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak değerlendirmeleridir. Devleti bütüncül bir varlık olarak gören Realist teori iç dinamikleri göz ardı etmektedir²⁰. Özetle, Realizm iki temel varsayıma dayanır: 1. İnsanlar temelde bencil ve rekabetçidir. Yani insan doğasının tanımlayıcı niteliği egoizmdir. 2. Devletler sistemi, egemen devletler üzerinde hiçbir otorite bulunmadığı için uluslararası sistemde anarşi hâkimdir. Bir diğer deyişle, egoizm artı anarşi eşittir güç politikasıdır. Bu anlamda Realizm ile Neo-realizm arasında ciddi bir fark yoktur. Realizm,

¹⁵ Waltz, 2013: 445

¹⁶ Waltz, 2010: 132.

¹⁷ Waltz, 2010: 129.

¹⁸ Waltz, 2009: 154.

¹⁹ Waltz, 2013: 444.

²⁰ Arı, 2013: 137-138.

güç politikasını egoizm ile izah ederken, Neo-realizm ya da Yapısal Realizm anarşi ile açıklamaktadır.²¹

Diğer taraftan Liberal görüşün Uluslararası İlişkilerle ilgili tezleri İmmanuel Kant'a dayanır. Klasik liberalizmin en önemli teorisyenlerinden olan Kant, “Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme” adlı eserinde devletlerarası sürekli bir barışın temin edilebileceğini savunmuştur. Bunun için şu önkoşulları sıralamıştı;²²

- “1. İçinde gizlenmiş yeni bir savaş vesilesi bulunan hiçbir anlaşma bir barış anlaşması sayılamaz.
2. İster büyük ister küçük her bağımsız devletin egemenlik hakkına saygı gösterilmelidir.
3. Devletler dış menfaatlerini desteklemek için borçlanmamalıdır.
4. Daimi ordular zamanla tamamıyla ortadan kaldırılmalıdır.
5. Hiçbir devlet diğer bir devletin iç işlerine karışmamalıdır.
6. Savaşın bile bir hukuku olmalıdır. O nedenle hiçbir devlet ülkeler arasında güveni kökünden sarsacak düşman liderini zehirleme, suikast, halkı devlete karşı kışkırtma gibi yöntemleri kullanmamalıdır.”

Bu altı maddeye ek olarak nihai barış için üç madde daha ekleyen Kant'a göre;

1. Her devlet cumhuriyet ile yönetilmelidir. Bu bağlamda, cumhuriyetin üç esası vardır; Bunları özgürlük, eşitlik ve kanun koyucuya bağlılık olarak üç başlık altında toplamak mümkündür. Özgürlük (hukuki özgürlük), kişinin kendi iradesiyle kabul ettiği kanunlardan başka hiçbir kanuna uymama durumudur. Eşitlik, hukuk karşısında herkesin eşit olması, bunun tepeden aşağıya kadar herkes için geçerli olmasıdır. Özgürlük, eşitlik ve kanun koyucuya bağlılık insan olmanın zorunlu sonucudur. Doğuştan ve vazgeçilmez haklardır. Eğer bir devletin esas teşkilatı cumhuriyet olacaksa, özgürlük, eşitlik ve kanun koyucuya bağlılık olmak zorundadır. Çünkü bunlar insan olmanın zorunlu şartlarıdır²³. Diğer taraftan cumhuriyet sayesinde halk tebaa olmaktan çıkıp vatandaş konumuna yükselir ve kendisini olumsuz etkileyecek olan savaşa karşı itiraz edebilir.²⁴
2. Devletler hukuku hür devletlerden oluşan bir federasyona dayanmalıdır.
3. Yeryüzü bütün insanlarındır. Bu sebeple dünya vatandaşlığı hukuku evrensel bir misafirlik şartıyla sınırlandırılmalıdır.

Moravesik'e göre Liberal Teori'nin üç ana unsuru vardır;²⁵ İlk olarak, Uluslararası İlişkilerin yegâne aktörü devletler değil, aynı zamanda bireyler ve sivil toplum kuruluşlarıdır. İkincisi, hükümetler ve diğer politik kurumlar toplumda belli kesimlerin temsilcisidirler.

²¹ Heywood, 2013: 86.

²² Bozkurt, 2007: 504-509.

²³ Bozkurt, 207: 510.

²⁴ Wiltse, 2014: 136.

²⁵ Moravcsik, 1997: 516-524.

Temsil ettikleri grupların veya toplumsal kesimin çıkarları politika yapım sürecinde önemlidir. Son olarak, uluslararası çatışma veya iş birliği ve uluslararası ekonomik ilişkiler devletlerin davranışlarının ve tercihlerinin sonucudur. Yani liberalizmin Uluslararası İlişkiler teorisi devletten yola çıkarak sistemi anlama çabasıdır.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada oluşan yıkım sebebiyle önemli ölçüde dikkate alınan liberal görüş, liberal ilhamlarla hazırlanan Versay Antlaşması'nın başarısızlığı, İkinci Dünya Savaşı'nın engellenememesi, realist görüşlerin Uluslararası İlişkilerde tekrardan önemli hâle gelmesine sebep olmuştur. Ancak 1970'lerden sonra küreselleşmenin artan etkisi ve 1990'larda yeni demokratikleşme dalgası liberal teoriye yeni bir ivme kazandırmış ve yeni liberal düşünceler neo-liberal yaklaşım olarak adlandırılmıştır.²⁶ Genel olarak liberal kuramın temel argümanı rekabet hâlindeki çıkarlar arasında uyum ve denge kavramıdır. Adam Smith'in "Kendi çıkarları peşinde koşan birey, sonuçta toplum için en üst düzeyde çıkar üretir," tezinden ilham alır. Smith, bu uyuma "Görünmez el" demiştir. Buna göre, toplumdaki herhangi bir iş alanında faaliyet gösteren biri çıkarlarını maksimize etmeye çalışır. Piyasa her ne kadar karmaşık ve denetimsiz olsa da sonuçta bir uyum olacaktır.²⁷ Bu düşüncenin Uluslararası İlişkilere uyarlanması liberal düşüncenin temelini oluşturur. Diğer taraftan, Michael W. Doyle, John W. Burton, Robert O. Keohane, Joseph S. Nye gibi kuramcılar ise uluslararası sistemin yapısını, uluslararası örgütlerin konumu ile dünya kamuoyu, çok uluslu şirketler, sivil toplum örgütleri ve devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemdeki faaliyetlerini esas alarak açıklamaya çalışmışlardır.²⁸ Bu bağlamda uluslararası sistemi, güç kavramına dayanarak izah etmeyi reddeden yeni-liberaller, özellikle 1970 sonrası ulus ötesi ilişkiler, demokratik yaklaşım, karşılıklı bağımlılık gibi kavramlara öncelik vermişlerdir.²⁹ Bu düşünce gücünü uluslararası iş birliği, karşılıklı bağımlılık, uluslararası toplum arasında Adam Smith'in vurgu yaptığı bir çeşit "iş bölümü"nden almıştır. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin, ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılmasının, çok uluslu şirketlerin artan gücünün halkların yararına olduğuna inanılmıştır. Neo-realistlerin egoizm, güç ve çatışma üçlemesine karşılık, neo-liberaller ahlak, barış ve iş birliğine vurgu yapmışlardır.

Neo-realistlerin anarşi varsayımını kabul eden neo-liberallere göre iş birliği için sistemin anarşik yapısı neo-realistlerin zannettiği kadar belirleyici değildir. Bu bağlamda neo-liberallere göre devletlerarasında, özellikle ekonomik konularda karşılıklı bir bağımlılığın

²⁶ Heywood, 2013: 94.

²⁷ Smith, 2011: 30.

²⁸ Efegil ve Musaoğlu, 2009:2.

²⁹ Efegil ve Musaoğlu,2009: 2.

arttığı, gücün artık askeri olmaktan ziyade ekonomik boyutunun ön plana çıktığı, bunun için ekonomik iş birliğinin giderek artan bir şekilde önem kazandığı vurgulanmaktadır. Bu konuda Joseph Nye, “Gücün kaynakları açısından askeri güce yapılan vurguda bir uzaklaşma söz konusudur. Günümüzde uluslararası gücün değerlendirilmesinde teknoloji, eğitim ve ekonomik büyüme önem kazanırken coğrafya, nüfus, hammadde giderek önemini yitirmektedir,”³⁰ demektedir.

Bu bağlamda “Yumuşak Güç” kavramını geliştiren Nye, askeri güç ile ekonomik gücün başkalarının fikirlerini değiştirmek için kullanılan “Sert Güç”e birer örnek olduğunu, yumuşak gücün ise insanları zorlamak yerine onlarla iş birliği demek olduğunu ifade eder. Nye’e göre, Sert Güç ikna (havuç) şeklinde olabileceği gibi tehdit (sopa) şeklinde de olabilir. “Amerikan Gücünün Paradoksu” adlı kitabında Amerika’nın sert güçten ziyade yumuşak gücünü kullanması gerektiğini vurgulayan Nye, Yumuşak Gücü şöyle tanımlar:

“Gücü kullanmanın dolaylı yolları vardır. Bir ülke dünya politikasında istediği sonuçları başka ülkeler onun peşinden gitmek istediği, onun değerlerine hayran olduğu, teşkil ettiği örneğe gıpta ettiği, onun refah ve açıklık düzeyine erişmeyi arzuladığı için de alabilir. Bu dünya politikasının gündemini belirlemek ve diğer ülkeleri cezbetmek, onları askeri ve ekonomik silahlarla tehdit ederek veya bunları kullanarak değişime zorlamak kadar bir etkiye sahiptir. Bu güç veçhesine, yani istediğin şeyi başkalarının da istemesini sağlamaya, yumuşak güç adını veriyorum.”³¹

Kuşkusuz Nye'nin yumuşak güce bu kadar inanmasının altında yatan sebep serbest ticaret olanaklarının alabildiğine genişlemesi, piyasaların kuralsızlaştırılması ve bu sürecin aktörleri olarak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin etkisinde oluşturulan uluslararası kurumlara olan inançtır. Nye, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“On dokuzuncu yüzyılda Britanya, yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra da Amerika, Britanya ve ABD kapitalizminin liberal ve demokratik yapılarına uygun uluslararası liberal ekonomi kuralları ve kurumları- Britanya ölçeğinde, serbest ticaret ve altın standardı, ABD ölçeğinde ise, IMF, DTÖ ve diğer kurumlar güçlerini geliştirerek arttırdılar. Eğer bir ülke gücünü başka ülkelerin gözünde meşrulaştırabilirse, arzularına ulaşma konusunda daha az dirençle karşılaşır. Eğer kültürün, ideolojin çekiciyse diğer ülkeler onun peşinden seve seve gider. Diğer ülkelerin faaliyetlerini kendi arzusu doğrultusunda yönlendirilmesi veya sınırlandırılmasını sağlayacak kurumların desteklenmesine yardımcı olabilirse, masraflı havuç ve sopalara çok fazla ihtiyaç duymaz.”³²

Karşılıklı Bağımlılık, Liberalizm'in esası, klasik liberal ekonomiye dayanan serbest ticaretin erdemine olan güvendir. Serbest ticaretin üretmeye en uygun olduğu, yani

³⁰ Nye, 1992: 117.

³¹ Nye, 2003: 10-11.

³² Nye, 2003: 13.

karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu mal ve hizmetlerin üretiminde her ülkeye uzmanlaştırma olanağı vermesi nedeniyle ekonomik yararlarının olacağı varsayılan ticaretin aynı zamanda çatışmaları da bitireceği ve barışı daha mümkün kılacağı düşüncesine dayanır.³³

Keohane ve Nye gibi neo-liberal teorisyenler “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık” olarak adlandırdıkları kavram çerçevesinde bu teoriyi daha da geliştirdi. Karşılıklı bağımlılık kavramı ile kastedilen, her iki tarafın da birbirine eşit derecede bağımlı olması değildir. Çoğunlukla görünen asimetrik bir bağımlılıktır. Bir taraf hassas diğer taraf daha kırılgandır. Hassasiyet ve kırılganlık kavramlarını geliştiren Keohane ve Nye, bu durumu ABD ve Meksika arasındaki ticaretle açıklamaktadır. Buna göre ABD otomotiv, elektronik ve tarım sektöründe imalatın önemli bir kısmını Meksika'da gerçekleştirdiği için oradaki herhangi bir istikrarsızlık konusunda hassastır. Meksika'da olası bir istikrarsızlık durumunda kısa vadede ABD bundan etkilenir ama yatırımlarını geliştirmekte olan başka bir ülkeye kaydırıp bu durumu tolere edebilir. ABD'de olacak bir istikrarsızlıkta Meksika kırılgandır. Çünkü dış ticaretinin %80'den fazlası ABD ile gerçekleşmektedir. ABD'de yaşayan 10 milyon Meksikalının ailelerine gönderdiği yardımlar Meksika için önemli bir döviz kaynağıdır. Dolayısıyla böyle bir durum karşısında Meksika önemli ölçüde sarsılacaktır. Neo-liberaller böyle bir iş birliğinin her iki tarafa da kazanç sağlayacağını iddia ederken, realistler karşılaştırmalı bir perspektifle bu durumu ele alır ve daha çok kazanan tarafı ‘kazanan’, daha az kazanan tarafı ise ‘kaybeden’ olarak değerlendirir. Realistler, göreceli kazanç yaklaşımını esas alırken neo-liberaller mutlak kazanca bakar.³⁴ Bu anlamda uluslararası alanda devletlerin davranışlarını piyasada faaliyet gösteren şirketlerin davranışlarına benzeten Keohane, rasyonel davranan birimlerin kâr-zarar hesabı yaparak kârı en üst seviyeye çıkarmayı hedefledikleri, diğer tarafın kâr ya da zararı ile ilgilenmediği gibi devletlerin uluslararası düzeyde karşılıklı geliştirdiği ticari ya da başka alanlardaki iş birliğinde de aynı mantığın geçerli olduğunu iddia eder. Yukarıda değinildiği gibi realistlere göre bu gerçekçi bir yaklaşım değildir. Çünkü devletler ilişkilerinde sadece kendi elde edeceği kâra bakmaz, karşı tarafın kazancını da önemserler. Başka bir ifadeyle devlet karşı taraftan daha çok kazanacaksa iş birliğine açık olurlar.

Neo-liberalizm ile realist teori arasındaki diğer önemli bir fark ise neo-liberaller de anarşik yapının sebebini uluslararası ortak bir hükümetin yokluğuna yormakla beraber bunu daha çok bir üst kurumlaşma eksikliği olarak değerlendirmektedirler.³⁵

Neo-liberal teorinin önemli teorisyenlerinden Joseph Nye, “laissez-faire, ekonomisi kurulu istikrara sahipken ve karşılıklı bağımlı ağlar ulus devlet sınırlarının ötesine uzanırken,

³³ Heywood, 2013: 96.

³⁴ Wiltse, 2014:142-143.

³⁵ Arı, 2013: 309-310.

küreselleşme nasıl yönetilir? Bu sorunun cevabı bir dünya hükümeti değildir”, demektedir. Nye göre bu konuda 13 koloninin birleşmesiyle oluşan ABD örneği doğru değildir. İngilizce konuşan ve İngiliz kültüründen gelen bu 13 koloni bile birleşirken Amerikalılar iç savaştan kaçamamışlardır. Onun için Nye, “hiyerarşik bir dünya hükümeti yerine egemen devletler hâlinde bölünmüş bir dünyada çapraz ilişki ve barış içinde yaşayan yönetim ağları tasavvur etmeliyiz,” demektedir. İşbirliğini geliştirmenin ve uluslararası düzeyde anarşik ortamın üstesinden gelmenin yolu, uluslararası kurumları ve STK'ları güçlendirmektir.³⁶

Kenneth A. Oye'ye göre herhangi bir merkezî otorite egemenlik çıkarlarının arayışını kısıtlamadığı için uluslar daima bir anarşi içinde varlıklarını sürdürürler. Devletlerarası ilişkileri savaş ve anlaşma, silahlanma yarışı ve silahlanma kontrolü, ticaret savaşları ve gümrük vergisi ateşkesleri, finansal krizler ve kurtarmalar, rekabet devalüasyonu ve mali istikrarı sağlama gibi kavramlar belirler. Bazen uluslararası merkezî bir otoritenin eksikliği ortak hedeflere ulaşmayı engeller. Devletler egemenliklerini uluslar üstü bir otoriteye devredemeyecekleri için bazen verdikleri söze sahip çıkmazlar. Buna rağmen devletler bu anarşik ortamda bile genellikle karşılıklı yarar sağlayacak anlaşmalarla iş birliğini geliştirebilir.³⁷

Robert Axelrod ve Robert Keohane'ye göre, uluslararası rejimlerin³⁸ karşılıklılığı güçlendirdikleri, kurumsallaştırdığı ve ulusların farklı ögelere ayrılmış karşılıklılık ve rejim kurma kombinasyonuna güvenerek iş birliği olasılığını artırabileceğini öne sürmüşlerdir.³⁹. Fakat burada sorun şudur ki uluslararası rejimler neredeyse hiçbir zaman kural dayatacak güce sahip olmazlar.

Ancak STK'lerin ve çok uluslu şirketlerin ve başka devlet dışı aktörlerin uluslararası politikada sonuç veren şeyler yapabileceğine dair olan inanç konusunda her ne kadar liberaller realistlerden farklı olarak iyimser ise de Nye'in de ifade ettiği gibi devletlerin en önemli aktör olduğu konusunda realistlerle aynı fikirdedirler. Çünkü ilk olarak tüm devletler, “başarısız devletler” de dâhil olmak üzere sınır ötesi insan, mal ve para hareketlerini denetleme kapasitesine sahiptir. Hiçbir devlet bunu mükemmel yapamayabilir ama çoğu devlet bu konuda oldukça başarılıdır. İkinci olarak, devletler büyük ordular kurup kullanan yegâne aktörlerdir. Bazı başka aktörler de küçük ölçekli organize şiddet kapasitesine sahiptir ama işleyen devletlerin kapasitesi ile kıyaslanamayacak ölçüdedir. Üçüncü olarak, sadece

³⁶ Nye, 2003: 127-133.

³⁷ Oye, 2013: 317.

³⁸ Uluslararası rejimler ile kastedilen, Uluslararası İlişkilerin herhangi bir alanında, aktörlerin beklentilerini birleştiren açık ya da üstü kapalı bir dizi ilke, norm, kural ve karar alma mekanizmalarıdır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, Uluslararası Ticaret Rejimine IMF Uluslararası para rejimine örnektir.

³⁹ Axelrod ve Keohane, 2013: 341-370.

devletlerin vergilendirme ve büyük harcama yapma kapasiteleri vardır. Mafya, haraç çeteleri, uyuşturucu ticareti yapanların da bu kapasiteleri olabilir ama devletlerin karşısında cılız kalır. Ve son olarak yasaları sadece devletler çıkarır ve uygular.⁴⁰

Liberalizmin diğer önemli argümanlarından bir tanesi, liberal ülkelerin barışçı olduğu, liberal değerlerin dünyada artmasıyla savaş olasılığının zayıflayacağı yönündeki iddiadır. Demokratik Barış Teorisi ismiyle formüle edilen düşünceye göre demokratik ülkeler aynı değerleri paylaştıkları için birbirleriyle savaşmazlar. Demokratik kurumlar ve kamuoyu savaşın önünde engelleyici bir role sahiptir. Dünyada demokrasinin artmasıyla uluslararası barış ve güvenlik arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu varsayımından hareket eder. Doyle “Liberal devletler arasında müstakil barış vardır,” derken serbest ticaret ve karşılıklı bağımlılık teorisine olan güçlü inançtan hareket etmektedir.⁴¹ Tarihsel olarak da bunu ispatlamaya çalışan Doyle, ABD'nin bağımsızlığından sonra İngiltere ile savaşmaması ve güçlü İngiliz, Fransız rekabetine rağmen liberal Fransa ve liberal Britanya'nın liberal olmayan Almanya'ya karşı Birinci Dünya Savaşı'na girmesini örnek vererek teorisini temellendirmeye çalışmaktadır.⁴² Liberal teoriye göre, liberal devletler arasında savaş olasılığı oldukça düşüktür. Liberal devletlerin liberal olmayan devletlerle veya liberal olmayan devletlerin kendi aralarında savaş olasılığı karşılıklı bağımlılık derecelerine göre değişebilmektedir. Realist teori bu yaklaşımı reddetmektedir. Waltz'a göre “Demokratik barış tezi, ancak savaşın tüm sebepleri devletlerin kendilerinden kaynaklanmaktaysa geçerli olacaktır.” Oysa ona göre, savaşın sebebi uluslararası sistemin anarşik oluşudur. Ayrıca liberal devletlerin kendi aralarında savaş çıkma olasılığının düşük olduğu tespitine de katılmayan Waltz, ABD'nin demokratik yollarla seçilmiş Dominik Cumhuriyeti'nin lideri Juan Bosch'yi alaşağı etmek için asker göndermesi ve Şili'nin demokratik yollarla seçilmiş lideri Salvador Allende'yi aleni güç kullanmadan devirmesini örnek vermektedir. Bu iki örnekte ABD yaklaşımının demokratik barış tezinin gerçekliğine ciddi şüphe düşürdüğünü vurgulayan Waltz,

“Elbette birileri Dominik Cumhuriyeti ve Şili, ABD tarafından anlaşıldığı biçimde liberal demokrasiler değildir diyebilir. Bu şekilde düşünmeye başlayınca bunun sonu yoktur. Problem daha da belirginleşmeye başlar, çünkü olmasından korktukları bir savaşa hazırlanırken liberal demokrasiler daha az liberal görünmeye başlar ve eğer bir savaşa girerlerse liberallikten daha da uzaklaşırlar.”⁴³

Uluslararası kurumların barışı sağlamadaki rolüne ve serbest ticaretin iş birliğini geliştireceğine oldukça şüpheli yaklaşan Realizm, uluslararası ilişkilerde yegâne belirleyici

⁴⁰ Nye ve Welch, 2015: 54-55.

⁴¹ Doyle, 2013: 387.

⁴² Doyle, 2013: 378.

⁴³ Waltz, 2013: 737-738.

aktörün devletler olduğunda ısrarlı olmanın yanı sıra karşılıklı bağımlılık teorisi ile ilgili görüşleri ilerde irdeleneceği gibi bazı noktalarda Marksist teoriden ilhamını alan eleştirel teorilerle paralellik arz etmektedir. Klasik Realizm'in kurucularından sayılan E. H. Carr ve Neo-Realizm'in kurucularından Kenneth Waltz karşılıklı bağımlılık ya da çıkarların uyumu teorisine benzer eleştiriler getirmişlerdir. Carr, "Yirmi Yıl Krizi" adlı eserinde 19. yüzyıla kadar Almanya ve ABD "katı bir milliyetçi politika izleyerek kendilerini Büyük Britanya'nın dünya ticaretindeki tekeline meydan okuyabilecek duruma getirdiğini" vurgulayarak nispeten zayıf ekonomilerin güçlenmek için korumacı politikalara zaman zaman başvurduğunun altını çizer. Carr,

"Ticaretin önündeki engelleri kaldırmak Büyük Britanya ve ABD'nin çıkarlarına uygun olduğu için bunun aynı zamanda Kolombiya'nın da çıkarına olduğunu farz etmek büyük yanılgıdır... Uluslararası İlişkilerde 'laissez-faire', sermaye ile emek arasındaki ilişkide olduğu gibi, ekonomik açıdan güçlü olan için bir cennettir. İster korumacı yasalar ister korumacı vergiler şeklinde olsun devlet kontrolü, ekonomik olarak zayıf olanın başvurduğu bir nefsi müdafaa silahıdır. Çıkarların çatışması gerçek ve kaçınılmazdır. Ve meselenin özü, üstünü örtme çabasıyla çarpıtılmaktadır,"⁴⁴

der. Carr'a göre bu ve benzeri kavramlar uluslararası siyasetteki güç eşitsizliğini perdelemek için geliştirilen söylemlerdir. Bununla bazı devletlerin özel çıkarları mutlak ve evrensel ilkeler gibi yansıtılmaktadır.

Waltz, karşılıklı bağımlılık teorisi hakkında şöyle der:⁴⁵

"Karşılıklı bağımlılık teorisi ile ilgili kafa karışıklığı iki hususu anlamadaki başarısızlıktan geçer: ilk olarak yapı farkı birimlerin ulusal ve uluslararası düzlemde etkileşimlerinin anlamını gelişmesini ve sonuçlarını nasıl etkiler, ikinci olarak ulusların karşılıklı bağımlılığı bunların yetenekleriyle birlikte nasıl değişir. Uluslar etkileştikçe bütünleşik hale gelen farklılaşmış parçalardan oluşmuştur. Dünya ise değişen derecelerde birbirine bağımlı hale gelen benzer birimlerden oluşmuştur. Bir siyasal rejimin parçaları farklılıkları tarafından bir araya getirilir; her biri hepsinin tedarikinde uzmanlaştığı mal ve hizmetlere bağımlı hale gelir. Uluslar, her biri kendine özen göstermeye ve başkalarına bağımlı hale gelmeye çalıştıkça birbirinden ayrılır. Ne kadar bağımsız kaldıkları veya ne kadar bağımlı hale geldikleri kendi yeteneklerine göre değişir."

Devamında Waltz, serbest ticaretin motor gücü çok uluslu şirketler hakkında:

"Çok uluslu şirketler yanlış adlandırılmıştır. Bunlar yurt dışında faaliyet gösteren firmalardır ki büyüklerinin yarısından çoğu ABD merkezlidir. Çok uluslu şirketlerin kararlarını küreselliği esas alarak verdiği izlenimi son derece yanıltıcıdır. Kararlar sadece bazı bağlı şirketlerin durumuna ve çıkarına göre değil, şirketlerin tamamı bakımından alınır. Genellikle iddia edilen, son derece geçirgen ulusal sınırlar

⁴⁴ Carr, 2015: 102-107.

⁴⁵ Waltz, 2010: 180.

ve kararlarını bunları aklına bile getirmeden veren iş adamlarıyla, ekonomik faaliyetlerin ulus-aşırı hale geldiği bir dünya tablosudur. Oysa uluslararası şirketlerin çoğu ABD merkezli olduğundan araştırma ve geliştirmenin çoğu burada yapılmaktadır. Yöneticilerin çoğu ABD'lidir. Dolayısıyla kararlar verilirken öne çıkacak bakış açısı Amerikan bakış açısı olacaktır.....İpler Londra, Paris, Brüksel'de değil New York ve Washington'dadır. Çok Uluslu şirket terimi, karşılıklı bağımlılık terimi gibi Amerika'nın özel konumunu gizleyen bir şeydir,”⁴⁶ der.

Başka bir makalesinde Waltz, liberal politikaların ABD'nin küresel menfaatlerinin adlandırılması olduğunu ve uluslararası politikada belirleyici olanın serbest ticaret değil devletler olduğunu şöyle ifade eder:⁴⁷

“Karşılıklı bağımlılığı zayıf ya da güçlü, zengin ya da fakir tüm ulusların aynı şekilde yoğun bir karşılıklı bağımlılık ağına dolanmış gibi göstermek Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası politikada keyfini sürdüğü büyük baskı gücünü kamufle etmek için kullandığı bir ideolojidir.....Meksika'nın kaderi Wall Street'ten ziyade Washington'dan belirlenir. Ve Uluslararası Para Fonu Almanya ve Japonya'nın kaygılarına rağmen, Amerika öncülüğünü izlemek zorundadır.”

İş birliğinin oluşumunu açıklayan önemli kavramlardan bir tanesi de Güç Dengesi Teorisi'dir. Tartışma çoğunlukla tek kutupluluk, çift kutupluluk ve çok kutupluluk etrafında şekillenir. Farklı anlamlarda kullanılan güç dengesi kavramı, Oxford Sözlüğünde “İki ülke veya gruplara ayrılmış ülkeler arasındaki askeri ya da politik durum,” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁸ Politik anlamda hiçbir devletin üstün konum elde etmemesi için diplomasi veya savaşa başvurarak güç eşitliğinin sağlanmasına yönelik bilinçli bir girişimi ifade ederken sistem anlamında güç dengesi, hiçbir devletin diğerine üstünlük sağlayamadığı, bütün devletlerin hegemonik arzularını törpüleyen ve genel bir denge yaratma eğilimi taşıyan koşulları ifade eder⁴⁹. Realizm ve Liberalizm gibi Uluslararası İlişkiler teorileri tarafından da oldukça farklı anlamlar yüklenen bu kavram aynı akımın temsilcileri arasında da farklı anlamlarda kullanılabilir⁵⁰. Güç Dengesi Teorisi, Realizm'de merkezi bir öneme sahiptir. Waltz, “Eğer uluslararası politikanın belirgin biçimde siyasal bir teorisi varsa güç dengesi odur,”⁵¹ der. Bu yaklaşım devlet davranışlarının şekillenmesinde gücün rolünü merkezi bir yere oturtan ve uluslararası politikanın yapılandırılmasında güç ilişkilerinin etkisi üzerine odaklanan realist paradigmaya oldukça uygundur. Realistler iki ya da daha fazla güç

⁴⁶ Waltz, 2010: 189.

⁴⁷ Waltz, 2013: 744-745.

⁴⁸ Oxford Wordpower, 2013: 49.

⁴⁹ Heywood, 2013: 309.

⁵⁰ Konuyla ilgili geniş bir tartışma için bkz: Ernst B. Haas, Güçler Dengesi: Talimat, Kavram Ya da Propaganda mı? Güçler Dengesi Kavramının Yeniden Ortaya Çıkışı, İçinde, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.59-89.

⁵¹ Waltz, 2015: 147.

bloğu arasında denge olarak anlaşılan güç dengesini olumlu bir çerçevede değerlendirmektedir. Realizm, birbirinden oldukça farklı güç dengesi kavramı benimsemiştir. Klasik realizmde güç dengesi siyasi müdahalenin ve devlet adamlığının ürünü olan bir politikadır. Buna göre, dış politikada karar vericilerin geniş bir manevra alanı vardır. Oysa neo-realistler için güç dengesi, karar vericilerin kendi iradelerine dayalı davranışların bir sonucu değil, otomatik olarak ortaya çıkan düzenlemeler olarak daha çok sistemdir. İnsan davranışlarının tamamen dış politika tarafından belirlenmesini öngören bu gerekçilik (determinizm), güç dengesinin temelde uluslararası sistemin dinamikleri tarafından sınırlandırılan devlet adamlarına dayatıldığını ileri sürmektedir⁵². Bu konuda neo-klasik teorinin kurucularında Waltz, sistemin merkezi önemini vurgulamak için şöyle der:⁵³

“Güç dengesi devlet adamlarının olayları dayatılması değil, olayların devlet adamlarına dayatılmasıdır.”

Ona göre, güç bir amaç değil bir araç olduğundan devletler iki koalisyondan daha zayıf olana katılma eğilimindedir. Olan budur çünkü sistem tarafından teşvik edilen davranış çoğunluğa katılma değil, dengelemedir. Bu noktada dengeleme kavramını ön plana çıkaran Waltz'a göre, eğer gücü ençoklaştırma arzu ediliyorsa daha güçlü olan tarafa katılacaklardı. İkincil devletler eğer seçme özgürlüğüne sahipse tehdidin asıl kaynağı güçlü taraf olduğundan zayıf devletler grubuna katılacaklardır.⁵⁴

Realizm'in önemli temsilcilerinden Hans Morgenthau, güç dengesinin dört farklı anlamda kullanıldığına işaret etmektedir.⁵⁵ 1. Belirli bir durumu amaçlayan politika, 2. Uluslararası İlişkilerde aktüel durum olarak, 3. Uluslararası İlişkilerde yaklaşık eşit güç dağılımı, 4. Uluslararası İlişkilerde herhangi bir güç dağılımını ifade eder. Morgenthau'ya göre, çok kutuplu devlet sisteminde iş birliği güç dengesi için işlevsel bir görev görür. İşbirliğine giren A ve B devletlerinin kendi görece güç konumlarını geliştirmek ve muhafaza etmek için üç seçenekleri vardır: kendi güçlerini arttırabilirler, diğer devletlerin güçlerini kendi güçlerine katabilirler veya diğer devletlerin düşmanlarıyla iş birliği yapmasını engelleyebilirler. Birinci tercihte silahlıma yarışına girmiş olurlar, ikinci ve üçüncü alternatifi seçtiklerinde ise iş birliği politikalarını seçmiş olurlar.

Waltz'a göre, uluslararası politikada kuvvet kullanımını etkili bir şekilde yasaklayabilen bir otorite bulunmadığından, devletler arası güç dengesi, devletlerin kendi

⁵² Heywood, 2013: 323.

⁵³ Waltz, 2009: 203.

⁵⁴ Waltz, 2015: 158-159.

⁵⁵ Morgenthau, 1948: 125.

amaçlarını izlemekte kullanmayı tercih ettikleri, fiziksel gücü de içeren bütün yeteneklerin dengesi hâline gelmiştir.⁵⁶

Waltz'a göre güç dengesi süreklilik göstermekte, denge bozulsa bile başka bir şekilde kurularak devam etmektedir. İster iki kutuplu olsun ister çok kutuplu olsun her ikisinde de güç dengesi sistemin ana özelliğidir. Büyük güçler, ihtiyatlı dış politika izlediği için yaşamsal çıkarları kesin bir şekilde tanımlanmış ve etki alanlarının belirgin olmasından ve nükleer silahların varlığından dolayı iki kutuplu yapıda merkezî güçler arasında savaş çıkma olasılığı daha azdır. Bundan dolayıdır ki daha istikrarlıdır. Çok kutuplu yapılarda ise sürekli değişen askeri ittifaklar ve kapasite değişimlerinde meydana gelen farklılaşmalar yapının istikrarını tehdit etmektedir ve bundan dolayı daha istikrarsızdır. Ayrıca çok kutuplu sistemlerde karşılıklı bağımlılığın artması da istikrarsızlığı arttıran bir unsur olarak değerlendirilmelidir.⁵⁷ Waltz, çift kutupluluğu iki aktörün diğer aktörlerden stratejik kabiliyetler açısından üstünlüğü olarak tanımlar. Nükleer silahlar başta olmak üzere askerî ve ekonomik gücün belirleyici olduğu bu tanıma göre, iki süper güç, ABD ve Sovyetler Birliği, kaçınılmaz biçimde birbirlerini dengelemeye (balancing) çalışırken süper güç yeteneklerine sahip olmayan devletler bekalarını korumak ve çıkarlarını savunup geliştirmek için bunlardan birinin peşine takılmaktadır (Bandwagoning).⁵⁸ Hiyerarşik siyasal düzenlerde aktörler güçlü devletin veya yeni galip devletin arkasından gitme eğilimindedirler çünkü kaybetmek güvenliklerini tehlikeye sokmaz. Waltz'a göre düzenin anarşik olması ve dünya düzenini oluşturan birimlerin varlıklarını sürdürme arzusu oldukça güç dengesi hüküm sürmeye devam edecektir.⁵⁹

Liberaller genel olarak güç dengesi fikrini eleştirirler. Onlara göre güç dengesi güç politikasını meşrulaştırır, güçlendirir ve böylece doğası gereği istikrarsızlığa ve derin güvensizliğe sebep olur. Bunun gerekçesi olarak güç dengesinin temel öncülünün, diğer devletlerin ya da devletler koalisyonlarının güvenliği tehdit edeceği ve bu tehdidin rakip bir güç oluşumu ya da rakip bir ittifakın kurulmasıyla önlenebilecek olmasıdır. Bu sebeptendir ki güç dengesinin savaşı önlemekten çok savaşa sebep olacağı varsayılır. Bundan dolayı liberal akım güç dengesinden çok barış ve güvenliği sağlamak için farklı mekanizmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Öneri, BM gibi uluslararası örgütlerin kurulmasıdır. Bu önerinin temeli, güç dengesinin devletler arası özel anlaşmaları teşvik etmesi, uluslararası örgütleri ise devletlerin çoğuna açık anlaşmaları teşvik etmesi ve böylece ortak bir güvenlik sisteminin kurulmasının mümkün kılmasıdır.⁶⁰

⁵⁶ Waltz, 2009:199.

⁵⁷ Arı, 2013:158.

⁵⁸ Tuğtan, 2014: 125.

⁵⁹ Waltz, 2015:152.

⁶⁰ Heywood, 2013: 323.

Güç dengesinin farklı anlamları üzerinde duran Nye'e göre; Güç dengesi 1. verili bir zamanda uluslararası sistemdeki güç dağılımını, 2. bir başka devletin güç elde etmesini önlemek için bir ya da bir grup devletle ittifak kurma politikasını (ki bu kullanımı politik olarak güç dengesi kavramını tanımlar. Bu kullanımı oldukça yaygındır. Nye'in ifadesiyle “üstteki köpeğin sizi ısırması ihtimaline karşılık alttaki köpeğe yardım etme politikasıdır” 3. devletlerin anarşik koşullarda nasıl davrandıklarına ilişkin realist bir kuramı ya da 4. on dokuzuncu yüzyıldaki çok kutuplu Avrupa sistemini tanımlamak için yaygın bir biçimde kullanılan terimdir.

Nye, Waltz'un bir gücün sivrilmesi ya da hegemon olma ihtimaline karşılık ikincil devletlerin büyük gücün karşısında zayıf devletlerle koalisyon kuracağı dengeleme sisteminin her zaman işlemediğine vurgu yaparak bazen “bir gücün yükselişine o gücün peşine takılmak (bandwagoning) yani zayıf taraftan ziyade güçlü tarafa katılmak gibi bir tepki de gösterirler. Bir tehdide yakınlık ve tehdit altında olduğunu hissetmek de ülkelerin tepki biçimini belirler. ABD'nin coğrafi açıdan Asya ve Avrupa'dan ayrı olması o bölgede güçlü ülkeler kadar bir tehdit unsuru olmamasının sonucu olarak 1945 yılında dünyanın en güçlü ulusu olmasına rağmen Avrupa ve Japonya, SSCB'ye karşı ABD ile ittifak kurmuştur. Oysa mekanik güç teorisine göre ABD'ye karşı ittifakın kurulması gerekirdi. Yine Irak ve İran ABD'den hoşlanmamasına rağmen Körfez Savaşı'nda ABD'ye karşı bir ittifaka girişmediler. Çünkü birbirlerine karşı daha fazla kaygıları vardı”⁶¹.

Yukarıdaki tartışmalardan sonra bir noktanın altını çizmekte fayda var: son dönem neo-realistlerle neo-liberalistler arasındaki farklılıklar giderek aşınmıştır. Neo-liberaller yukarıda anlatılan görüşlerini savunmakla beraber uluslararası sistemde anarşinin hâkim olduğu düşüncesine ikna olmuş görünürken neo-realistler de uluslararası sistemi yalnızca güç, çıkar ve çatışma ile izah etmenin yetersiz olduğunu tartışmaya başlamıştır.⁶² Nye ve Welch'in “Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak” kitabının sonuç bölümünde ifade ettikleri düşünceler bu yakınlaşmanın özeti gibidir:

“Ne realizm ne de karmaşık karşılıklı bağımlılık vardır; Bunların ikisi de soyut dünya modelleridir. Realistlere göre, güvenliği korumak için güç kullanan devletlerden oluşan bir dünya vardır. Bunun tersi devlet dışı aktörlerin, ekonomik araçların ve refah hedeflerinin güvenlikten daha önemli olduğu karmaşık karşılıklı bağımlılıktır. Bu iki görüş farklı reel dünya ilişkileri üzerine yerleşebileceğimiz kavramsal sürekliliğin karşıt uçlarında durur. Değişen dünyada uluslararası politikayı anlamak için iki yaklaşım da faydalı ve gereklidir.”⁶³

⁶¹ Nye, 2003: 17-18.

⁶² Heywood, 2013:97.

⁶³ Nye ve Welch, 2015: 464.

Son olarak ana akım realizm teorisinin alt teorisi olan ve içsel nedenleri Uluslararası İlişkiler değerlendirmesinde hesaba katması sebebiyle bu çalışmaya da katkı sunabilecek Neo-Klasik Realizm'den söz etmek gerekir. 1998 yılında Gideon Rose'un yazdığı 'Neo-Klasik Realizm ve Dış Politika' adlı makalesiyle Uluslararası İlişkiler literatürüne giren Neo-Klasik Realizm, temelde mevcut Uluslararası İlişkiler teorileri ile açıklanmayan birtakım unsurları izah etmek için ortaya çıkmıştır.⁶⁴ Klasik Realizm, devletlerin göreceli potansiyellerine göre belirledikleri çıkarlarını bağımsız değişken olarak ele alarak dış politikayı açıklamaya çalışırken Neo-Klasik Realizm ise bağımsız değişken olarak devletlerin sistem bünyesindeki göreceli kapasite dağılımını kabul etmektedir. Bu anlamda Klasik Realizm tümevarımcı iken Neo-Klasik Realizm tümdengelimcidir. Neo-Klasik Realizm'in burada getirdiği en önemli yenilik, devletlerin ulusal politikalarını analize dâhil etmesidir. Daha geniş bir ifadeyle Neo-Klasik Realizm de uluslararası yapıdaki kapasite dağılımını bağımsız değişken olarak kabul eder ama iç politikayı da müdahaleci değişken olarak analiz sürecine dâhil eder.⁶⁵

Rose, Neo-Klasik Realizm ile Realizm arasındaki farka şu cümlelerle dikkat çeker;⁶⁶

"Neo-Klasik Realizm, klasik realist düşüncenin bazı temellerini yeniden düzenleyerek içsel ve dışsal değişkenleri açık bir şekilde bir araya getirmektedir. Neo-Klasik siyaset bilimciler bir devletin dış politikasını belirleyen en önemli kriterin, o devletin uluslararası sistem içindeki konumu ve sistem içindeki göreceli güç dağılımı olduğunu kabul ederler. Bu yüzden onlar realisttir. Bununla birlikte bu yazarlar, güç kapasitesinin dış politika üzerindeki etkilerinin dolaylı ve karmaşık olduğunu ileri sürerler. Çünkü sistematik baskılar, aktör düzeyindeki müdahaleci değişken aracılığıyla anlamlandırılırlar. Bu yüzden bunlar neoklasiktir."

Neo-Klasik Realist teori farklı devletlerin neden farklı politika izlediğini açıklamaya çalışmış ve buna önceki realist teorilerin cevap vermediğini iddia etmiştir. Çünkü onlara göre içsel faktörler hesaba katılmamıştır.⁶⁷ Neo-Klasik Realizm'in öncülerinden Randall Schweller geliştirdiği 'çıkarlar dengesi' teorisi ile devletlerin esas olarak korku ve hırsları tarafından yönlendirildiğine vurgu yapmıştır. Devletlerin maddi kapasitesi ve güç dağılımlarının uluslararası sonuçları Neo-Klasik Realistlerin hareket noktası olmakla beraber devletin iç siyasal özellikleri ve liderlerin politika yapma becerileri de olayları değerlendirme sürecine dâhil edilmelidir. Schweller'e göre, devletlerin kendilerini tehdit eden rakiplerini ya silahlanarak ya da ittifak yaparak dengelediği yolundaki realist teori, tarihi olaylar tarafından pek doğrulanamamaktadır. Çünkü içsel faktörler buna manidir. Bu noktada elitler ve

⁶⁴ Wietawski, 2017: 201.

⁶⁵ Yılmaz, 2015: 9-10.

⁶⁶ Rose, 1998: 146.

⁶⁷ Wietawski, 2017: 201.

toplumsal gruplar arasındaki farklılıklara dikkat çeken Schweller'e göre, elit konsensüsü, elit uyumu, sosyal uyum ve rejimin dayanıklılığı gibi içsel faktörler bu dengenin tam oluşmamasının temel sebepleridir.⁶⁸

Neo-Klasik Realizm, dış politikanın içsel faktörlerden ayrı ele alınamayacağını vurgulayarak neo-realizme karşı çıkmaktadır. Bununla aynı koşullarda devletlerin neden farklı dış politika eğilimi gösterdiklerini izah etmeye çalışırlar. Örneğin Neo-klasik realistlere göre ABD-SSCB ilişkileri ele alınırken Demokrat ve Cumhuriyetçi Parti arasındaki yaklaşım farklılıkları ve Kongrenin tutumu analiz sürecine dâhil edilmeden açıklanamaz. Yine 20. yüzyılın ortalarında ABD, Hindistan ve Brezilya'nın bölgesel ve hegemon güç olma yolunda izledikleri farklı politikaların kaynağı iç kaynakları harekete geçirme konusunda devletlerin yeteneklerinin aynı olmamasıdır.⁶⁹

Neo-Klasik Teori, aynı zamanda demokratik ülkelerin ya da ticari ortaklık yapan ülkelerin birbirlerine stratejik rakip olmadığını iddia eden liberal teoriye de itiraz eder. Mesela Çin ve Tayvan arasında oldukça yüksek karşılıklı bağımlılığa rağmen iki ülke arasındaki rekabet ve güvenlik sorunlarının devam ettiğine vurgu yaparlar.

Bir diğer önemli nokta Neo-Realizm ile Marksist teori arasındaki benzerliktir. Marksist teori gibi dış politikayı devleti kontrol eden hâkim sınıfların kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaya yönelik politikalar olarak tanımlamaktadır. Marksist teori ile benzer bir noktada hareket eden Neo-Klasikler'e göre iç politika gibi dış politika da hâkim sınıfların çıkarlarına hizmet eder.⁷⁰

1.1.2. Eleştirel Kuram

Eleştirel görüşler ise eşitsizliğe vurgu yaparak hem Realizm'in hem Liberalizmin yerleşik küresel sistemin güç dengesizliğini gizleme ve meşrulaştırma eğiliminde olduğunu iddia etmektedir. Marksist teorisyenler ağırlıklı olarak ilgiyi ekonomik analize gösterir ve temelde kapitalizmi ulusal ve uluslararası düzeylerde işleyen bir sınıf baskısı sistemi olarak analiz ederler.⁷¹ Neo-Marksizm'in klasik Marksizm'den temel farkı, Marks'ın ekonomiyi temel alan yaklaşımına itiraz etmeleri, kültür ve ideolojinin önemine dikkat çekmeleridir. Ortodoks Marksizm, ekonomiyi altyapı olarak görürken, özellikle Avrupa'da komünist devrimin gerçekleşmediğini gören Neo-Marksistler, kültür ve ideoloji üstüne kafa yormuş, klasik Marksistlerin bu alanı ihmal ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla Marks'ın toplumsal evriminin sadece ekonomik ilerleme açıklamasının 'dar ve indirgemeci' bir bakış açısı

⁶⁸ Arı, 2013: 173-174.

⁶⁹ Arı, 2013: 175.

⁷⁰ Arı, 2013: 176.

⁷¹ Heywood, 2013: 100.

olduğuna inanırlar. Bunlar arasında Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas gibi Frankfurt Okulu temsilcileri ile Antonio Gramsci, Robert Cox gibi düşünürler önemli bir yer tutmaktadır.

Yukarıda ismi geçen Frankfurt Okulu temsilcileri Uluslararası İlişkiler teorisyenleri değildirler. Bu anlamda doğrudan Uluslararası İlişkiler ile ilgili yazmamışlardır daha çok kapitalist sistemde toplumlardaki ilişkiler üzerinde duran Okul'un bu çalışma açısından önemi özellikle Marksizm arası tartışmalarda üst yapı olarak kültür ve ideolojiye dikkat çekmeleri ve daha sonra bu tartışmaların bazı Uluslararası ilişkiler teorisyenleri tarafından Uluslararası İlişkiler alanına da uygulanmasıdır.

Adorno ve Horkheimer daha çok 'kültür endüstrisi' kavramı üzerinde durmuş, kapitalist toplumlarda kültür alanlarında tekellerin hâkim olduğunu ve dünyanın gittikçe tek tipleştiğine, bu alanda egemen devletlerin kitle iletişim araçlarını araçsallaştırdığına vurgu yapmıştır. Büyük şirketler eliyle kültür endüstrisinin ürettiği ürünler egemen değerleri dolayısıyla güçlü devletlerin hegemonyasını yeniden üretmektedir. Marcuse, medyanın modern insanı karşı konulmaz bir şekilde esir aldığını ve dünya hakkında düşündüğümüz terim ve kavramları tanımladığını öne sürerken kapitalist toplumlarda tüketim, boş zaman gibi alanların sermayenin denetimi altında olduğunu öne sürmektedir.⁷²

Antonio Gramsci, eleştirel teori üzerinde önemli izler bırakmış bir düşünür olarak fikirleri ile dünya veya küresel hegemonyanın doğası hakkındaki modern düşünceleri etkilemiştir. Gramsci'ye göre sınıflı toplumlarda başat sınıfın egemenliği sadece ekonomi üzerindeki hâkimiyetten kaynaklanmaz, bunun yanında politik ve kültürel alanlarda sınıf egemenliğinin güçlendirilmesine hizmet etmektedir. Kapitalist toplumlarda krizlere rağmen devrimlerin olmamasının sebebi devletin bütün sivil toplum alanlarını kuşatmasıdır. Bu noktada Hegemonya kavramı üzerinde duran Gramsci'ye göre egemen sınıf iktidarını sürdürürken sadece güç kullanmaz aynı zamanda rıza üretir. Ona göre rıza: egemen sınıfın kendi dünya görüşünü ve düşünme biçimini toplumun üyelerine kabul ettirmesidir. Gramsci, insanlar herhangi bir toplumsal olay ile karşı karşıya kaldıklarında kendilerine öğretildiği gibi yani egemen sınıfın bakış açısıyla değerlendirdiğini ve bunun onlara “doğal”, “sağduyu” olarak belletildiğini söylemektedir. Hegemonyayı liderlik ve hakimiyet olarak tanımlayan Gramsci'ye göre, egemen burjuva fikirlerinin karşı fikirleri çarpıtma kapasitesi ise ideolojik hegemonyadır⁷³. Burjuvazi kendi fikirlerini “çağın sağduyusu” olarak dayatmaktadır. Neo-

⁷² Yukarıda adı geçen Theodor Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, gibi Frankfurt Okulu düşünürlerini daha detaylı incelemek için bkz.: Burak Özçetin, Kitle İletişim Kuramları, İletişim Yayınları, 2019, İstanbul, ss.161-173.

⁷³ Dural, 2012: 3g09-321; Yaylagül, 2006: 98.

Gramsci’ciler için hegemonya klasik bir rıza üretiminin ötesinde zorlama ve rıza üretiminin karıştırılması ile ortaya çıkmaktadır. Rıza üretiminin bileşenleri askeri, siyasi ve ideolojik güçlerdir⁷⁴.

Cox ile bu fikirler Uİ alanında sınanma fırsatı bulmuştur. uluslararası ilişkileri Gramsci’den aldığı kavramlarla açıklamaya çalışan Cox’a göre ABD’nin yükselişi salt askeri gücünden kaynaklanmamaktadır. ABD, bunu aynı zamanda dünya çapında geniş rıza üretimi sağlamaya da borçludur. Gramsci’nin bazı temel düşünsel dayanaklarını Uluslararası İlişkiler disiplinine uygulayan Cox, böylece ABD hegemonyasını analiz edebilecek enstrümanlar sağlamıştır. Bu bağlamda Cox, “Hakim sınıf, hegemonyasını önce içeride kurar, daha sonra maddi imkânlar, fikirler ve kurumlar aracılığıyla dış politikaya taşır,” diyerek hegemonyanın devletten ziyade sınıfa ait bir olgu olduğunu vurgulamıştır. Cox’a göre yalnızca dominant bir dünya gücü olmak, hegemon güç olmak için tek başına yeterli değildir. Bu noktada Gramsci’nin ‘rıza üretme’, ‘doğal’, ‘sağduyu’ gibi kavramlarına başvuran Cox, hegemonyanın “razı olma” şekline bürünerek doğal bir düzenin tamamlayıcısıymış gibi kendisini kamufle ettiğini, bu nedenle daha az ‘görünür’ olduğunu ifade etmektedir. Gramsci, maddi güçler, kurumlar ve ideolojinin uyum içinde olmasını hegemonyanın temeli olan rızanın üretilmesinin ön şartı olduğunu vurgulayarak bu düzeni tarihsel blok olarak tanımlar. Cox’un hegemonyayı kavramsallaştırmada kullandığı bu tarihsel blok; toplumsal güçler, devletler ve dünya düzenleri arasındaki diyalektik ilişkiden doğmaktadır. Bu bağlamda Cox’a göre Amerikan hegemonyası altındaki tek kutuplu dünya düzeni, kendi içinde anti tezini yaratarak diğer devletleri karşı-hegemonik girişimlere yönlendirebilir.⁷⁵

Neo-Gramsci’cilerde devlet biçimleri, toplumsal güçlerin birbirleri karşısındaki özel konumlama biçimleri ile belirlenir. Başka bir ifadeyle, devlet biçimlerine ruhunu veren şey “Tarihsel Blok’tur”. Cox’a göre tarihsel blok, sınıf ya da sınıfların çeşitli kesimleri tarafından temsil edilen toplumsal güçler arasındaki basit bir siyasi ittifak sürecine indirgenemez. Yine Gramsci kavramlarından olan tarihsel blok, bir ülkenin egemen toplumsal güçlerinin, çarpıştıkları diğer toplumsal güçler karşısında oluşturdukları özel bir ilişki biçimidir. Cox’a göre, içinde yaşadığımız uluslararası düzen, ulus aşırı bir üretim biçimi tarafından, yani kapitalizm tarafından belirlenmektedir. Bu üretim biçiminin bekasını sağlayan temel uluslararası aktör, “Ulus aşırı Tarihsel Blok’tur.”⁷⁶

Cox, neorealist bakış açısındaki gibi dünya düzeni ve istikrar için hegemonyanın şart olmadığını düşünmektedir. Alternatif dünya düzeni arayışlarına kafa yoran Cox, üç olasılıktan

⁷⁴ Özen, 2006: 3-31.

⁷⁵ Akgemci, 201: 9-12.

⁷⁶ Hülagü, 2014: 197.

bahseder. 1. İlk olarak üretimin uluslararası hâle gelmesi sonucunda doğan sosyal kuvvetlerin küresel yapısına dayanan yeni hegemonya olasılığıdır.⁷⁷ Burada dikkat çekilecek husus Cox'un küreselleşme sürecinin karşı hegemonya yaratma ihtimali üzerinde durmasıdır. 2. Çatışan güç merkezlerinin olduğu hegemonsuz bir dünya düzeni. 3. Daha zayıf bir ihtimal olmasına karşılık, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin koalisyonuna dayanan ve çekirdek ülkelerin hükümranlılığına meydan okuyan karşı-hegemonya girişimi.⁷⁸

Cox'a göre Uluslararası İlişkiler teorileri, problem çözücü ve eleştirel olmak üzere iki gruba ayrılır. Cox'un problem çözücü olarak tanımladığı teoriler ana akım teoriler olup Cox bunların güç-çıkarcı gibi kavramları verili olarak kabul etmelerini ve bunların oluşum süreçlerine odaklanmalarını eleştirir. Cox, tarihsel yapı bağlamından yapılmayan uluslararası politika analizlerinin temelden yoksun olduğuna dikkat çekerek bunu analiz dışı bırakan ana akım teorilerinin eksikliğini vurgular. Ona göre Waltz, farklılık arz eden devlet yapılarını görmezden geldiği gibi normatif unsurlara da gereken önemi vermemiştir. Ayrıca Cox, esasında devletlerin ulusal politikasında meydana gelen değişikliklerin Uluslararası İlişkilerde de sonuçlara sebep olduğunu iddia eder. Güç verili değildir, ulusal politikada ortaya çıkan ve ulus ötesi bir özellik de gösterebilen sosyal güçlerin bir çıktısıdır.⁷⁹

Immanuel Wallerstein'in izinden giden neo-Marksistler, küresel kapitalizmi 'merkez' - 'çevre' ve 'yarı çevre' olarak bilinen bölgeler ve spesifik olarak ulus ötesi şirketler ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sömürücü ilişkiler tarafından yapılandırılan bir dünya sistemi olarak yorumlamaktadır.⁸⁰ Wallerstein'a göre, devletlerarası hiyerarşinin kurulmasında merkezin çevreden ucuz hammadde alıp pahalıya satması anlamına gelen eşitsiz mücadelenin büyük bir etkisi vardır. Bu noktada klasik Marksizm'deki "artı-değer" kavramını yeniden yorumlayan Wallerstein'e göre, sömürü yalnızca sermayedar ve emekçi arasında değildir. Çevreden merkeze dayatılan küreselleşme olgusu güç ilişkisini hâkim kılarak ucuz hammadde, ucuz iş gücü, kârı ençoklaştırma motivasyonlu bir sistem işlemektedir. Bu bağlamda merkez ile çevre arasında da 'artı-değer' aktarımı yani sömürüsü vardır. Çevre, kaynak kaybına uğrarken sermaye merkezde birikmektedir. Bu döngüde sistemde refah, çevreden merkeze doğru yoğunlaşır ve doğal olarak kapitalizmin sistemin bekası için çevrede azgelişmişlik yaratması zorunludur. Yarı çevre ülkeler için hem sömürülen hem de sömüren tanımlaması yapan düşünüre göre, bu devletler ancak bölgesel güç olabilirler, merkez ile çevre arasında köprü görevi görürler ve sistemin emniyet vanasıdır.⁸¹

⁷⁷ Cox, 2013: 539.

⁷⁸ Cox, 2013: 540.

⁷⁹ Cox, 2013:540-545.

⁸⁰ Heywood, 2013: 123.

⁸¹ Hülaga, 2014: 193-194.

Tek kutupluluk-çift kutupluluk ve çok kutupluluk tartışmalarında üzerinde önemle durulması gereken husus, mülahazaların her zaman hegemonya-liberal politikalar ve küreselleşme tartışmaları ile beraber yürütüldüğüdür. Liberalistler, piyasaların serbestleştirilmesi, kuralsızlaştırılması yönündeki ekonomik küreselleşmeyi olumlarken Marksistler için bu durum emperyalizmin ucuz ham madde ve ucuz iş gücü arayışından başka bir şey değildir. Realistler küreselleşme olgusunu devlet-güç-çıkar ilişkisi etrafında değerlendirdiklerinden onu yeni bir şey olarak görmemişlerdir. Dolayısıyla onlara göre 'karşılıklı bağımlı dünya' düşüncesi büyük ölçüde bir efsanedir. Küreselleşmeci argümanlar büyük ölçüde liberal fikirler havuzundan beslenirken küreselleşmeci karşıtı argümanlar ise genellikle Neo-Marksist düşünceye dayanmıştır. Liberallere göre küreselleşmenin gelişimi, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve serbest ticaretin erdemleri konusundaki köklü fikirlerle tam bir uyum içerisinde. Neo-Marksistlere göre ekonomik küreselleşme, aslında kapitalist dünya sistemi ve küresel kapitalizmin ilanından başka bir şey değildir⁸². Bu noktada serbest ticaretin erdemleri ile ilgili Neo Marksistlerle Realistler arasındaki paralelliğe dikkat çekmek gerekirse Realist E. Carr ve Neo-Realist Waltz'in yukarıda değindiğimiz görüşlerini hatırlamakta fayda var. Onlara göre, serbest ticaret ve benzeri kavramlar uluslararası politikadaki güç dengesizliğini perdelemekten başka bir şey değildir.

1.1.3. İnşacılık/Konstrüktivizm

Sosyal inşacılık kuramı, kendi anlayışımızdan bağımsız hiçbir toplumsal ya da siyasal gerçeklik olmadığı inancına dayanır. Bu sebeple inşacılar, sosyal dünyayı somut nesnelerden oluşan dışımızda bir şey olarak görmezler. İnşacılara göre, dış dünya bir tür özneler arası farkındalık olarak içimizdedir. Bunu siyasete ve Uluslararası İlişkilere uyarladığımızda insanlar yaşadıkları ile dış dünyayı inşa ederler ve ona göre hareket ederler. Bu bağlamda örneğin inşacılığın en önemli kuramcılarından Alexander Wendt'e göre, anarşi devletler ondan ne anlıyorsa odur. Bununla Wendt, uluslararası sistemin sosyal olarak inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Buna göre devlet davranışı Neo-Realistlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistemin yapısı tarafından değil devletlerin anarşiye bakışı tarafından belirlenir. Bazı devletler anarşiyi tehdit olarak görürken bazıları için fırsattır. Burada önemli olan devletlerin karşı karşıya bulundukları nesnel koşullardan ziyade devletin kendi kimliği ve diğerinin kimliğini nasıl tanımladığıdır.⁸³

İNşacılara göre gerçeklik, sosyal olarak inşa edilen bir olgudur. İnşacılar sosyal bir ontoloji benimseyerek sosyal varlık olan birey ve devletlerin onları çevreleyen, kim oldukları

⁸² Heywood, 2013: 111.

⁸³ Heywood, 2013: 104-106.

ve nasıl davranması konusunda şekillendiren normatif anlam ortamından farklı düşünülmemeyeceğini savunurlar. Başka bir deyişle maddi varlıklarından ötürü değil, onlara atfedilen anlam ve değerlerden ötürü vardır. Sosyal inşa süreçleri sosyal gerçekler yaratır ve bu gerçekler aynı maddi gerçekler gibi aktörleri derinden etkileme kapasitesine sahiptir.⁸⁴

İnşacılar, sosyal ontolojik yaklaşım içinde sosyal faktörleri maddi faktörlere rakip olarak konumlandırmazlar. Sosyal faktörlerin maddi faktörleri anlamlandırarak hazmettiğini iddia ederler. Dolayısıyla onlara göre devlet politikaları üzerinde güç dengelerinin mi yoksa kimliklerin mi etkili olduğu tartışması çok anlamlı değildir. Güç dengesine yönelik algılar ‘Ben’ ve ‘Öteki’ye yönelik algılar üzerinden şekillendiği için kimlik ve güç dengeleri birbirine rakip değişkenler değildir. Çünkü kimlik tanımlaması değiştikçe güç dengesine yönelik algılar da değişecektir.⁸⁵ Kimlik inşa edilen bir olgu olduğundan sabit değildir.

Wendt, “Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet” adlı makalesinde inşacılığı, üç ana iddiada bulunan yapısal uluslararası sistem kuramı olarak tanımlar. Bunlar: 1) Devletler, uluslararası sistem kuramının temel analiz birimleridir. 2) Devletler sistemindeki ana yapılar maddi olmaktan ziyade özneler arasındır. 3) Devlet kimlikleri ve çıkarları insan doğası veya iç siyaset tarafından dışsal olarak sisteme verilmekten ziyade önemli ölçüde bu toplumsal yapılar tarafından inşa edilirler.⁸⁶

Çalışmamız açısından da İnşacı kuramın önemli özelliği, kimlik politikalarına verdiği önemdir. İnşacılar fiktisel ya da normatif yapıların materyal yapılar kadar önemli olduğunu iddia ederler. Neo-Realistler, maddi askerî güç dengesine vurgu yaparken, Marksistler, maddi kapitalist dünya ekonomisini ön plana çıkarırlar; inşacılar ise aktörlerce paylaşılan fikir, inanç ve değerler sisteminin yapısal özellikler gösterdiğine ve sosyal, siyasi eylemler üzerinde belirleyici etkisine dikkat çekmektedirler. İnşacıların, bu yapılara böyle önem atfetmesinin iki sebebi vardır. İlki, Wendt’in dediği gibi “Maddi kaynakların insan eylemi için bir anlam kazanmasının ancak aktörlerce paylaşılan ortak bilgi yapıları sayesinde” mümkün olmasıdır. Örneğin hem Kanada hem Küba ABD’nin komşusudur, fakat basit bir askerî güç dengesi bakış açısı, neden Kanada’nın ABD’nin müttefiki Küba’nın ise ABD’nin azılı bir düşmanı olduğunu açıklayamaz. Kimlik, ideolojinin mantığı ve kurulu dostluk ve düşmanlık yapıları bu ülkeler arasındaki maddi yapılara çok farklı anlamlar kazandırmakta ve dolayısıyla farklı politikalara yol açmaktadır.⁸⁷

⁸⁴ Rumelili, 2014: 153-154.

⁸⁵ Rumelili, a.g.e.s.,154.

⁸⁶ Wendt, 2013:682.

⁸⁷ Reus-Smit, 2013: 294.

Wendt, düşmanlığın sosyal bir ilişki olduğuna dikkat çeker. (Onun öğretisinden yola çıkarak diyebiliriz ki tersi de doğrudur) Wendt'in ifadeleriyle:

“İnşacı sosyal kuramın temel prensiplerine göre insanlar nesnelere karşı, ki bunlara diğer aktörler de dahildir, onlara ifade ettiği anlamlar üzerinden hareket ederler. Devletler düşmanlarına karşı dostlarına göre farklı davranırlar çünkü düşmanlar tehdit edicidir fakat dostlar değildir. Anarşi ve güç dağılımı kimin hangisi olduğunu söylemek için yeterli değildir. Tıpkı İngiliz füzelerinin ABD için Sovyet füzelerine göre farklı bir öneme sahip olması gibi ABD'nin askeri gücü de benzer yapısal pozisyonlarına rağmen Kanada için farklı Küba için farklı bir pozisyona sahiptir. Hareketlerini şekillendiren yapıları meydana getiren kolektif anlamlardır.”⁸⁸

Benzer bir örnek, ABD'nin Kuzey Kore ve İran'ın nükleer kapasitesini ciddi bir tehdit olarak görürken bu iki devletten daha büyük nükleer kapasiteye sahip İngiltere'yi tehdit olarak görmemesi üzerinden de verilebilir. Realist ve Neo-Realist ya da diğer maddeci yaklaşımlar bu durumda ‘devletlerin güvenlik çıkarlarını başka devletlere emanet edemeyeceği’ savı göz önüne alındığında bu teoriler bu durumu açıklamaktan uzaktır. İnşacılara göre bu durum ancak ABD'nin Kuzey Kore ve İngiltere kimliğini tanımlaması ile açıklanabilir.⁸⁹ İkincisi, siyasi aktörlerin sosyal kimlikleri şekillendirmesidir. Söz gelimi, Mutlakiyetçilik Çağında Avrupa uluslararası toplumun normları meşru devlet formu olarak Hristiyanlığı işaret ederken bugün Avrupa kıtasının meşru devlet normları çok farklı bir noktadadır.⁹⁰ Bu noktada Wendt, iddiasını daha da öteye taşıyarak devletlerin kolektif kimlikler oluşturabileceğini, bu kimliklere Öteki'yi dâhil ederek daha geniş tanımlayabileceğini iddia eder.⁹¹ Bu şekilde devletlerarası çatışmalar da sona erer.

Wendt'e göre aktörler önce kimliklerini tanımlarlar sonra bu kimliklere uygun hedef ve eylemler tayin ederler. Uluslararası sistemde yapılar nesnel değildir; aksine öznel arasında gelişen etkileşim neticesinde kimlik inşa edilir. Wendt, sistemin yapısı da sabit olmadığından anarşik yapının aktörler arası sürekli etkileşimden etkilendiğini ve bir bakıma yenilendiğini savunur.⁹² İnşacılara göre, kimlikler çıkarları belirler, çıkarlar da eylemleri. Bu yaklaşım “aktörlerin çıkarlarının dışsal olarak belirlendiğini” iddia eden rasyonalistlere açık bir itirazdır. Rasyonalistlere göre hem birey hem devlet düzeyinde aktörlerin tercihleri birbirleriyle etkileşime geçmeden önce belirlenmiştir. İnşacılara göre kimlik inşası dışarıdan dayatılan bir zeminde değil ancak aktörlerin birbirleri ile etkileşim sürecinde oluşan bir olaydır. Neo-liberaller ve Neo-Realistler ise tercihlerin nereden geldikleri ile ilgilenmezken

⁸⁸ Wendt, 2013: 8-9.

⁸⁹ Rumelili, 2014: 160.

⁹⁰ Reus-Smit, 2013: 294.

⁹¹ Went, 1994: 396.

⁹² Wendt, 1992:424

sadece aktörlerin bu tercihleri nasıl hayata geçirdiklerine odaklanırlar. İnşacılar, aktörlerin çıkarları nasıl şekillendirdiğini anlamanın Uluslararası İlişkileri açıklamak için hayati olduğunu altını çizerler. Wendt, “kimlikler çıkarların belirleyicisidir” diyerek bu noktaya dikkat çekmektedir. İnşacılar, aktörlerin çıkarları peşinde koştukları fikrini reddetmezler fakat kendilerini ve çıkarları nasıl ve ne şekilde belirlediklerini ortaya koymaya çalışırlar.⁹³

Dahası İnşacılar aktörlerin ve yapıların karşılıklı olarak birbirlerini inşa ettiklerini iddia ederler. Normatif ve düşünsel yapılar kimlikleri şekillendirir fakat aynı zamanda yapılar aktörlerin eylemleri olmaksızın var olamazlar.

Yukarıda değinildiği gibi İnşacı yaklaşım kimlikleri sabit görmez, tarihsel süreç içerisinde yeniden inşa edilebildiğine vurgu yapar. 1979 İran İslam Devrimi’nden önce ve sonra inşa edilen İran kimliği buna örnektir. Bu bağlamda kimliklerin devletin çıkarlarını şekillendirdiği argümanı özellikle Arap Baharı sürecinde sahada harekete geçen mezhepsel ve etnik fay hatlarını değerlendirirken İnşacı yaklaşımın tezlerini akılda tutmakta fayda vardır.

1.1.4. Post Yapısalcılık

Michel Foucault ve Jacques Derrida’nın fikirlerinden etkilenen post-yapısalcılar söylem veya güç söylemi fikrini kullanarak güç ve düşünce sistemleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Daha yalın bir ifade ile bilgi, güçtür. Evrensel bir referans noktasının ya da birleştirici bir perspektifin yokluğunda her biri belirli bir güç söylemini temsil eden yalnızca bir dizi rakip perspektif vardır. Derrida’nın “Metin dışında hiçbir şey yoktur” söyleminin rehberlik ettiği post yapısalcı düşünce özellikle Der Derian ve Shapio’nun Uluslararası/Metinlerarası (1989) eserinin yayınlanmasından bu yana Uluslararası İlişkiler teorisi üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Gerçeğin daima tartışmalı ve çoğul olduğuna inanan post yapısal düşünce Uluslararası İlişkileri anlamada Foucault’dan miras soybilim ve Derrida’dan aldığı yapısöküm yöntemlerini kullanmaktadır⁹⁴. Kısaca bu iki kavrama değindikten sonra bunların Richard Ashley, Robert Walker, David Campbell gibi post yapısalcı kuramcılarının bunu Uluslararası İlişkilere nasıl uyguladığını incelemeye çalışacağız. Bizim çalışmamız açısından post yapısalcılığın önemi -realizm ve liberalizmin ihmal ettiği alanlar olarak- ‘kimlik’in Uluslararası İlişkilerdeki rolüne yaptığı vurguya ek olarak hem iç politika hem de dış politikada devletin kimliği inşa süreci ve iç politikanın bu bağlamda dış politika ile etkileşimine sunduğu katkıdır.

Basit bir ifadeyle soybilim, bilgi iktidar ilişkisini ifşa ve tescil eden bir çeşit tarihsel düşüncedir. Bugün doğru bildiğimiz şeylerin tarihsel bağlamda nasıl üretildiklerine

⁹³ Reus-Smith, 2013:294-295.

⁹⁴ Heywood, 2013: 106.

odaklanarak günümüzün hâkim temsillerini sorgulamak soybilimdir. Başka bir deyişle tarihte şeylerin ve anlamının objektif olarak tespit edileceği fikrini reddederler. Soybilim bir bakıma giriş, gelişme ve sona sahip bütüncül bir yapı arz eden, teleolojik bir tarih fikrini mümkün kılan dışlama ve karartma süreçlerini ifşa etmeyi kendine amaç edinmiş karşı tarihlerin yazımıyla ilgilenmektedir. Foucault'ya göre tarih, tahakküm düzenin sürekli bir şekilde yeniden üretimidir⁹⁵. Tarih, bilgi ve iktidar alanında peşi sıra ortaya çıkan tahakküm ve baskı sistemleri şeklinde ilerlemekte ve soybilimciye düşen görev öznelere, nesnelere, eylem ve bilgi alanlarının inşasında açılan ya da kapatılan birçok farklı yörüngeyi açığa çıkartarak tarihin maskesini düşürmektir. Soybilime göre tek bir tarih yoktur. Bilgi-iktidar etkileri açısından birbiriyle örüntü içerisinde farklı tarih aynı anda bulunmaktadır. Bilme eyleminde bulunan her özne kendisini belli bir siyasi ve tarihî bağlama konumlamakta, bu bağlam tarafından şekillendirilmekte ve özel kavramlar ve bilgi kategorileriyle hareket etmek zorunda bırakılmaktadır. Koşullandırılmamış bir bilgi yoktur. Gerçek de yoktur sadece farklı bakış açıları söz konudur.⁹⁶

Foucault'nun deyişi ile, "Tüm insan fikri ve bilgi alanları belli bir kodunun yasaları tarafından belirlenmiş ve bundan dolayı hiçbir özne özgür değil ve bu düzen tarafından belirlenmemiş hiçbir sözce yoktur."⁹⁷ O bu bakımdan soybilimin amacını "kimliği sistematik bir tarzda çözmek, birey ve grup kimliğinin verili olduğu" anlayışını yıkmak olarak açıklar. Bu amacın iki boyutu vardır: birincisi nedenin sonucu ikame etmesinden kaçınmaktır. Başka bir deyişle soybilim için kimlik veya aktör verili değildir, aksine soybilim aktörü var eden etkenleri ortaya koymaya çalışır. Böylece kimlik veya aktör bir sonuç olarak ele alınmalıdır. İkinci olarak, normal ve doğal gözüken egemen kimliklerin sorgulanmasını ve sorunsallaştırılmasını öngören ahlakî, siyasi bir amaç hedeflenmektedir. Bunun için tarihin mevcut kimlikleri teyit etmek için kullanılmasına bir itiraz ve tarihin dogmalaşan, gelenekselleşen kimlikleri huzursuz etmek ve çözmek için kullanılmasını önermektedir.⁹⁸ Soybilimin yapı ve aktörleri tarihsel bağlamda sorgulamaya tabi tutması ve verili olanı kabul etmemesi, Gramsci'nin, insanların bir toplumsal olay ile karşılaştıklarında kendilerine öğretildiği gibi tepki vermesi durumunu 'egemen sınıfın ideolojik hegemonya kurma aracı' olarak dili araçsallaştırması ve bunu 'sağduyu' olarak pazarlamasını sorgulaması ile çok benzerdir.⁹⁹

⁹⁵ Devetak, 2013: 250.

⁹⁶ Foucault'tan aktaran Devetak, 2013: 252-253.

⁹⁷ Loomba, 2000: 54.

⁹⁸ Devetak, 2013:250.

⁹⁹ Göngen ve Kılınç, 2016: 141.

Yapısöküm, bütün metinlerin gözden kaçan çeşitli yönlerini veya çelişkilerini ortaya koymak için metnin yeniden okunmasıdır.¹⁰⁰ Başka bir ifadeyle yapısökümde düşünmenin belli bir yolu veya belli bir kümesi içinde bastırılanı, gözden kaçırılanı, önemi azaltılanı araştırmaktır.¹⁰¹ Bu noktada metin nedir sorusu önem arz etmektedir. Derrida'ya göre metin sadece bir edebi veya felsefi bir metin değildir. Dünya da bir metindir ve reel dünya bir metin gibi işlenmektedir.¹⁰² Her metin her okunduğunda aslında yeniden üretilen bir olgudur.¹⁰³

Yapısöküm, sağlam ve değişmez olarak görülen kavram ve kavramsal zıtlıkların keskin bir şekilde sarsılmasını öngörmektedir. Amaç, sağlam ve değişmez kavram ve karşıtlıkların etkilerini ve zararlarını göstermektir. Çünkü kavramsal karşıtlıklar asla tarafsız değildir, aksine biri diğerinden mutlaka üstündür. Örneğin, egemenlik karşısında anarşinin durumu böyledir. Hiçbir metin, söylem veya kurum hiçbir zaman tam anlamıyla bir istikrar ve bütünlük içerisinde değildir, doğal olarak bünyesinde sürekli istikrarsızlık ve çelişkiler vardır.¹⁰⁴ Çünkü ne dil ne de metin asla tarafsız değildir.¹⁰⁵ Yapısöküm, metinleri 'çifte okuma' metoduna tabi tutar. İlk okuma hâkim yorumun tekrarından ibarettir. İlk okuma ile yapılmak istenen söylemin veya kurumun kimliğinin nasıl meydana getirildiğini ve inşa edildiğini ortaya koymaktır. Ezber bozan ikinci okumada ise söylemin veya kurumun bünyesindeki zayıf noktaları, iç çelişkileri ve bunların üstünün nasıl örtüldüğünü gözler önüne sermeye çalışır. Burada hedeflenen bir söylem veya sosyal kurumun nasıl oluştuğunu anlamak ve aynı zamanda sürekli olarak iç bütünlüğünü sağlayamama tehlikesi ile karşı karşıya olduğunu göstermektir.¹⁰⁶

Post yapıcılığın önemli düşünürlerinden Richard Ashley, anarşi kavramlarını çifte okuma yöntemine tabi tutarken, ikinci okumada Uluslararası İlişkilerin güç mücadelesinin hâkim olduğu bir alan söylemini sorgular. Burada hedef, egemenliğin düzen sunan, anarşinin ise egemenliğin olmaması durumu ya da egemenliği olumsuzlayan bir olgu olarak takdim edildiği şekliyle egemenlik ile anarşi arasındaki karşıtlığı sorgulamaktır. Anarşi, anlamını egemenliğin karşı tezi olmakla kazanır. Daha geniş bir ifadeyle egemenlik ve anarşi karşılıklı olarak birbirini dışlayan ve tüketen olgular olarak kabul edilir. Yapısökümün çifte okumasında Ashley'in vardığı sonuç, egemenlik ile anarşi arasındaki karşıtlığın devam edebilmesi için meşru bir güç tarafından egemen devletin içerisinde kimlik, homojenlik düzenlilik ve ilerlemenin egemen olduğu bir düzen, dışarıda ise farklılık heterojenlik,

¹⁰⁰ Heywood, 2013: 106.

¹⁰¹ Balkın, 2004: 322.

¹⁰² Devetak, 2013: 256.

¹⁰³ Güngör, 2013: 236.

¹⁰⁴ Devatek, 2013: 259.

¹⁰⁵ Erdem, 2011: 219.

¹⁰⁶ Devetak, 2013: 259.

düzensizlik ve tehdit, değişmezlik ve kendini tekrar eden anarşik bir alan var olmalıdır. Açık ki Ashley anarşi ve egemenlik kavramlarının ya da durumunun inşa edildiğini iddia etmektedir.¹⁰⁷ Daha yalın bir ifadeyle, içeride bütün farklılıklar elimine edilmeli, dışarıda ise olabildiğince farklılıklar ön plana çıkarılmalı ki müesses nizam devam etsin.

Robert Walker, devlet egemenliğinin üç ontolojik dilemmaya yanıt olmak üzere inşa edildiğini savunur. Bunlar: yer ve mekân, yerel ve evrensel, ben ve öteki arasındaki çelişkilerdir. İlki ‘zaman’ ehlileştirilmiş coğrafi bir bölge içinde tutularak çözüme kavuşur. İkincisinde hem yerel hem de evrensel bir yapıdan müteşekkil devletler sistemiyle çözümlenir ve son olarak içerdekiler ve dışardakiler kategorilerinin oluşturulması ile ben ve öteki arasındaki çelişki çözüme kavuşur.¹⁰⁸

Ben ve öteki çelişkisi, post yapısalcı düşüncede kimlik inşası ile ilgili süreçte önemli bir yer tutar. Ashley’e göre açık bir şekilde tanımlanmış ve ayrıştırılmış egemen kimliği tehdit eden enine çatışmalar (iç çekişmeler), anarşi sorunsalını anlamlı kılabilmek için sürekli bastırılmalı ve reddedilmelidir. Campbell, ben ve öteki üzerinden kimliğin farklılıkla tanımlandığı ve ‘ben’in varlığını ‘öteki’ne borçlu olduğuna dikkat çekerek, “dış politika yoluyla sürekli tehlike tespit etmek, devletin var oluşuna bir tehditten çok devletin varoluş imkânıdır,” diyerek bu kavramların inşa sürecine dikkat çeker. Campbell, Soğuk Savaş yıllarında ABD’yi bir siyasi özne olarak inşa edebilme imkânını, Sovyetler Birliği’ni dış tehdit olarak gösterebilme başarısına ve ABD hükümetinin dâhili tehditleri savuşturabilme kapasitesine bağlar.¹⁰⁹ Haricî ötekinin jeopolitik olarak inşa edilmesi, güvenliği sağlanması gereken bir siyasi kimliğin (benin) inşasına içkindir. Bu genelde içerde bütün siyasi muhaliflerin susturulması, etnik, dini ya da ideolojik farklılıkların zapturapt altına alınması demektir.

Realist ve Liberal kuramların aksine Post-yapısalcı ve İnşacı kuramların kimliği Uluslararası İlişkiler analizine dâhil ettiği görülmektedir. Bununla beraber iki kuram arasında şu farklara dikkat çekmek gerekir. İnşacı kuram, kimliği politikaların bir nedeni ya da sonucu olarak görürken Post-yapısalcı teoriye göre, kimlik temsilleri dış politikanın kendisini oluşturduğu için dış politikada bir değişken olarak ele alınamazlar. Başka bir ifadeyle, İnşacılar göre devletler, başka devletlerle ve sistemle etkileşim sonucu bir kimlik edinirler, Post-yapısalcılara göre kimlik temsili ve dış politika arasında direkt olarak bir nedensellik ilişkisi yoktur çünkü ikisini birbirine bağlayan söylemlerdir. Her kimlik, söylem ile inşa edildiği için aslında gerçekte hiçbir kimlik gerçek değildir. Ontolojik bir dayanağı yoktur. Her

¹⁰⁷ Ashley’den aktaran Devatek, 2013: 261.

¹⁰⁸ Düzgüt, 2015: 158.

¹⁰⁹ Campbell’dan aktaran Devatek, 2013: 270.

iki kuram arasında kimliğin kavramsallaştırılması ile alakalı bir farklılıktan da söz edilebilir. Şöyle ki Post-yapısalcılara göre kimlik, farklılıklar üzerinden kendini tanımlar ve konumlandırır. İnşacılar göre bir kimlik inşası için farklılığa gerek yoktur. Örneğin Wendt'e göre, rol ve tip kimliği olmak üzere devletin iki farklı kimliği vardır. Rol kimliği bir devletin diğer devletlerle olan ilişkisi üzerinden tanımlanırken tip kimliği devletin özüne içkin, örneğin: demokrasi olup olmaması gibi, diğer devletlerle bir ilişki gerektirmez.¹¹⁰

1.2. Omnibalancing (Külli Denge)

İç siyasi faktörlerden hareketle devletlerin dış politika davranışlarını analiz eden teorilere göre dış politikayı belirleyen hususların başında devlet yapısı, devlet-toplum ilişkisi, iç güç mücadelesi, rejimin ideolojisi ve ideolojik meşruiyet gelmektedir. İç politika ve dış politika analiz süreçlerini iç içe yapan Omnibalancing gibi yaklaşımlar daha açıklayıcı ve kapsayıcı olduğundan dış politika analizlerine çeşitlilik kazandırmışlardır.¹¹¹ Omnibalancing, dış politikada 'güçler dengesi' kavramına iç politik dengeleri de katmıştır. Bu bağlamda 'Güçler Dengesi' kavramının bazen Uluslararası İlişkileri okumada yetersiz kaldığına dair literatürde hatırı sayılır bir tartışma vardır. Örneğin: 'Tehdit Dengesi' kavramını geliştiren Walt'a göre bu kavram daha açıklayıcıdır çünkü eğer devletlerin güçlü devlet karşısında zayıf devletlerle ittifak ettikleri noktasından hareket edersek güç dengesi kavramı Soğuk Savaş boyunca devletlerin neden ABD ve SSCB ile ittifak yaptıklarını açıklayamamaktadır. Bu yüzden Walt, "tehdidin dağılımı", "izinden gitme (bandwagon)" ve "dengeleme"nin merkezde olduğu tehdit dengesi kavramıyla iş birliğini açıklamayı önermektedir. Devletler sadece güç dağılımını göz önünde bulundurmaz, aynı zamanda coğrafi yakınlık, saldırganlık kapasitesi ve algılanan niyetleri de hesaba katar. Bu yüzden Walt'a göre tehdit dengesi kavramı etkili bir şekilde iş birliğini açıklamaktadır.¹¹²

Buna karşın Schweller, "Çıkarların Teorisini" geliştirmiştir. Çıkar Dengesi Teorisi, "birim düzeyde, bir devletin maliyetleri kendi değerlerini koruma ve genişletme adına göreceli olarak ödeme isteğini" belirtmektedir. Sistemik düzeyde, statüko ve revizyonist devletlerin görece gücünü ifade eder. Bunu hayvan karakterleri ile açıklamaya çalışan Schweller'e göre, birim düzeyinde aslanlar, kuzular, çakallar ve kurtlar şeklinde kategorize edilebilecek devletler vardır. Aslanlar, güvenliği maksimum düzeyde tutarak konumlarını korumaya çalışır. Aslanlar, uluslararası sistemde büyük güçtür ve statükonun devam etmesini amaçlamaktadırlar. Kuzular, zayıf devletlerdir ve macera yaşamak istemezler. Bu yüzden bu

¹¹⁰ Düzgüt, 2015: 160-161.

¹¹¹ Ataman, 2018: 42-43.

¹¹² Walt, 1989: 1-17.

devletler tehdit edici devletlerden uzak durmak için “izden gitmeyi” seçerler. Kendilerini güçlü devletlerden korumak için başka devletlerle iş birliğine de girmeye sıcak bakmayabilirler. Çakallar, kendi konumlarını önemserler ama aynı zamanda konumlarını genişletmeye de isteklidirler. Kurtlar, yırtıcı devletler olarak tanımlanırlar ve imrendikleri şeylere değer verirler. Bu yüzden bu devletler amaçlarına ulaşmak için risk alabilirler. Dünyayı ya da büyük bir yeri ele geçirmek isteyen böyle devletler dengelemezler, izinden gitmezler onlar bandwagondur (izinden gidilendir). Diğer taraftan ona göre dört çeşit bandwagoning (izinden gitme) vardır: çakal izinden gitme, üşüşme, geleceğin dalgası, domino etkisi. Devletler hem revizyonist devletlerin saldırılarından korunmak hem de aslandan yani daha güçlü devletten payını almak istediklerinde çakal izinden gitme ortaya çıkar. Savaşın kazananı kesinleştğinde “üşüşme” görülür. Ülkeler BM'ye dâhil olmak amacıyla Mihver devletlere karşı savaş ilan ettiğinden İkinci Dünya Savaşı'nın sonu buna örnek gösterilebilir. Devletler daha güçlü devletleri geleceğin dalgasının temsilcisi olarak algıladığında izinden gitmeyi tercih edebilir. Soğuk Savaş Dönemi buna örnektir. Çünkü birçok gelişmekte olan devlet geleceğin dalgası olarak Komünizmi gördü. Bölgesel bağlantılar sıkı olduğunda ve bir devletin izinden gitmenin diğer devletleri de aynı devletin izinden gitme yönünde harekete geçirdiği durumlarda domino etkisi ortaya çıkar.¹¹³

Türkçeye bazı kaynaklarda “Küllü Denge”¹¹⁴, “Bütünsel Dengeleme”¹¹⁵ veya “Her Yerde Denge”¹¹⁶ olarak tercüme edilen Omnibalancing teorisini geliştiren Steven David, bu tartışmaya daha çok Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin¹¹⁷ davranışlarını açıklamak için katıldı. 1991 yılında yazdığı “Explaining Third World Alignment” makalesi ile Omnibalancing teorisini ortaya atan David, temel olarak Uluslararası İlişkilerinin başat teorilerinden olan Realizm'in Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin dış politikaya ilişkin davranış biçimlerini ve geliştirdikleri iş birliğini açıklamakta yetersiz olduğunu iddia etmektedir. Bu argüman, esas olarak devletlerin diğer devletlerle olan ilişkisi üzerine yoğunlaşan Realizm'in bu yaklaşımına küçük bir itiraz niteliğinde değerlendirilebilir. Basit bir gerekçe ile Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin dış politikadaki davranış biçimlerini daha çok iç politikadaki sorunlar belirler. Çünkü bu tarz ülkelerin liderleri daha tehlikeli olduklarını düşündükleri düşmanlarına yoğunlaşmak için ikincil düşmanlarıyla iş birliği yapmaya meyillidirler.¹¹⁸ Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde

¹¹³ Schwaller, 1994: 99-104.

¹¹⁴ Ataman, 2003: 251.

¹¹⁵ Olson, 2010: 33.

¹¹⁶ Yeşilyurt, 2013: 34.

¹¹⁷ David, farklı Üçüncü Dünya ülkeleri tanımlı olduğunu bu yüzden kendisinin BM tanımına dayandığını belirtir. Buna göre, ABD, Kanada, Japonya, Rusya, Avrupa Ülkeleri, Çin Cumhuriyeti, Güney Afrika, Avusturya ve Yeni Zelanda dışındaki ülkeler Üçüncü Dünya Ülkeleridir. Bkz.: David, 1991: 11.

¹¹⁸ Olson, 2010: 34.

iktidarlar, meşruiyet sorunları yaşadıkları için içeride ciddi tehditlere maruz kalırlar. Bundan dolayı hayatta kalabilmek amacıyla kendileri için görece daha az tehdit oluşturan dış unsurlarla ittifaklar geliştirerek iç baskıları dengeleme eğiliminde olurlar.¹¹⁹ Bu bakımdan Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin liderlerinin ittifak kararları, içerideki liderliğe yönelik iç tehdit unsurları göz önüne alınmadan anlaşılamaz.

David, adı geçen makalede esas olarak Uluslararası İlişkilerde Realizm ve Neo-Liberalizmin anladığı anlamda güç dengesi ve iş birliği kavramlarının neden Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışlarını anlamada yetersiz kaldığına ve Üçüncü Dünya'nın Uluslararası İlişkilerdeki önemine dikkat çeker. Belirtmek gerekir ki Omnibalancing temelde Realizm'in bir alt teorisi olarak ele alınmalı ve bu çerçevede Realizm'in genel anlamda güç dengesi teorisine önem atfettiği akılda tutulmalıdır.

Öncelikle Omnibalancing Teorisinin güç dengesinin temel argümanlarını kabul ettiği noktasında David şöyle der: "Güç dengesine karşı olarak çerçevelendirilmesine rağmen Omnibalancing, Güç dengesinin gerçekçi desteklemelerinin çoğuna katılmaktadır. Realizm doğrultusunda Omnibalancing uluslararası politikanın güç, çıkar ve rasyonelliğe odaklandığını savunur. Omnibalancing, dünyanın uluslararası anarşi tarafından karakterize edildiği, çıkarların anlaşmazlıklara bağlı olduğu ve güç kullanımının devlet erkânları için her zaman bir seçenek olduğu realist kanıyı kabul etmektedir. Buna ek olarak Omnibalancing şu realist temel varsayıma dayanır: 'siyaset, genel olarak toplumun da kendisi gibi, köklerini insan doğasından alan nesnel kanunlar tarafından yönetilir,' bu bağlamda Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışını belirleyen liderlerinin hayatta kalma arzudur."¹²⁰

Diğer yandan iş birliği, bir devletin ortak güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek için kendi politikasını başka bir devletinkiyle yakın bir ortaklığa çekmesiyle oluşur. Güç Dengesi Teorisinin tartıştığı nokta şudur: devletler kendilerini diğer devletlerin güçlerinden ya da tehditlerinden korumak için iş birliği yaparlar. Devletlerin esas kaygısı, başka bir devlet veya devlet grubunun üstünlük kazanmasını önleyecek bir şekilde (karşı denge kurarak) iş birliği yapmaktır. Devletlerin bu şekilde davranmalarının nedeni ise baskın bir güç oluşumunun kendi bekalarına er ya da geç tehdit oluşturacağı gerçeğinin farkında olmalarıdır. Güç Dengesi Teorisi, iş birliğini belirleyici faktörlerin ağırlıklı bir şekilde uluslararası sistemin yapısından, özellikle de devletlerin karşılaştığı gerçek ve potansiyel dış tehditlerden oluştuğunu vurgular. Buna göre, devletlerin iç özellikleri çoğu zaman iş birliklerini etkilemeyle ilişkili olarak addedilmezler. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Almanya'ya karşı Demokratik Fransa ve Çarlık Rusya arasındaki ittifak tam olarak bunu örneklemektedir. İç etkenlerin bariz

¹¹⁹ David, 1991: 236.

¹²⁰ David, 1991: 237.

alakasızlığı, benzer siyasi sistemleri olan devletlerin normal zamanda iş birliği yapması beklenirken, ortak bir dış tehdidin olmaması durumunda bunu yapmadıkları gerçeği ile pekiştirilir. Bu olgu üzerine bir örnek ise: Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin komünizme ortak bağlılığına rağmen iş birliği içinde kalma başarısızlığıdır.¹²¹

Ancak David'e göre, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışlarını açıklamaya gelince durum değişir ve ona göre Güç Dengesi bunu açıklamakta başarısızdır. Omibalancing, Realizm'in dış tehdit ve güçlere odaklanmaya ek olarak iç tehditleri incelemek üzere genişletilmesi gerektiğini ve devletin kendisinden ziyade liderinin, analizin bir kademesi olarak kullanılması gerektiğini ileri sürer (bunlar yapısal argümanlardır). Benzer bir şekilde Omnibalancing, devletlerin ulusal çıkarların peşinden koşan üniter aktörlerin olduğuna dair Morgenthau ve Waltz'ın öne sürdüğü temel varsayımlarına meydan okur. Eğer Omnibalancing doğru ise o zaman Üçüncü Dünya liderlerinin iş birliği kararları, liderliklerine karşı iç tehditlerin rolüne atıf yapılmadan anlaşılamaz.¹²²

Bu “meydan okuma” aslında Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışlarının klasik Batı merkezli uluslararası teorilerle açıklanamayacağını düşünen birçok Uluslararası İlişkiler teorisyeni tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Mohammed Ayyob'a göre, Batı ve Doğu zaman ekseninde farklı sistemler olmasından Batı'da tamamlanmış siyasi tarihsel sürecin Doğu'da henüz süregelmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden Doğu'yu anlamak için farklı Uluslararası İlişkiler teorileri geliştirilmelidir. Ayyob bunu “madun realizmi” (subaltern realizm) olarak tanımlamaktadır. Batı'da dönemini bitirmiş etnik çatışmalar Doğu'da devam etmektedir yani devlet inşası süreci henüz tamamlanmamıştır.¹²³ Diğer taraftan Ayyob, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin farklılığına en önemli etkenlerden birisinin güvenlik olduğunu söyler. Ayyob, güvenliği, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin politik yaşamını tehlikeye atan kırılganlık olarak tanımlamaktadır. Batı dünyası için üç temel güvenlik faktörü vardır: dışa dönüktür, sistematik güvenlik ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır ve onun bağları iki büyük ittifak blokunun güvenliği ile bağlıdır. Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin güvenlik yokluğundan dolayı bu özellikleri onlara uygulamak uygun değildir. İlk olarak güvensizlik dışarıdan ziyade içerden gelmektedir. Bunun anlamı bu ülkelerde dış tehdidin olmadığı anlamına gelmez fakat daha ziyade Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde iç tehdit belirgindir. Batı ülkelerinde iş birliği güvenliği ve devlet güvenliği arasındaki karşılıklı ilişki çok açıktır fakat Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin iş birliği hem geçici hem de düzensizdir.¹²⁴ Ayrıca Ayyob'a göre, Üçüncü Dünya

¹²¹ David, 1991:236.

¹²² David, 1991:236.

¹²³ Ayoob'dan aktaran Rumelili, 2014: 208.

¹²⁴ Ayoob, 1991: 263-264.

Ülkeleri'nin ekonomileri bütünleşmemiş, teknolojik gelişim düzeyleri benzerdir. Bu yüzden diğer Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne teknoloji ihraç etme olanağı yoktur. Bu iki sebep Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin ekonomik ve teknolojik iş birliği önündeki iki büyük engeldir. Bu durum, sömürgecilik zamanında icat edilen uluslararası iş bölümünün zorla uygulanması sonucu Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin ekonomik, teknolojik ve askeri anlamda Kuzey Amerika ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine bağımlılığının ve beraberinde Kuzey'in Güney üzerindeki üstünlüğünün ebedileştirilmesinin bir sonucudur.¹²⁵

Neden Üçüncü Dünya'yı anlamak için farklı Uluslararası İlişkiler teorisine ihtiyaç vardır? David'e göre, Üçüncü Dünya ülke liderlerinin yanı sıra diğer ülkelerin liderleri, kendilerine karşılaştıkları tehditlere karşı daha iyi direnmelerinde yardımcı olacak şekilde iş birliği yaparlar. Ancak, Üçüncü Dünya'daki koşullar buna ek olarak, öncelikli olarak Üçüncü Dünya'ya uygun bir iş birliği teorisi gerektirmektedir. Bu amaçla, Güç Dengesi teorisinin buna uygun olarak bazı açılardan onarılması şarttır. Öncelikle, tehditlere ya da güce karşı sadece denge sağlamaktansa, devlet liderleri kaynaklarını birincil muhaliflere karşı odaklamak adına ikincil muhaliflerini yatıştırarak, yani onlarla iş birliği yapacaklardır. Diğer devletler ikincil tehditten daha az bir tehdit oluşturabilir fakat iş birliği uğruna bir zorlamaya maruz kalamayabilirler de çünkü bu çekişmeyi ya umursamıyor ya da çözüme kavuşturamıyor bir durumdalar. Bu yüzden tehdit edilen liderliğin başka bir seçeneği yoktur; bir tehdidin üzerine eğilmek için başka bir tehditle iş birliği yapması gerekir. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'na karşı Birleşik Devletler ve Büyük Britanya ile iş birliği yapması bu tür davranışlara bir örnektir. Büyük güç liderlerinde olduğu gibi, Üçüncü Dünya liderleri de daha baskılı olan tehditlere karşı koymak için ikincil tehditleri yatıştırma arayışındadırlar. Fakat Üçüncü Dünya'da bunun anlamı çoğu zaman daha acil ve tehlikeli olan iç tehditlere karşı gelmek için, daha az baskılı tehdit oluşturan diğer devletleri yatıştırmaktır. Kendilerine karşı iş birliğini bölme çabası içinde, enerjilerini en tehlikeli (iç) rakiplerine odaklarlar.¹²⁶

Son olarak, Üçüncü Dünya liderlerinin temel amacı iktidarda kalmak olduğu için devletin çıkarları pahasına kendilerini koruyacaklardır. İş birliği kararlarının anlaşılması amacıyla, Güç Dengesi Teorisi'nin kapsamı dışında kalan bu dengeleme davranışının üzerinde durulması gerekmektedir.

Uluslararası ilişkileri ve Üçüncü Dünya'yı okuma anlamında Omnibalancing Teorisi ve Güçler Dengesi Teorisi'nin hangi soruları sorarak işe koyuldukları belki daha açıklayıcı olacaktır. Buna göre, Güç Dengesi karar mercisinin şu soruyu sorduğunu varsayar: "Bu siyaset

¹²⁵ Ayooob, 1995: 57.

¹²⁶ David, 1991: 236.

devletin gücünü nasıl etkiler?” Buna karşın Omnibalancing, karar merciinin şu soruyu sorduğunu varsayar; “Bu siyaset benim iktidarda kalma olasılığımı nasıl etkiler”? Bunun yanı sıra, Güç Dengesi, devlet başkanının “Hangi dış gücün diğer devletlerin oluşturduğu tehditlerden benim devletimi koruması muhtemeldir?” sorusunu sorduğunu varsayarken Omnibalancing, karar merciinin “Hangi dış gücün beni karşılaştığım iç ve dış tehditlerden (ayrıca her ikisinin birleşiminden) koruması muhtemeldir?” sorusunu sorduğunu farz eder. Sorular değiştiği gibi cevaplar da değişir.¹²⁷

Üçüncü Dünya'nın genel özelliklerine değinen David, bu konuda çarpıcı değerlendirmeler yapmaktadır. Ona göre¹²⁸, Üçüncü Dünya Ülkelerinin çoğunun sınırları yapaydır. Sınırlar yabancı ülkeler tarafından oluşturulmuştur. Sınırlarının gelişigüzel olmasından dolayı birçok Üçüncü Dünya ülkesi uyumlu birim olmaktan daha öte, yapay yapılanma içinde olmaya başlamışlardır ve böyle kalmaya da devam edeceklerdir.

Üçüncü Dünya durumunun yapaylığı, alt ulusların ulusal çıkarlardan ziyade çıkarlara biat borcu duyarak bunun adına hareket ettiği bir durum yarattı. Devletle özdeşleştirmek yerine bireyler etnik, dinî ve bölgesel gruplanmalarla özdeşleşirler. Bu tür güç bela tanımlanan çıkar, ulusal bilincin oluşumuna engel olarak kendini idame eder. Dekolonizasyon sonrasında sömürgecilik karşıtı (anti-kolonyal) milliyetçiliğin dağılması ile birlikte grupla devlet üzerinden özdeşleşmek zamanla daha da güçlenmektedir. Bu farklı gruplar arasındaki farklılıkların ötesine geçmek yerine devlet çoğu zaman sermayedeki gücü elinde bulunduran bir grubun temsilcisi olur. Bu tür bir durumda, liderlik çok az kısıtlama tanıyan bir iktidar mücadelesi içinde sadece başka bir rakip hâline dönüşür.

Üçüncü Dünya liderlerinde meşruiyet, başka yerlerdeki liderlere nazaran daha zayıf olma yönündedir. Üçüncü Dünya'daki birçok rejim çok nadir bir oranda temellidir, baskıyla iktidara gelerek iktidarda kalmak için sindirme yoluna giderler. Meşruiyetlerinin olmamasından dolayı da sürekli tehditlerle karşı karşıya kalırlar. Üçüncü Dünya liderleri, toplumdaki diğer gruplara nazaran çok daha fazla servet ve gücü kontrol ettikleri için, tehditlerin oluşması da olasıdır. Devletin kontrolünü kazanmak bu yüzden hırs sahiplerinin ihtiyaçlarını karşılayabileceği tek yoldur. Birçok farklı grup ve bireyin kontrolü elde etme isteğinin sonucu olarak da devlet, özellikle de savunmasız kalır. Bununla beraber iktidar sahipleri de kendi yerlerinin alınmasına yönelik girişimlere güçlü bir şekilde direnebilir çünkü servet ve nüfuz kazanmak ve korumak için ellerinde olan tek fırsattan vazgeçmek istemezler. Aynı derecede önemli bir başka konu da şudur; Üçüncü Dünya'da iktidarı kaybetmenin sonucu genel olarak hayatını kaybetmek olduğundan Üçüncü Dünya liderleri kendi

¹²⁷ David, 1991: 236-237.

¹²⁸ David, 1991: 238-240.

pozisyonlarını korumak için verdiği çabalar açısından diğer liderlere nazaran, anlaşılır bir şekilde daha saldırgandırlar.

İç ve dış tehditler arasındaki karşılıklı ilişki de Üçüncü Dünya'yı nitelemektedir. Üçüncü Dünya liderleri ve isyancıları çıkarlarını geliştirmek için çoğunlukla dış destek ararlar. Bir devletin liderliğini tehdit etmek ya da korumak için yapılan yardım talepleri çoğu zaman dış ülkeler tarafından yerine getirilir. Üçüncü Dünya'da son derece yaygın olan iç tehditler, dış ülkelerin çıkarlarını korumak için ideal bir araçtır. Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin liderliği, genel olarak iç tehditlerin sonuçları tarafından belirlendiği için Üçüncü Dünya Ülkeleri'yle ilgilenen diğer ülkeler de bu sonucu belirleme peşinde olurlar.

Ayrıca bu konuda son olarak şunu vurgulamakta fayda var: Üçüncü Dünya hakkındaki bu genellemeler bütün Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin aynı özellikleri eşit olarak paylaştıklarını ileri sürmek gibi bir niyet içermez. Farklı devletler farklı güç ve zayıflık sergiler ve bu genellemeler sadece Üçüncü Dünya için geçerli değildir. 1989 yılında Doğu Avrupa hükümetlerinin düşüşüyle açıkça ispat edildiği gibi Üçüncü Dünya'nın dışındaki devletler de fikir birliği yoksunluğu ve zayıf meşruiyet gibi sorunlardan muzdariptirler. Üçüncü Dünya'yı çözümsel bir kategori olarak ele almayı meşrulaştıran şey şudur: belli bir Üçüncü Dünya Ülkesi'nde oluşabilecek faktörlerin kombinasyonu ne olursa olsun bu etmenlerin artan etkisi, Üçüncü Dünya liderlerini alaşağı etmek açısından başka yerlerdeki liderlere nazaran daha zayıf bırakmasıdır. Bu yüzden bütün devletlerin liderlerinin tehditlere karşı kaygılı yaklaşması gerekirken başka bir yere oranla Üçüncü Dünya'da bu tür endişeler ivedilik ve öncelik kazanır.¹²⁹

1.2.1. Omnibalancing'i Güncellemek

Soğuk Savaş Dönemi ve şartlarında yazılan Omnibalancing Teorisi'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber açıklama gücünde aşınma olduğu noktasından hareketle bu çalışma çerçevesinde böyle bir başlık açmak gerekli görülmüştür. Omnibalancing Teorisi'ni güncelleme konusunda temel olarak iki argüman öne süreceğiz. Bunlardan birincisi 'Üçüncü Dünya' kategorisini tekrardan ele almak. Daha çok Soğuk Savaş Dönemi'ne ait olan bu kavramsallaştırmanın günümüzde hangi anlama karşılık geldiğini ve çalışmamızdaki çerçevesini oturtmaya çalışacağız. İkinci olarak David'in liderlere yönelik tehdit ve bu tehditlerin muhtemel sonuçlarının kategorik olarak ele alınamayacağına vurgu yapacağız.

Üçüncü Dünya Ülkeleri terimi Soğuk Savaş düşüncesinin bir ürünü olup ABD ve SSCB ile özel olarak müttefik olmayan tüm diğer devletleri tanımlamak için kullanılmıştır.

¹²⁹ David, a.g.m.,241.

Birinci Dünya ülkeleri kapitalist, İkinci Dünya ülkeleri, sosyalist bir ideoloji ile hareket ederken Üçüncü Dünya olarak tanımlanan ülkeler ise bu iki bloka da dâhil olmayan birbirinden çok farklı siyasal, kültürel ve ekonomik yapılara sahip ülkeler idi. Bu ülkelerin ortak noktaları ya az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler olmaları idi. Omnibalancing Teorisi'nin yazıldığı günden günümüze Uluslararası İlişkiler gibi Üçüncü Dünya Ülkeleri de ciddi bir değişim geçirmişlerdir. 1990'lı yılların başında İkinci Dünya Ülkeleri'nin lider ülkesi SSCB'nin siyasal varlığı son bulmuş, böylelikle iki kutuplu dünya sistemi sona ermiştir. Üçüncü Dünya kavramının koşulları ortadan kalkmışsa da bugün Üçüncü Dünya ile kastedilenin az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler olduğunu söylemek mümkündür.¹³⁰

Üçüncü Dünya kavramı ile ilgili literatürde çokça tartışma mevcuttur. Bu bakımdan kavramı tartışmak ve çalışmamız içindeki anlamını ortaya koymak gereklidir. Üçüncü Dünya kavramı, kimilerine göre teorik olmaktan çok, politiktir. Kavram esas olarak politik ve ideolojik bir eksende doğmuş Batılı endüstrileşmiş ülkeler ile Sosyalist blok dışında kalan tüm ülkeler Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak düşünülmüşlerdir. 60'lı ve 70'li yıllarda kavram daha çok ekonomik ağırlıklı olmuş ve kastedilmek istenen yoksullukla eş anlamlı olagelmıştır.¹³¹ Wallerstein, Üçüncü Dünya kavramını modern dünya sisteminin merkez ve çevre arasında uluslararası bir iş bölümüyle açıkladığı 'merkez', 'çevre' teorisinde Üçüncü Dünya'yı çevre ülkeler yerine kullanır¹³². Benzer şekilde Başkaya da Üçüncü Dünya olarak tabir edilen ülkelerin ilk tanımlama hâliyle doğru olmadığı, bu tanımlamada 'sanki bu ülkelerin gelişmiş ülkelere bağımsız olmaları' gibi bir anlam çıktığını oysa - Wallerstein'in Çevre –Merkez Teorisi'ne atıfta bulunarak-, bu devletlerin 'ileri kapitalist ülkelere bağımsız değil onların bir uzantısı' olduğuna işaret eder.¹³³ Wallerstein'a göre, Üçüncü Dünya, gelişmemiş ülke kategorisinden ziyade kapitalist çevre uluslardır.¹³⁴

Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra Üçüncü Dünya'nın yeniden tanımlanması zorlayıcı olsa da Üçüncü Dünya, uluslararası politikanın gündemi olmaya devam etmektedir. Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra Üçüncü Dünya ile ilgili en önemli değişikliğin sınırları ile ilgili olduğu görülmektedir. Artık Asya, Afrika, Latin Amerika ülkeleri bu alana dâhil edilirken bu coğrafyada yer alan Japonya Batılı kabul edilmektedir. Coğrafi sınırları gelişen Üçüncü Dünya, içine, Orta ve Doğu Avrupa'yı, Bağımsız Devletler Topluluğunu da alan bir şekilde genişlemiştir. Bu noktada Thomas, devlet merkezli analizin dışına çıkarak Birinci Dünya ülkelerinin içinden çıkan Üçüncü Dünya ve Üçüncü Dünya içinden çıkan Birinci Dünya'dan

¹³⁰ Canpolat, 2013: 2-3.

¹³¹ Canpolat, 2013: 12-13.

¹³² Wallerstein, 1995: 34-38.

¹³³ Başkaya, 2001: 56.

¹³⁴ Wallerstein'dan aktaran, Aytaç, 2014: 129.

bahseder. Ona göre eğer Üçüncü Dünya'nın nerede olduğuna dair bir çerçeve çizmek istiyorsak mutlaka ülkelerin içindeki iç siyasete de odaklanmamız gerekiyor. Soğuk Savaş sonrası, Thomas'a göre Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin iki ayırt edici özelliği vardır. Bu ülkeler dışarıdan gelen güçlerin, aktörlerin baskısı altındadır. Bu aktörlerle Thomas, IMF, Dünya Bankası ve uluslararası şirketleri kastetmektedir. İkincisi, bu ülkelerde yaşayan insanlar, dünya yoksul nüfusunun ekseriyetini oluşturmaktadır. Soğuk Savaş sonrası kapitalist büyümenin seyri sadece devletlerarası eşitsizliği derinleştirmemiş devlet içi eşitsizliği de derinleştirmiştir.¹³⁵

Canpolat, Üçüncü Dünya kavramı ile gelişmişlik arasında her zaman bir özdeşleşme olduğunu belirttikten sonra yine de kavram üzerinde kesin hatlarla varılmış bir konsensüsün olmadığına vurgu yapar. Örneğin Az Gelişmiş ya da Gelişmekte Olan Ülkeler sınıflandırılırken Portekiz'in Gelişmekte Olan Ülke olmasına rağmen bu kategoriye dâhil edilmediğini yine Suudi Arabistan gibi petrol zengini bir ülkenin Somali ve Ruanda gibi ülkelerle nasıl aynı sınıfta değerlendirilebileceğini sorar. Bu noktada 'Gelişme nedir?' sorusunun cevabını sorgulayan Canpolat, ILO tarafından önerilen ve BM uzmanlar komisyonunca benimsenen kriterlere vurgu yapar. Bunlar:¹³⁶

- Sağlık ve Nüfus
- Gıda ve Beslenme
- Eğitim ve Öğretim
- Çalışma Koşulları
- İstihdam Durumu
- Genel Talep ve Tasarruf
- Ulaşım
- Konut
- Elbise
- Dinlenme ve Boş Zaman
- Sosyal Güvenlik
- Beşeri Özgürlük

Günümüzde ekonomik gelişmişliğin tek başına gelişmişlik düzeyi için yeterli bir kriter olmadığını altını çizmek gerekir. Bağımsızlık, büyüme, sosyal adalet, eşitlik, özgürlük, demokrasi ve katılım, farklı kültürlerle saygı ve sağlıklı çevre gibi alanlar da gelişme kriterleri

¹³⁵ Thomas'tan aktaran, Aytaç, 2014: 123-125.

¹³⁶ Canpolat, 2013: 15-16.

olarak değerlendirilmektedir. Nohlen ve Neuschler ‘gelişmenin sihirli beşgeni’ olarak ‘büyüme, iş, eşitlik, adalet ve bağımsızlık’ normlarına vurgu yapar.¹³⁷

Az gelişmiş veya Gelişmekte Olan Ülkelerin yapısal özellikleri ile ilgili şunlar söylenebilir:

- Büyük bir kısmı tarımla uğraşan Nüfus
- Yüksek oranda açık ve gizli işsizlik
- Toprağın ve yer altı zenginliklerin yetersiz işletim ve kullanımı
- Üretimin arttırılması ve geniş çapta gereksinimlerin karşılanmasına yönelik pazar ve finansman güçlüğü
- Eğitim sisteminde sorunlar
- Halk kitlelerinde geleneksel davranışçılık
- Meslekî eğitim olanaklarının sınırlılığı nedeniyle kalifiye işgücü ve orta sınıf azlığı
- Siyasal katılımın düşüklüğü ve buna bağlı olarak siyasi istikrarsızlık
- Siyasi ve sosyal ihtilafları çözecek kurumsal düzenlemelerin yetersizliği

Canbolat’a göre¹³⁸, Üçüncü Dünya Ülkeleri’nde negatif dış politika faktörlerini dört başlık altında sıralamak mümkündür. Birinci olarak bu ülkelerde çoğunlukla siyasi istikrarsızlık mevcuttur. Bu istikrarsızlığın hem iç boyutu hem de dış boyutu vardır. Bu durum ülkenin dış politikada zikzaklar çizmesine sebep olur. Bunun sebebi olarak çoğu sömürge süreçlerinden geçtiği için yapay sınırlara sahip yapay devletlerdir ve çoğu zaman komşuları ile sınır sorunları vardır¹³⁹. Ayoob, bölgesel çatışmaların ve bu bölgesel çatışmalardan kaynaklı müdahalelerin Üçüncü Dünya’da yoğunlaştığına dikkat çekerek bunun nedeni olarak kolonyal düzen, yeni bir devletin yaratılması (devlet sürecinin çok hızlı olmasından dolayı eksik devlet inşası) ve rejimin meşruiyeti (toplumun devlete entegre olamaması) gibi olgulara atıf yapmaktadır. Ayrıca bu ülkelerde farklı etnik ve dinsel yapılardan kaynaklı iç politik sorunların dış politikayı da yönlendirdiğine vurgu yapar¹⁴⁰. Ayoob’a göre, Üçüncü Dünya’da tehdit, rejime yöneliktir ve bizzat toplumdan kaynaklıdır. Bunun sebebi ekonomide az gelişmişlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik, etnik farklılık ve çatışma, devlet ve toplumun sosyo-politik olarak aynı çizgide olmamasıdır¹⁴¹. Üçüncü Dünya Ülkeleri’nde mevcut baskıcı rejimler sonucu toplumda meydana gelen itirazları, ayaklanmaları şiddetle bastırma eğilimi iç ve dış tehdit algısı arasında bir yakınlaşma sürecine neden olmaktadır. Bu noktada iç tehdit bir dış tehdiye dönüşebilmekte ya da tersi mümkün olabilmektedir. Yine Ayoob’a göre Üçüncü

¹³⁷ Nucheler’den aktaran Canpolat, 2013: 16.

¹³⁸ Canbolat, 2013: 177-200.

¹³⁹ Canpolat, 2013: 172-175.

¹⁴⁰ Ayoob, 1991: 267-269.

¹⁴¹ Ayoob, 1983: .46.

Dünya Ülkeleri'nin en karakteristik özelliği rejim ve devlet güvenliğinin aynı anlamda kullanılmasıdır.¹⁴²

İkinci olarak bu ülkeler, kalkınmaya yönelik önceliklerin saptanması ile ilgili hatalar yapmaktadır. Çevresel tehditlere karşı savunma amacıyla askeri gücün artırılmasına yönelik aşırı silahlanma ülkenin ekonomik dengelerini bozabileceği gibi, sektörel ve bölgesel yoğunluk temelinde ekonomik gelişme ve bundan kaynaklanan düalist yapı da dış politikayı zorlayan etmenlerdir. Birçok Gelişmekte Olan Ülke'de bu durum dış politikaya yabancı denetim getirmektedir. Dışarıdan alınan borçlar veya düalist ekonomik yapı sonucu ortaya çıkan iç göç ve gecekondulaşmanın dışarıdan insan hakları ihlali olarak değerlendirilip ülkenin müdahaleye açık hâle gelmesi gibi. Silahlanma sorununu ele alan Ball'a göre, Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde güvenlik esas olarak rejim güvenliği veya elit güvenliği üzerine kuruludur. İç güvenlik sorunu rejim ve yöneten elit kesimi sorundur ve çoğunlukla vatandaş kapsamamaktadır¹⁴³. Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde devletle ilgili pek çok tehdit olmasına karşın rejim güvenliği en önemli olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunu dengeleme adına ortaya çıkan en önemli sonuç iç savaş potansiyelidir. Devlet ile toplum arasında beliren bu tehdit eşit iki güç arasında cereyan eden bir savaştan çok karakteristik olarak asimetrik bir şekilde gerçekleşmektedir. Devletler, bununla baş etmenin yolu olarak sıklıkla askeri kapasitelerini geliştirme yoluna giderler. Üstelik bu sadece askeri kapasitesini geliştirme olarak gelişen bir süreç de değildir. Bu rejimler toplumun bir kesiminden destek almak için toplumu olabildiğince kutuplaştırırlar.¹⁴⁴

Üçüncü olarak, dış borç ile beraber ortaya çıkan bağımlılık sorundur. Uluslararası sistemin yapısal özellikleri ve Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde uygulanan elverişsiz gelişme modelleri dış borç sorununun çeşitli nedenleri arasında gösterilebilir. Ülke koşullarına uygun kalkınma stratejilerinin geliştirilememesi ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın yanı sıra dış dünyadan çabuk etkilenebilirlik gibi sorunları da beraberinde getirmektedir. Diğer yandan özellikle küreselleşmenin ivme kazandığı 1980'li yıllardan sonra IMF ve Dünya Bankası marifetiyle Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin borçlanma kısır döngüsüne düşürülmesi bu ülkeleri sürekli bir şekilde gelişmiş ülkelere bağımlı kılmıştır. ABD'nin başını çektiği bu kendine bağımlı yapma politikası, Üçüncü Dünya ülkelerini özgür dış politika yapma kabiliyetinden yoksun bırakmıştır.¹⁴⁵

¹⁴² Ayoob'dan aktaran Çifçi, 2016: 110-111.

¹⁴³ Ball'dan aktaran Aytaç, 2014:139.

¹⁴⁴ Çifçi, 2016: 112.

¹⁴⁵ Bu konuda Bkz., Gülten Kazgan, Küreselleşme ve Ulus Devleti Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Dördüncü olarak tepkisel model tasarımları ve işlevsel yapılanmada başarısızlıktır. Canbolat'a göre Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin davranışlarında genelde bir tepkisellik mevcuttur. Bunun sebeplerinden biri sömürgecilik döneminden kalma tarihsel hafızayla açıklanabilir. Bir başka sebebi ulus-devletleşme sürecinde ya da azgelişmişliği yenmeye yönelik alınan tavırların ürünü olarak görülebilir. Koşullara bağlı olarak hem geçmişe hem de mevcut dünya sistemine bir tepki söz konusudur.

Omnibalancing Teorisi'nin yazıldığı dönem itibariyle kullandığı Üçüncü Dünya teriminin günümüzde çerçevesini çizdikten sonra David'in Üçüncü Dünya liderlerine yönelik kategorik olarak söylediği meşruiyet sorunundan ötürü bu liderlerin iktidarı kaybetmesinin çoğu zaman hayatlarını da kaybetmeleri ile eş anlamlı geldiğine dair görüşüne dair birkaç şey söylemek gerekirse; her şeyden önce Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonra gelişmekte olan devletlerin birçoğu bir şekilde çok partili demokrasiye geçti. Bu yeni açılmış demokratik alanlar, rejimin farklı başarı oranlarıyla sonuçlanan, kontrolü ele geçirme girişimlerinde “silah değil sandık” söylemini kullanmasına alan açtı. Kuşkusuz bu ülkelerde hâlâ siyasal çoğulculuk, katılım, kadının toplumdaki yeri ve şeffaf seçimler, insan hakları, ifade özgürlüğü gibi temel haklarla ilgili kronik problemler mevcuttur. Ayrıca sivil toplum gücü ve etkinliği çok düşük seviyelerdedir. Ancak yine muhalefetin nefes alma alanlarının Soğuk Savaş öncesi döneme nazaran genişlediğini de vurgulamak gerekir. En azından çalışmamızın konusu olan Türkiye ve İran'da geçen süreçte meydana gelen siyaset dışı müdahalelere ve demokratik kriterlerle ilgili haklı şerhlere rağmen liderleri seçimle işbaşına gelmekte ya da görevden ayrılmaktadır. David'in makalesinde sıklıkla vurguladığı gibi, yaptığımız genellemelerde Üçüncü Dünya Ülkeleri'nin aynı özellikleri eşit olarak paylaştığı yönünde bir iddiamız yoktur. Bu tespit Üçüncü Dünya tanımı ve çerçevesi ile ilgili de geçerlidir.

Çalışmamız açısından Omnibalancing Teorisi'ni değerli kılan Üçüncü Dünya'da iç tehdidin dış politika üzerindeki belirleyici gücünü merkeze koymasındır. Üçüncü Dünya ya da bugün yüklendiği yeni anlamla Az Gelişmiş veya Gelişmekte Olan Ülkeler David'in devletlerarasında farklılıklarına rağmen kategorik olarak değerlendirilmelerini meşrulaştıracak temel benzerlikler olduğu görüşünü kabul etmek çok gerçekçi olmayabilir. David, iç tehditlerin “Üçüncü Dünya liderinin gücü elde tutuşunu diğer devletlerden gelen tehditlerden daha çok zorladığını” söyler.¹⁴⁶ Bunun sebebi olarak bu devletlerin sömürgeci güçler tarafından oluşturulduğuna vurgu yaparak bu devletleri sıklıkla “tutarlı bir birimden ziyade yapay bir kurgu” olarak tanımlar.¹⁴⁷ David'in bu tespitinin özellikle Ortadoğu özelinde çoğunlukla doğru olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın ikinci bölümünde üzerinde daha geniş duracağımız gibi Ortadoğu ülkeleri 20. yüzyılın başında emperyalist güçlerin

¹⁴⁶ David, 1991: 238.

¹⁴⁷ David, 1991: 239.

kendi çıkarları doğrultusunda kurdukları yapay ülkelerdir. David, ayrıca Üçüncü Dünya liderlerine yönelik iç ve dış tehditler arasındaki birbirine bağlı ilişkiyi de vurgular - hem liderler, hem rakipleri ulusal ve uluslararası alanlarda müttefikler arayacaktır. Bu, liderlerin kaynaklarını iç tehditlere odaklayabilmek adına dış rakipleri idare etmeye yöneltir. Burada farklı devletleri değerlendirirken kıymetli pek çok unsur var fakat bu karakteristiklerin tüm Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne eşit ve istikrarlı bir şekilde uygulanıp uygulanamayacağı tartışılır. Nitekim, akademik düzeyde Omnibalancing'in Soğuk Savaş'ın sonundan itibaren dış politikayı açıklayıcı bir araç olarak kullandığı yerlere bakarsak çoğunun özellikle Ortadoğu'ya odaklanmayı seçtiği hemen görülür. David'in teorisini Suudi Arabistan'a Gerd Nonneman,¹⁴⁸ Suriye'ye Hinnebusch¹⁴⁹, Kürt Hareketi'ne Freij¹⁵⁰ ve¹⁵¹ Türkiye İran ilişkilerine uygulayan Olson'un çalışmaları hemen göze çarpar. Nonneman'a göre "Üçüncü Dünya" kategorisinin kısıtlı kullanışlılığını göz önünde bulundurursak, Ortadoğu'nun David tarafından düşünülmüş hâliyle Omnibalancing'i uygun bir araç haline getiren özellikleri vardır.¹⁵² Olson'a göre, Türkiye ve İran'ın dünya siyasetini daha dar anlamda Ortadoğu siyasetini nasıl etkilediğine dair yeterli Uluslararası İlişkiler teorisi yoktur. Omnibalancing Teorisi bunu açıklamaya uygun bir teorik çerçevedir. İran ve Türkiye'de dengenin devletlerarası olduğu kadar yurtiçindeki gruplar (etnik, mezhepsel) arasında da hassas olduğuna dikkat çekerek, bu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları iç veya dış kaynaklı tehditlerden en iyi şekilde nasıl korunacaklarını düşünerek ittifak kurarlar.¹⁵³

Son olarak, David'in de altını çizdiği gibi Üçüncü Dünya uluslararası siyasette çok önemli bir konumdadır. Bu sadece çatışma ve çatışma çözümleri ya da dünyanın geri kalanı için bu çatışmaların tehdit potansiyeli barındırması ile ilgili değil, aynı zamanda Üçüncü Dünya'nın ekonomik ve askerî olarak sahip olduğu potansiyelle de ilgilidir. Hindistan ve Çin gibi ülkelerin ekonomik potansiyelleri buna iyi bir örnek olabilir. Aynı zamanda Olson'un da ifade ettiği gibi askerî anlamda güçlü ve çok önemli bölgesel güç olan İran ve Türkiye'nin küresel siyaseti etkileme potansiyelleri yadsınamaz.¹⁵⁴ Bu bağlamda Üçüncü Dünya'nın Uluslararası İlişkiler açısından merkezi bir konumda olduğunu söylemek abartılı değildir. Bu noktada hem Üçüncü Dünya ya da Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra daha çok tercih edilen hâliyle Gelişmekte Olan Ülkeler kategorisinde değerlendirdiğimiz İran ve Türkiye'nin bölgesel güç anlamında uluslararası siyaseti etkileme potansiyelini göz önünde bulundurarak Türkiye ve İran özelinde ileride Bölgesel Güç kavramına da kısaca değineceğiz.

¹⁴⁸ Nonneman, 2006.

¹⁴⁹ Hinnebusch, 2001.

¹⁵⁰ Yousuf Freij, 1997.

¹⁵¹ Olson, 2010.

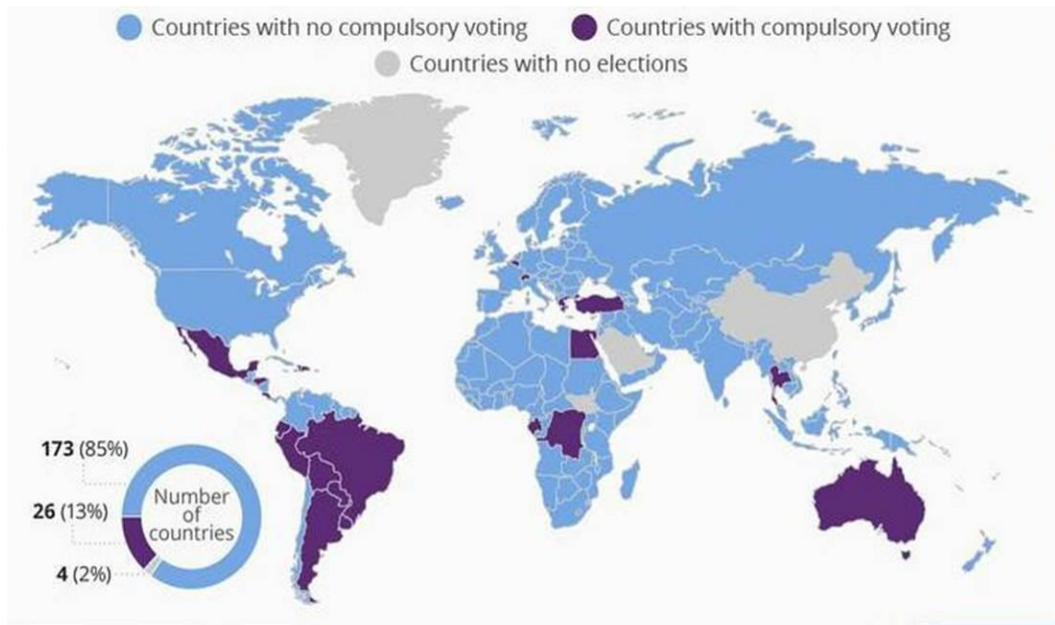
¹⁵² Nonneman, a.g.e., s.22.

¹⁵³ Olson, 2010: 33-34.

¹⁵⁴ Olson, 2010: 35.

1.2.2. Demokrasi Tartışmaları ve Üçüncü Dünya’da Demokrasi Sorunu

Bugün dünyanın birçok yerinde iyi kötü kurulan bir sandık vardır ve seçimler yapılmaktadır. Burada kavramsal olarak demokrasiyi tartışmak konumuz dışı olduğu için detaylarıyla ele alma niyetinde değiliz. Ancak ‘Üçüncü Dünya’ tartışmalarına derinlik kazandıracağı için değinmekte fayda vardı. Yukarıda anlatılanlar bir bütün olarak ele alındığında Üçüncü Dünya veya ‘Az Gelişmiş’, ‘Gelişmekte Olan’ ülkeler kavramları da salt ekonomik kriterleri temel alan kavramlar değildir. Günümüzde bu kavramlar artık içine temel hak ve özgürlükleri de alan kavramlar olarak genişlemiştir. Ayoob, Üçüncü Dünya kavramını tartışırken “bu devletlerin çoğunlukla iç tehditlerle yüzleşmesinin sebebi olarak, devletin toplumsal meşruiyetinin sınırlı oluşundan”¹⁵⁵ bahseder. David de Omnibalancing Teorisi’nde sık sık meşruiyet sorunu üzerinde durur. Richard Jackson, güçlü devletlerin özelliklerini sıralarken yasalarla sosyal uyumu sağlayabilen, iç istikrarı koruyabilen, temel hizmetleri gerçekleştirebilen, ulusal ekonomiyi kontrol edebilen ve meşruiyetini koruyabilen devletler olarak açıklar. Diğer yandan zayıf devlet içinse temel olarak demokrasi ve meşruiyet eksikliği, türdeş olmayan ulusal kimlikler, sınırlı kurumsal yeterlilik ve kaynaklar gibi özelliklerden bahseder.¹⁵⁶ Aşağıdaki haritada görülebileceği gibi bu dünyanın neredeyse %98’inde bir şekilde seçimler yapıldığı hâlde bu meşruiyet eksikliğini nasıl yorumlamak gerekir? Ya da demokrasi başka bir ifadeyle seçim meşruiyet için yeterli midir?

Harita 1.1 Dünyada Seçimlerin Yapıldığı Ülkeleri Gösteren Harita

Kaynak: <https://tr.euronews.com/2015/05/10/>.

¹⁵⁵ Ayyob, 1984: 43-44.

¹⁵⁶ Jackson, 2002: 38.

Bu bağlamda liberal demokrasi, illiberal demokrasi, katılımcı model ve radikal model demokrasi kavramları üzerinde durmanın tam da yeridir. Heywood, liberalizmi; bireycilik, akılcılık, özgürlük, adalet ve hoşgörü olarak tarif etmektedir.¹⁵⁷ Schumpeter ise demokrasiyi halkın kendisini yönetecek kimseleri kabul etme ya da reddetme fırsatına sahip olması olarak tanımlamaktadır. Ona göre bir yerde seçim varsa orada demokrasinin varlığından söz etmek mümkündür.¹⁵⁸

Heywood ve Schumpeter'un liberalizm ve demokrasi tanımlarından yola çıktığımızda aslında anlattıklarının farklı şeyler olduğu görülmektedir. Schumpeter'in demokrasi olarak nitelenmesi gereken şartlar içinde Heywood'un bahsettiği bireycilik, akılcılık, özgürlük, adalet ve hoşgörü gibi terim ve terminoloji bulunmamaktadır. Biri sandık ile kurulan hükümlerlik olarak tarif ederken öteki ise bir yaşam tarzından bahsetmektedir.¹⁵⁹

Zekaria'nın çalışmasında değindiği gibi, Amerikalı bir diplomat olan Richard Holbrooke'nin 1990'larda Yugoslavya konusunda 'seçimler özgür ve adaletli iken seçilenlerin ise ırkçılar, faşistler olduğunu düşünün' söylemi üzerinde durmak gerekir. Bu boş bir kaygı değildi. Çünkü ya demokrasi yani sandık Ortadoğu'da olduğu gibi İslami bir teokrasi veya benzeri bir şey yaratırsa ne olacak? Dünyanın birçok yerinde genelde referandumlarla yeniden seçilen demokratik yöntemlerle gelmiş yönetimler, iktidarlara üzerindeki anayasal kısıtlamaları görmezden gelip vatandaşlarını en temel haklardan mahrum bırakıyorlar. Peru, Gana, Venezuela bunun tipik örnekleridir. Bunlar illiberal demokrasilere çok çarpıcı örneklerdir. Mısır'da Hüsnü Mübarek, Zimbabve'de Robert Mugabe ulusal seçim yaptığını ve kazandığını Avrupa'nın yakın tarihinde Adolf Hitler'in seçimler sonucu iktidarı geldiğini unutmamak gerekir. Bu konuyu ele alan çalışmasında Fareed Zakaria, anayasal demokrasi başka bir ifade ile liberalizm ile desteklenmediği müddetçe demokrasinin tek başına bir şey ifade etmediğini hatta zamanla diktatörlükleri kurumsallaştıran bir işlev kazandığını belirtiyor. Bu anlamda Batı siyasal dokusu içerisinde kaynaşan liberalizm ve demokrasinin beraber yol aldığını ama dünyanın geri kalanında durumun böyle olmadığını ifade ediyor. Ona göre, "demokrasi her yere yayılıyor özgürlük değil." Zakaria'ya göre üzerine düşünmemiz gereken soru 'neden gelişmekte olan ülkelerin çoğu istikrarlı ve özgün bir toplum yaratmakta bu kadar başarısız' olduğudur.¹⁶⁰

Adil ve özgür seçimlerin elbette demokrasinin olmazsa olmazıdır. Bu aynı zamanda ifade, toplantı ve gösteri hakkını da içermelidir. Ancak bir toplumun minimum

¹⁵⁷ Heywood, 2015: .93.

¹⁵⁸ Schumpeter, 2014: 372.

¹⁵⁹ Yalçınkaya ve Göngen, 2020.

¹⁶⁰ Zakaria, 2014: 17-19.

gereksinimlerinden yola çıkarak belirli sosyal, siyasal, ekonomik ve dinî haklar garanti altına alınıyorsa ve bu demokrasi olarak tanımlanıyorsa bu demokrasi kelimesini anlamsız kılar. Demokrasiyi öznel olarak ‘iyi yönetim’ anlamında kullanmak onu analitik olarak yararsız bir kavram hâline getirir. Diğer yandan Anayasal Liberalizm, yönetenlerin seçilme süreçleriyle değil, yönetimin amaçları ile ilgilidir. Kaynağı ne olursa olsun devlet, ibadethane veya toplum zorbalığına karşı bireysel özerkliği ve onuru korumaya çalışır.¹⁶¹

Yayla, Liberalizm ve demokrasinin birbirinden farklı şeyler olduğuna dikkat çekerek Liberalizmin nasıl bir yönetim sorusuna cevap aradığını demokrasinin ise kimin yöneteceği sorusuna odaklandığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Liberalizm, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, anayasal yönetim, kanunsuz suç ve cezanın olmaması, işkence ve kötü muamele yasağı gibi demokrasiye özgürlüklerin nasıl korunacağına dair araçlar sunmaktadır. Demokrasinin Liberalizme katkıları ise seçme ve seçilme hakkı, çok partili seçimler ve seçimleri kazanan partinin ülkeyi yönetmesi gibi teknik konulardır.¹⁶²

Zakaria’ya göre, Avrupa ve Kuzey Amerika yönetimlerini dünyadaki diğer yönetimlerden ayıran şey demokrasi değil, Anayasal Liberalizmdir. Zakaria, demokrasiyi özümsemenin bir süreç olduğunu ve bu süreçlerin dünyanın her yerinde aynı paralelde ilerlemediğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, özümsemeden demokratik ülkelerin örnek alınıp taklit edilmesinin her zaman olumlu sonuçlar vermediğinin altını çizen Zakaria, Fransa’nın Kuzey Afrika sömürgelerine oy hakkı tanımasını bu ülkelerde demokrasiye değil, tiranlıklara sebep olduğuna işaret etmektedir.¹⁶³

Bugün Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde demokrasi ile Anayasal Liberalizm birleşmiş ve ikisi birbirinin güvencesi olmuştur. Michael Doyle, Anayasal Liberalizm olmaksızın demokrasinin barışı güvence altına alıcı özelliklerinin olmadığını söylemektedir¹⁶⁴. Belki de bugün Üçüncü Dünya olarak tanımladığımız ülkelerin esas problemi liberal bir demokrasiye sahip olamamalarıdır.

Uluslaşma sürecinde en büyük problemi yüz ölçüm olarak büyük kalan imparatorluklar yaşamışlardır. Bunun da en büyük sebebi farklı gruplar arasında güç paylaşımının engellenmesidir. Oysa Avrupa, bugün en fazla bölünmüş kıtadır ve devletler için problem çıkaracak çok büyük etnik gruplar bazı istisnalar dışında kalmamıştır. Neredeyse büyük etnik grupların tamamı devlet olmuştur. Bu ülkelerin karşılaşacağı problemleri azaltmıştır. Kuzey Amerika’da ise Kanada ve ABD’nin federal yapısı sayesinde çok büyük

¹⁶¹ Zakaria, 2014: 17-19.

¹⁶² Yayla, 1999: 48-50.

¹⁶³ Zakaria, 2014: 21.

¹⁶⁴ Zakaria, 2014: 118.

olmalarına rağmen federe devletlerarasında güç paylaşılmış ve toplulukların başkasının kaderine ipotek koyma alanı ve oranı oldukça azalmıştır. Bu durumda iç problemlerini halleden devletlerde demokrasinin yerleşmesi ve liberalizmin anayasal çerçeveye kavuşması daha kolay olmuştur.

Levitsky ve Way, “demokrasi için asgari kriterlerin” ihlal edilmesinin “hükümet ile muhalefet arasında eşit olmayan bir oyun alanı” yaratacak kadar ciddi olduğunu ve bunun seçim otoriterliğine girdiğini söylemektedirler.¹⁶⁵ İçindeki liberal değerlerden arındırılmış ve sadece iktidar için meşruiyet aracı hâline gelen demokrasi anlayışının kendisi sorun olmaya başlamış demektir.

Seçimlik demokrasi, Alexis de Tocqueville’nin deyimiyle çoğunluğun tekleşmesi¹⁶⁶ sorunun kaynağı olmaktadır. Aynı etnik yapıdaki devletlerde farklı fikir grubundaki yapılar demokrasinin çoğunlukçu özelliğinden dolayı iktidar olma ve yönetime ortak olma özelliklerini kaybederlerken, farklı etnik gruplardan meydana gelen ülkeler ise etno-çoğunluk grup karşısında azınlık konumuna düşüp demokrasinin bu çoğunluk özelliğinden dolayı yönetimde söz sahibi olamamaktadırlar. Bu anlamda demokrasi bazı makro sorunları çözerken bazı mikro sorunların da kaynağını oluşturmaktadır.

Çünkü farklı etnik gruplara sahip bir ülkede etno-çoğunluk grubun değerleri üzerinden herkese eşit haklar sağlamak demokrasi demek değildir. Yine Tocqueville, eski toplumlarda her şeyin birbirinden farklı olduğunu, tekdüzeliğe ve benzerliğe rastlanmadığını, çağdaş toplumlarda ise her şeyin birbirine benzemesi ve farklı özelliklerin yok olması anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁶⁷ Dolayısıyla bu tür bir çoğunluk üzerinden tanınan eşitlik demokrasi olmadığı gibi, ulus devlet sürecinde devlet içinde kalmış azınlık denilen halk parçacıklarının egemen-çoğunluk üzerinden eritilmesi olan asimilasyona demokrasiyi alet etmektedir.

Heterojen veya bölünmüş ya da etnik veya mezhepsel olarak türdeş olmayan toplumlarda demokrasinin toplumsal sorunlara çözüm bulma gücü siyasi literatürde eskiden beri tartışma konusudur. Örneğin, Horowitz’e göre¹⁶⁸, çoğunluğun yönetimi olarak demokrasi türdeş olmayan toplumlarda istikrardan çok bir etnik grubun diğer bir etnik grubu üzerinde sürekli hakimiyetine neden olabilir. Benzer şekilde, Asya ve Afrika’da 1960’larda sonra bağımsız olan devletlerin demokratik bir yönetim ortaya çıkarmadaki başarısızlıkları sık sık etnik türdeşlikle ilişkili okumalara tabi tutulmuştur¹⁶⁹. Rabushka ve Shepsle¹⁷⁰ bunu

¹⁶⁵ Levitsky, 2012: 53.

¹⁶⁶ Tocqueville, 1994: 98.

¹⁶⁷ Tocqueville, 1994: 275.

¹⁶⁸ Horowitz, 1993.

¹⁶⁹ Low, 1991, s.272-273.

“rasyonel aktör” argümanı ile açıklamaya çalışmıştır. Buna göre, Siyasi liderler toplumda oy almak için bölünmüş toplumlarda kutuplaştırmaktan kaçınmayacak etnik meseleleri kullanmaktan ve bu konuda aşırıya kaçan söylemler üretmekten, dışlayıcı olmaktan imtina etmeyeceklerdi. Böylesi bir politika üretimin oy karşılığı her zaman olacağı için bunu rasyonel aktör olarak tanımlamışlardır. Politikacıların oya devşirmek için kullandığı kutuplaştırıcı dil diğer yandan demokrasinin önüne hep bir bariyer olacaktı Diğer yandan, Heidelberg enstitüsü (Heidelberg Institute of International Conflict Research/ HIIK) tarafından yayımlanan bir rapora göre¹⁷¹ 2014 yılında bütün dünyada 424 çatışma alanı mevcuttur. Bunlardan 347 tanesi iç çatışma şeklinde olan çatışmalardır. Bu çatışma alanlarının neredeyse hepsi Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak tanımlanan coğrafyada olup ve yine tamamına yakını türdeş olmayan toplumlardadır. Bu sebeple Demokrasi tartışmalarında bugün cevap aranan en önemli sorunlardan biri şudur; bölünmüş veya türdeş olmayan toplumlarda demokrasi nasıl daha kapsayıcı olabilir?

Demokrasi, bugün bir yönetim biçimi olarak dünyanın önemli bir kısmında uygulanırken bir yaşam biçimi hâline gelmesi açısından aynı iyimserlik söz konusu değildir. Ancak insan ihtiyaç duyduğu özgürlükleri yaşadığı sürece demokrasi bir yaşam biçimi hâline gelebilmektedir. Batı’da yaklaşık bir yüzyıl boyunca, demokrasi kelimesi liberal demokrasi anlamında, sadece seçimlerin değil, bunun yanı sıra, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, din ve mülkiyet gibi temel özgürlükleri de içine alacak şekilde kullanıldı ama bahsi geçen bu özgürlükler daha sonra Anayasal Liberalizm olarak geçmekte ve demokrasiden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Anayasal Liberalizm ve demokrasi, Batı kültüründe iç içe geçmiş iki ana damarı meydana getirirken dünyanın geri kalan diğer yerlerinde ise birbirlerinden ayrılmaktadır. Demokrasi gittikçe yayılmakta iken Anayasal Liberalizm ise aynı oranda gelişen ve yayılan bir konumda değildir. Modern tarihin belli dönemlerinde Avrupa ve Kuzey Amerika yönetimlerini belirleyen ve dünyadaki diğer yönetimlerden ayırt eden şey demokrasi değil, Anayasal Liberalizm’dir. Anayasal Liberalizm ile demokrasi arasındaki gerginlik yönetimin yetkilerinin genişliği üzerinde odaklanmaktadır. Demokratik bir yönetimin mutlak egemenliğe sahip olduğuna inanma eğilimi, genellikle anayasa dışına çıkan ve kötü sonuçlar doğuran yollarla otoritenin merkezileşmesine yol açabilir.

Demokrasinin gelişim sürecinin dinamik bir süreç olduğunu dünyanın farklı yerlerinde farklı sorunlarla boğuşarak yol aldığını unutmayarak, en ilkel biçimiyle demokrasiyi sandık fetişizmi olarak tanımlamak anlamındaki bir demokrasiye Liberal Demokrasi’nin getirdiği

¹⁷⁰ Sisk, 1995

¹⁷¹ Conflict Barometer 2014, Heidelberg: Heidelberg Institute on International Conflict Research. http://www.hiik.de/en/index_e.htm.

eleştiriler çok anlamlıdır. Diğer taraftan, Liberal Demokrasi'nin modern zamanın tektipleştirici anlayışından hareket ettiği, kimlik bağlamında bir sistem öngörmediği, bu yüzden çoğulculuğu sağlayamadığından birçok eleştiriye maruz kalmış¹⁷² hatta meşruiyeti bile sorgulanmıştır.¹⁷³ Ulus devletlerin doğması ile birlikte devlet içinde yer alan farklı ırk, kimlik ve kültürler yok sayılarak bir potada eritilmiş ve tektip yurttaş modeli ortaya çıkarılmıştır. Bu bağlamda bireye odaklanan Liberal Kuram farklı kimliklere ait taleplere bir çözüm olamamıştır. Ayrıca Liberal Kuram'ın çoğunlukçu olduğuna dair yani seçim yoluyla iktidarı eline alan gücün bütün yönetim organlarını eline geçirdiği ve toplumun diğer kesimlerinin haklarını kısıtladığına dair eleştirilere de sıkça maruz kalmıştır¹⁷⁴. Bu nedenle, Konsensüs veya oydaşmacı demokrasi modeli, Radikal demokrasi modellerinin liberal demokrasiye getirdiği eleştiriler günümüzde kimlik eksenli sorunlara getirdiği çözümler bakımından değerlidir.

Literatürde oydaşmacı veya uzlaşmacı olarak da geçen Konsensüs Modeli'nde amaçlanan geniş katılımlı, mümkün olduğunca ülkede yaşayanların çoğunun isteklerinin yönetime yansımasıdır. Liberalizmin bireyi merkeze alan yaklaşımının aksine kimlikleri de esas kabul eder. Bu model özellikle farklı etnik, dini yapıların hâkim olduğu toplumlarda liberalizmin bunu ihmal ettiğini iddia ederek çözümler bulmaya çalışır. Bu model, iktidar şansı olmayan ya da kaybeden azınlıkları karar alma sürecine dâhil eder ve onları dışlamaz. Din, dil, kültür ve etnik yönden farklı olan toplumlardan bu grupların çoğunluğu elde eden baskın grup tarafından karar alma süreçlerinin dışında bırakılması Lijphard'ın belirttiği gibi, bu durumun antidemokratik olması dışında kendisini dışlanmış hisseden gruplar tarafından şiddete dönüşebilir. İsviçre ve Belçika Modeli buna örnek olarak gösterilmektedir.¹⁷⁵

Lijphart, oydaşmacı demokrasi bağlamında, dört önemli husus üzerinden güç paylaşımının demokrasiden kaynaklı problemlerin çözüleceğine inanmaktadır. Bunlar; Büyük koalisyon, tabakasal özerklik, orantılılık, azınlık vetosudur. Büyük koalisyon ile amaçlanan bütün önemli siyasi partilerin hükümette bir şekilde yer almasıdır. Toplumu oluşturan bütün grupların karar alma mekanizmalarında bulunması alınan karara sadakati ve uygulanabilirliği artırır. Tabakasal özerklik ile bahsedilen eğer bir toplumda farklı din, etnik grup veya bölgesel uzaklık varsa o zaman bir tabakasal farklılık belli bir teritoryal bölge ile kesişmiş ve bu diğer tabakalardan ayrılmış ise bu durumda metot olarak federasyon uygulanabilir. Eğer bu belli bir teritoryal bölgeye sahip değil, ülke geneline dağılmış ise bu durumda Macaristan'da olduğu

¹⁷² Özdemir, 2013: 78.

¹⁷³ Swingewood, 1998: 339-345.

¹⁷⁴ Sitembölükbaşı, 2013: 73-93.

¹⁷⁵ Daha geniş bilgi için bkz: Mustafa Güçyetmez, Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkileri, Hacettepe HFD, 7(1),2017, ss., 479-496.

gibi bir kültürel özerklik ile çözülebilir. Örneğin teritoryal federasyon Avrupa’da İsviçre ve Belçika’da uygulanabilmektedir. Oranlilik ilkesine göre Başkanlık sistemleri doğaları gereği orantısız sonuçlar doğurur. Kazanan parti büyük bir güçle iktidara gelir. Bunu önlemek için nispi temsil sistemini savunur. Azınlık vetosu ilkesine göre, farklı kimliklerden oluşan toplumlarda azınlıkta olanların da yönetimde söz sahibi olması için anayasada sınırları belirlenmiş veto hakkına sahip olmaları gerekir.¹⁷⁶

Radikal demokrasi kuramı ve Müzakereci kuram da türdeş olan toplumların sorununa çözüm bulmak için çareler aramıştır. Belçikalı siyaset kuramcısı Mouffe’nin geliştirdiği Radikal Demokrasi Kuramı’na göre, bütün sosyal ilişkileri sınıf kavramına indirgemek günümüz toplumunu anlamamaktır. Mouffe’ye göre, demokrasi için yapılması gereken liberal kuramdaki homojenlik şartını ortadan kaldırmaktır. Böyle bir durumda ortaya çıkacak şey birey özgürlüğü ile beraber çoğunluk diktatörlüğüne karşı koyucu olan, devlet ve dinin ayrılması, güçler ayrılığı, devlet iktidarının sınırlandırılması gibi değerler ortaya çıkar. O hâlde yapılması gereken toptan ret değil güçlendirmektir.¹⁷⁷ Ona göre parlamento, hakikatlerin ortaya çıktığı bir mekân değil tartışma ve ikna yoluyla makul bir çözüm üzerine kararların alındığı yerdir. Tam bu noktada liberal ve müzakereci kuramdan ayrılır.¹⁷⁸ Mouffe, bunu Radikal Demokrasi Kuramı için geliştirdiği Agonistik Demokrasi kavramı ile açıklamaya çalışır. Ona göre demokrasi çoğulculuğun uzlaşısı ile aynışması değil farklılıkların tanınması ile anlam bulur.¹⁷⁹ Antagonizma ile kodladığı uzlaşmaz çelişkidir. Daha da önemlisi ona göre demokrasinin doğası çatışmadır ve eğer çatışma varsa demokrasi vardır. Çatışmanın olmadığı yerde demokrasi de yoktur.

Kimliklerin giderek çoğullaştığı bu yüzyılda yeni çoğulcu bu toplumsal yapıda demokrasi anlayışı bütünleştirici değil farklı toplumsal katmanlar ve kimlikler arasında düzenleyici olmalıdır. Mouffe’ya göre, türdeş olmayan kimlikleri ortak bir noktada uzlaştıracak ortak bir söylem mümkün olmadığı gibi bunu yapmaya çalışmak aslında tanım gereği dışlayıcıdır. Bu noktada agonizma kavramı ile biz ve onlar ayırımının önemine dikkat çeken Mouffe, farklılıkların aynıştırmaya çabasında olan demokrasi kuramlarının siyasetin doğasına yabancı olduğunu savunur.¹⁸⁰ Bu bağlamda Liberal veya Müzakereci Kuram’ı eleştiren Mouffe, biz ve onlar ayırımını yapmak yerine onları uzlaştırmaya çalışmak siyasetin bittiğinin ilanıdır, demektir. Ona göre siyasal ile siyaset alanını net bilmek gerekir. Siyasal dinî, etnik, ekonomik her türlü biz ve onlar ayırımının yapıldığı alan iken siyaset bu

¹⁷⁶ Yalçınkaya ve Göngen,2020.

¹⁷⁷ Üstüner, 2007:319

¹⁷⁸ Üstüner, 2007: 319.

¹⁷⁹ Mouffe, 2015: 22.

¹⁸⁰ Mouffe, 2017: 24.

alandaki çatışmaların siyasi partiler aracılığı ile sahneye yansımalarıdır. Siyasal alanda olan çatışmaları siyasette uzlaştırmaya çalışmak hem demokrasinin hem de siyasetin kendisini inkârıdır. Siyasetin amacı farklılıkları uzlaştırmak değil, siyasal alanda düşman görülen ötekini siyaset marifetiyle rakip/hasımlaştırmaktır.¹⁸¹ Burada soru şudur: çatışmalı siyasal alan (düşman) siyaset yoluyla nasıl rakip olarak evirilecektir. Buna Mouffe'nin cevabı, etik politik prensiplere bağlılıktır. Ona göre etik-politik prensipler eşitlik ve özgürlüktür. Diğer taraftan, Mouffe'ye göre aslında ideal olan hiçbir zaman gelmeyecektir. Biz gelecekte de en iyi demokrasi üzerine konuşacağız ama gerçekte hiçbir zaman gelmeyecek, doğrusu da budur.¹⁸²

Frankfurt Okulu'nun temsilcilerinde Jürgen Habermas'ın geliştirdiği Müzakereci Kuram'a göre demokrasinin hayat bulması için müzakere neticesinde uzlaşma gereklidir. Bu uzlaşma çok ciddi bir tartışma sürecinden geçtiği için tahakküm olarak kabul edilmemelidir. Bu tartışma sürecinin uzlaşma, çatışma ve bu çatışmanın hukuki çerçevesini oluşturan aşamaları vardır. Habermas temel hak ve özgürlükler kapsamında anayasal çerçevenin oluşturulmasını, çoğunluğun yönetimi gibi Liberal Kuram'ın değerleri kabul eder. Liberal Kuram'dan farklı olarak demokrasinin merkezine oy verme işlemini değil kamusal alanda ortaya konan düşünceleri koyar. Oy vermeye dayalı demokraside görüşler sabit tercihler ve çıkarları arasında sıkışmışken müzakereci demokraside fikir ve irade oluşumunun iletişimsel süreci daha önemlidir.¹⁸³ Habermas, kamusal alana özel bir önem atfeder. Ona göre kamusal alan kişilerin kendilerini ilgilendiren herhangi bir mesele etrafında akıl yürütmek yoluyla rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bunun sonucunda o konuya dair ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları süreç, araç ve mekânların tanımlandığı alandır.¹⁸⁴ Habermas'a göre, kamusal alanın ana işlevi hükümet politikalarının sistemli ve eleştirel biçimde denetlenmesine yönelik olmalıdır. Demokratik yönetimi katılımcı bir devlet ve sivil toplum ilişkisi olarak tanımlar. Çok kültürlü, dilli, dinli toplumlarda azınlıkların karar alma süreçlerine dâhil edilmesinin zorunluluğuna dikkat çeken Habermas, bunlar yapılmadığında demokrasinin ciddi tehdit altında olacağını, bunun yolunun federal yetkilerin paylaşılması, yetkinin yerel makamlara devredilmesi, özellikle kültürel özerkliğin verilmesi ve etkin bir biçimde azınlığın korunması gerektiğinin altını çizerek.¹⁸⁵

Yukarıda anlatılanlar ışığında Liberal demokrasinin bireyi merkeze koyarak temel hak ve özgürlükleri teminat altına alması ve bunu sandık sonuçlarından bağımsız dokunulmaz

¹⁸¹ Mouffe, İstanbul, 2015: 16-20.

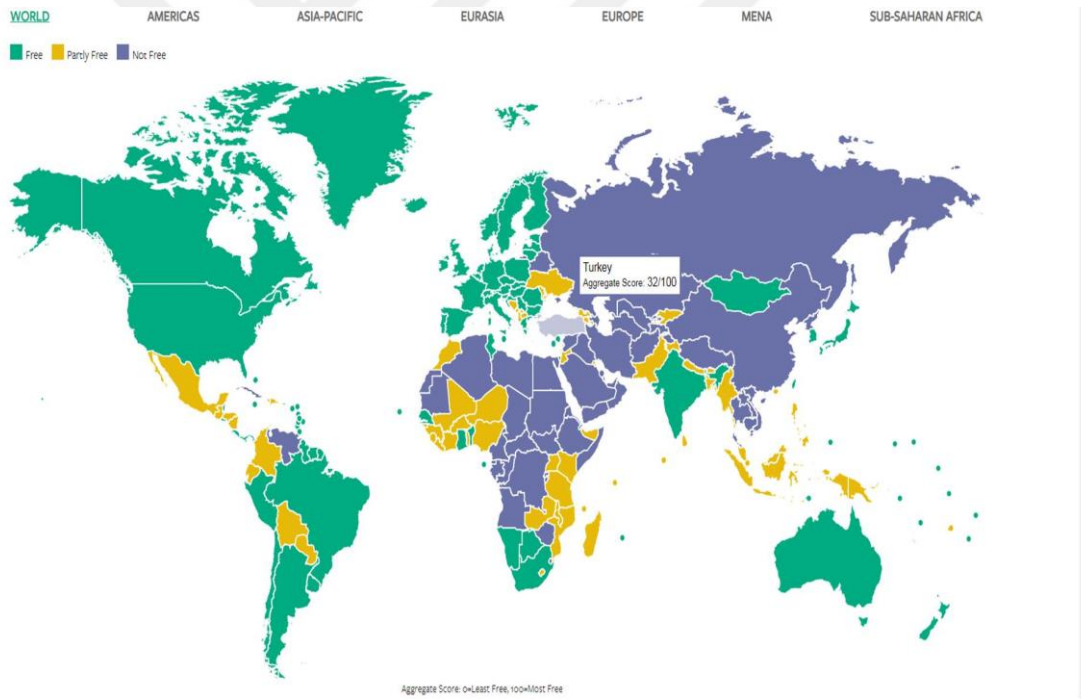
¹⁸² Mouffe, 2015:130-140.

¹⁸³ Erdoğan, 2017: 809.

¹⁸⁴ Yüksek Baba, 2017: 808.

¹⁸⁵ Habermas, 2015:53-54.

değerlendirmesi elbette ki demokrasinin tarihsel gelişimi açısından insanlığın önemli bir kazanımıdır. Diğer yandan bazı noktalarda ayrışmalarına rağmen oydaşmacı, çatışmacı ve uzlaşmacı demokrasi kuramlarının bireyci liberal kuramın çokça dikkate almadığı türdeş olmayan toplumların sorununa çözüm arayışları da değerlidir. Bugün Ortadoğu coğrafyası özelinde değerlendirildiğinde devletlerin birçok farklı kimliklerden oluştuğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda farklılıkların esas türdeşliğin istisna olduğu bu toplumlarda¹⁸⁶ radikal demokrasi modellerinin çözüm önerilerini dikkate almak sorunların aşılmasında yol gösterici olabilir. Bütün bu tartışmaların ortak noktası, demokrasinin seçimlerden ibaret bir yönetim modeli olmadığı, insanlığın değişen sorunlarına çözüm bulma iddiasında olduğudur. Bugün Üçüncü Dünya olarak tanımlanan ülkelerin büyük bir çoğunluğunda öyle ya da böyle seçimler yapıldığı halde çok ciddi demokrasi krizi vardır. Freedom House'un demokrasi endeksi haritasına bakıldığında bu ülkelerin hemen hemen hepsi özgür olmayan ülkeler kategorisindedir.

Harita 1.2 Dünyada İfade Özgürlüğünün Durumunu Gösterir Harita

Kaynak: Freedom House, 2018

Bu çalışmanın konusu olan Türkiye ve İran'ın 'özgür olmayan ülkeler' kategorisinde olduğunu görüyoruz.¹⁸⁷ Yarım yüzyıldan fazla bir süredir çok partili bir sistemde seçimlerin yapıldığı Türkiye ve dini esaslara göre yönetilmesine rağmen düzenli olarak sandıkların

¹⁸⁶ Özdemir, 2013:73-93.

¹⁸⁷ Freedom House, Countries and Territories, <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>, Erişim Tarihi: 12.10.2017.

kurulduğu İran'ın bu veriler dikkate alındığında özgür olmayan ülkeler kategorisinde değerlendirilmesi ister dini esaslara göre olsun ister laik temelli olsun çok ciddi bir demokrasi krizinin olduğunu göstermektedir. Dahası ister adına Üçüncü Dünya, ister gelişmekte olan ülkeler densin yukarıda bu tanımlara uygun ülkelerin ortak özellikleri ile beraber değerlendirildiğinde en temel sorunun bu ülkelere demokrasi eksikliği ya da demokrasinin kurumsallaşmadığını söylemek mümkündür. Başka bir ifadeyle Steven'ın Üçüncü Dünya dediğine ekonomik temelli değil fakat siyasal anlamda rahatlıkla demokrasisi gelişmemiş ülkeler denebilir.

Benzer şekilde The Economist dergisinin her yıl yayınladığı demokrasi indeksi raporunda Türkiye kendisine 110. sırada yer bulmuştur.¹⁸⁸ 167 ülkenin değerlendirmeye alındığı raporda, Hibrit rejimler kategorisinde değerlendirilen Türkiye'nin bu sırada olmasında, özellikle son dönemde sivil özgürlükler alanında yaşanan gerilemeler gerekçe gösterildi. Hibrit rejimler kavramı literatürde, yukarıda değinilen demokrasi kuramları tartışmasının ötesinde kâğıt üzerinde demokratik rejimler olarak görülen fakat uygulamada farklı sonuçlarla kendisini gösteren ülkeleri sınıflandırmanın yanı sıra otoriterliğin farklı biçimlerini tanımlamak amacıyla da kullanılmaktadır.¹⁸⁹ Aynı raporda İran otoriter rejimler kategorisinde 150. sırada kendisine yer bulmuştur.

1.3. Bölgesel Güç Tartışmaları

Uluslararası İlişkiler literatüründe “bölgesel büyük güç”, “bölgesel güç” ya da “Orta güç” kavramları sık sık birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Bölgesel güç kavramı hem bölge hem de güç kavramı gibi sınırları çok da belli olmayan iki kelimedenden oluştuğu için kavrama net bir sınır çizmek çok da mümkün değildir.

Kavram muğlak olunca hangi devletlerin bölgesel güç olduğu yönündeki iddialar da farklılaşmaktadır. Örneğin Wikipedia'ya göre; Hindistan, Meksika, Brezilya, Güney Afrika, Nijerya, İsrail, Mısır, İran, Suudi Arabistan, Japonya, Avusturalya, Endonezya, Malezya, Singapur, Fransa, Britanya, Almanya, Rusya ve Türkiye gibi devletler da bölgesel güçtür¹⁹⁰. Başka bir kaynakta Brezilya, Arjantin, Meksika, Nijerya, Güney Afrika, İran, Irak, Mısır, Hindistan, Endonezya ve Pakistan bölgesel güç olan devletler olarak sınıflandırılmıştır.¹⁹¹ Bu

¹⁸⁸ The Economist, Democracy Index 2019, <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> Erişim Tarihi: 25.12.2019.

¹⁸⁹ Hibrid Rejim Tartışmaları için daha geniş bilgi için bkz; Yavuz Yıldırım, Demokrasilerde Otoriterleşme ve Hibrid Rejim Tartışmaları ve Türkiye'ye Dair Çıkarımlar, Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:2 (2), 2018.

¹⁹⁰ Bölgesel Güç Maddesi, https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6lgesel_g%C3%BC%C3%A7, Erişim Tarihi, 5 Nisan, 2016.

¹⁹¹ Pastor, 1999: 25.

Ülkelerin bir kısmı orta güç olarak da tanımlandığı gibi Çin gibi büyük g sınıfına da dâhil edilmiştir.¹⁹²

Yine de Uluslararası İlişkiler literatüründe bölgesel g ve orta g kavramları ile ilgili bir ereve oluşturulmaya çalışılmıştır. Lamke, bölgeleri hiyerarşik alt sistemler olarak görmüş ve uluslararası sistem gibi işleyen savaş ve barışın göreli g dağılımına ve bölgeyi oluşturan devletlerin statükoya yönelik değerlendirmesine göre değiştiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede bölgesel g yerel statükoyu kurmak ve korumak için çalışan yerel ilişkilere öncülük eden dominant devlettir.¹⁹³

Orta g ile ilgili farklı yaklaşımlardan bahsetmek mümkündür. İlk olarak, orta büyüklükteki devletleri uluslararası g hiyerarşisindeki konumuna göre tanımlayan, yüz ölçümü, nüfus, coğrafi konum, askeri imkân ve kabiliyetler, ekonomik büyüme ve büyüme hızı gibi verileri esas alan yaklaşımdır. İkinci olarak, daha az kabul edilen bir yaklaşıma göre, orta büyüklükte devlet statüsünü bir devletin coğrafi konumunun işlevi olarak görür. Bu türde orta büyüklükteki devletlerin tanım itibariyle büyük devlet konumundaki komşuları arasında köprü kurma işlevini yerine getirme potansiyelleri vardır. nc bir yaklaşıma göre ise orta büyüklükteki devlet normatif olarak tanımlanır. Bu tanıma göre, orta büyüklükteki devletler, “güce başvurmalarına pek gerek kalmadan diplomatik nüfuzlarını kullanabilecekleri için potansiyel olarak daha güvenilirdir.” önemli çatışmalarda “haklı” veya “iyinin” yanında yer alarak oynadıkları roller sayesinde küresel düzenin korunması konusunda sorumluluktan kaçınmadıklarını kanıtlamışlardır. Örneğin Avustralya ve Kanada gibi orta büyüklükteki devletler geçmişte BM Güvenlik Konseyi’nde üyelik taleplerini bu tür ahlaki dayanaklarla meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Ancak bu tanım oldukça tartışmalıdır. Çünkü orta büyüklükteki devletlerin uluslararası düzenin bekçileri olarak ahlaki üstünlük iddialarını destekleyecek kanıtlar ikna edici olmaktan uzaktır. Tarih boyunca orta büyüklükteki devletlerin her zaman düzenin güvenilir bekçileri olmadığı gibi g dengesini etkileyecek kapasiteye ulaştıklarında istikrar bozucu davranışlar sergiledikleri bile görülmüştür. Son olarak devletlerin işlevi ve davranışlarından yola çıkarak orta büyüklükteki devlet tanımlaması yapan yaklaşıma göre “Uygulamada, uluslararası sorunları çok taraflı çözümler üretme çabasında olmaları, uluslararası anlaşmazlıklarda uzlaşmacı tutum takınmaları ve belki de en önemlisi dış politikada ‘iyi uluslararası yurttaşlık’ ilkesine bağlılık” gibi vasıfları olan devletler orta büyüklükteki devletlerdir.¹⁹⁴

¹⁹² Nolte, 2010:883.

¹⁹³ Lamke, 2002:38-49.

¹⁹⁴ Barlas ve Güvenç, 2014: 30-32.

Oran'ın ifadesiyle Orta büyüklükteki devlet, büyük devletlerden gelen tazyiklere bir miktar dayanabilen, onlarla bazen pazarlığa girişebilen, hatta günün koşullarını iyi değerlendirdiğinde onların kimi davranışlarını belli oranda etkileyebilen devlet” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹⁵

Yukarıdaki dört farklı yaklaşım ele alındığında, birinci tanım Türkiye ve İran için geçerli bir tanım gibi görünmektedir. William Hale, “Türk Dış Politikası” adlı kaynak niteliğindeki kitabında Türk dış politikasını inceleme gerekçesi olarak, “Geçen iki yüzyıl içerisinde orta büyüklükteki devletlerin değişen uluslararası alanda nasıl davrandıklarına ilginç bir gösterge olması” şeklinde ifade ederek Türkiye'nin orta büyüklükte bir devlet olduğunun altını çizmiştir.¹⁹⁶ Yine de bu konuyu daha da açmak, bölgesel güç ile orta güç arasındaki belli farklılıkları ortaya koymak adına Uluslararası İlişkiler literatüründe bölgesel güç tanımlarına yakından bakmakta fayda vardır. William Thompson'a göre bölgesel karakterdeki alt-sistemlerin üç temel özelliği vardır:

1. Coğrafi yakınlık/bitişiklik,
2. Aktörler arasındaki etkileşimin yoğunluğu ve düzenliliğinin alt-sistemin bir yerindeki değişikliğin diğer noktaları etkilemesine neden olacak derinlikte olması,
3. Bölgeye ait en az iki devletin ve uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin bölgenin ayırıcı vasıflarına dair farkındalığın olması. Bu kriterleri sağlayan coğrafi kümelenmelerde başat yönlendirici oyuncu olma iddiasındaki aktörlere “bölgesel güç” denilmektedir.

Uluslararası İlişkiler literatüründe bölgesel güç ile ilgili nadir yayınlardan bir tanesi bölgesel güç çerçevesini aşağıdaki gibi çizmektedir;¹⁹⁷

- Coğrafi olarak tanımlanmış bir bölgenin parçası olan,
- Bölgesinde olası diğer devletlerin koalisyonlarına karşı durabilme yeteneği olan,
- Bölgesel işleri/gelişmeleri güçlü etkileme kabiliyetine sahip olan,
- Bölgesel etkisinin yanı sıra dünya düzenini de -orta güçten farklı olarak- etkileyebilme gücüne sahip olan devlet, bölgesel güçtür.

Osterud'a göre¹⁹⁸ bölgesel güç bölgesel düzeyde düzen korucu işlevi görür. Diğer güçleri dengeler, davranış kurallarına uyulmasını sağlar, nüfuz alanlarını istikrara kavuşturur ve hizadan çıkmaya çalışan yandaşlarını kontrol altına alır.

¹⁹⁵ Oran, 2013: 30.

¹⁹⁶ Hale, 2003: giriş bölümü 7. Sayfa.

¹⁹⁷ Osterud, 2010: 889.

¹⁹⁸ Osterud'tan aktaran Barlas ve Güvenç, 2014: 37.

İki kavram arasındaki başka bir ayrım noktası şu şekilde ifade edilebilir: bir orta büyüklükte devlet genel uluslararası güçler hiyerarşisi içinde tanımlanırken, bir bölgesel büyük gücün konumu bulunduğu bölge bağlamında dikkate alınır. Bir bölgesel büyük güç, ya bölgesel devletler hiyerarşisinde başat bir konuma sahiptir ya da kendisini diğer aktörlerden oluşan bir koalisyona karşı savunma kabiliyetine sahip olan bir bölgesel güç sisteminin parçasıdır.¹⁹⁹

Bölgesel güç, orta gücün tersine, bölge düzeninin sürdürülmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması için sorumluluk taşımak zorundadır. Bu rolünü yerine getirmek için, Maxi Schoeman'ın orta büyüklükteki devletlerin özellikleri olarak tanımladığı ama esasen bölgesel gücün özellikleri olarak da ele alınabilecek şu şartları yerine getirmelidir.²⁰⁰

1. Böyle devletlerin iç dinamikleri bu devletlerin bölgede dengeleyici ve önderlik edici rol oynamalarına müsaade etmelidir.
2. Bu devletler, kapasiteleri, yetenekleri ve istekleri ile bölgede istikrar sağlayıcı ve liderlik rollerini üstendiklerini göstermeli ve kanıtlamalıdır. Eğer barışı koruyamıyorsa en azından arabulucu rolleri olmalı.
3. Komşuları tarafından bölgesel güvenlik için sorumluluk alan bir lider olarak kabul edilmeli, büyük güç tarafından desteklense bile, daha geniş ve bölge dışı kabul muhtemelen gerekli bir şarttır ama yeterli değildir.²⁰¹

Esasında Osterud'un da işaret ettiği gibi, bölgesel güç ile orta güç kavramlarının birbirlerini mutlak anlamda dışlaması gerekmez. Bir “bölgesel büyük güç”, küresel bağlamda orta büyüklükte bir devlet olabilir. Diğer taraftan orta büyüklükte bir devlet, bir bölgesel büyük güç olmayabilir. Zira gerçekten büyük devletlerin veya bölgede öncülük rolüne soyunan birtakım güçlere komşu ve onların hâkimiyeti altında bir bölgede bulunabilir.²⁰²

Diğer taraftan Schirm, yaptığı Bölgesel Güç tanımında dile getirdiği kriterler ile daha çok Bölgesel Güç olma iddiasındaki gücün diğer devletler nezdindeki kabulüne ve ekonomik ve askerî gücüne (hard power) dikkat çekmektedir. Buna göre:²⁰³

1. Bir “rol tanımına” sahip olmalı ve bunu diğer bölge aktörleriyle ilişkilerinde hissettirmelidir.
2. Maddi güç kaynaklarına sahip olmalı, bu eksende askeri gücüne ilaveten ekonomik ve diplomatik /organizasyonel kapasiteye sahip olmalıdır.

¹⁹⁹ Osterud, aktaran Barlas ve Güvenç, 2014:37.

²⁰⁰ Schoeman'ın orta gücün özellikleri olarak sıraladığı maddeler Detlef Nolte'ye göre aynı zamanda bölgesel gücün de özellikleridir. bkz; Detlef Nolte, How to Compere Regional Powers, Review of The International Studies, British International Studies Association, No:36, 2010, s,890.

²⁰¹ Schoeman, 2000.

²⁰² Osterud'tan aktaran Barlas ve Güvenç, 2014: 37.

²⁰³ Schrim'tan aktaran Nolte, 2010: 890.

3. “Bölgesel güç” iddiasındaki aktörün liderlik iddiası ekseninde kendisine biçtiği “rol tanımı” diğer bölge aktörleri tarafından da kabul görmeli ve hatta küresel sistemin işleyişinde belirleyici olan aktörlerce de bu “rol tanımı” kabul edilmelidir.

4. Maddi ve yumuşak güç unsurlarına dayalı güç projeksiyonu ile sonuç alabilmelidir.

Özetlemek gerekirse belirlenmiş bir bölge içerisinde bir aktörün “Bölgesel Güç” olduğunu saptayabilmek için Realist ve Liberal teorilerin vurguladığı gibi askerî, ekonomik ve yumuşak güç unsurlarına sahip olunmalıdır.²⁰⁴

Nolte'ye göre ise bölgesel güç aşağıdaki özelliklere sahip olmalıdır,

Bölgesel güç bir ülkenin,

- Coğrafi, ekonomik ve politik bağlamda sınırlandırılmış bir bölgede kendisini lider konumda olma konusunda hak iddia eden,
- Bölgesel güç tasarısı adına askerî, ekonomik, demografik gereçleri organizasyonel (politik) ve ideolojik kaynakları gösterebilen,
- Bölgesel ilişkilerde tam anlamıyla büyük etkiye sahip.

Bunlara ek olarak bölgesel güç,

- Ekonomik, politik ve kültürel olarak bölgeyle birbirine bağlı olan,
- Söz konusu etkiyi bölge düzeyinde yönetim yapılarıyla kullanan,
- Kendisini ortak bir bölgesel kimlik veya proje olarak tanımlayan veya ifade eden,
- Bölge adına ticari malları sağlayan ya da ticari malları sağlama adına önemli şekilde iştirak eden,
- Bölgesel güvenlik ajandasını önemli bir şekilde belirleyen/tanımlayan,
- Bölgedeki hâkim pozisyonu bölge içi ve dışındaki diğer devletler tarafından, özellikle diğer bölgesel güçlerce tanınan veya en azından saygınlık gören,
- Bölgedeki liderlik pozisyonu tanınan en azından bölgede ve bölge dışındaki diğer devletler tarafından, -özellikle bölgedeki diğer bölgesel güçler tarafından- saygı gösterilen,
- Bölgelerarası ve küresel çaptaki forum ve kuruluşlarda, sadece kendi çıkarlarını değil aynı zamanda bölgesel çıkarları da korumaya yönelik hareket ettiğini gösteren devletler bölgesel güç olarak değerlendirilir.

Bölgesel orta güç kavramını tercih eden Ehteshami ve Hinnebush²⁰⁵ bu devletlerin özellikleri olarak küresel sistemde orta düzeyde devletler olarak kabul gördüklerini, bölgesel düzeyde ise anahtar bir role sahip olduklarını ifade eder. Ayrıca, bölgesel gücün coğrafi

²⁰⁴ Dinçer ve Kutlay, 2012: 13.

²⁰⁵ Ehteshami ve Hinnebush, 1997: 6-7.

aralığı ve amaçları bölgesel politikalar üzerine yoğunlaşan büyük güçten daha gösterişsiz iken benzer sistematik kurallarca belirlenen bölgesel davranışları realist oynanan oyunda büyük güce yaklaşmaktadır. Genel çıkarları adına bölgesel liderlik iddiası, bölgesel güç dengesinin merkezinde oluşuyla, bölgesel etki alanı ve kabiliyetleriyle, güvenilir caydırıcı kapasiteleriyle, kendilerine karşı diğer bölge ülkelerini koalisyonlarına karşı koyabilme yetenekleriyle daha küçük bölgesel güçlerden ayrılırlar.

Ehteshami ve Hinnebusch'un Suriye ve İran'a uyuyor dediği bu özellikler Olson'a göre²⁰⁶ Suriye'den daha çok Türkiye için geçerli özelliklerdir. Saddam Hüseyin rejiminin ABD ve İngiltere'nin Suudi Arabistan, BAE, Ürdün ve Umman gibi bölgesel devletlerle ortaklaşa saldırısından sonra çöküşü çok net bir biçimde Irak'ın bölgesel güç olma özelliğinden yoksun olduğunu göstermektedir. Olson'a göre²⁰⁷ Türkiye ve İran kesinlikle bölgesel güç niteliğini taşımaktadırlar. Bölgesel orta ölçekli güçlerin diğer bir özelliği ise ekonomik ve teknik olarak güçlü devletlere bağımlı olmaları ve bağımlılıklarını azaltmak için ekonomilerini çeşitlendirmek zorunda oluşlarıdır. Ayrıca bölgesel güçler, genellikle diplomatik izolasyona ve rakiplerine karşı büyük güçlerin askeri müdahalesine izin vermeyen devletler olarak tanımlanır; düşman büyük bir devlet bile normalde orta düzeyde bir güce saldırmaktan çekinir. Örneğin İran hem SSCB'nin hem de ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgede özellikle Afganistan ve İran Körfezi bölgesinde nüfuzunu artırma çabasına, başarısız olsa da engel olmaya çalıştı.

Son olarak yukarıda çizilen çerçeve ışığında Türkiye ve İran'ın bölgesel güç olduğu kabulünden hareketle, dış politikada bazı avantaj ve dezavantajlarına ana hatları ile bakmak gerekirse (ileride ayrıntılı olarak ele alınacaktır) İran, Şii kimliği ön planda olan bir ülke olarak bu kimliğini ön plana çıkararak etki alanını genişletmeye çalışmaktadır.²⁰⁸ İran'ın yürüttüğü Şii jeopolitiği, Irak ve Suriye toprakları üzerinden Akdeniz'e, Azerbaycan üzerinden Hazar havzasına, Pakistan ve Hindistan üzerinden Orta Asya'ya kadar uzanmaktadır. Yine jeopolitik, stratejik konumu, nükleer faaliyetleri ve yeraltı zenginlikleri²⁰⁹ İran'ın bölgede önemli bir güç olmasının araçlarıdır. İran'ın en önemli dezavantajlarından bir

²⁰⁶ Olson, 2005:6.

²⁰⁷ Olson, 2005: 6-7.

²⁰⁸ Bölgede Şii nüfus dağılımı şu şekildedir; İran'da yaklaşık 70 milyon civarındadır. Pakistan'da yaklaşık %25-30, Irak'ta %6-70, Suudi Arabistan'da %10-15, Bahreyn nüfusunun yaklaşık %70'i (1 milyon civarı), Yemen'de %35-42, Birleşik Arap Emirliklerinde nüfusun yaklaşık %16-15'i (700 bin civarı) Kuveyt %25 ve Katar'da nüfusun yaklaşık %6-15'i Şii'lerden oluşmaktadır. Suriye'de 4 milyonluk Alevi/Nusayri nüfusu ve Türkiye'de nüfusları tam olarak bilinmekle beraber %15-20 arası Alevi nüfusu da bu kapsamda değerlendirmek gerekir. Kaynak için bkz: Güneş, E.(2019). Şii Jeopolitiğinde Türkiye ile İran'ın Güç Mücadelesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:74, No:1, ss. 57-88.

²⁰⁹ İran Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci büyük petrol üreticisi, Rusya'dan sonra dünyanın ikinci büyük gaz rezervlerine sahiptir. Bkz: Güneş, 2019: 65.

tanesi ABD ve İsrail ile yaşadığı anlaşmazlıklar gibi görünse de bu durum aynı zamanda İran'ın Müslüman halklar arasında sempati kazanması itibarıyla avantajlar da sağlamaktadır.

Türkiye'nin “Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” olarak önüne koyduğu Batılılaşma hedefi son dönemlerde “eksen kayması” tartışmalarının gölgesinde kalsa da ABD ve Batı ile önemli ilişkiler geliştirmesini sağlamıştır. Yine son döneme kadar Olson'un ifadesiyle “Arap ülkeleri ile ilişkileri iş birliği yapacak kadar iyi olmasa da 'dostane' idi.” Diğer yandan İran, Şii kimliğine jeopolitik alan açmaya çalıştıkça bölgede Sünni saflaşma daha da belirginleşmektedir. Özellikle Arap Baharı ile beraber daha da belirginleşen bu durum, Türkiye'nin Sünni Arap ülkeleri ile bu ekseninde politikalar geliştirmesini kolaylaştırmaktadır. Bu, aynı zamanda Batı ile kurduğu ilişkiler sayesinde İran'a karşı önemli avantajlara sahip olan Türkiye için dezavantajlı bir durum yaratma ihtimalini de barındırmaktadır. Türkiye, Tacikistan hariç hemen hemen bütün Orta Asya ülkelerinde askerî birliklere sahiptir. İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarına karşılık Türkiye enerji nakil hattında yer almaktadır.

Türkiye ve İran rekabeti iki ülke için de önemli bir motivasyon kaynağıdır. Diğer taraftan iki ülke de baskın kimliklerine karşın içinde etnik ve mezhepsel farklılıklar barındırmaktadır. İran'da ciddi bir Azeri ve Kürt nüfus, Türkiye'de ciddi bir Kürt nüfus ve Alevi azınlık vardır. İki ülkenin dış politikasında, zaman zaman çevre ülkelerle geliştirdiği iş birliği/ittifaklarda bu durum olumlu/olumsuz etkili olabilmektedir.

Tablo 1.1 İran ve Türkiye'nin Nüfusu, Ekonomik Gücü ve Savunmaya Harcadığı Bütçeyi Gösteren Tablo

Ülke	Nüfus (Milyon)	GSMH (Milyar Dolar)	Askeri Bütçe (Milyar Dolar)	Silahlı Kuvvetler (bin dolar)
İran	78.9	480	24	523
Türkiye	79.8	785	31	511

Kaynak: Anoushiravan Ehteshami, “Middle East, Middle Power: Regional Role, International Impact, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yaz, 2014.

Yukarıda iki ülke ile ilgili bazı veriler karşılıklı olarak verilmiştir. Aşağı yukarı aynı nüfusa sahip iki ülke yine yakın askeri güce sahiptir. GSMH yönüyle Türkiye'nin belirgin bir üstünlüğü söz konusudur.

Tablo 1.2 İran ve Türkiye'nin Karşılaştırmalı Askeri Gücünü Gösteren Tablo

Ülke	Havagücü	Muharebe Tankı	Güdümlü Füze	Topçu Birliği	Gemiler	Denizaltılar
İran	334	1,663	Evet	8,800	69	29
Türkiye	354	2,494	Evet	7,807	60	14

Kaynak: Anoushiravan Ehteshami, "Middle East, Middle Power: Regional Role, International Impact, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yaz, 2014.

İki devlet askerî güç bakımından karşılaştırıldığında hava gücü ve ana muharebe tankı konusunda Türkiye ilerleyen deniz gücü açısından İran'ın önde olduğu görülmektedir. Fakat Ehteshami'ye göre²¹⁰ bu askerî bilgiler gerçek güç yansıtmaya yeteneğini temsil etmemektedir. Türkiye'nin İran'a karşı yukarıda değinildiği gibi önemli bir avantajı mevcuttur. Çünkü Ehteshami'ye göre Türkiye gibi ülkelerin Batı ile iş birliğinin güvenlik çarpanı etkisi hesaplanmayacak kadar önemlidir. Yine İran'ın birçok askerî donanımı ya Batı'dan alınmış eski araçlardır ya da Rusya, Çin ve Kuzey Kore'den ithal kalite olarak daha düşük malzemelerdir.

Güçlü bir ekonomi, askerî güç kapasitesi, coğrafi konum, demografik yapının yanı sıra güçlü kültürel yapı ve devlet geleneği gibi unsurlar da etkili bir dış politika yürütmenin araçlarıdır.²¹¹ Dış politika belirlemede başka bir girdi ise ülkedeki etnik ve dini yapı olabilmektedir.²¹² Bu açılardan değerlendirildiğinde²¹³ zengin enerji kaynaklarına sahip İran, Türkiye'ye nazaran çok önemli bir avantaja sahiptir. %76 enerji ihtiyacını ithal eden Türkiye'ye karşılık, 157 milyar varil petrol rezervleriyle Venezuela, Suudi Arabistan, Kanada'dan sonra dördüncü, 1.2 trilyonluk feet'lük gaz rezervleriyle Rusya'dan sonra ikinci sıradadır. 454 milyar dolarlık GSMH ile dünyanın 28. büyük ekonomisi olan İran'a karşılık 740 milyar dolarlık 18. büyük ekonomiye sahip Türkiye var. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi muazzam enerji kaynaklarına rağmen Türkiye, ekonomik göstergeler bakımından İran'ın önündedir. Bunun en önemli nedenlerinden bir tanesi İran'ın ABD tarafından sıkı ekonomik yaptırımlara maruz kalması, Türkiye'nin ise Batı ile olan ilişkileri sayesinde yabancı yatırım bakımından rağbet görmesidir.

2016 verilerine göre İran 12,6 milyar dolar askeri harcama yaparken Türkiye'de ise bu rakam 14,8 milyar dolardır. Coğrafi bakımdan önemli enerji nakil güzergâhı olan Hürmüz Boğazı'na yakınlığı ile Kafkasya, Ortadoğu ve Arap dünyasını bağlayan bir yerde olması jeostratejik açıdan avantaj sağlarken 1.648.000 km karelik alanıyla Türkiye'nin iki katından fazla, nüfus olarak aşağı yukarı Türkiye ile eşittir.²¹⁴

²¹⁰ Ehteshami, 2014: 37.

²¹¹ Güneş, 2019: 65.

²¹² Bardakçı, 2020:239.

²¹³ Güneş, 2019: 65-66.

²¹⁴ Güneş, 2019: 66.

Kültürel güç kapasitesi ve devlet geleneği bakımından her iki devletin de çok güçlü devlet geleneklerine sahip olduğunu söylemek gerekir. Fiziki güç kapasitesi olarak İran, Şiiilik olgusunu bir yumuşak güç enstrümanı olarak Irak, Suriye, Lübnan ve Filistin gibi yerlerde kullanarak siyasi hinterlandını genişletmektedir.²¹⁵

İran nüfusunun sadece %5-10'luk bir kesimi Sünni'dir. Mezhepsel açıdan homojen bir görüntü arz eden İran bu bakımdan şanslı olsa da etnik bakımdan %24 civarında olan Azeri nüfus Türk milliyetçiliğinin güçlenmesi bakımından İran'a ciddi tehlike teşkil edebilir. Diğer yandan İran'da %7-10 arası bir Kürt nüfus var ki bunun büyük bir çoğunluğu mezhep olarak da Sünni'dir. Buna karşın Türkiye'de %20 civarı bir Kürt nüfus ve mezhepsel olarak da %15-20 civarı bir Alevi nüfustan bahsedilebilir. Son yıllarda Ortadoğu'da gelişen mezhep temelli çatışmalar Türkiye Alevilerinin Türkiye ile ilgili kaygılarını arttırsa da Türkiye Alevileri seküler bir geleneğe sahip olduğundan dolayı İran Şiiiliğinden epey uzaktır. Kürtler ise uzun bir süreden beri siyasi bazı haklar elde etmek için Türkiye ile çatışma hâlinindedir. İran kendi içindeki Kürt nüfusa rağmen zaman zaman PKK'yi desteklemektedir.²¹⁶

İki ülkenin durumuna ana hatları ile baktıktan sonra iki devletin Arap Baharı süresince bölgesel güç gibi davrandığını belirtmek gerekir. Bölgesel güçler, süper güç hegemonyasının küreselleşmesi karşısında birer bariyer görevi görebilirler. Bölgesel güçler istedikleri zaman büyük güçlerin bölgesel etkilerini dengeleyerek otonomilerini en üst düzeye çıkarmaya çalışırlar. Özellikle Arap Baharı sürecinde İran'ın Rusya ile iş birliği neticesinde Irak'ta ve Suriye'de ABD'ye rağmen artan etkinliği ve Türkiye'nin ABD'nin isteklerine yine bu dengelemeye dâhil olarak gösterdiği yüksek sesli itiraz bunun kanıtıdır.

Sonuç olarak Türkiye ve İran'ın bölgesel orta ölçekli güçler olduğunu, İran için demokratikleşme, Türkiye için demokrasinin kuramsallaşması bağlamında birbirlerinden farklılık göstermelerine karşın ciddi sorunlar yaşayan ülkelerdir. İç politik dengelerin/gelişmelerin analiz sürecine dâhil edilmesi gerektiğini anlatmaya çalışan bu çalışma, Anaakım Uluslararası İlişkiler teorilerinin dış politika analizinde iç politik süreçleri ihmal ettiğini tespitinden hareketle omnibalancing teorisi ışığında Türkiye ve İran'ın Arap baharı politikasını incelemektedir. Bu noktadan hareketle ikinci bölümde bugünkü Ortadoğu'nun şekillenmesi bağlamında birçoğu yapay sınırlarla çizilmiş Ortadoğu devletlerinin oluşumu hakkında bilgi verilecektir. Bu, aynı zamanda bu günkü Ortadoğu devletlerinin davranışlarına da ışık tutacaktır. Arap Baharı'nın geniş tartışılacağı bu bölümde yine omnibalancing teorisinin dikkat çektiği yapaylık ve demokratik eksikliğe dikkat çekilecektir.

²¹⁵ Güneş, 2019: 66.

²¹⁶ Güneş, 2019: 65-66

İKİNCİ BÖLÜM

BUGÜNKÜ ORTADOĞUNU ŞEKİLLENMESİ VE ARAP BAHARI

2.1. Yapay Sınırlarla Oluşturulmuş Bir Harita: Ortadoğu

Ortadoğu coğrafyasının yapay sınırlarla oluşturulduğu genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu noktada ‘Yapay sınırlar’ ile vurgulamaya çalıştığımız olgu üzerinde biraz durmakta fayda vardır. Bugün Ortadoğu’daki mevcut sorunların sebebi önemli ölçüde oluşturulmuş bu yapay sınırlardır. Devletlerin sınırlarının belirlenmesinde çeşitli faktörlerin etkili olduğu kabul edilmekle birlikte doğal ve yapay sınırlar olarak sınıflandırılmaktadır. Dağ sıralarının, denizlerin, göllerin, akarsuların, çöllerin takip ettiği sınırlar doğal sınırlardır.²¹⁷ Başka bir ifadeyle devletleri birbirinden ayıran sınırlarda fiziki coğrafya şartlarından yüzey şekillerinin etkisidir. Türkiye ve İran’ı birbirinden ayıran Zagros Dağları ve İspanya-Fransa sınırlarını belirleyen Pirene Dağları bu kapsama uyan örneklerdir.²¹⁸ Yine Avrupa’da İsviçre’yi İtalya’dan Alpler, İsveç ve Norveç’i İskandinav dağ sıraları, Çek Cumhuriyeti ve Almanya’yı Erzgebirge ve Böhmerwald Dağları ayırmaktadır. Benzer şekilde akarsu ve göller de ülkeler arasındaki sınırları belirleyen fiziki coğrafya şartlarından olabilir; Romanya ve Ukrayna arasında sınır olan Tuna Nehri ve İsviçre, Avusturya ve Almanya’yı ayıran Konstans Gölü gibi.²¹⁹

Harita üzerinde masa başında kabul edilen sınırlar ise yapay sınırlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tip sınırlar genelde sömürge olan bölgelerde, nüfusun nispeten az olduğu yerlerde, detaylı coğrafi bilginin olmadığı alanlarda ya da toprağın değerli olmadığı çöl ve kutup gibi bölgelerde uygulanır. Ortadoğu haritası incelendiğinde sınırların düz çizgileri takip ettiği ve bu tanımlamaya uyduğu görülecektir.²²⁰ Fakat bizim ‘yapay sınırlarla’ kastetmeye çalıştığımız olgu tam olarak bu tanıma da uymamaktadır. Bir devlet, herhangi bir devletle kuşkusuz masa başında diplomatik yollardan sınırlarını belirleyebilir. Ancak Ortadoğu’da ‘yapay sınırlar’ ile vurgulanmak istenen durum, bu sınırların sadece masa başında çizilmiş olması ile ilgili değil aynı zamanda dönemin emperyal güçleri tarafından bölge halklarının menfaatleri dikkate alınmadan kendi çıkarları doğrultusunda çizilmesi ve bu durumun günümüzde bölgede yaşanan birçok soruna esas teşkil etmesidir.

Fransız Devrimi ile birlikte gelişen milliyetçilik akımlarının etkisiyle Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bünyesinde çok farklı etnik grupları içeren

²¹⁷ Günel, 2008: 81.

²¹⁸ Akengin ve Gürçay, 2014: 24,

²¹⁹ Günel, 2008: 83-87.

²²⁰ Akengin ve Gürçay, 2014: 24.

imparatorlukların parçalanması ile aynı dil, din ve ortak kültüre sahip topluluklar millî devletler oluşturmaya çalışmışlardır. Böylelikle etnik, dinî ve kültürel farklılıklar da devletlerin sınırlarının belirlenmesinde bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.²²¹ Aydın'ın da belirttiği gibi Ortadoğu'da sınırlar şekillendirilirken buna da dikkat edilmedi. Bu dönem Balkanlar'da, Doğu Avrupa'da ulus-devlet örnekleri ortaya çıkarken Ortadoğu'da ortaya çıkan devletlere pek ulus-devlet de demek mümkün değildi. Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün hatta Kuzey Afrika ülkelerinden söz ederken birer ulus-devletten çok, ancak Arap ulusunun yapay devletler aracılığı ile parçalanmasından söz edilebilir.²²²

Batı ülkelerinin Ortadoğu'ya ilgisi 19. yüzyıldan itibaren başlar. Aslında daha geriye gidersek Batılı ülkeler özellikle de İngiltere, 16. yüzyıldan itibaren Hindistan ve Çin'in zenginliklerine ulaşabilmek için yollar aramaya başladı. Bunun bir neticesi olarak bu zenginliklere ulaşmanın en kestirme yolunun Osmanlı topraklarından geçmek olduğunu gördüler. 1869 yılında Mısır'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla deniz ticaretinde meydana gelen değişimler sayesinde Avrupa-Hindistan – Çin deniz yolu oldukça kısaldı.²²³ Bu sayede Arap yarımadasının limanlarının önemi arttı. Böylece İngiltere, Arabistan yarımadasının güney kıyılarını işgal etmeye başladı. Bugüne kadar 'Yakın Doğu' olarak ifade edilen bölgeye hedef belirlemeleri yapmak için "Ortadoğu" adını verdiler.²²⁴

Tartışmamızın esas odağı olmamakla beraber belirtmek gerekir ki 'Yakın Doğu' ve 'Ortadoğu' gibi kavramlar hep Batı'yı merkeze alarak üretilmiş 'öteki' üzerinden kendisini tanımlama çabasının ürünü olup aynı zamanda strateji belirlemede işlev gören kavramlardır ve tartışmalıdır. En basit hâliyle kime göre 'Batı' kime göre 'Doğu' ya da kime göre 'Ortadoğu' veya kime göre 'Yakın Doğu' sorularının cevabı coğrafi olarak bir konumu merkeze alarak onu tanımladığımız için itibari adlandırmalardır.²²⁵

Britanya İmparatorluğu zamanında İngilizler, Hindistan ile ekonomik ve askerî bağlarını korumada stratejik açıdan önem taşıyan ülkeleri 'Yakın Doğu' olarak adlandırdı. Bu ülkeler günümüzde Türkiye, İran, Mısır, Ürdün, Filistin, İsrail, Irak, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan, Yemen ve Körfez ülkelerinden oluşmaktaydı. Yani İngilizlerin 'Yakın Doğu' tanımında Müslüman olan ama Arap olmayan Türkiye ve İran ile 1948'de kurulan İsrail eksiktir. Günümüzde bölgede egemen güç konumunda olan ABD, jeostratejik ve askerî planlama açısından Ortadoğu'yu Güneybatı Asya'nın bir parçası olarak tanımlar. Bu tanıma

²²¹ Sönmezoğlu, 2010: 583.

²²² Engin, Ortadoğu'da Cetvelle Çizilmiş Sınırlar, T24,24 Temmuz 2012. <http://t24.com.tr/yazarlar/aydin-engin/ortadoguda-cetvelle-cizilmis-sinirlar,5439>, Erişim Tarihi: 05.05.2017.

²²³ Şahin, 2011: 11.

²²⁴ Şahin, 2011: 11.

²²⁵ Erdem, 2011: 65.

göre bölge, Arapların doğusundan İran'a, oradan Afganistan, Pakistan ve eskiden Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan Orta Asya devletlerine kadar uzanır.²²⁶

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Arabistan üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti sona ermişti. 1800'lü yılların ortalarından itibaren körfezdeki emirliklerin birçoğu İngiltere'nin denetiminde bulunuyordu. Benzer şekilde Mısır'da 1840'tan sonra Osmanlı ile olan bağlarını önemli ölçüde gevşetmiş, 1880'den itibaren ise fiilen İngiltere denetimine geçmişti. Bu dönemde ve daha sonraları Britanya ve Fransa, bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmeye çalışmışlardır.

Harita 2.1 1789-1923 Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâkim Olduğu Coğrafyayı Gösteren Harita

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin dağılması ile beraber bölgeye önceden yerleşmiş olan emperyalist güçler bölgeyi kendi aralarında pay etmeye başlamışlardır. 1916 yılında Fransızlar ve İngilizler Sykes-Picot²²⁷ Anlaşması ile bölgenin büyük bir kısmını paylaştılar. Fromkin'e göre Britanya'nın hedefi:

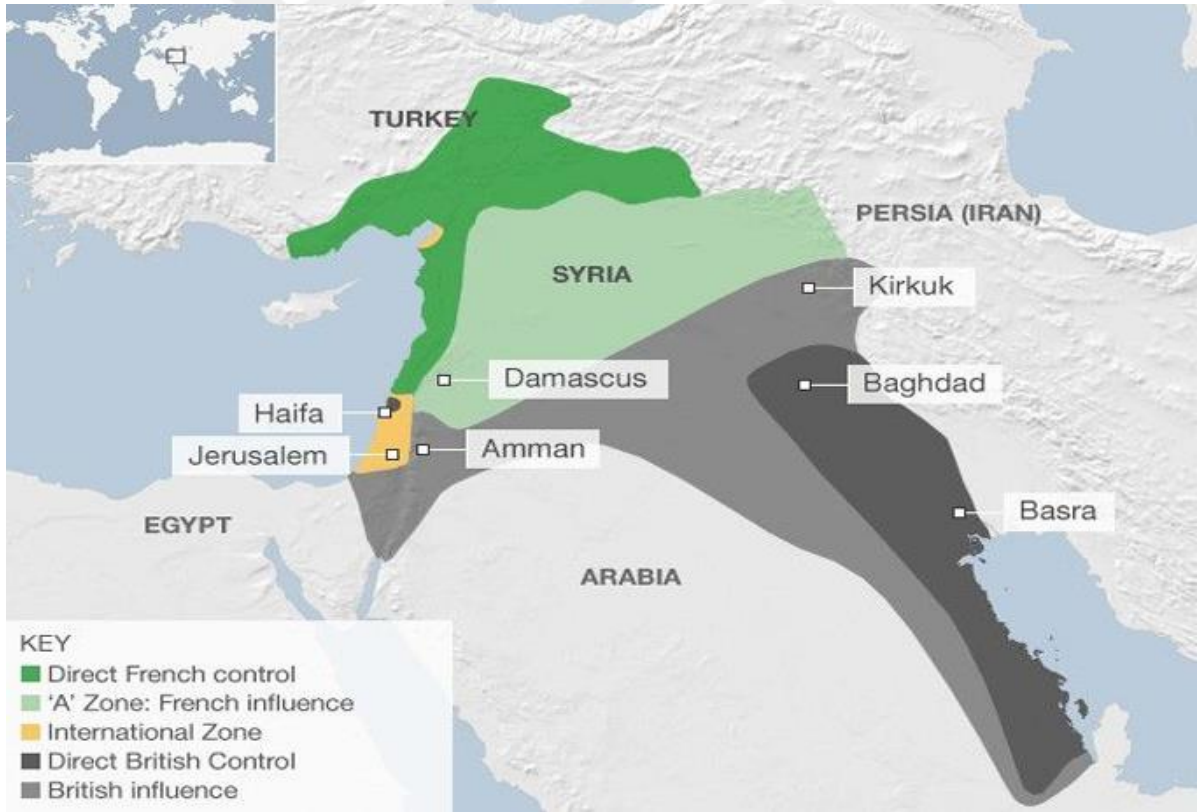
“Kıbrıs'ın karşısında ve Asya kıtasının girişinde bulunan büyük doğal bir liman olan İskenderun'u ele geçirmek ve yine Britanya'nın ele geçireceği Mezopotamya vilayetlerinde (daha çok bugünkü Irak) bir demiryolu inşa etmektir. Mezopotamya vilayetlerinin büyük miktarda petrol rezervlerine sahip olduğuna

²²⁶ Bromley, 2011: 598-599.

²²⁷ Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa arasında Mark Sykes ve George Picot tarafından yürütülen görüşmeler sonucunda yapılan gizli anlaşma. İsmi görüşme yürüten kişilerin adlarının birleşmesinden almıştır. 1917 yılında Sovyet devriminden sonra Lenin, Çarlık Rusya'sı tarafından yapılan gizli anlaşmaları tanımayacağını ilan etmiş ve bu gizli anlaşmaları açıklamıştır. Bu sayede bu gizli antlaşma açığa çıkmıştır.

inanılıyordu (ancak o zaman henüz kanıtlanmamıştı). Churchill ve Donanma Bakanlığı da bunu önemli görüyordu. Ayrıca Kitchener²²⁸ ve diğerleri, Dicle ve Fırat nehrinin suladığı antik Mezopotamya topraklarının, tarımsal zenginlik üretecek şekilde gelişebileceğine inanıyordu; ancak Kitchener'in başlıca hedefi stratejik yarar sağlamaktı. Akdeniz'den Basra'nın ucuna kadar inşa edilecek İngiliz demiryolu, askerlerin Hindistan'a hızla gidip gelmesini sağlayacaktı. Demiryolunun geçeceği Britanya denetimindeki geniş toprak parçası, Hindistan'a giden bir yol olmanın yanı sıra Basra Körfezi için de bir kalkan görevi görecekti.²²⁹

Fransızlar daha çok Suriye ve Lübnan'la ilgileniyordu. Kendilerini bu ülkelerde yaşayan Maruni cemaatinin hamisi olarak görüyorlardı. Savaş sırasında toprak ve petrol konusunda baş gösteren Fransız-İngiliz rekabeti, Ortadoğu'yu paylaşmaya yönelik 1916 Sykes Picot Anlaşması ile kısmen çözüldü. Versailles'teki görüşmelerde İngiltere'nin Irak, Mısır, Körfez, Arabistan ve İran'daki konumu gündem dışı tutuldu. Filistin'in Britanya denetiminde olması kararlaştırıldı. Fransa'nın Lübnan ve Suriye'yi, Britanya'nın, Irak, Maverai Ürdün ve Filistin'i alması, 1920 San Remo Konferansı'nda kararlaştırıldı. Aynı zamanda Irak petrolünün paylaşılması konusu da bu konferansta karara bağlandı.²³⁰

Harita 2.2 Sykes-Picot Antlaşmasına Göre Pay Edilen Yerleri Gösteren Harita

Kaynak BBC WORLD

²²⁸ Mesleki yaşamını Britanya İmparatorluğun askeri idaresine adanmış, Britanyalı Komutan, Diplomat ve Devlet adamı.

²²⁹ David, 1991: 140-141.

²³⁰ Bromley, 2011:601.

Diğer İtilaf gücü olan ABD'nin bu dönemlerde Ortadoğu'ya ilgisi azdı. Ancak 1919'dan itibaren ABD bölgenin petrol potansiyelinden dolayı petrol şirketlerinin aracılığıyla çıkarlarını koalamaya başladı. Chomsky'ye göre, Ortadoğu, dünyanın başlıca enerji rezervlerine sahip olmasaydı, günümüzde siyaset belirleyiciler bu bölgeye Antarktika'dan fazla ilgi duymazdı. Dünya ekonomisinin petrole yönelmesi ile beraber en kolay ulaşılabilen ve en zengin petrol kaynaklarının Ortadoğu'da olduğu biliniyordu.²³¹ İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar dünyada süper güç durumunda olmayan ABD, 1920'lerden itibaren bölgede bulunan zengin enerji kaynaklarından faydalanmak için petrol şirketlerini harekete geçirdi.²³² İleride emperyalist güçlerin başta enerji kaynaklarını yönetmek için giriştikleri mücadele daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Ortadoğu'daki enerji rezervinin boyutları, 1920'lerin başında İngiltere ve Fransa'nın iştahını kabartmış, bu sebeple bölgeyi çıkarlarına uygun olarak şekillendirmişlerdir. Chomsky'e göre, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra süper güç olarak dünya sahnesine çıkması ile beraber Ortadoğu'nun bu zenginliklerine daha çok Avrupa, Çin ve Japonya gibi rakiplerini kontrol etmek amacıyla müdahil olmuştur. Bu durum daha baştan beri Ortadoğu'da neden yapay sınırlarla oluşan sahici olmayan devletlerden kurulu bir sistem inşa edildiğinin göstergesidir. Ortadoğu, bugün dünya doğalgaz rezervinin yüzde 41,5'ini dünya petrol rezervinin yüzde 51,8'ini sağlamaktadır. Şu çarpıcı örnek Ortadoğu'nun enerji kaynaklarının neden iştah kabarttığı ile ilgili bir fikir verebilir; Dünya petrol rezervlerinin %13'ünü elinde bulunduran Katar, ABD'deki bütün evleri yüz yıl süreyle ısıtabilir.²³³ Aşağıdaki iki grafik Ortadoğu'nun petrol ve doğalgaz rezervlerinin dünyadaki yerini üçüncü grafik ise bölgelere göre ömrünü göstermektedir.²³⁴

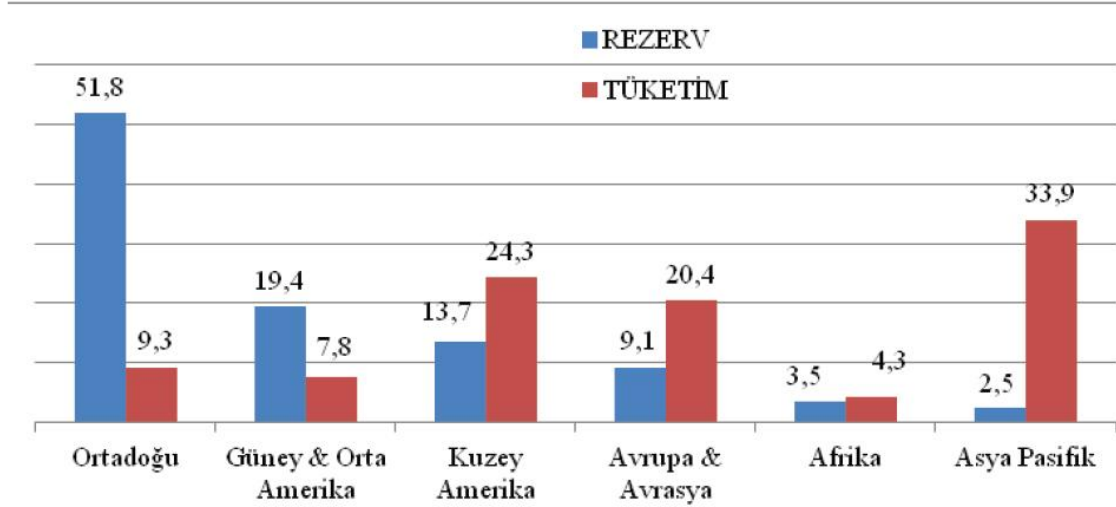
²³¹ Mansfield, 2010: 308.

²³² Chomsky ve Achcar, 2007: 99.

²³³ Burcu Kaya Erdem, Doğu-Batı İkilemi Bağlamında El-Cezire, İstanbul, Vadi Yayınları, 114-16

²³⁴ Kaynak olan BP 2015 raporuna dayanan üç tablo da Halil İbrahim Yılmaz'ın "Ortadoğu'nun Jeo-ekonomik önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasında Ekonominin Nedenleri adlı çalışmasından alınmıştır. Yılmaz, H.İ.,2016: 104-109.

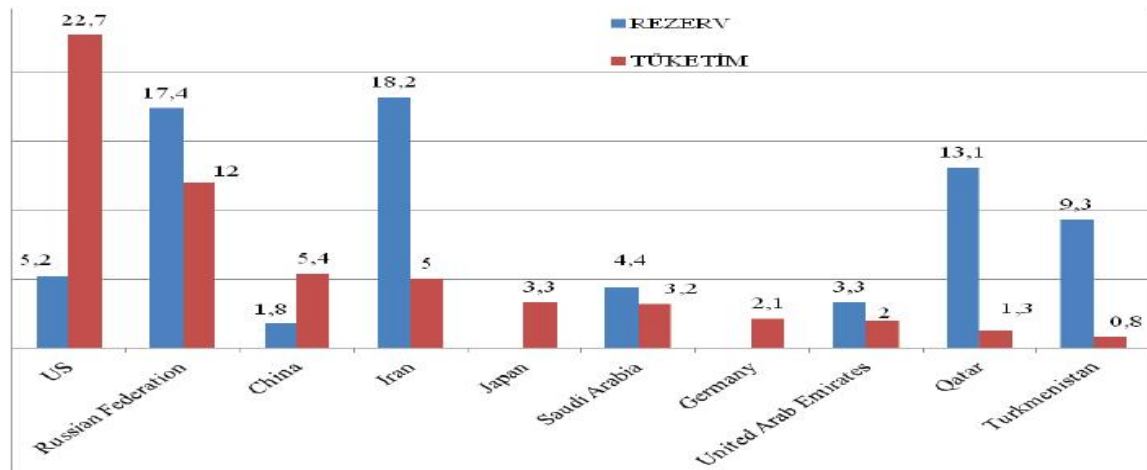
Petrol Rezerv ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı / %

Grafik 2.1 Petrol Rezerv ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015

Doğalgaz Rezerv ve Tüketiminin Ülkelere Göre Dağılımı / %

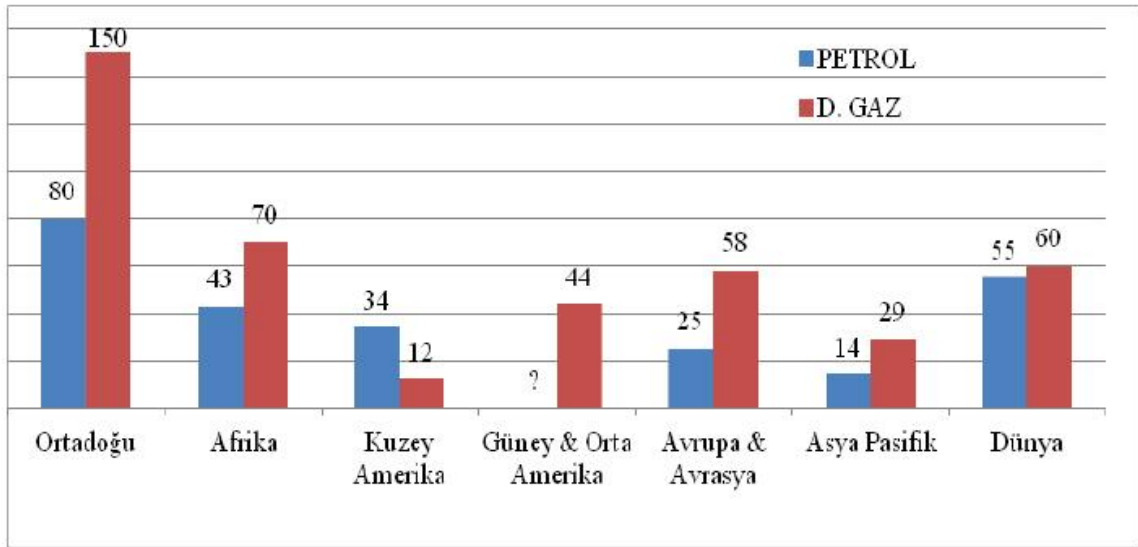

Grafik 2.2 Doğalgaz Rezerv ve Tüketiminin Ülkelere Göre Dağılımı (%)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015

Diğer yandan Ortadoğu'daki petrol ve doğalgaz rezervi sadece çok değildir aynı zamanda dünyada en uzun süreli ömre de sahiptir.

Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Ömrü / Yıl

Grafik 2.3 Petrol ve Doğalgaz Rezervlerinin Bölgelere Göre Ömrü (Yıl)

Kaynak: BP Statistical Review of World Energy 2015

Diğer yandan Ortadoğu petrolünün %76,3'ü Asya Pasifik bölgesine, %10,4'ü Avrupa'ya, %10'u ise Kuzey Amerika'ya ihraç edilmektedir.²³⁵ Başka bir deyişle Avrupa petrol ihtiyacının %30'unu, Japonya petrol ihtiyacının %80'ini, Çin petrol ihtiyacının %90'ını Ortadoğu'dan karşılamaktadır.²³⁶ Bu verilerden anlaşılıyor ki bölgenin Çin, Japonya ve Avrupa için önemi ortadadır. ABD içinse muhtemel rakiplerini kontrol için bölge hayati önemdedir.

Sonuç olarak bu paylaşım, Osmanlı İmparatorluğu'nu Ortadoğu'da merkezi altı devlete bölmüştü; Türkiye, Suriye, Lübnan, Filistin, Irak ve Ürdün. Suudi Arabistan ve Yemen ayrı siyasal birimler olarak ortaya çıktı. Bu merkezlerden Türkiye, İran, Suudi Arabistan ve Yemen hariç diğer ülkelerin hepsi iki savaş arasında bağımsız değildi. Cleveland'a göre Yemen ve Suudi Arabistan'ın bu dönemde bağımsız olmalarına izin verilmesinin en önemli sebebi İngiltere ve Fransa'nın buraları önemsiz görmesiydi.²³⁷ Ayrıca bu devletlerden İran'ın her iki Dünya Savaşı'na Rusya ve İngiltere işgali altında girdiğini de not etmek gerekir.

İngiltere ve Fransa, 1916 Sykes-Picot Anlaşması ve 1920 San Remo Konferansı'ndan sonra 1921 yılında Kahire'de yapılan bir konferansla bölgenin haritasına son şeklini verdi. Yeni kurulan ülkelerin bölgedeki emperyal güçlerin çıkarları ve kendi aralarındaki çekişmelerin sonucu nasıl kurulduklarına göz attığımızda yapay sınırlar tanımlamasının ne

²³⁵ Yılmaz, 2016: 116.

²³⁶ Erdem, 2011: 120.

²³⁷ Cleveland, 2004: 197.

kadar haklı olduğu da anlaşılacaktır. Örneğin bu ülkelerden Irak, San Remo Konferansında İngiltere'nin Manda yönetimine dâhil edildi. Sykes-Picot'a göre Fransa'ya bırakılan Musul da İngiltere'ye bırakıldı. İngiltere'nin Ortadoğu stratejisinde Irak hayati bir öneme sahipti. Birincisi, Doğu Akdeniz'i Basra Körfezi'ne ve dolayısıyla Hindistan'a bağlaması nedeniyle. İkincisi, Kuzey Irak ulaşım güzergâhı üzerinde önemli bir kavşaktaydı. Bu kavşak, İran'daki İngiliz-İran petrol şirketine ait petrol yataklarının askeri savunmasında önemli bir yere sahip güney bölgesinin kontrolünü elinde tutmak anlamına geliyordu. Ayrıca savaş zamanında Irak petrol yatakları, bölgedeki deniz gücü için hayati önemdeydi. Bu açıdan Musul'un İngiltere'ye bırakılması gerekmişti.²³⁸ Buna karşılık Suriye ve Lübnan, Fransız mandası olarak kabul edildi. Yine 2 Temmuz 1919'da yapılan "Genel Suriye Kongresi"nde Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal, Suriye diğer oğlu Abdullah da Irak krallığı için aday gösterildi. Bu gerçekleşmeyince Mart 1920'de Şam'da Eşraf Kongresi yapıldı. Filistin ve Lübnan'ı da içine alan büyük Suriye Krallığı ilan edildi ve başına Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal getirildi. Fransa, bu gelişmeyi gizli anlaşmalarla elde etmiş haklarının gaspı olarak değerlendirdi ve San Remo Konferansı'nda Filistin'i ve Lübnan'ı Suriye'den ayırdı. Devamında Suriye üzerinde kontrol sağlamak için 90 bin kişilik ordusuyla Suriye'ye girdi ve Kral Faysal tahttan uzaklaştırıldı. Trablus, Sayda, Sur, Beyrut ve Beka Vadisi'ni Lübnan sınırlarına dâhil etti. Bununla da yetinmeyen Fransızlar, bugünkü Suriye'yi de Halep, Şam, Lazkiye ve Cebel'i Dürzi olarak dört eyalete böldü. Bu eyaletlerin her birisinin ayrı hükümetlere ve Fransız danışmanlara sahip olması sağlandı. Fransa'nın Suriye ve Lübnan'dan çekilme süreci ancak 1946'da tamamlandı.²³⁹ Kuşkusuz bu devletlerin oluşmasında en ilginç hikâye, Ürdün'ün devlet olma sürecidir. Britanya, bedevi Arap aşiretlerinin yaşadığı bölgede istikrarı sağlamak ve Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Abdullah'ın İngiltere'nin bölgesel politikalarına hizmet edebilecek bir kişi olacağı düşüncesiyle Ürdün'ü devletleştirdi ve Abdullah, Ürdün'e kral yapıldı. Kaynaklara göre Ürdün, devletleşirken başkenti Amman'ın nüfusu 2500-5000 arası²⁴⁰ bütün Ürdün'ün nüfusu 25 bin ila 50 bin arasındaydı.²⁴¹ Ürdün'ün de Britanya'dan bağımsızlığını kazanması 1948'de mümkün olabildi.

Ortadoğu'yu kendi aralarında paylaşan bu güçler, buralarda oluşturdıkları manda yönetimlerini uluslararası hukuka uygun hâle getirmeyi de ihmal etmemişlerdi. 28 Haziran 1919'da kabul edilen Versay Antlaşması'nda manda yönetimler, şu şekilde gerekçelendirilmişti;

²³⁸ Bromley, 2011: 611-612.

²³⁹ Şahin, 2011: 16-22

²⁴⁰ Arı, 2012: 161.

²⁴¹ Şahin, 2011: 23.

“Son savaşın sonucu olarak daha önce kendilerini yöneten devletlerin egemenliğinden çıkmış ve henüz çağdaş dünyanın güç koşullarında kendi kendine ayakta duramayacak halkların yaşadığı sömürge ve topraklarda, bu tür halkların gelişimi için medeniyetin kutsal vasiliğinin oluşturulması ilke olarak kabul edilmiş ve vasiliğin uygulamasındaki güvencelerin bu sözleşmeyle gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.”²⁴²

Milletler Cemiyeti, yukarıda adı geçen ülkelerin bölünmesini kabul edip, İngiltere ve Fransa’ya onları manda statüsü ile yönetme yetkisi vermişti. Cemiyet’in anayasasının üstünlük taslayan diliyle, mandalarda “modern dünyanın ağır koşullarına henüz ayak uyduramayacak insanlar” yaşırdı. Dolayısıyla “bu insanlar tek başlarına ayakta durabilecek duruma gelene kadar” kendilerini yönetecek ilerlemiş devletlerin kontrolüne verilmeliydi. Ayrıca bu bölgeleri özerkliğe hazırlama görevi de bu mandater devletlere verilmişti. Aslında Manda sistemi, Britanya ve Fransa’ya sözü çok edilen ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesine bağlılık adı altında, Ortadoğu’da kendi stratejik çıkarlarını sağlama alma fırsatı tanıyordu. Bu hazırlama dönemi için bir tarih de belirlenmemiştir. Bu durum açıkçası savaş öncesi emperyalizminden pek farklı değildi. Sadece belirsiz bir dönemde sona ereceği söyleniyordu.²⁴³

Bu dönemi değerlendiren Gerges’e göre ‘Ortadoğu’ kavramı sömürgeci güçlerin bir üretimi olması sebebiyle sınırları ve yapısı da yapaydır.²⁴⁴ Kuşkusuz bu değerlendirmenin gerekçesini Bromley’in şu ifadesi ile somutlaştırabiliriz; “Dönemin emperyalist güçleri bölge siyaseti ve jeopolitiğini belirlerken, bunu tamamen kendi gerekçeleri için yaptılar ve bölgenin siyasi gerçeklerine hiç aldırış etmediler.”²⁴⁵

Bu ülkelerin siyasi gerçeklerine aldırış etmeme bir yana, yeni oluşturulan bu ülkelerde yaşayan insanlara yaşayacakları ülkelere isim verme hakkı bile tanınmadı. Örnekmek gerekirse daha önce “Şam bölgesi” olarak bilinen coğrafyaya Suriye adını uygun gördüler. Kelimenin Yunancada güneş manasına gelen ‘siriyon’ kelimesinden türetildiği varsayılmaktadır. Benzer şekilde Bağdat, Musul, Erbil ve Samarra’nın bulunduğu bölgeye İngilizler Irak adını verdiler. Kahire toplantısında Fizan, Bingazi ve Trablus’u içeren bölgeye Libya adının verilmesi kararlaştırılıyor. Bu ismin milattan önce Romalılar tarafından küçük bir yer için kullanıldığı ifade ediliyor.²⁴⁶

20. yüzyılın başında emperyalist güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirdiği Ortadoğu, birçok açıdan yapaydır. Yukarıda değindiğimiz gibi ulus-devlet çağında bölgede

²⁴² Arı, 2012: 83.

²⁴³ Cleveland, 2004: 194.

²⁴⁴ Gerges, 2014: 37.

²⁴⁵ Bromley, 2011: 631.

²⁴⁶ Kışlakçı, 2013: 23-24.

oluşturulan devletlere ulus-devlet demeye pek imkân yoktur. İsrail dışında ortaya çıkan devletlerin hepsi Arap'tır. Bu açıdan bakıldığında Arap ulusu bölünmüştür. Diğer yandan oluşturulan bu devletlerin içinde farklı mezhep ve etnisiteler de göz önüne alınmamıştır. Bu bakımdan Kürt coğrafyasının dörde bölünmesi ya da çoğunluğu Şii olan Irak'ın Sünnilerce yönetilmesinin sağlanması da bu dönemde bölgeye egemen olan güçlerin politikalarının bir sonucu olup, yüz yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen bu politikalar bölgede sorun üretmeye devam etmektedir. Cleveland'a göre, Arap dünyasının sınırlarını çizen İngiliz yetkililer, Irak devletine sıra geldiğinde çok keyfi davranmışlardır. Geçmişe bakacak olursak Osmanlı, Mezopotamya'yı üç ayrı ve çok farklı vilayetler olarak yönetmişti. Kuzeyde dağlık Musul ekonomik olarak Anadolu'ya, Merkezi Bağdat vilayeti yerleşik tarımı desteklemiş, öncelikle İran'la ticaret yapmıştı. Güney vilayetiye Basra Körfezi ve Hindistan'la denizasıra ticarete yönelmişti. Bu üç vilayet 1920'de İngiliz mandası altında Irak'a dönüştürüldüğünde siyasal bir toplum tanımına uymuyordu. Yukarıda değinildiği gibi tamimiyle İngiltere'nin çıkarları esas alınmıştı. Buralar Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik ve dinî bakımdan en farklı bölgeleriydi ve zorla birleştirilmeleri ile bir millet yaratma düşüncesi içinde pek çok zorluk barındırıyordu. Kürtlerin çoğunlukta olduğu Musul, Kahir ekseriyeti Şii olan Basra ve Sünnilerin ağırlıkta olduğu Bağdat vilayetlerinin birleşmesi ile icat edilmiş Irak'ta Sünni Araplar nüfusun sadece %25'ini oluşturmalarına karşın İngilizler Irak yönetiminin başına Arap Sünni Faysal'ı getirdiler.²⁴⁷ Şiilerin nüfusu %55'tir. Benzer biçimde nüfusun yüzde 20'sini oluşturan Kürt azınlık, Sünni olmakla beraber kendi dil ve kültürleri olan ayrı bir etnik toplumdur. Irak'ın kuzeyi, Türkiye ve İran arasında kalan bölgede yaşayan Kürtlerin siyasi özerklik talepleri, Irak'ın kuruluşundan günümüze kadar devam eden çatışmayı şekillendirmiştir.²⁴⁸ Yapay sınırlara göre kurulan ülkelere ulus-devlet elbisesinin giydirilmesi gerçekte ulusları parçalayan emperyalist çıkarları gizleme çabasından başka bir şey değildir.

Bölge, açık bir kültürel ve siyasi kimlikten yoksundur. Ekonomik entegrasyon seviyeleri düşüktür. Bölgedeki her ülkenin komşularından çok dış dünya ile ilişkisi vardır. Çünkü bölgedeki rejimler, yapay sınırlar, sömürgeci geçmiş ve petrole dayalı kalkınmanın yol açtığı otoriter siyasi sonuçlar nedeniyle meşruiyet sorunu yaşamaktadır. Bölge ülkeleri arasında çok büyük ölçüde ülke içi güvensiz ortamdan dolayı ihtilaflar ve düşmanlıklar vardır.²⁴⁹ Skyes-Picot ile oluşturulan sorunlu sınırlar ve bunu takip eden manda yönetimleri ve sürekli istikrarsızlık sonucu gerekli yönetim yapılanmasına sahip olmayan ülkelerin zengin

²⁴⁷ Galbrait, 2006: 7.

²⁴⁸ Cleveland, 2004: 230.

²⁴⁹ Bromley, 2011: 631.

enerji kaynaklarına sahip olması gibi nedenlerden sıkça Batı'nın müdahalelerine maruz kalması bölgedeki sorunların başlıca sebeplerindendir.

2.2. Ortadoğu'da Güç Mücadelesi Dinamiklerine Tarihsel Bir Bakış

19. yüzyılın ortalarından Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Ortadoğu'nun büyük bir bölümü (Kuzey Afrika dâhil) ya sömürge yönetimler tarafından yönetildi ya da kısa bir süre sonra bu yönetimler tarafından sömürgeleştirildi. Bahsi geçen coğrafyada Fas'ın dışındaki bölgeler, 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı ve Kaçar İmparatorlukları'nın denetimindeydi. Osmanlılar, 13. yüzyılın sonundan itibaren Kaçarlar ise, 1779 yılından beri burada varlığını sürdürüyordu.²⁵⁰

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı devletler, deniz aşırı imparatorluklarını genişlettiler. Bu ülkeler, başlıca sömürgelerini mümkün olduğu zamanlarda kendi aralarında anlaşarak ya da o topraklara sınır komşusu olan ülkelerin hükümdarlarını tarafsızlaştırarak korudular.

2.2.1. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Olan Dönem

Britanya'nın Hindistan yolunu güvenli ve açık tutma kaygısı, daha 1820'lerde başlayarak Bahreyn ve günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri'ne denk düşen bölgenin hükümdarlarıyla bazı anlaşmalar yapmasına yol açmıştır. Hükümdarlar, 1853'te denizde kalıcı ateşkes anlaşması imzaladılar. Yine Fransız müdahalesine tedbir amacıyla Britanya, 1892 yılında Körfez emirlikleri ile anlaşmalar imzaladı. Bu anlaşmalara göre bu ülkeler, topraklarını Britanya hariç başka bir ülkeye vermemeyi, ayrıca dış ilişkilerini Britanya üzerinden yürütmeyi taahhüt ediyordu. Britanya, benzer anlaşmaları 1899 yılında Kuveyt, 1916 yılında Katar'la da imzaladı.²⁵¹ Sluglett'e göre bu dönemde bölgedeki emirlerinin Britanya ile yaptığı anlaşmaların başlıca sebebi Osmanlı ve Suudi vesayetinden kurtulma arzusu idi.²⁵² Britanya'nın bölgeye yerleşmesinin en önemli aşamalarından bir tanesi 1839 yılında Aden'i ilhak edip burada bir deniz üssü kurmasıdır. Britanya, bundan sonra iç bölgedeki kabile reisleriyle anlaşmalar imzalamaya başladı. Britanya'nın Ortadoğu'ya yerleşmesi böyle başladı.

Fransa'nın bölgeye yerleşme çabaları da 19. yüzyıl sonrasına denk gelir. 1830 yılında Cezayir'in işgali ile başlayan Fransa'nın Kuzey Afrika İmparatorluğu, 1881 yılında Tunus'u işgal ile devam etti. 1912 yılında Fas' a İspanya ile beraber himaye devlet statüsü dayattı.

²⁵⁰ Sluglett, 2011: 295.

²⁵¹ Cleveland, 2004: .117.

²⁵² Sluglett, 2011: 296.

Böylece bu üç ülke, “sömürgeci yerleşimci devlet” haline geldi. Çünkü buralarda nüfusun önemli bir kesimi (Cezayir’de %15-20 civarı) Fransızlardan oluşuyordu. Deniz aşırı sömürge arayan İtalya 1911’de Osmanlı’nın Kuzey Afrika eyaletlerinden Trablus’u işgal etti.²⁵³ Libya’da da Cezayir’e benzer bir durum söz konusu oldu. İtalya iki dünya savaşı arası dönemde buraya 110 bin civarı kişi yerleştirdi.²⁵⁴

İran, 18. yüzyılın sonlarına doğru başlayarak Rusların ekonomik ve siyasi hedefleri arasındaydı. Bu coğrafya üzerindeki en büyük rakibi Britanya’ydı. Rusya’nın Orta Asya İmparatorluğunu büyütme çabası, Britanya’nın Hindistan’a yakınlığı ve aynı zamanda Basra Körfezi’nde yer alan sıcak deniz limanlarına sahip olma niyeti rekabete esas oluşturan olgulardı. Yüzyılı aşkın süren Anglo-Rus rekabeti, 1907 yılında İran’ın, Britanya ve Rusya’nın nüfuz alanlarına bölünmesiyle sonuçlanacaktı.²⁵⁵ Kinzer’in ifadesiyle “Britanya, İran’a baktığında en zengin ve değerli kolonisi Hindistan yolunun üzerinde duran bir millet, Ruslar ise Güney sınırları karşısında duran savunmasız büyük bir arazi parçasını kontrol etme şansını görüyordu.”²⁵⁶ İran’ın Britanya ve Rusya’ya karşı fiilen bağımsızlığını kaybetmesi, 1813 ve 1828 İran-Rus savaşları ile 1856 Britanya-İran savaşları ve sonrasında sırasıyla yapılan Gülistan, Türkmençay ve Paris Anlaşmalarına dayanır. Gülistan Anlaşması ile Azerbaycan bölünmüş ve büyük bir kısmı Rus egemenliğine girmiştir. Türkmençay Antlaşması, İran’ı ticaret tarifesi uygulamaktan mahrum eden, İran’dan her türlü tavizi ve önceliği Ruslara veren bir anlaşmadır. Bunu Trans-Hazar demiryolu izledi. 1888’de inşa edilen Asya’nın bu ilk demiryolu ile Rusya lehine Rusya İran’ın en büyük ticari ortağı oldu. Daha sonra ise Rusya, kurulan Prens Ödünç Bankası ile İran’ın finans kapitalinin de merkezi konumuna geldi. Bu dönemde İran, Basra Körfezi’ne doğru genişleyen Rus sömürgeciliğiyle Emperyalist İngiliz stratejisinin Hindistan ve Basra Körfezi’ndeki çıkarlarını korumaya çalışan bir devlet hâline gelmiştir. İngiltere ise Rusya’nın İran’da güçlenmesini engellemek için şu politikaları uygulamıştır:²⁵⁷

- 1888’de o zamanlar Dicle Nehri üzerinde vapur işletmekte olan İngiliz Lynch Kardeşler Şirketi’ne Ahvaz bölgesine kadar Karun Nehri üzerinde işletme hakkı verildi.
- 1888’de Imperial Bank of Persia’ya para bastırma tekeline de veren bir anlaşma yapıldı.

²⁵³ Cleveland, 2004: 117-118.

²⁵⁴ Sluglett, 2011: 296.

²⁵⁵ Cleveland, 2004: 298.

²⁵⁶ Kinzer, 2004: 45.

²⁵⁷ Sarıkaya, 2008: 64-71.

- İran'daki İngiliz yatırımlarını artırmak ve teşvik etmek üzere hayat ve servet fermanı alındı. Böylece muhtemel bir halk isyanında İngiliz yatırımcılar güvence altına alındı.
- 1889 yılında çıkarılan İngiliz vatandaşlarının anlaşmazlıklarına İngiliz konsolosluğu mahkemesinin bakması kararlaştırıldı.
- 1890 yılında bir İngiliz vatandaşı, İran'daki tütün üretim, satış ve ihracatı alanında tekel hâline getirildi.

Bu dönem Almanya'nın Ortadoğu'ya girmesini engelleme düşüncesi, Rusya ve İran'ı ittifak yapmaya zorlamıştır. Bu düşünceden hareketle 1907'de Britanya ve İran arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre İran, üç bölgeye bölünmüştür. Rusya'nın İran sınırından başlayıp Hazar Denizi boyunca devam eden, Kasrı-Şirin'den İsfahan'a kadar olan bölge ile İran'ın Afganistan sınırında biten kuzey kısmı Rusya'ya bırakılmış, Basra Körfezi'ne paralel uzanan, doğuda Hindistan'a yakın bölge ise Britanya'ya verilmiştir. Orta bölgelerin ise tarafsız olacağı kararlaştırılmıştır.²⁵⁸

1908'de Güneybatı İran'da ciddi petrol rezervlerinin olduğu keşfedildi. Britanya Hükümeti, 1917'ye kadar petrol çıkarma hakkını elinde tutan İngiliz-İran şirketinde kontrolü elinde tutmak için hisselerinin %51'ini satın aldı. Şah Muhammed döneminde Şah'ın meclisi kapatması sonrası meydana gelen olaylar, ülkeyi kaosa götürürken bu durumdan istifade eden İngiltere, İran'ın güneyini, Rusya ise Kuzey'ini 1911'de işgal etmiştir. Böylece İran, Birinci Dünya Savaşı'na işgal altında girmiştir.²⁵⁹ Çarlık Rusya'sının 1917'de yıkılması ile beraber Britanya'ya daha fazla alan açıldı. 1919'da yaptığı anlaşma ile İran'a gerçek anlamda bir protektora dayattı. Ancak bu anlaşma, İran parlamentosundan geçmedi. Bu arada Kazak Tugayları komutanı Rıza Han, İngiltere'nin desteğiyle, Ahmet Şah'ın Avrupa'ya kaçmasından sonra Kaçar Hanedanı'na son verdi. Böylece İran'da Rıza Şah Pehlevi dönemi başladı.

İngilizler, Ortadoğu'da Süveyş Kanalı'nı güvenceye almak ve bölgeyi Fransızlara kaptırmamak için Mısır'ı işgal etti. Mısır işgalini diğer işgallerden ayıran en önemli ve ilginç yanı, bu işgale bir isim konulamamasıydı. İngilizler, Mısır'a himaye ya da sömürge dememişlerdi. Dahası kâğıt üzerinde Mısır, Osmanlı'ya bağlı Hidiv tarafından yönetilen bir eyaletiydi. Nihayet Britanya, işgal ettiği Mısır'ı Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile beraber protektorası ilan etti.²⁶⁰

Orta Arabistan ve Kuzey Yemen, büyük bir stratejik öneme sahip olmadıkları için asla sömürgeleştirilmedi. Bu iki bölge aralıklarla Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

²⁵⁸ Sarıkaya, 2008:77.

²⁵⁹ Arı, 2012: ,409-410.

²⁶⁰ Sluglett, 2011: 296.

Fakat Kuzey Yemen'in dağlık yapısı burada bir otorite kurmayı güçleştiriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu, İki dünya savaşı arasında Kızıldeniz'de İngiliz-İtalyan rekabeti, İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'da İngiliz gücünün zayıflaması gibi etkenlerden dolayı Yemen, Yahya Bin Muhammed (1904-1948) ve Ahmet Bin Yahya (1948-1962) dönemlerinde geniş bir bölgeye hükmetmeye başladı.

Orta Arabistan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve İngilizlerin yarımada da doğacak iktidar boşluğunu önleme arzusu gibi sebepler, Suud ailesine iktidar yolunu açtı. 1900'lü yılların başlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar Orta ve Doğu Arabistan'daki konumunu güçlendiren İbni Suud, Osmanlıların Necd Kaymakamı iken 1914 yılında Osmanlı, Suud'un Necd valisi olmasını kabul etmek zorunda kaldı. 1915 yılında İngilizlerle anlaşılan İbni Suud, Britanya Hükümeti'nin koruması altında bulunan Bahreyn bölgesi, Katar Şeyhliği ve Umman kıyısına saldırmama karşılığı, Necd, El-Hassa, Katif ve Cübeyl hükümdarı olarak tanındı. 1922'de Reşidileri Hail'den 1925'te Haşimi ailesini Hicaz'da süren Suud, 1932 yılında Suudi Arabistan krallığını kurdu. Görüldüğü gibi Birinci Dünya Savaşı'na kadar bölgeyi şekillendiren ana etmen, dönemin emperyalist güçlerinin kendi çıkarlarını maksimize etmek için aralarında verdiği mücadeledir.

2.2.2. İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönem

Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve Britanya'ya yenilmesinin ardından ortaya yeni çıkan sömürgecilik Milletler Cemiyeti vasıtasıyla, Osmanlı bakiyesi ülkelerin “tek başına ayakta durabilecek yetenekte olmadığı” gerekçesiyle Britanya ve Fransa tarafından manda yönetimler kurulması kararı ile meşrulaştırıldı. Bu çıkan yeni durum ile paylaşımında Irak, Filistin, ve Maver-i Ürdün Britanya'ya; Suriye ve Lübnan ise Fransa'ya düşmüştü.

Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgede büyük oranda İngiliz-Fransız rekabeti ve denetimi devam etti. Daha önce değinildiği gibi Sykes- Picot ile başlayan bir dizi görüşme sonrası son olarak San-Remo Konferansı'nda Filistin ve Lübnan Suriye'den ayrıldı. Fransızlar özellikle Lübnan'da Hristiyan Maruni toplumunun bir Suriye Müslüman devleti içine dâhil edilmemesini istiyordu. Ancak yeni kurulan Lübnan'a başka yerler eklenince Hristiyanların nüfusu %30'da kaldı. 1930'lu yıllara gelindiğinde Almanya'da Hitler, İtalya'da ise, Mussolini iktidardaydı. Almanya'da Hitler'in Versay Antlaşması'nın Almanya'yı sınırlayıcı hükümlerini ortadan kaldırmaya başlaması ve Mussolini İtalya'sının Habeşistan'ı işgali, Fransa ve İngiltere'yi endişelendirmeye başladı. Dünyada artık genel bir savaşa gidişin işaretleri iyice belirginleşmişti. Patlak veren savaşta 1940 yılında Fransa, Almanya'ya

yenilince Fransa'nın bölgedeki kontrolü zayıfladı. Böylece Lübnan ve Suriye, 1941 yılında bağımsızlığını ilan etti. 1945 yılında Fransa, bölgeye askerlerini sevk etti fakat sonuç alamayınca 1946 yılında her iki ülkeden de çekilmek zorunda kaldı.²⁶¹

İngiltere, Irak'ta ortaya çıkan ve gittikçe yayılan milliyetçilik karşısında Irak'la 1922, 1927 ve 1930 yılında bir dizi anlaşma yaparak tansiyonu düşürmeye çalıştı. Bu anlaşmaların mahiyeti gitgide daha çok Irak'ı bağımsızlığa yaklaştırdı. Örneğin 1922 yılında yapılan anlaşmada İngiltere, Irak'ın iç ve dış yönetiminde geniş yetkiler elde ederken, 1930 yılındaki anlaşma ile İngiltere, Irak'a dış politikada istişare şartı getiriyordu. Bunun yanı sıra bir savaş durumunda İngiltere, Irak'a yardım edecek, Irak da bütün iletişim vasıtalarını İngiltere'ye açacak, Irak bütün askeri teçhizatını İngiltere'den alacak ve Irak'ta İngiltere'nin iki hava üssü olacaktı. Nihayetinde bunun gibi bir dizi şart sonucu İngiltere, Irak'ın bağımsızlığını kabul etti. Yukarıda değinildiği gibi Irak'ın devletleşme sürecinde bölgenin etnik ve mezhepsel dinamiklerine aldırış etmeyen İngilizler, gerilim potansiyeli yaratmanın yanı sıra yeni devletin Basra Körfezi'ne ulaşma imkânını da kısıtlamıştı. Büyük kısmı liman olarak kullanılması imkânsız 58 Km'lik kıyısı ile Irak'ın komşusu Kuveyt'in coğrafi bakımdan çok daha uygun kıyılarına göz dikmesi için bir sebebi vardı. Bu durum daha 1930'larda sürtüşme kaynağı olmuş ve 1990'larda Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunu yaratmıştır.²⁶² Ürdün ile 1928 yılında benzer bir anlaşma yapan İngilizler, 1946 yılında Ürdün'ün bağımsızlığını kabul etti.²⁶³

Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girince İngilizler, Mısır'ı işgal etti. İşgale karşı Vafd Partisi kuruldu. Vafd Partisi'nin Mısır halkının temsilcisi olarak İngiltere ile görüşme isteği reddedilince parti, halka yöneldi ve bağımsızlık propagandası yürüttü. Vafd Partisi'nin bu dönemdeki çalışmaları Mısır'ın çok güçlü bir şekilde Arap milliyetçiliğinin merkezi olmasında etkisi olmuştur. Partinin lideri Said Zaglül ve diğer yöneticileri, Malta adasına sürgün edilince isyanlar tüm ülkeye yayıldı. Bunun üzerine İngiltere, yayınladığı tek taraflı bir deklarasyonla Mısır'ın bağımsızlığını kabul etti. Ancak bu deklarasyonda Mısır'ın iletişim güvenliğinden, Mısır'daki yabancı çıkarları ve azınlıkların korunmasının yanı sıra Sudan'ın gelecekteki statüsünden İngiltere'nin sorumlu olacağı gibi maddeler yer alıyordu.²⁶⁴ Kral Fuad'ın bu deklarasyonu kabul ettiği açıklaması sonucu Vafd Partisi önderliğinde Mısır milliyetçileri, İngiltere ve Kral'a karşı mücadele etmeye başladılar. Bu gelişmeler karşısında kral seçimlere gitmek zorunda kaldı. 1936 yılında yapılan seçimlerde Vafd Partisi, ezici bir çoğunlukla iktidara geldi. İngiltere, 1922 yılında

²⁶¹ Şahin, 2011: 16-20

²⁶² Cleveland, 2004: 230.

²⁶³ Şahin, 2011:20-24.

²⁶⁴ Sluglett, 2011: 306.

yayınladığı deklarasyondaki şartlara benzer şartları yeni iktidara da dayattı. İlginç bir şekilde Vafd Partisi, bu şartları kabul etti. Bu gelişme, Mısır milliyetçileri gözünde Vafd Partisinin düşmesine neden oldu. İkinci Dünya Savaşı boyunca Vafd Partisi'nin Mısır'ı İngilizlerin Akdeniz savunmasının merkezi hâline getirmesi Arap milliyetçileri ve halkı açısından partiyi yozlaşmış, iş birlikçi bir konuma soktu. Bu durum savaştan hemen sonraki yıllarda Müslüman Kardeşlerin Mısır siyasetinde ön plana geçmesine vesile olmuştur.²⁶⁵

İki savaş arası dönemde, üzerinden yüzyıl geçmesine rağmen hâlâ Ortadoğu'nun en çatışmalı bölgesi olma hüviyetinin yanı sıra gelecek için de böyle bir potansiyel barındıran Filistin sorununun temelleri atıldı. 1917 yılında İngiltere'nin Kudüs'ü işgaliyle Filistin'deki Osmanlı yönetimine son verildi. 1917 yılında İngiltere'nin Yahudi toplumuna bir vaadi olan ancak hukuki bir değeri olmayan Balfour Deklarasyonu, Fransa, İtalya ABD ve Japonya tarafından tanındı.²⁶⁶ Filistin de Irak gibi San Ramo Konferansı'nda İngiltere mandası olarak kabul edilmiş, iki yıl sonra da Milletler Cemiyeti bunu onaylamıştı. Balfour Deklarasyonu'nda Filistin'in resmî dili olarak İbranice kabul edilmişti. Bu deklarasyonda yer alan “Yahudi milli yurdunun kurulması” ile “Filistin'de Yahudi olmayan toplulukların haklarını ve ayrıcalıklarını korumu” taahhüdü nüfusun %85'ini oluşturan Araplar açısından nasıl anlaşılmalıydı? Yahudiler “milli yurt” ifadesini devletleşme olarak yorumlarken Deklarasyon'da böyle bir ifade geçmiyordu. Üstelik %85'lik Arap çoğunluğun hakları, karşı tarafı tehdit etmeden nasıl korunabilirdi?²⁶⁷ İngilizler, bu çelişkileri ortadan kaldırmak için 3 Haziran 1922'de Dünya Siyonist Teşkilatı'na bir ‘açıklama’ gönderdi. Bu açıklamada Deklarasyon'daki ‘Yurt’ ifadesinin devlet anlamına gelmediği, Filistin'de yaşayan herkesin Filistin vatandaşı olduğu, Yahudilerin Filistin'de bir ‘toplum’ olduğu gibi maddeler yer alıyordu. Benzer şekilde İngiltere Sömürgeler Bakanı, 1930 yılında “Beyaz Kitap” adında bir rapor hazırladı. Raporda Filistin'e Yahudi göçünün durdurulması ve Yahudilere toprak satışının sınırlandırılmasının gereğine vurgu yapıldı. Daha sonra İngiltere tarafından çözüm için İkinci Dünya Savaşı'na kadar birçok rapor yayınlanmasına karşın sorun çözülemedi, aksine Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar şiddetlenmiştir. Sorun, en son 1947 yılında İngiltere tarafından Birleşmiş Milletler'e havale edildi. BM tarafından hazırlanan rapor, Filistin'i üçe bölmeyi öngörüyordu. Buna göre Arap ve Yahudi devletleri iki yıllık bir geçiş döneminden sonra bağımsız olacaklar, Kudüs'ün statüsü BM tarafından yönetilecekti. Taksim edilen Filistin topraklarının %42,88'i Araplara, %56,47'si ise Yahudilere verilmişti. İngiltere,

²⁶⁵ Cleveland, 2004:217-229.

²⁶⁶ Arı, 2012: 255.

²⁶⁷ Cleveland, 2004: 270.

1948 yılında bölgeden çekildi ve İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ile İsrail bağımsızlığını ilan etti.²⁶⁸ İlk tanıyan ülkeler ABD ve Rusya oldu.

Kuzey Afrika devletleri, İkinci Dünya Savaşı'na kadar oldukça sessiz kaldı. Fransızlar, Fas'ta 1930'larda güç kazanmaya başlayan ulusal hareketleri bastırmayı başardılar. Habib Burgiba, 1936'da hapisten çıktıktan sonra Tunus ulusal liderliğini devraldı. Hareketin büyümesi sonucu Fransa, Burgiba'yı 1938-43 yılları arasında tekrar hapse attı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Tunus'ta Fransa'ya karşı bir gerilla hareketi kuruldu. Muhtemelen Fransa, Tunus ve Cezayir'deki bağımsızlık savaşlarına aynı anda karşı durmayacağını düşündüğünden 1955 yılında Tunus ile yapılan görüşmelerde Tunus'un bağımsızlığını sorunsuz bir biçimde kabul etti. Cezayir'de bağımsızlığa giden yol daha çetrefilli oldu. Fransa, Cezayir'i Fransa'ya katmak istiyordu. 1954 yılında Cezayirli direnişçiler, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesini kurdu. Toplamda 1,5 milyon Cezayirlinin hayatını kaybettiği çatışmalarda Fransa, 1962 yılında Cezayir'in bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Libya'da 1911-1932 yılları arasında İtalya'ya karşı verilen mücadelede çok büyük can kayıpları oldu. Fakat Libya toplumunun kabilelere bölünmüş yapısı nedeniyle bu direniş yekpare bir milliyetçilik hareketi yaratamadı. Ülkenin bağımsızlığının temeli 1942 yılında müttefik orduları tarafından Sanusi tarikatının başı İdris Es-Sanusi ile ittifak kurularak atıldı. Birkaç yıl yapılan görüşmeler sonrasında Libya, BM gözetiminde bağımsızlığını ilan etti. 1959 yılında Libya'da petrolün çıkarılması ile beraber yabancılara verilen imtiyazlar Arap dünyasında tepkilere sebep oldu. Bu dönemde Arap milliyetçiliğinin sembol ismi Nasır, Mısır'da iktidardaydı ve Libya'ya karşı şiddetli bir muhalefet yürüttü. Daha sonra 1969 yılında Libya kralı İdris, yurtdışı gezisi için Türkiye'deyken Kaddafi önderliğindeki Mısır Silahlı Kuvvetleri, yönetime el koyacaktır.²⁶⁹

Suudi Arabistan'da iki büyük savaş arasında İbni Suud, hâkimiyetini pekiştirdi. Bu dönemde Arabistan'da hâlâ petrol bulunmamıştı. Bu sebeple en önemli gelir kaynakları Hac olan yoksul bir krallıktı. Suud yönetimi, 1933 yılında Standart Oil of California (daha sonra ismi Arabian American Oil Company olarak değişecekti) ile bir imtiyaz anlaşması imzaladı. 1938 yılında petrol bulunmuştu ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle Arabistan'da petrol sanayinin gelişmesi ancak 1940'lı yılların sonunda mümkün olabildi. Savaş sırasında Arabistan, tarafsız kalacağını deklare etse de 1945 yılında Almanya'ya savaş ilan etti ve savaşta müttefik devletlere çeşitli yollardan yardımlarda bulundu. Savaştan sonra ABD, Amerika'nın petrol stoklarının azalmasından kaygılanarak Arabistan'da petrol arama faaliyetlerini hızlandırdı.²⁷⁰

²⁶⁸ Şahin, 2011: 39-63.

²⁶⁹ Sluglett, 2011: 303-304.

²⁷⁰ Cleveland, 2004: 257-260.

Bölgedeki bu “sömürge” siyasi yapıların büyük istisnaları elbette Türkiye ve İran’dı. İstisna olarak değerlendirmemizin sebebi kuşkusuz bu iki devletin bin yıllara dayanan devlet geleneği ve diğer ülkelere kıyasla bağımsız oluşlarıydı yoksa vurgulamak gerekir ki İran’ın iki büyük savaş arası kullandığı egemenliği bile geçiciydi. Kaçar Hanedanlığına son verip kendisini Şah ilan eden Rıza Pehlevi, merkezileşme, eğitim ve sanayi alanlarında modernleşme, devletin otoritesini ülkenin en ücra köşelerine kadar götürme gibi birçok alandaki icraatları ile Atatürk Türkiye’sine benzerlik gösteriyordu. İki ülke de 1920’li yılların başında yoğun bir şekilde Kürt isyanları ile mücadele etmek zorunda kaldı. İran’ın Türkiye’den avantajlı olduğu taraf, küçük ama düzenli petrol gelirlerine sahip olmasıydı. Bu gelirler, ilerde Pehlevi’nin oğlu Muhammed Şah döneminde muazzam artacaktı. Bütün bu çabalar ülkesinin İkinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla İngiltere ve Rusya tarafından işgal edilmesine engel olamadı. İşgalin en büyük sebeplerinden biri İran’ın Almanya lehine savaşa olan katkısını engellemektir.²⁷¹ Türkiye ise 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile uluslararası düzeyde tanınan bağımsız bir cumhuriyet oldu. Laikleşme, merkezileşme, uluslaşma gibi birçok konuda İran ile benzeri bir süreç geçirdi. İkinci Dünya Savaşı başlayacağı zamana kadar büyük ölçüde Kürt isyanlarını bastırmış, merkezileşme hedefine ulaşmış ve uluslaşma konusunda zor, ikna karışımı bir başarı da elde etmişti. Üstelik 1920’de Suriye’ye bırakılan, dolayısıyla Fransız mandasının bir parçası olan Hatay sorununu da 1939 yılında halletmişti. İkinci Dünya Savaşı’nın kapıya dayanması ile beraber muhtemelen Fransa’nın Türkiye’yi Almanya’nın kucağına itmek istememesi Hatay’ın Türkiye’ye verilmesinde önemli bir nedendir. Sonuç olarak Türkiye, İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kaldı.

2.2.3. İkinci Dünya Savaşı’ndan Arap Baharı’na

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu’nun (Yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti) Ortadoğu üzerindeki kontrolüne nasıl son veriyse İkinci Dünya Savaşı da Ortadoğu’da İngiliz-Fransız hâkimiyetinin sonunu hızlandırdı. Belki hem İngiltere hem de Fransa Ortadoğu’daki çıkarlarından vazgeçmemişti ama savaştan o kadar zayıf çıkmışlardı ki artık imparatorluk için gerekli deniz aşırı taahhütlerini yerine getirecek kadar güçlü değillerdi. İkinci Dünya Savaşı’nın en önemli sonuçlarından bir tanesi Avrupa’nın bir güç merkezi olarak önemini yitirmesi ve ABD ve SSCB’nin süper güç olarak dünya sahnesine çıkmasıdır. Bundan sonra uzun bir süre Dünya, ABD ve SSCB önderliğinde ‘iki kutuplu’ bir karakter kazandı. ABD ve SSCB arasındaki rekabete ‘Soğuk Savaş’ adı verildi. Dünya siyasetini etkileyen en önemli olgu olan bu yeni durum, Ortadoğu siyasetinde de başat bir etki yarattı.

²⁷¹ Mansfird, 2012: 329

Kısacası İsrail'in kurulması ve bunun bir sonucu olarak yüz binlerce Filistinlinin yurtlarından kaçıışı, Arap devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmeleri, İngiltere ve Fransa'nın güç yitirmesi ile ABD ve SSCB'nin dünya gücü olarak ortaya çıkışı dönemin Ortadoğu siyasetini belirleyen en önemli etkenler olmuştur.

Soğuk Savaş Ortadoğu'da ilk olarak Truman Doktrini ile kendisini gösterdi. 1947 yılının mart ayında Sovyet tehdidine karşı hazırlanmış olan bu plan, Türkiye ve Yunanistan'a maddi ve askerî yardım öngörmesinin yanında Sovyetlerin dünya ile olan ilişkilerini engelleyecek bir plandı.²⁷² Bunun arkasında kapsamlı askerî önlemler geldi. Çevreleme (containment) politikası gereği, Doğu bloku ABD önderliğinde kurulan askerî ittifaklarla çevrildi. Bunun somut karşılığını 1949 yılında kurulan NATO oluşturdu.²⁷³ Buna karşılık 1955 yılında Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri Varşova Paktı'nı kurdu. Dünya keskin bir biçimde ABD ve SSCB etrafında bloklaştı.

1948 yılında İsrail'in kurulması Arap milliyetçiliğine ivme kazandırmış, bir dizi Arap-İsrail savaşlarının tetiklemesi nedeniyle Ortadoğu'nun Uluslararası İlişkilerinde önemli bir aşama olmuştur. Bu durum Arap ülkeleri bakımından uzun süre devam edecek yeni dinamikleri harekete geçirmiştir. Savaşlar ve çatışmalar ile birlikte İsrail'in sürekli Filistin aleyhine topraklarını genişletmesi, Filistin topraklarından Arap ülkelere mülteci hareketlerine sebep olmuştur. Filistin sorununu daha yakıcı hâle getiren bu gelişme, Araplar arasında Filistin davasına sahip çıkan liderlerin daha popülerleşmesine zemin hazırlamıştır. 1948 yılında İsrail-Arap savaşında Arap ülkelerin yenilmesi Arap liderlerini siyasi olarak çok zor durumda bırakmıştır.²⁷⁴ Arap halkları arasında yenilginin ağır faturası Arap liderlere ve başta ABD olmak üzere Batılı ülkelere kesildi.²⁷⁵ Nasır'ın bir Arap Milliyetçisi lider olarak ön plana çıkmasını, (özellikle Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etmesinden sonra) bu çerçevede okumak gerekir. Bu gelişmeler sonrasında Mısır ve Suriye arasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulması sonucu Nasirizm ve Baas ideolojilerinin yakınlaşması hem bölgede ABD'yi tedirgin etmiş hem de genel anlamda Batı karşıtı eksenin güç kazanmasına vesile olmuştur. Bunun karşısında ABD, özellikle Eisenhower Doktrini olarak bilinen ve Ortadoğu'yu Kominizim tehdidinden uzak tutmayı hedefleyen bir dizi politika hayata geçirmiştir. ABD'nin bu konuda en çok güvendiği ülkeler Türkiye, İran ve Suudi Arabistan gibi ülkeler olmuştur.²⁷⁶

²⁷² Gerger, 2012: 37-39.

²⁷³ Oran, 2013: 485.

²⁷⁴ Bingöl, 2013: 27-29.

²⁷⁵ Mansfield, 2012: 341.

²⁷⁶ Bingöl, 2013: 27-29.

Süveyş krizinin sona ermesinden sonra Ortadoğu'da Arap devletlerinin emperyalist güçler karşısındaki korucusu gibi davranan SSCB'nin bölgede artan itibarı, ABD'yi endişelendirmiştir. Ek olarak bu dönem, Mısır'da Nasır'ın Arap milliyetçisi ve İran'da, Musaddık liderliğinde İran petrollerini millileştirme politikasının Ortadoğu sokaklarında heyecan yarattığı dönemdir. SSCB'nin başta Mısır ve Suriye olmak üzere Arap devletlerinin çoğuyla geliştirdiği iyi ilişkiler karşısında ABD, Eisenhower Doktrini ile cevap verdi. Bu doktrin ile ABD, o güne kadar İngiltere üzerinden bölge politikalarını yürütürken ilk defa bölgeye doğrudan yöneliyordu. Aynı zamanda bu doktrin Soğuk Savaş'ın doruk noktasını ifade etmesi bakımından önemlidir.²⁷⁷

Bu dönem Ortadoğu'da bloklaşma iyice belirginleşmiştir. Bir yandan Mısır ve Suriye diğer yandan Suudi Arabistan, Irak, Ürdün ve Libya vardır. SSCB'nin Azerbaycan ve Kürdistan özerk bölgelerinin bağımsızlığını ve sosyalist düşünceye sahip Tudeh Hareketi'ni desteklemesinden dolayı İran, ABD'ye yakınlaşmıştır. Diğer yandan Musaddık, 1933'te İngiltere ile İran'ın yaptığı petrol imtiyazı sözleşmesini feshetmiş ve petrolü millileştirmiştir. "İran ülkesi ve ulusuna" dayalı milliyetçi söylemleri onu 1951'de iktidara taşımış. İki yıl aradan sonra ABD ve İngiltere destekli bir darbeyle Musaddık yönetimden uzaklaşınca İran tamamıyla ABD yörüngesine girmiştir. Türkiye'nin ABD blokunu seçmesinin en önemli sebebi SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Boğazlar üzerinde hak iddia etmesi²⁷⁸ ve 1921'de Türkiye'ye bırakılan Kars ve Ardahan'ı geri istemesiydi.²⁷⁹ SSCB'nin bu politikaları bir yandan Türkiye'yi ABD'ye yakınlaştırırken diğer yandan Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki hak iddiası ABD'nin de SSCB'ye karşı Türkiye'nin yanında daha ciddi durmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlamda, Türkiye ve İran ABD'nin Ortadoğu'da kurmak istediği düzen kapsamında 'Yeşil Kuşak' olarak bilinen SSCB'ye karşı İslami bir tampon/çevre projesi dâhilinde önemli birer aktör ve müttefik olarak görülmüştür.²⁸⁰

Bu iki ekseninde kısa sürede kırılmalar yaşanmış, 1959 yılında Irak Bağdat Paktı'ndan ayrılmış, 1961 yılında ise Suriye'nin ayrılması ile Birleşik Arap Cumhuriyeti fiilen dağılmıştır. 1958 yılında General Kasım tarafından Irak'ta gerçekleştirilen askeri darbe hem Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılmasına hem de Irak'ın Doğu Blok'una kaymasına neden olmuştur. Irak'ta 1963 yılında karşı bir darbeyle Baasçılar yönetimden uzaklaşmışsa da 1968 yılında Baasçılar yine bir darbeyle iktidara gelmişlerdir.

²⁷⁷ Oran, 2013: 565-566.

²⁷⁸ Oran, 2013: 504-526.

²⁷⁹ Mansfield, 2012: 360.

²⁸⁰ Göngen ve Kılınç, 2016: 147.

1963 yılında Baasçılar, Suriye’de de benzer bir darbeye yönetimi ele geçirdi.²⁸¹ Bu tarihten sonra Mısır’la birleşme mevzusu Baas içinde derin fikir ayrılıklarına neden olmuştur. 1966 yılında karşı bir askeri darbeye Baas’ın önemli kurucu ve fikir adamı Mişel Eflak, Suriye’yi terk etmek zorunda kalmıştır. 1966 yılında Savunma Bakanlığı’na getirilen Hafız Esad, Baas içinde ortaya çıkan iktidar kavgasında önemli rol almış, bu faaliyetleri 1970’te kansız bir darbeye iktidarı ele geçirmesinin önünü açmıştır. 1971 yılında yapılan halk oylaması ile devlet başkanı seçilen Hafız Esad, 30 yıllık iktidarı boyunca dünyanın kutuplaştığı Soğuk Savaş yıllarında ve sonrasında dış politikada SSCB’ye yakın bir dış politika izlerken içeride özellikle kurduğu sıkı istihbarat rejimi sayesinde farklı siyasi hareketlerin oluşmasına fırsat vermemiştir.²⁸²

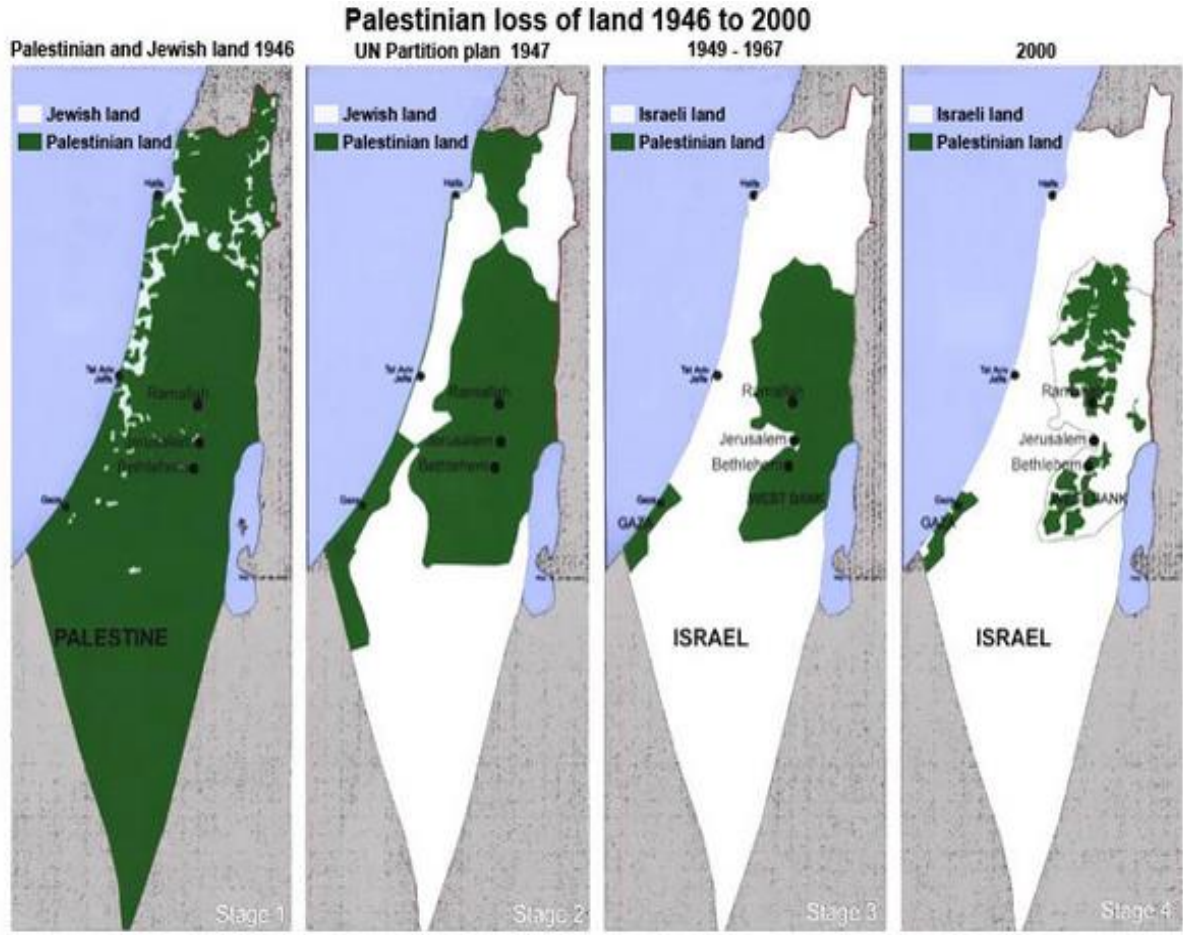
1962 yılında Arap sosyalizmine yakın duran Cezayir’in bağımsızlığını kazanması, yukarıdaki Baasçı darbelerle üst üste gelince Arap milliyetçiliğine bir ivme kazandırmışsa da 1967 yılında İsrail’in Mısır, Suriye ve Ürdün’e karşı kazandığı savaş hem Nasır’ın itibarının ciddi zedelenmesine hem de Arap milliyetçiliğinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Nasır’ın etkisinin azalması ve Arap milliyetçiliğinin gerilemesinden doğan boşluğu Filistin Kurtuluş Örgütü ve artan petrol fiyatları sayesinde körfez ülkelerinin petrolü İsrail’e karşı bir güç olarak kullanması doldurmuştur.²⁸³ Bu, aynı zamanda Suudi Arabistan’ın Ortadoğu’da ağırlığının artması anlamına da gelmekteydi. 1973 yılında Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye, İsrail’e karşı oluşturduğu ittifak sonucu, İsrail’e karşı petrol ambargosu uygulanması ve petrol fiyatlarını arttırılması Ortadoğu’da güç dengesini değiştirmiştir. Petrol silahının ilk kez etkin kullanımı, kıtlık korkusunun sanayileşmiş ülkelerde yarattığı panik talebin arzı aştığı piyasada petrol fiyatlarını dört katına çıkarmış, Avrupa topluluğu üyesi dokuz ülke ve Japonya acil olarak toplanmış ve o güne kadar görülmeyen biçimde Arap- İsrail sorununda Arap görüşünü desteklemiştir.²⁸⁴

²⁸¹ Arı, 2012: 450-451.

²⁸² Buçukcu, 2013: 6.

²⁸³ Bingöl, 2013: 30.

²⁸⁴ Mansfield, 2012: 402

Harita 2.3 1946'dan 2000 Yılına Kadar İsrail'in Filistin Aleyhine Topraklarını Genişlettiğini Gösteren Harita

1971 yılında İngiltere'nin Ortadoğu'daki son askerlerini çekmesi, Irak ve İran arasında körfezin kontrolü mücadelesini şiddetlendirmiştir. Mısır devlet başkanı Enver Sedat'ın 1979 yılında İsrail'le yaptığı anlaşma, Arap milliyetçiliğinin yükselmesi ile beraber bölgede merkezde olan Arap-Arap olmayan mücadelesinin karakterini değiştirmiş, bundan sonra Arap devletleri İsrail'e karşı doğrudan değil vekâlet savaşları yürütmeye başlamıştır. Bu savaşın liderliğini 1973 yılından itibaren FKÖ yaparken daha sonra Hamas ve özellikle İran İslam devrimini müteakip sonra Hizbullah yapmıştır.²⁸⁵

Yine 1979 Humeyni önderliğindeki İran İslam Devrimi, Ortadoğu'da güç mücadelesi açısından önemli dönüm noktalarındandır. Devrimden sonra İran Batı blokundan ayrılmış, Siyasal İslam güç kazanmış, Kapitalist ve Sosyalist bloklar arasında kutuplaşan Ortadoğu'ya siyasal İslam seçeneğini sunmuştur. 1979 yılındaki devrim ve Afganistan'ın SSCB tarafından işgal edilmesi ABD'nin bölgede sürdürmeye çalıştığı düzene de ciddi bir darbe anlamı taşımaktaydı. Afganistan'ın işgaliyle körfezdeki Amerikan çıkarları ve petrol ikmalinin

²⁸⁵ Bingöl, 2013: 30-31.

güvenliği tehdit altına girmişti.²⁸⁶ Bu iki olayın diğer bir önemli sonucu da gerek İran İslam devrimi gerekse Afganistan'da Sovyetlere karşı İslam motifli mücadele küresel cihat fikrinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Sonrasında gelişen ve sekiz yıl süren İran- Irak Savaşı, bir taraftan Arap milliyetçiliğini güçlendirirken diğer taraftan da Şii uyanışına neden olmuştur.²⁸⁷ Bu savaşta altı Arap körfez ülkesi Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Umman Irak'ı desteklediler. Savaş sürerken para ve levazım desteğini sürdürdüler. Ürdün'ün Akabe Limanı, Irak'ın savaş malzemesi ithalatları için temel liman hâline geldi, Mısır silah ve cephane sağladı. Esad, Suriye'nin İran'ın müttefiki olduğunu ilan etti. Irak'ı destekleyen Arap ülkelerinin en büyük korkusu, İran'ın kazanması sonucu devrimin yayılması endişesi idi. Arap milliyetçisi Baasçı Esad açısından ise mezhepçilik daha ağır basmıştı.²⁸⁸ Saddam'ın, savaş sırasında İran'a destek verdiği gerekçesiyle Kürtlere karşı Halepçe'de giriştiği katliam Kürt sorununu dünyanın gündemine taşıdı.

1990 yılında Sovyetlerin dağılması, komünizmin çöküşü Ortadoğu açısından önemli sonuçlar doğurmuştur,²⁸⁹

- Rusya ve Ukrayna Yahudileri İsrail'e göç etmiş, bunun sonucu olarak İsrail yeni yerleşim yerleri açmıştır.
- Batı karşıtı Arap devletleri kolay ve ucuz kredi, silah yardımları ve diplomatik destekten mahrum kalmışlardır.
- Ciddi ekonomik problemler yaşayan Rusya'nın ucuz petrolü Batı'nın Arap petrolüne olan bağımlılığını nispeten azaltmıştır.

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası bölgeye müdahale eden ABD, bunun karşılığı olarak tüm körfez ülkeleri ile askeri anlaşmalar yapmış ve üsler edinmiştir. Bölgesel hegemonya olarak görülebilecek Saddam'ın bu girişimi, ABD'nin bölgede daha çok güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Başka bir deyişle ABD'nin bölgedeki hegemonyasını güçlendirmiştir.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ABD, en önemli hegemon güç olarak ortaya çıkmıştır. Artık ABD'nin yeni politikasında komünizm değil 'düzen' vurgusu vardı. Bush döneminde bu yeni politika formüleştirildi; Yeni Dünya Düzeni (YDD). Yeni Dünya Düzeni sloganıyla daha çok düzene odaklanan, küresel çapta düzensizlik ve istikrarsızlığa vurgu yapan ve buna karşı evrensel ittifak çağrısı yapan bir vizyon olarak Birinci Bush döneminde ortaya çıktı. Yeni düzende tehdit karşıt bir ideoloji veya blok değildi. Doğal olarak ABD, 'düzen

²⁸⁶ İzol, 2016: 115.

²⁸⁷ Bingöl, 2013: 30-31.

²⁸⁸ Mansfield, 2012: 462-463.

²⁸⁹ Bingöl, 2013: 31.

koruyucu' rolünü kendisine vermişti. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin "düzen koruyucu" rolü saldırgan bir hâl aldı.²⁹⁰

ABD, 2000 yılında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in terörizme destek verdiği, kitle imha silahları geliştirdiği iddiası ile Irak'ı işgal etti. İşgal sonucu Saddam rejimi alaşağı edildi. Irak işgalinin bölge açısından önemli sonuçlarından bir tanesi önemli bir süre Irak'ta iktidarda olan Baasçı Sünni Saddam rejimi yerini Şiilere bıraktı. Her ne kadar yönetim, Cumhurbaşkanı Kürtler, Başbakan Şii Araplar ve Meclis başkanı Sünni Araplar şeklinde bir formülle pay edildiyse de yürütmenin Şiilere verilmesi, uzun bir süredir iktidar nimetlerinden faydalanan Sünnilerin konumlarını kaybetmesi anlamına geliyordu. Irak işgalinin diğer önemli bir sonucu da 1970'lerde İran-Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkları neticesinde Kürt-Şii grupların kışkırtılması sonucu zaman zaman yaşanan çatışmalarda İran tarafından desteklenen Kürtlerin ayaklanması ile Kürt dinamiğinin siyasal zeminini hazırlaması olmuştur. Irak işgali, Kürtlerin özerkliğe kavuşmasını temin etmiştir. Devam eden süreçte Kürtler, Ortadoğu siyasetinde yadsınamaz bir yer edinmiştir. Irak işgali, diğer yandan radikal İslam'ın yükselmesine katkı sağlarken yönetimin Şiilere geçmesi, Irak, Suriye ve Lübnan'da Hizbullah'ı da içine alan Şii hilali tartışmaları beraberinde bölgede mezhepsel fay hatlarını daha da belirginleştirmiştir. Yine Irak işgali, IŞİD'in bölgede güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Özellikle işgal döneminde daha çok Irak el-Kaidesi ismiyle ABD'ye karşı eylemlerde bulunan örgüt, ABD'nin bölgeden çekilmesi ile Şii ağırlıklı, Sünni karşıtı politikaları ön plana çıkaran Irak yönetimine yönelmiştir. Gerek bölgede var olan mezhepsel dinamikler, gerekse Saddam ordusundan olan bazı subayların desteği ile örgüt kolay bir şekilde büyümüştür.²⁹¹

²⁹⁰ Göngen, 2014: 5.

²⁹¹ Erdoğan ve Deligöz, 2015: 7-9.

Harita 2.4 Irak'taki belli başlı etnik ve dini grupların dağılımını gösteren harita²⁹²

Kısacası, Ortadoğu'da, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Uluslararası ilişkiler anlamında şu konular belirleyici olmuştur. Filistin sorunu, Soğuk Savaş döneminde küresel güçlerin mücadele alanı ve son olarak içeride mezhepsel ve etnik sorunlar.

2.3. Arap Baharı

Tunus'ta Aralık 2010 yılında Üniversite eğitimini yarıda bırakıp seyyar satıcılık yapan Muhammed Ebu Azizi'nin seyyar arabasına el konması sonucu bedenini ateşe vermesiyle başlayan protestoların kısa sürede önce tüm ülkeye sonra domino etkisiyle Ortadoğu'ya yayılması ile başlayan halk ayaklanmalarına 'Arap Baharı' dendi. Sonrasında özellikle Irak ve Suriye'de büyük bir yıkıma sebep olduğundan 'Arap Baharı' kavramı olumlu bir çağrışım içerdiğinden tartışma konusu olmuştur. 'Arap Baharı' yerine 'Arap İsyanları',²⁹³ "Bölgedeki değişimler",²⁹⁴ 'Arap Uyanışı', 'Arap Devrimleri', sosyal medyanın rolüne dikkat çekmek için 'Facebook Devrimi', 'Twitter Devrimi' gibi tanımlamalar da kullanılmıştır. Bu çalışmada

²⁹² Cleveland, 2004: 231.

²⁹³ Köchler, 2014: 365.

²⁹⁴ Sijani, 2014: 579.

‘Arap Baharı’ kavramı tercih edilecektir. Gerekçemiz Kor’un ki ile aynıdır. Kor’a göre, kavramın siyasallaştırıldığı bir ortamda, Arap dünyasının son yüzyıllık geçmişinde bu çapta olmasa da gerek sömürgeci güçlere gerekse rejimlere karşı isyanlar oldu. Yine benzer biçimde özellikle Arap-İsrail savaşındaki mağlubiyetler sebebiyle rejim ve elit değişikliklerine yol açan devrimsel nitelikte gelişmeler de söz konusu oldu. Bu nedenle geçmişte yaşananlardan ayırt edici özeliği sebebiyle ‘Arap Baharı’ ifadesini doğru buluyoruz. İkincisi, İngilizcede ‘Arab Spring’ kelimesinin birebir tercümesi ‘Arap ilkbaharı’ iken Türkçede bahar kelimesi hem ilkbahar hem sonbaharı içerdiğinden her iki manayı da kastederek tırnak içinde kullanmayı tercih edeceğiz.²⁹⁵

Tunus’ta başlayan isyan, kısa sürede Fas, Cezayir, Libya, Mısır, gibi Kuzey Afrika ülkelerine Suriye, Bahreyn, Yemen, Ürdün gibi Ortadoğu’nun önemli bir kısmını etkisi altına aldı. Önceleri Mitingler ve protestolar şeklinde başlayan isyanlar, özellikle Suriye’de çok kanlı bir iç savaşa dönüştü. Suriye’deki iç savaş farklı bir boyutta Irak’ı da etkisi altına aldı. “Arap Baharı”nın yaşandığı ülkelerde kısmi veya köklü değişiklikler meydana geldi.²⁹⁶

2.3.1. Arap Baharının Nedenleri

Arap Baharı ile ilgili birçok sebepten bahsedilebilir. Burada temel olarak gördüğümüz dört ana sebep üzerinde duracağız. Bunlar; yıllardır baskıcı yönetimlerden bıkmış halkın demokratik talepleri, yoksulluk ve gelir dağılımındaki eşitsizlik, bir boyutu ile küreselleşmeyi de içine alan iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve son olarak bölgedeki etnik ve dinsel çeşitlilik.

2.3.1.1. Demokratik Talepler

Çoğunlukla 20. yüzyılın başında bağımsızlıklarını kazanan Ortadoğu ülkeleri, aradan geçen yüzyıla rağmen demokratik bir düzen kuramadılar. Yine bu devletlerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı yönetiminden ayrıldıktan sonra sahip oldukları büyük enerji kaynakları sebebiyle başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin sömürge politikalarına maruz kalmıştır. Halklar zaman zaman buna karşı çıkmaya çalışmışsa da sömürge devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda iktidara getirdiği yönetimler buna fırsat vermemiş, bu karşı çıkışları içeride kurdukları baskıcı yönetimlerle susturmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası hegemon bir güç olarak ortaya çıkan ABD’nin yine zengin enerji kaynakları nedeniyle bölgeye olan ilgisi, 1980’lerden sonra ‘bölgeye demokrasi götürme’ söylemi ile yeniden

²⁹⁵ Kor, 2014: 7.

²⁹⁶ Deniz, 2013: 68.

pazarlanmışsa da özünde bu politikalar sömürü düzeninin yeniden üretilmesinden başka bir şey değildi.

Kuşkusuz Ortadoğu coğrafyasında demokratikleşme sürecinin sağlıklı gelişmemesi ve bir türlü demokratik sistemlerin kurulmamasının tek sebebi sömürgecilik ya da küresel güçlerin bölgede olan menfaatleri demek doğru değildir. Arap kültürü,²⁹⁷ İslam-demokrasi açmazı gibi iç dinamikler de bunda etkilidir.²⁹⁸ Özdemir, sömürge devletlerin Ortadoğu’da kendisine yakın iktidarlar eliyle demokrasiyi engellediğini vurgulamaktadır. Buna örnek olarak 1989 Tunus ve 1991’de Cezayir’de seçim yoluyla iktidara gelen partilerin yönetimden uzaklaşması ya da Mısır örneğinde olduğu gibi Müslüman Kardeşler’in seçimlere dahi girmesinin engellemesini göstermiştir. Daha kolay yönlendirilebildiğinden Batı için hayati öneme sahip bölgenin otoriter yönetimlerce yönetilmesinin bir mantığı olabilir ve pratikler de bunu haklı çıkartacak niteliktedir. Ancak Ortadoğu’nun birçok yerinde bu baskıcı yönetimler karşısında muhalefet eden, alternatif iddiası ile ortaya çıkan hareketlerin neredeyse hepsi Hasan el Benna ve Seyyid Kutup gibi modern İslam düşünürlerinin fikirlerinden hareket eden Nahda ve Müslüman Kardeşler gibi oluşumlardır. Bahsi geçen hareketlerin bir demokrasi mücadelesi içinde olmadığı, İslam hükümlerinin uygulandığı bir Şeriat rejimi için çalıştıkları da bilinen bir gerçektir. Gerek Seyyid Kutup²⁹⁹ ve gerekse Hasan El Benna’nın³⁰⁰ en basitinden kadın ve erkeğin aynı ortamda bulunmaması gerektiği fikri bunları Batı sömürgeciliğine karşı demokrasi mücadelesi olarak sunmanın yanlışlığını ortaya koymaktadır. Sorun şu ki Ortadoğu’da serbest seçimler yapılırsa birçok ülkede şeriatın çıkma olasılığı yüksektir. Belki de bu durum Ortadoğu’da demokrasinin hayat bulması önündeki içsel sebep olarak görülmelidir. Fakat bu, devletlerin neredeyse hepsinde Batı’nın iktidara getirdiği ve iktidarda tuttuğu rejimlerin işbaşında olduğu gerçeğini değiştirmez. Chomsky, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana Ortadoğu’da statükoyu korumaya dönük politikalar geliştirdiğini söyleyerek, ‘ABD için asıl özgürlüğü çıkar ve bunu sağlamak için her türlü güce başvurma olduğunu’ belirtir.³⁰¹ Baharçipek ve Arpacı’nın vurguladığı gibi, bu ülkelerden Cezayir örneğinde olduğu gibi bazılarının Batı’ya karşı savaşıarak bağımsızlıklarının elde

²⁹⁷ Örneğin Diamond’a göre Ortadoğu’ya demokrasi gelmemesinin en önemli sebebi Arap Kültürüdür. Özellikle Arap kültürünün ‘kadercilik’ olgusu üzerinden tezini desteklemektedir., bkz.: Larry Diamond, Why There are No Arab Democracy? Journal of Democracy, Volume: 21, No:1, 2010.

²⁹⁸ Bu konuda iyi bir çalışma için bkz.: Gürbüz Özdemir, Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme, TESAM Akademi Dergisi, Ocak 2017, ss.,9-54.

²⁹⁹ Kutup, 1995: 36.

³⁰⁰ Cemile, 1986: 232.

³⁰¹ Chomsky ve Achcar, 2007: 81.

etmesi bile sonucu değiştirmemiş, bu ülkeler sömürgeci güçlere bağımlı olmaya devam etmişlerdir.³⁰²

Varlıkların devamını halka değil küresel güçlere dayanan bu baskıcı rejimlerde ya serbest seçimler hiç yapılmamakta ya da önceden sonucu belli olan göstermelik seçimler yapılmaktadır. Tek partili rejimlerin iş başında olduğu bu ülkeler, basın özgürlüğünün olmadığı, muhalefet imknlarının son derece kısıtlı olduğu, erkler ayrılığının uygulanmadığı otoriter ve militarist yönetimlere sahip babadan oğula geçen hanedanlar epeydir iktidarı elinde tutamaktadır. 1970 yılından beri Suriye’de Esad ailesi, kuruluşundan beri Suudi Arabistan’da Faysal ailesi 1971’den beri Libya’da Kaddafi buna örnektir. Bu bağlamda sonuçlarından ya da farklı güçlerin hesaplarından bağımsız olarak Arap Baharı bu baskıcı yönetimlere karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilmelidir.

Birçok Ortadoğu ülkesinde on yıllardır uygulanan olağanüstü hâl yasalarının ve baskıcı uygulamalarda ısrar uluslararası raporlarda da ortaya konmuştur. Örneğin isyanların başladığı 2011 yılında Freedom House yayınladığı ifade ve basın özgürlüğü raporunda 196 ülke arasında Mısır 146, Suriye 183, Tunus 184, Libya 192. sırada ve zgr olmayan ülkeler kategorisindeydi.³⁰³ Yukarıda adı geçen ülkelerden Mısır, Tunus ve Libya’da yönetimler devrilirken Suriye’de büyük bir yıkıma sebep olan iç savaş yaşandı. Benzer uluslararası raporlarda Ortadoğu lkelerinin hemen hemen hepsi son sıralarda ve zgr olmayan ülkeler kategorisinde değerlendirilmektedir.

Her yıl yayınladığı düzenli raporlarla insani kalkınmişlık düzeyini analiz eden Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) 2010 yılı raporu, Ortadoğu lkelerinin insan hak ve özgürlükleri ile ilgili ciddi sorunlar yaşadığını işaret etmekteydi. Özgür seçilmişlerin ya olmadığı ya da sınırlı olduğu Arap lkelerinde siyasi sistemin bütün vatandaşlara açık olmadığına, siyasi sistemin kadınlara eşit fırsatlar sunmadığına vurgu yapılmış ve genel anlamda demokratikleşme anlamında bir ilerlemenin kaydedilmediği belirtilmiştir.³⁰⁴ Demokrasi gelişmişlik seviyesini değerlendiren Economist Intelligence Unit kuruluşunun 2010 yılı raporuna göre Ortadoğu’da Arap lkeleri içinde demokrasi kriterlerine uyan tek lke Lübnan’dır. Lübnan dışında temel hak ve özgürlüklere, azınlık haklarına saygı ve hukuk devleti kriterlerine uyan başka bir Arap devleti bulunmamaktadır.³⁰⁵

³⁰² Baharççek, 2014: 103.

³⁰³ Freedom House, Freedom Of The Press 2011, <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%202011%20Final%20Full%20Report.pdf> , Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2018.

³⁰⁴ Human Development Reports 2010, The Real Wealth of of Nations: Pathways to Human Development, UNDP, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf, Erişim tarihi: 15 Kasım 2017.

³⁰⁵ Aktaş, 2016: 149.

2000’li yılların başlarında BM, Arap dünyasındaki baskıcı yönetimlere dikkat çeken raporlar hazırlamışlardır. BM, Arap İnsani Kalkınma raporunda (2002, 2003, 2204) Arap dünyasında demokrasi sorununun içerde radikal unsurları beslediğine dikkat çekerek bunun dünya barışı için büyük bir tehlike arz ettiği vurgulanarak Arap dünyasında acil demokratik reformların yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Sonuç olarak ister içsel sebeplerden ister dışsal sebeplerden olsun baskıcı yönetimlerin iktidarda olduğu, temel insan hakları ve özgürlüğünün olmadığı Ortadoğu’da halkın bu talepler ile isyan sürecine katılması ve destek vermesi Arap Baharı’nın önemli sebeplerinden biri olmuştur.

2.3.1.2. Daha Adil Ekonomik Paylaşım Talebi

‘Arap Baharı’nın yaşandığı ülkelerin kahir ekseriyeti ciddi ve yapısal ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Petrol kaynakları olmayan ülkeler ekonomik olarak çok geri seviyelerde iken enerji kaynakları bakımından zengin ülkeler bile düşük üretim kapasitesi sorunu yaşamaktadır. Bu zengin ülkelerin halkları genel olarak yoksuldur.³⁰⁶ Petrole dayalı zenginlik tabana yayılmamış, yönetim tabakasının çok aşırı zenginleşmesine yol açmıştır. Aktaş’ın ‘eş-dost kapitalizmi’³⁰⁷ olarak tanımladığı bu durum iktidar ve iktidar destekçileri tarafından kaynakların talan edilmesi ve halkın bundan faydalanmaması bu ülkelerin ortak özelliğidir. Bu durum ülkelerde çok ciddi rüşvet sorunları ve gelir adaletsizliğine sebep olurken mutlu azınlık yanında büyük oranda mutsuz yığınların oluşmasına sebep olmuştur.

Birçok Ortadoğu ülkesinde halkın çoğunluğu günlük 2 Amerikan doları altında bir gelirle yaşamaktadır.³⁰⁸ Arap Baharı öncesi Tunus’ta üniversite mezunları arasında işsizliğin %55 çıktığı Suriye’de genç nüfus arasındaki işsizliğin %50’lerde olduğu bilinmektedir. Bu ülkelerde bir yandan işsizlik oranları çok yüzsek seviyelerdeyken, yolsuzluk, rüşvet rutin bir yönetim şeklini almıştır.³⁰⁹

Petrol, bu despot yönetimlerin otoritesini pekiştirirken girişimci orta sınıfın önünde bariyer görevi görmektedir. Sonuç olarak ortaya çıkan durum, orta sınıfa dayanan demokratikleşmeye değil, baskıcı rejimlerin daha da güçlenmesine hizmet etmektedir. Ayrıca tüm enerji kaynakları gelirlerinin yönetim kademesi ve onları destekleyen bir avuç mutlu azınlıkta toplanması, vatandaşın neredeyse hiç vergi alınmamasına sebep olduğundan halkı yönetici sınıfa bağımlı kılmakta, bu da toplumsal katılımın önünü tıkamaktadır.³¹⁰

³⁰⁶ Özdemir, 2017: 21.22.

³⁰⁷ Aktaş, a.g.e.s.,149-151.

³⁰⁸ Özdemir, 2017: 22.

³⁰⁹ Aktaş, 2016: 151.

³¹⁰ Özdemir, 2017: 22.

Diğer yandan Arap Baharı öncesinde inşa edilen devlet yapısı hayli çarpıcıydı. Kaynakların yönetici kesime ve onları destekleyen elit zümreye tahsis edilmesi, rüşvet, adam kayırma, varlıklarını sürdürebilmek için askerî bürokrasiye dayanma, yine rüşvetle askerî bürokrasinin devlet içinde ekonomik olarak çok güçlü bir konuma gelmesi ve böylelikle iktidarda daha uzun süreli kalma hesaplarının yapıldığı bir ortam söz konusu idi. Ülkelerin kaynaklarından yoksun bırakılan halk gerçeğinin yanında ülke zenginliğinin yönetici sınıf tarafından sömürülmesi gerçeği, bu ülkelerin ortak özelliğidir.³¹¹ İktidarını kaybettikten sonra Libya lideri Kaddafi'nin sadece ABD'de dondurulan mal varlığı 30 milyar Amerikan dolar civarındaydı. Benzer şekilde Mısır'ın devrik lideri Hüsnü Mübarek'in mal varlığının 70 milyon Amerikan dolar olduğu söylenmektedir. Körfez ülkeleri hanedanları için servetin boyutu daha büyük meblağlarla ifade edilmektedir. Halka bu servetin çok az bir kısmı yansırken daha ilginç olan durum ise bu elit sınıfın bu servetlerini Batı'ya aktarmalarıdır.³¹²

Gelişen bilişim teknolojileri ile beraber yönetici elitin bu yolsuzluk ve yozlaşmasından bir şekilde haberdar olması, iktidarlara karşı halkın öfkesini sürekli diri tutmuş ve Tunus'ta başlayan isyan hareketinin tüm bölgeyi etkisi altına almasını sağlamıştır.

2.3.1.3. Bilişim Teknolojilerinin Yaygınlaşması

Toplumsal dönüşüm açısından medya çok önemli bir görev icra etmektedir. Geçen yüzyılda, gazete, radyo ve televizyon gibi geleneksel medya araçları sayesinde habere ulaşma noktasında bir devrim oldu. Daha öncesiyle kıyas edilmeyecek oranda bir bilgi akışına yol açan bu geleneksel araçlar, yayılan mesajların geri bildiriminin neredeyse hiç olmaması, iktidarlardan açısından daha kolay kontrol edilebilir olması gibi handikaplar barındırıyordu. Fakat son zamanlarda bilişim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerle yeni medya olarak adlandırılan bu iletişim kanalları geleneksel medyaya göre interaktif, katılımcı ve daha özgür olması ile bireyden toplumsal gruplara kadar önemli fırsatlar doğurmuştur. Mekân ve maliyet sınırının olmaması, iktidarlardan müdahale olanağının kısıtlı oluşu ile daha demokratiktir. Doğan'a göre, toplumsal bilincin ilerlemesinde sosyal medyanın gücü yadsınamaz. Çünkü sosyal medya, geleneksel araçlara nazaran daha hızlıdır, daha ekonomiktir ve daha özgürdür.³¹³ Arap Baharı'nın başlaması ile beraber yeni medya araçlarının göstericilerin örgütlenmesi ve yaygınlaşmasındaki etkisi birçok araştırmaya konu olmuştur.³¹⁴ Bütün bu

³¹¹ Aktaş, 2016: 150.

³¹² Baharççek ve Arpacı, 2014: 104.

³¹³ Doğan, 2013: 213.

³¹⁴ Bu çalışmalardan bazıları; Kırık, A. M. (2012) "Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, Cilt:3 Sayı:1., Aktaş, M. (2018). Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medya'nın Rolü, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:11, Sayı:61.

çalışmaların ulaştığı ortak nokta sosyal medyanın Arap Baharı sürecinde çok etkili kullanıldığı gerek kamuoyu oluşturmada gerek taraftar kazanmada ve gerekse toplumu mobilize etmede önemli katkılar sağladığıdır.

Gösterilerden önce sosyal medya aracılığı ile bölge halkı, başka ülkelerdeki yaşam standartları, ekonomik refahı ve insan hakları ile ilgili gelişmelerin geldiği noktaya vâkıf olmuş ülkeler ile bir kıyaslama yapma fırsatları elde etmişlerdir. Yani daha geniş bir pencereden bakıldığında bilişim teknolojileri sadece gösteriler esnasında değil, gösterilerden önce de halkın gerçekleri öğrenmesinde etkili olmuş ve isyanlara zemin hazırlamıştır.³¹⁵

Bu bağlamda Arap Baharı sürecini incelediğimizde olaylar, esnasında güvenlik güçlerinin kullandığı aşırı şiddet sosyal medyada hızla yayılmış ve kamuoyu yaratılmasında başat etkenlerden biri olmuştur. Protestoların Tunus'ta başlaması ile beraber ilk günlerde El-Cezire televizyonu gösterilerden bütün Arap coğrafyasının haberdar olmasını sağlamışsa da, devam eden süreçte özellikle Twitter, Youtube ve Facebook gibi sosyal ağlar aracılığı ile kısa sürede göstericiler hem örgütlenmiş hem de anlık olarak gelişmeleri tüm dünyaya duyurabilmişlerdir. Bu sosyal medya ağları isyan süresince etkili, hızlı ve düşük maliyetli bir araç olarak yerini almıştır.³¹⁶ Sosyal medya, Arap Baharı sürecinde o kadar etkili kullanılmıştır ki bu medya ağlarının kullanılmasına göre ülkedeki ayaklanmalar adlandırılmıştır. Örneğin yaşanan devrim Mısır'da daha çok Facebook kullanıldığı için "Facebook Devrimi", Tunus'ta göstericiler daha çok Twitter üzerinden örgütlendiği için "Twitter Devrimi" olarak isimlendirilmiştir. Youtube ile öne çıkan ülkeler Libya, Yemen ve Suriye olmuştur.³¹⁷ Yine bu ülkedeki blog yazarlarını gösteriler sırasında meydana gelen şiddet ve insan hakları ihlallerini dünya kamuoyuna duyurmada başarılı olmuşlardır.³¹⁸

2.3.1.4. Etnik ve Mezhepsel Çeşitliliğin Etkisi

Ortadoğu'nun, tarih boyunca sürekli kargaşa ve çatışmaya beşiklik etmesinin, demokratikleşmemesinin en önemli sebeplerinden biri hedefleri birbirinden farklı etnik yapıların çeşitliliğidir.³¹⁹ Dünyanın başka bölgelerinde de etnik çeşitlilik söz konusudur. Saraçlı'nın belirttiği gibi Avrupa kıtası tarih boyunca defalarca milliyetçi ve dinsel çatışmalara sahne olmuştur. Fakat Avrupa özellikle Batı Avrupa, Avrupa Birliği çatısı altında siyasi bütünleşme süreciyle bir şekilde bu sorunlarını çözmüştür.³²⁰ Kuşkusuz etnik çeşitlilik,

³¹⁵ Deniz, 2013: 73.

³¹⁶ Lynch, 2013: 159.160.

³¹⁷ Kışlakçı, 2012: 112-113.

³¹⁸ Kışlakçı, 2012: 119-120.

³¹⁹ Deniz, 2013: 73.

³²⁰ Saraçlı, 2012: 59.

tek başına bir bölgede çatışma anlamına gelmemelidir. Fakat özellikle söz konusu Ortadoğu ise etnik ya da dinsel çeşitliliğe demokratikleşememe sorunu, devletin vatandaşlarına eşit muamele edememe sorunu da eşlik edince sonuç çatışma olabilmektedir. Ayrıca Efegil'in de vurguladığı gibi bu devletlerin ulus-devlet iddialarının da büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlandığını not etmek gerekir.³²¹

Birinci Dünya Savaşı'nın başında Ortadoğu haritası sömürgeci güçler tarafından çizilirken bu etnik ve mezhepçi çeşitlilik göz ardı edilmiştir. Bu durum bugün aynı zamanda demokratikleşmenin önünde de bir engel olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Baharçiçek ve Arpacı'nın da belirttiği gibi Ortadoğu'da birçok ülke iktidarını sürdürmenin bir aracı olarak bir mezhebe ya da etnisiteye dayanmayı seçmiştir. Irak'ta iktidarın uzun süre Sünniliğe dayanıp çoğunluk olan Şiiler üzerinde veya Kürtler üzerinde baskı kurması veya Suriye'de iktidarın Aleviliğe dayanıp Sünniler üzerinde baskı kurması gibi.³²² Kuveyt, Yemen, Bahreyn, Mısır, Türkiye, İran ve Suudi Arabistan'da etnik ve mezhepsel azınlıklar ve farklı inanç kesimlerinin iradelerinin yönetime yansımaması bölgede çatışma potansiyelini beslemektedir.

Genel anlamda Ortadoğu'ya bakıldığında en kalabalık etnik yapılar Araplar, Türkler ve Farslardır. Bu üç etnik topluluktan sonra devleti olmayan en kalabalık nüfus ile Kürtlerdir. Ortadoğu'nun yaklaşık olarak %90'ı Müslüman, geri kalanı Hristiyan ve Yahudi dinine mensup insanlardan oluşmaktadır. Çoğunluk olan Müslümanlar arasında İslam anlayışı olarak çok farklılıklar vardır. Müslümanların 3/2'si Sünni, 3/1'i Şii'dir ancak Sünni ve Şiilik anlayışı da kendi arasında çok farklı çeşitlilik arz etmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip bölgede bu heterojen yapı, demokratik olmayan yönetimler ile yönetilince dış müdahaleye de açık hâle gelmektedir.

Arap Baharı, özellikle Suriye'yi etkisi altına almaya başladıktan sonra Suriye'den başlayıp Irak, Bahreyn ve Yemen'de mezhepsel ve etnik çatışmalara sahne olmuş, bu durum İran, Türkiye ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerin politikalarının yapım sürecini etkilediği gibi küresel güçlerin de bu çeşitliliği bir dengeleme unsuru olarak kullandığı gözlenmiştir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde özellikle Türkiye ve İran bağlamında bu konu daha etraflıca ele alınacaktır.

2.3.2. 'Arap Baharı'nın Şiddetli Yaşandığı Ülkeler

Tunus'ta patlak veren isyanlar, bazı ülkelerde onlarca yıldır iktidarda bulunan dikta yönetimleri alaşağı ederken Suriye gibi bazı ülkelerde yıllarca süren iç savaşın fitilini ateşlemiş, bazı ülkelerde nispeten daha yumuşak bir seyir izlemiştir.

³²¹ Efegil 2012:55.

³²² Baharçiçek ve Arpacı, 2014: 104.

2.3.2.1. Tunus

17 Aralık 2010 tarihinde yerel polis güçlerinin baskısından dolayı kendisi yakan Azizi'nin ateşi kısa sürede tüm ülkeyi sardı. Bu özel hadise kamuoyunda beklenmedik bir yankı buldu. Çoktandır bastırılan öfke, hayal kırıklığı, ümitsizlik ve bitmek tükenmek bitmeyen baskılar patlama noktasına gelmişti.³²³

Zeynel Abidin'in iktidara geldiği 1990 yılından itibaren sistematik olarak muhalefeti bastırma politikası, toplumsal bir muhalefetin oluşmasına sebep olmuştu. Zeynel Abidin, iktidarı boyunca rejimini polis gücüne dayandırmış hem toplumsal düzeyde hem de orduda bir muhalefet dalgasını engelleyici ekonomik ve sosyal projeleri hayata geçirmekte başarısız olmuştu. Ayrıca güney ve batı vilayetleri ile Akdeniz kıyısındaki yerleşim yerleri arasında ciddi ekonomik gelişmişlik farkının olması nedeniyle güney ve batı vilayetleri ile yönetim arasında sürekli bir gerginlik vardı.³²⁴ Ülke genelinde işsizlik oranı %13, güneyde ise bu oran %40 civarındaydı.³²⁵ Gençler arasında işsizlik oranı %30'un üzerinde olmasına karşın Bin Ali ve ailesinin ve iktidarına yakın olanların hızlı zenginleşmesi, yolsuzluk, rüşvet gibi olaylar halk arasında büyük bir huzursuzluk yaratmıştı.³²⁶

Gösterilerin yaygınlaşması sonucu Bin Ali, Orduyu göreve çağırmasına karşın 9 Ocak 2011'de ordu sivil halka ateş açmayacağını duyurdu. 14 Ocak'a kadar ordu ile Bin Ali'yi destekleyen polis teşkilatı arasında çatışmalar yaşandı. Bin Ali bir daha cumhurbaşkanı adayı olmayacağını açıklamışsa da gösteriler durmamış aksine daha da artmıştır. Bunun üzerine Bin Ali'nin, ülkeyi terk edip Suudi Arabistan'a gitmesi ile beraber ülkede yeni bir dönem başlamıştır.

Cumhurbaşkanı olan eski Meclis Başkanı Fuad Mebuza'nın daha önce Bin Ali döneminde başbakanlık yapmış olan Gannuşi'ye hükümeti kurma yetkisi vermesi, tepkilere sebep olmuş ve gösteriler yeniden başlamıştır. Gelişmeler karşısında istifa etmek zorunda kalan Gannuşi yerine 7 Mart'ta Beji Said Essebsi liderliğinde teknokratlardan oluşan bir geçici hükümet kurulmuştur. Yeni hükümet üyelerinin 23 Ekim'de kurulacak kurucu meclis seçimlerine aday olması yasaklanmıştır. 23 Ekim'de kurucu meclis seçimleri başarıyla gerçekleşmiştir. Seçimlere 110 parti kayıt yaptırmış ancak sadece dört siyasi parti, gerekli şartları yerine getirip seçime katılmıştır. Seçimin diğer önemli bir yanı %50 kadın kotası uygulanmasıdır.³²⁷ Seçimlerde İslamcı-muhafazakâr parti El-Nahda mutlak bir başarı elde etmiş, 217 sandalyeli mecliste 89 sandalye kazanmış, sırasıyla 29 sandalye ile liberal fikirleri

³²³ Fuller, 2017: 39-40.

³²⁴ Ayhan, 2012: 46-47.

³²⁵ Gana, 2014: 38-39.

³²⁶ Koçak, 2012: 31.

³²⁷ Ertan ve Dikme, 2016: 90.

savunan Cumhuriyetçi Kongre Partisi, 26 sandalye ile Aridha Chaabia ve 20 sandalye ile merkez sol bir programa sahip olan Ettakatol Partisi izlemiştir. Seçimden sonra yapılan pazarlıklar sonucu seçimde birinci, ikinci ve dördüncü çıkan partiler arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur.³²⁸

Hükümet kurulduktan sonra özellikle anayasa yazımında hangi partilerin nasıl bir rol alacağı ile ilgili tartışmalar ve Raşit El-Gannuşi'nin Şeriatın anayasal düzeyde kurulmayacağını deklare etmesine karşın sol-seküler kesimin Nahda'yı İslami bir düzen kurmakla suçlaması gibi gerginlikler, zaman zaman sokağa çatışma şeklinde yansımıştır. Ancak sonuç itibarıyla bir yıl gibi kısa bir sürede Zeynel Abidin gibi bir diktatörü deviren Tunus halkı, yine çok kısa bir sürede demokratikleşme alanında önemli adımlar atmıştır. 2014 yılında yapılan seçimlerde seküler tabanlı Nida Tunus Partisi kazanmış, mecliste kadınlar sandalyelerin %31'ini elde etmişlerdir.³²⁹ Eklemek gerekir ki Arap Baharı sonrası diğer ülkelere kıyasla sancılı bir sürecin ardından kısmen demokratik bir yönetim kurulmuşsa da hâlâ alması gereken çok yol vardır.³³⁰

2.3.2.2. Mısır

Arap Baharı Mısır'ı etkisi altına almadan önce Mısır'da zaten gergin bir siyasi atmosfer vardı. 2010 yılında yapılan seçimlerde Hüsnü Mübarek başta Müslüman Kardeşler olmak üzere Vafd Partisi gibi muhalif kesimleri çok sayıda gözaltı uygulamalarıyla sindirmiş, bunun üzerine muhalifler seçimi boykot etmişlerdi. Muhalefetin boykot ettiği seçimlerde 518 sandalyeli meclisin sadece 30 sandalyesi dışındaki sandalyeleri Mübarek'in partisi kazanmıştı. Dolayısıyla Arap baharından önce Mısır'da göstericiler defalarca sokağa çıkmış, Mısır sokaklarını hareketlendirmişti.³³¹

Mısır'da işkence, rüşvet, yolsuzluk, yoksulluğun yanı sıra, İsrail ve ABD'ye bağımlı dış politika, halkın göstericilere destek vermesinin başlıca sebeplerindendi. 85 milyon nüfuslu Mısır'da halkın yarısının geliri günde 2 doların altındaydı. Mısır nüfusunun üçte ikisi 30 yaş altı olmasına karşın her 10 işsizden 9'u 30 yaş altındaydı. Resmi rakamlara göre 15-64 yaş arası işsizlik oranı %25 olarak gösterilirken uluslararası endeksler bunun %50 olduğunu söylüyordu. Dahası iş sahibi olanların %3'ü 1,25 doların altında bir gelire sahipti.³³² Diğer yandan gelir dağılımındaki adaletsizlik Mısır'ın karşı karşıya olduğu en önemli sorun olmuştur. %14'lük zengin kesiminin GSMH'dan %76 oranında pay aldığı ülkede nüfusun

³²⁸ Ayhan, 2012: 50-72.

³²⁹ Ertan ve Dikme, 2016: 90.

³³⁰ Veyssel Ayhan, 2012: 69-70.

³³¹ Veyssel Ayhan, 2012: 90-92.

³³² Ayhan, 2012: 92-93.

%86'sı geri kalan %24'ünü almaktadır.³³³ Dünyanın en çok buğday ithal eden ülkesi olarak bilinen Mısır'da, 2008-2009 ekonomik krizinin gıda fiyatlarında meydana getirdiği artış en çok ülkenin yoksul kesimlerini vurdu.³³⁴

Bu şartlar altında Tunus'ta yakılan isyan ateşi, tarihler 25 Şubat 2011'i gösterdiğinde Kahire sokaklarını sarmıştı. Mısır lideri Hüsnü Mübarek, Eylül 2011'de yapılacak seçimlerde aday olmayacağını açıkladı fakat bu açıklama kitleleri durdurmaya yetmedi.³³⁵ Tahrir Meydanı'nda toplanan göstericilerin sayısının yüz binleri aştığı günlerde Mübarek, yaptığı açıklamada 'kendisini ordunun bir neferi olarak' tanıtmış bu yolla orduyu tarafına çekmek istemişse de ordu birlikleri halka karşı silah kullanmayacağını duyurmuştur. Mübarek'in kurulan yeni hükümette birçok birime asker getirmesi de ordunun tavrında bir değişikliğe sebep olmayınca 11 Şubat 2012'de Mübarek görevi bıraktığını açıklamıştır. Mısır Devlet Başkan yardımcısı Ömer Süleyman, yaptığı açıklamada Mübarek'in yetkilerini Yüksek Askerî Konsey'e devrettiğini belirtmesi toplumda endişe ile karşılanmış, halk yine sokaklara dökülmüştür.³³⁶

Mısır'da Mübarek'ten sonraki süreç, oldukça sancılı olmuştur. Yapılan protestolar karşısında Yüksek Askerî Konsey görevi geçici olarak devraldıklarını, Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra yetkiyi meşru seçilmiş sivillere bırakacağını açıklamış ve seçim tarihi olarak Aralık 2011'i işaret etmiştir. Askerî Konsey'in Ömer Süleyman'ı aday göstermesi Mısır'da başta Müslüman Kardeşler olmak üzere muhalefeti yine hareketlendirmiştir. Mısır'da 2011 ve 2012 yılının başında yapılan Halk Meclisi ve Şura Meclisi seçimlerinde seçim yasaklarına uyulmamasının yanı sıra seçime katılımın oldukça düşük seviyede olması seçime gölge düşüren etmenler olmuştur. Yüzde 54 katılımın olduğu Halk Meclisi seçimlerinde İhvan'ın Hürriyet ve Adalet Partisi oyların %37,5'ini alırken Selefilerin Nur Partisi oyların %27,8'ini, Yeni Vefd Partisi oyların %9,2'sini aldı. Şura Meclisi seçimlerinde ise katılım oranı sadece %6,5 idi. Mayıs ve haziran ayında yapılan iki turlu devlet başkanlığı seçimlerinde Yüksek Seçim Kurulu'nun, bazı adayların başvurusunu kabul etmemesi, kafalarda soru işareti bıraktı. Katılımın %46,4 olduğu ilk seçim sonunda Müslüman Kardeşler'in adayı Mursi %24,7'sini ve Mübarek döneminin başbakanı olan Ahmet Şefik, oyların %23,6'sını alarak ikinci tura katılmaya hak kazandı. Bu arada Anayasa Mahkemesi, seçimle oluşan parlamentonun anayasaya aykırı oluştuğunu ve feshedilmesi gerektiğini

³³³ Sancak, 2016: 477.

³³⁴ Aktaş, 2016: 151.

³³⁵ Arı, 2012: 215.

³³⁶ Ayhan, 2012: 90.

açıkladı. İkinci turda Ahmet Şefik'in Mübarek döneminde başbakan olması Mursi'nin %51,8 ile başkanlığı kazanmasında çok etkili oldu.³³⁷

Mursi dönemi birçok açıdan sorunlu oldu. Savunma Bakanı Muhammed Hüseyin Tantavi'nin taltif edilerek Cumhurbaşkanı başdanışmanı görevine getirilmesi ve yüksek liyakat madalyası verilmesi halkı öfkelenmişti. Benzer bir uygulama Genel Kurmay Başkanı Sami Anan için de yapılmıştı.³³⁸ Halkın gözünde bunlar Mübarek döneminde ve Mübarek karşıtı gösterilerde halka gaddar davranan zalim yöneticilerdi.

Halka verilen sözler tutulmamıştı. Diğer yandan emniyet kuvvetlerini ıslah etme çabası durduruldu. Müslüman Kardeşler'in uzun bir süredir kaldırılmasını talep ettiği Askerî Mahkemeler ve Askerî Özel Mahkemeler kaldırılmadığı gibi hükümet bunları onaylayarak yeni anayasada güvence altına aldı. Hükümet yetkililerine veya devlet başkanına hakaret veya 'kaba biçimde bağırıldığı' gösterileri yasaklayan bir kanun çıkarıldı. Belki de en önemlisi anayasa hazırlama sürecinde muhalefetin görüşünün alınmaması gibi gelişmeler yaşanınca halk bu uygulamaları protesto etmek için Mursi'nin çalışma ofisinin olduğu İttahadiye Sarayı'na doğru yürüyüşe geçti. Bu göstericilere özellikle sivil Müslüman Kardeşler mensuplarının çok sert müdahalesi Amar'a göre, Mursi'nin bütün Mısır'a başkan olma iddiasını bitirdi.³³⁹

Devrimin yıldönümü olan 25 Ocak'ta halk bir kez daha Tahrir Meydanı'nı doldurdu. Mursi yönetiminin karşılığı bir kez daha çok sert oldu. Yapılan anayasa referandumunda halkın tepkisi %70 oranında referanduma katılmamak oldu. Mısır'ın en kalabalık kenti ve Müslüman Kardeşler'in en güçlü olduğu Kahire'de kuvvetle Anayasaya karşı oy kullanılmıştı.³⁴⁰

Ayrıca Mursi, dış politikada da zor bir süreçten geçti. Seçilmesinden hemen sonra Sina'da ve Gazze'yle olan sınır boyunca, ufak çaplı militan eylemlerini durdurmak için İsrail askeri yetkililerle doğrudan iletişime geçti. Bu, devrimi yapan kesimde hoş karşılanacak bir tutum değildi.³⁴¹ Diğer yandan Kasım 2012'de İsrail'in Filistin'e saldırması sonrasında Arap Ligi Dış İşleri bakanlarının topluca Gazze'yi ziyaretine önayak olan Mursi'nin bu tavrı da ABD ve İsrail için hoş karşılanacak bir şey değildi. Nitekim 3 Temmuz 2013'te askeri darbe ile iş başına gelen yönetimin ilk işi Gazze sınır kapısını kapatmak oldu. ABD Dış İşleri Bakanı o günlerde bir televizyona verdiği röportajda "Mısır'da ülkenin kaos ve şiddete

³³⁷ Atacan, 2014: 170-171.

³³⁸ Atacan, 2014: 171.

³³⁹ Amar, 2014: 64-65.

³⁴⁰ Amar, 2014: 61.

³⁴¹ Göngen, 2014: 11

gitmesinden endişelenen milyonlarca insan ordudan müdahale etmesini istedi” diyerek darbeyi meşrulaştırdı.³⁴²

Mısır’da demokrasi deneyiminin kısa sürmesi ve edinilen kazanımların darbe ile geri alınmasının en önemli sebebi şüphesiz bir yandan uluslararası politik ortamın buna uygun olmayışı diğer yandan hem seçimle iş başına gelen sivil yönetimin hem de devrimi gerçekleştiren Mısır halkının demokrasi tecrübesizliği idi. Buna rağmen Mısır halkının önüne tarihte ilk kez serbest seçim sandığının konulması Mısır tarihinde çok önemli bir deneyim olmuştur.³⁴³

2.3.2.3. Libya

Kaddafi, Kral İdris’e karşı düzenlediği darbeden sonra “yurtta sosyalizm ve onur, yurtdışında ise anti-emperyalizme ve devrime destek” sloganıyla çıktığı iktidar yürüyüşünde, petrolün gücünü de arkasına alarak İrlanda’dan Filistin’e, Filistin’den Güney Afrika’ya devrimcileri finanse eden aynı zamanda toplumsal refah politikalarını hayata geçiren bir siyasetçi iken, geçen yıllar onun bu çizgisini epey aşındırmıştı.³⁴⁴ Hatta aksi bir yola girdiği bile söylenebilirdi. İktidarın ilk yıllarında petrol gelirlerini bölüştürme politikasıyla Libya’da kişi başına düşen geliri dört katına çıkarmıştı. Devam eden süreçte Kaddafi, yönetimine karşı gelişen her türlü muhalefete sert baskı uygulayan abartılı paramiliter güvenlik mekanizmalarını devreye soktu. Kaddafi, 1970’lerin ortalarından itibaren siyasi partileri, bağımsız sendikaları yasaklayan ve ifade özgürlüğünü sınırlayan yasalara karşı çıkan yüzlerce solcu, İslamcı, akademisyen, öğrenci ve gazeteciyi daha net bir ifadeyle yönetimine eleştiri getiren ya da potansiyel muhalif olabilecek herkesi hedef aldı. Baskılardan kaçan çoğu muhalif, Kaddafi’nin deyimıyla ‘sokak köpekleri’ yurt dışında infaz edildi.³⁴⁵

Carter döneminde ABD, politik şiddete yaptığı sponsorluk nedeniyle Libya’yı ‘teröre destek veren ülkeler’ listesine aldı. 1980’lerin ortasından itibaren ABD’nin sert yaptırımlarına düşen petrol fiyatlarının etkisi de eklenince ekonomik olarak zor bir döneme giren Libya bölüştürme politikasını da askıya aldı.³⁴⁶

İktidarının ilk yıllarında Arap Milliyetçiliği ve kendisine özgü sosyalist anlayışıyla Mısır ve SSCB ile iyi ilişkiler içinde olan Kaddafi³⁴⁷ 2000’li yıllarla beraber emperyalist dediği Batı ile uzlaşma yoluna gitti. Batı’nın yaptırımları karşısında ekonomisi felce uğramış

³⁴² Mehmet Ali Göngen, 2014: 11.

³⁴³ Sancak, 2016: 481.

³⁴⁴ John ve Bruce, 2008: 173.

³⁴⁵ Kamat ve Shokr, 2014: 221.

³⁴⁶ Kamat ve Shokr, 2014: 222.

³⁴⁷ Ayhan, 2012: 145

olan Libya için 11 Eylül saldırıları Batı ile ilişkileri düzeltmek için bir fırsattı ve Kaddafi bunu değerlendirdi. Uzlaşma ekonomik liberalleşme, göç kontrolü ve terörle mücadele üzerinden yürüyecekti. Göç kontrolü ile ilgili bu dönemde Avrupa ile de yakın iş birliğine gitti.³⁴⁸

2004 yılının ilk aylarında Kaddafi, kitle imha silahları programını terk ettiğini duyurduğunda, ABD yaptırımları bütünüyle kalktı. Çok uluslu ABD şirketleri Libya'ya girmeye başladı. 2007 yılı itibariyle Conoco Philips, Chevron Texaco, Exxon Mobil, Shell, British Petroleum gibi dünyanın en büyük şirketleri Libya Ulusal petrol şirketi ile ortak olarak Libya'da iş yapıyordu.³⁴⁹

Önemli petrol rezervlerine sahip olmasına rağmen Libya'da ekonomi kısıtlı fırsatlar sunuyordu. Ekonomi karar alma sürecinin dar bir oligarşinin elinde toplanması sonucu yürütülen maksatlı politikalar bölgeler arası gelişim açısından çok fark oluşmasına neden olmuştu. Bunun sonucu olarak ülkenin büyük bir kesimi az gelişmişti. Kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hasılanın 12 bin doların üstünde olmasına rağmen Libya, %20-30 arasında değişen işsizlik oranıyla bölgede en fazla işsizliğe sahip ülkeydi.³⁵⁰

Zengin petrol rezervlerine sahip olmasına karşın içerde politik baskılar ve adil paylaşımın olmadığı ekonomik düzen gibi nedenlerden ortaya çıkan toplumsal hoşnutsuzluk ortamında Libya "Arap Baharı"na yakalandı. Bingazi'de 15 Şubat'ta avukat ve rejim karşıtı Fethi Terbil'in tutuklanması ile başlayan olaylar ülkenin değişik bölgelerine sirayet etmiş ve böylece Libya Devrimi'nin fitili ateşlenmiştir. Gösterilerde ciddi can kayıplarının yaşanması, olayların tırmanmasına yol açmış, muhalifler 17 Şubat'ı 'Öfke Günü' ilan ederek herkesi sokağa davet etmiştir. Libya, aşiret yapısının çok güçlü olduğu bir toplumdur. İsyanın ilk gününden itibaren bu aşiretlerin önemli bir kısmı isyanı desteklemiştir.³⁵¹ Aşiretlerin göstericilere katılması ve Libya ordusundaki aşiret mensuplarına güvenmeyen Kaddafi, gösterileri bastırmak için kendisine yakın seçkin birlikleri tercih etmiştir. Gösterilere sert müdahale, halka geri adım attırmamış ve bir ay gibi kısa bir sürede Doğu Libya'nın önemli bir kısmı ele geçirilmiştir. 5 Mart 2011'de muhalifler Bingazi'de Geçici Libya Ulusal Konsey'ini kurduklarını duyurdu. Fransa'nın hemen Konseyi tanıdığını açıklaması ve ardından ABD ve AB'nin birçok ülkesinin bu konuda açıklama yapması muhalifler için çok önemli bir adım olmuştur. Mart ortalarından itibaren Kaddafi'nin muhaliflerin eline geçen bazı yerleri geri alması ve ordunun Bingazi'ye doğru ilerlemesi, başta Fransa olmak üzere

³⁴⁸ Kamat ve Shokr, 2014: 223-224.

³⁴⁹ Kamat ve Shokr, 2014: 223-224.

³⁵⁰ Kamat ve Shokr, 2014: 226.

³⁵¹ Ersoy, 2014: 237.

Batı'yı tedirgin etmiş ve Fransa önderliğinde NATO müdahalesi için arayışlar başlamıştır. Kaddafi'nin isyanın ilk gününden itibaren uyguladığı sert müdahale sonucu yüzlerce insanın bu protestolarda hayatını kaybetmesi, Bingazi'nin tekrar Kaddafi'nin eline geçme olasılığı karşısında neler yapılabileceği konusunda tedirginlik yaratıyordu.³⁵² Kuşkusuz Arap Baharı'nın devrimci momentumunu kendi yararına kullanma arzusu ve daha da önemlisi Kuzey Afrika kıyısında uzun süreli bir çatışmanın Batı açısından can sıkıcı sonuçlarını ortadan kaldırma düşüncesi, Fransa ve NATO'yu harekete geçiren saiklerdir. Libya, Afrika ve Avrupa'nın bağlantı noktasında olması dolayısıyla stratejik bir öneme sahiptir.³⁵³

NATO müdahalesine karşı Kaddafi, “Avrupa'nın güney sınırında Afrikalıları doldurma” tehdidinde bulunmuştur. Buna karşılık 1973 sayılı BM kararına rağmen Kaddafi'nin askerî harekâtı genişletmesi başta Fransa ve ABD olmak üzere birçok ülkeyi askerî müdahale konusunda harekete geçirmiştir. Böylece 19 Mart'ta ABD ve AB ülkelerinin uçakları Kaddafi güçlerine karşı geniş bir hava saldırısı başlatmıştır. Kaddafi ordularının ilerleyişi durmuş, muhalifler sahada yeniden avantajı ele geçirmiştir. NATO, 31 Mart'ta yaptığı toplantıda askerî sorumluluğu koalisyon güçlerinden devraldığını açıklamıştır.³⁵⁴

NATO'nun havadan desteklediği muhalifler, ağustos ayında Trablus'u Kaddafi'ye bağlı bütün ordu mensuplarından temizledi. 20 Ekim günü Sirte'de Kaddafi'nin muhalif güçlerce yakalanması Libya'da 42 yıllık dönemin sonu anlamına geliyordu.

Kaddafi karşıtı isyanın başarıya ulaştığı Libya'da Kaddafi sonrası dönemle ilgili belirsizlik sürmektedir. Ekim 2011'de Libya'da yeni anayasayı hazırlamak ve ülkeyi demokratik seçimlere götürmekle görevli geçici hükümet, Libya Ulusal Geçiş Konseyi tarafından başbakan adayı olarak önerilen Abdurrahim el-Kieb tarafından oluşturuldu. Hükümetin oluşturulması tartışmaları da beraberinde getirdi. Bunlar genelde “Hükümetin kurulması aşamasında Kaddafi'ye karşı savaşan gruplara yer verilmediği, doğulu aşiretlerin yeterli oranda temsil edilmediği” noktasındaydı. İtirazlar isyanlara en fazla destek veren ve bedel ödeyen Bingazi'den geldi. Tartışmaların kısa sürede çatışmalara dönüştüğü Libya'da, Trablus ve Tobruk'da iki ayrı hükümet kuruldu. Böylece ülke fiilen ikiye bölündü. Siyasi belirsizliğin devam ettiği ülkede gelecekte bölünme ihtimali yüksek görünmektedir.

2.3.2.4. Yemen

Arap Baharı'nın etkili olduğu ülkelerden biri olan Yemen, neredeyse 20. yüzyılın tamamı boyunca ikiye bölünmüş olması hasebiyle diğerlerinden ayrılır. Sana'da Kuzey

³⁵² Çubukçu, 2012: 117.

³⁵³ Göngen, 2014:12.

³⁵⁴ Ayhan, 2012: 181.

Yemen Arap Cumhuriyeti ve Aden’de Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti iki karşıt politik rejim tarafından yönetilmiş ancak 1990’larda tekrar birleşmiştir. Soğuk Savaş döneminde Güney Yemen, SSCB, Kuzey Yemen, ABD’nin etkisinde olmuştur. 1978 yılından itibaren Kuzey Yemen’de iktidarı elinde bulunduran Ali Abdullah Salih, 1990’da birleşen Yemen’in ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁵⁵

Arap Baharı’ndan önce 2007 yılında Güney Yemen’de tekrar ayrılıkçı bir hareket ortaya çıkmış, Kuzey Yemen’de ise Şii Zeydiler ve Huti Hareketi denen silahlı bir ayaklanma başlamıştı. Güneyliler, ayrımcılığa maruz kaldıklarını iddia ediyor, Kuzey’deki eyaletlerde ise daha çok mezhepsel temele dayanan çatışmalar yaşanıyordu. Bu bölgenin Suudi sınırına yakın olduğunu not etmekte fayda var.³⁵⁶

Yemen’le ilgili en önemli olgulardan bir tanesi de 1990’lı yılların başlarından itibaren El-Kaide örgütünün faal oluşudur. Özellikle Yemen’deki ABD’nin askerî hedefleri ve turistlere dönük eylemler gerçekleştiren örgüt³⁵⁷ karşısında ABD ve Yemen arasında ‘teröre karşı iş birliği’ gibi anlaşmalar yapılmış ama örgütün eylem kapasitesi bitirilememiştir. Yemen’de El-Kaide’ye ait eğitim kamplarının olduğu bilinmektedir.

Diğer yandan bu en yoksul Arap ülkesinde özellikle gençler arasında yaygın işsizlik, kötü eğitim ve sağlık hizmetleri gazetecilere, farklı düşüncüyü savunanlara ve rejim muhaliflerine karşı sansüre, tacize, keyfi göz altılara ve gaddarca muameleye başvurulması toplumda huzursuzluğa sebep oluyordu. Bu huzursuzluğa mezhepsel ayrımcılık da eklenince Yemen her zaman gerilimi yüksek bir ülkeye dönüşmüştür.

Bütçenin %60’ını petrol gelirlerinin oluşturduğu Yemen’de ABD ve Suudi Arabistan’ın desteği yapısal bir öneme sahiptir. 2008 yılında günde yaklaşık 400 bin varil ham petrol üretimi bulunan Yemen’de 2009 yılında 250 bine düşmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesi ile beraber 2008 yılında 4,149 milyar dolar olan petrol geliri 2009’da 1,473 milyar dolara düşmüştür. Bunun üzerine 2010 yılında Suudi Arabistan önderliğindeki KİK üyeleri, Salih rejimine ciddi para yardımında bulunmuş ve Yemen’in toprak bütünlüğünün önemine vurgu yapmışlardır. Diğer taraftan ABD, Yemen’de hem el-Kaide gibi örgütlerin varlığından hem de İran tarafından desteklenen Şii muhalefetin başarılı olma endişesinden dolayı Yemen’e sürekli yardım yapmakta ve Bin Salih’le iş birliği içinde olmuştur. ABD yönetimi, Şiilerin veya El-Kaide’nin olası yönetimi ele geçirme durumunda bunun Suudi Arabistan ve Bahreyn gibi körfez ülkelerinde yaratabileceği etkiden ve bütün körfezin istikrarını tehdit

³⁵⁵ Djalili ve Kellner, 2013: 46-47.

³⁵⁶ Carapico, 2014: 153.

³⁵⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Veysel Ayhan, 2012: 219-225.

etme potansiyelinden çekinmektedir. Doğal olarak ülkede Şii özerk yapılarının ortaya çıkması, ABD ve Körfez ülkelerini, İran'a karşı aynı noktada buluşturan olgudur.

Yemen rejimi, Şii isyanları, güney bağımsızlığını talep eden kesimler ve El-Kaide sorunu ile karşı karşıyayken Arap Baharı patlak verdi. Suudi Arabistan ve ABD'nin iktidara olan desteğine rağmen 16 Ocak 2011'de başlayan gösteriler karşısında Salih, Kasım ayında Yemen parlamentosundan kendisi için dokunulmazlık çıkartarak ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Şubat 2012'de Salih'in yardımcısı Abdurabbu Mansur Hadi'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve Salih'in ailesinden kişilerin orduda hâlâ önemli mevkilerde olması sorunları derinleştirirken ülke, temelde jeopolitiğini genişletmek isteyen İran ve Suudi Arabistan'ın kozlarını paylaştığı bir arenaya dönüştü. Mücadelenin motifi 'Arap Baharı' sürecinde birçok ülkede tanık olduğumuz mezhepsel dinamiklerdi.

Ülke nüfusunun %30'unu oluşturan Husiler, Hadi'nin cumhurbaşkanlığını kabul etmeyerek ülkenin yönetilmesinde daha fazla söz sahibi olmak için ayaklandılar. 2014 yılında büyüyen ayaklanma, başkent Sana'ya kadar ulaştı. Meclisi feshettiğini duyuran Husiler, başkent Sana'da kontrolü ele geçirdi. Cumhurbaşkanı Hadi, Riyad'a kaçmak zorunda kaldı. Bunun üzerine 26 Mart 2015'te Suudi Arabistan 10 Arap ülkesinin³⁵⁸ desteğini alarak Husilere karşı hava operasyonlarına başladı.³⁵⁹ İran, operasyona sert tepki verirken hem İran hem de Sünni blok birbirlerini mezhepçilik yapmakla suçladı. ABD'nin lojistik ve istihbarat desteği verdiği operasyon sonrası Husi direnişçileri gerilemişse de Yemen'deki siyasi gelecek, hâlâ belirsizliğini koruyor. El Rumaihi'ye göre³⁶⁰ "Taraflar bir şekilde müzakere masasına oturmazsa Yemen'in geleceği çeyrek yüzyıl boyunca iç savaş pençesinde ve yoksulluk içinde yaşayan Somali'nin kaderine benzeyebilir."

2.3.2.5. Bahreyn

Suudi Arabistan'ın siyasi ve coğrafi açıdan yakın komşusu olan küçük ada devleti Bahreyn, epeydir İran ve Suudi Arabistan arasında siyasi mücadele alanıdır. 17. yüzyılın son çeyreğinde El-Halife hanedanı, bölgeye yerleşmeden önce bu topraklara uzun süre İran egemen olmuştur. 1970'lere kadar İran hükümetleri Bahreyn'i 14. eyaletleri olarak görmüş ve topraklarının bir parçası olarak kabul etmişlerdir. El-Halife ailesi, Sünni-Arap olup ülkenin

³⁵⁸ Bu ülkeler; Suudi Arabistan, Mısır, Fas, Ürdün, Kuveyt, BAE, Katar, Bahreyn, Pakistan, Sudan'dır.

³⁵⁹ T24, "Suudi Arabistan Yemen'i Havadan Vurdu, Operasyona 10 Ülke destek veriyor", 26 Mart 2015, <http://t24.com.tr/haber/suudi-arabistan-yemeni-havadan-vurdu-operasyona-10-ulke-destek-veriyor,291564>, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017.

³⁶⁰ BBC Türkçe, 6 Soruda Yemen Krizi, 20 Mart 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150226_yemen_analiz, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017.

%70'i Şiidir. Şii nüfusun bir bölümü Acem, geri kalan kısmı Şii Arap'tır.³⁶¹ Uzun bir zamandır Sünni-Arap azınlık tarafından yönetilen Şiiler, artık yönetime ortak olmak istiyor. Bunun dışında Suudi Arabistan'ın petrolünün neredeyse tamamı doğu vilayetlerinde bulunuyor. Bu vilayetlerden biri olan Katif şehrinin %90'ı Şii'dir.³⁶² Bahreyn ve Suudi Arabistan Şiileri, kullandıkları ortak lehçe ile de bölgedeki Sünni-Araplardan farklılaşmaktadır.³⁶³ Deniz üzerinde inşa ettiği 37 km'lik bir yol ile Suudi Arabistan'a bağlanan Bahreyn'de olabilecek bir Şii hâkimiyeti karşısında Suudi Arabistan'ın olumsuz etkileme potansiyeli Suud hanedanını endişelendirmektedir.³⁶⁴

Diğer körfez ülkelerine göre sınırlı petrol rezervlerine sahip olan Bahreyn, (Dünya petrol rezervlerine sahip olma oranı %0.03) bu sebepten ekonomik olarak finans merkezi olma yönünde bir çaba sarf etmiştir. Bu anlamda 1975'te hükümet, bankaları her türlü kurumsal vergiden muaf tutmuş ve sadece kurulmaları aşamasında ufak bir harç şartı getirmiştir. Bu yasalar kısa sürede Bahreyn'i Körfezdeki petrodolar akışı ile Avrupa ve başka yerlerdeki mali piyasalar arasında önemli mali aracı hâline getirdi. 2000'li yıllarla beraber hükümet, sürekli bir özelleştirme ve liberalleşme programı aracılığıyla yabancı şirketlerin, özellikle de KİK ülkelerinde merkezi olanların finans ve gayrimenkul piyasalarına serbest erişim sağlamaları için harekete geçti. Bahreyn'i Ortadoğu'nun en serbest ekonomisi yapan, özellikle finans alanındaki ekonomik başarı, toplum arasında eşitsiz dağıtılmış, bundan daha çok devlet seçkinleri ve Sünniler faydalanmıştır. Kapitalist gelişimin eşitsizliği Şiileri vurmuştur. Bunun en önemli göstergesi Bahreyn'de %15-30 arasında değişen yüksek işsizlik oranıdır. Bahreyn İnsan Hakları Merkezi'nin açıklamasına göre Bahreyn vatandaşlarının yarısından fazlası yoksulluk içinde hayat sürmekteyken, diğer tarafta 5200 Bahreynlinin serveti 20 milyar doların üstündedir.³⁶⁵

Bahreyn'de yukarıdaki tablodan kaynaklı Şii-Sünni gerginliği uzun süreden beri vardır. 1968 yılında İngilizlerin Süveyş Kanalı'nın doğusuna çekileceğini açıklamasından sonra bu gerginlik tırmanır. İran, tarihsel ve mezhepsel bağları nedeniyle adanın kendisine verilmesini ister. El-Halife'nin, diğer körfez emirliklerinden farklı olarak anayasa ve seçimler konusunda Şiilerin taleplerini karşılayacak reformlar yapacağını vadetmesi, Şiileri olumlu etkilemiştir. Şiilerin destek vermesi ile 1970 baharında BM tarafından yürütülen kamuoyu yoklamalarında Bahreyn'de bağımsızlık yanlısı eğilim ağırlık kazanmış ve Bahreyn, 1971 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. 1973 yılından itibaren Şiiler, Sünni yönetim tarafından

³⁶¹ Djalili ve Kellner, 2013: 62.

³⁶² Naqvi, 2014: 343.

³⁶³ Ayhan, 2012: 264.

³⁶⁴ Naqvi, 2014:343.

³⁶⁵ Hanieh, 2014: 114-115.

sistematik olarak sistemin dışına itilmiştir. Örneğin, bağımsızlık öncesi devlet kurumlarında Şii-Sünni oranı %50-50 iken 2000’li yıllara gelindiğinde bu oran Şiiler aleyhine %17’ye düşmüştür.³⁶⁶

Her zaman Sünni-Şii gerginliğinin had safhada olduğu ülkede Şiiler, Halife ailesinin yönetimden uzaklaşması talebiyle zaman zaman şiddete varan gösteriler yapmışlardır. Halife hanedanından iktidara gelen Şeyh Hamd, Şiilerle uzlaşmaya hazır olduğunu bu kapsamda anayasa değişikliği yapacağını vadedip gerginliği yatıştırmaya çalışmıştır. 14 Şubat 2001 yılında Şeyh Hamad tarafından halk oyuna sunulan Ulusal Eylem Senedi, eşit vatandaşlık, gösteri düzenleme hakkı, basın, inanç ve seyahat özgürlüğü gibi birçok alanda demokratik adımları içeriyordu. Şiilerin destek vermesiyle kabul edilen Ulusal Eylem Senedi, bekleneni vermemiş, Şeyh Hamad 2002 yılında yaptığı bir düzenlemeyle anayasa değişikliklerine ‘Kral onayı’ şartı getirmiştir. Oluşan olumlu hava kısa sürede dağılmış, 2010 seçimleri öncesi ekonomik alanda Şii’lerin taleplerinin yerine getirilmemesi, Suriye ve Ürdün kökenli Sünni Araplara vatandaşlık verilmesi seçimlere doğru gösterilerin yasaklanması gibi sorunlar Şii-Sünni gerginliğini tekrar tırmandırmıştır.³⁶⁷

Böyle bir ortamda Ortadoğu’yu etkisi altına alan “Arap Baharı” ile yüzleşen Bahreyn’de Şii muhalefet, anayasanın kabul edildiği 14 Şubat’ı ‘Öfke Günü’ ilan ederek sokaklara indi. 17 Şubat günü göstericilerin toplandığı İnci Meydanı’na baskın düzenleyen güvenlik güçleri, 4 kişiyi öldürmüş ve onlarca kişiyi yaralamıştır. Bu sert müdahaleye gelen tepkiler üzerine 19 Şubat’ta güvenlik güçleri, sokakları terk etmek zorunda kalmıştır. 21 Şubat’ta başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri, Halife ailesinin yanında olduklarını açıkça ifade ettikten sonra Şiiler, Bahreyn tarihinin en kalabalık gösterisini yaparak geri adım atmayacaklarını ilan ettiler. Sünnilerin de sokaklara çıkması ile Bahreyn’de tam bir mezhep savaşı yaşanmaya başlamıştır. Veliaht Prens Selman’ın Şiilerin ekonomik sorunlarını çözme ve demokratik adımlar atma vaatleri de göstericileri durdurmamıştır. Bunun üzerine Bahreyn, 13 Mart’ta Körfez İşbirliği Teşkilatından yardım talep etmiş bu talebe istinaden, Suudi Arabistan önderliğinde Körfez Arap ülkeleri, Bahreyn’e askeri olarak müdahale etmişlerdir.³⁶⁸ ABD Savunma Bakanı Robert Gates’in Bahreyn ziyaretinden bir gün sonra müdahalenin gerçekleşmesi bölgedeki ittifaklar konusunda fikir vericidir.³⁶⁹ Bahreyn’e müdahale sonucu İnci Meydan’ı gösterilerden temizlenmişse de gerginlik devam etmektedir. Şii muhalefetinin en güçlü temsilcisi Vefak Partisi ile Halife ailesi arasında zaman zaman

³⁶⁶ Ayhan, 2012: 271-272.

³⁶⁷ Ayhan, 2012: 273-281.

³⁶⁸ Ayhan, 2012: 284-290.

³⁶⁹ Öztürk, 2012: 396.

sorunu çözmek için diyalog kurulmuş ancak tam bir sonuç alınamamıştır. Öyle görülüyor ki Halife ailesi, Şii'lerin haklarına yönelik adımlar atmazsa Bahreyn, daha uzun süre Şii-Sünni gerginliğini beslemeye devam edecektir.

2.3.2.6. Suriye

Etnik, dinî ve mezhepsel olarak çok çeşitli olan 23 Milyon nüfuslu Suriye’de (Arap Baharı’ndan önce) halkın %77’si Arap, %10’u Kürt, %2’si Ermeni’dir.³⁷⁰ Yine Suriye nüfusunun %74’ünü Sünni Müslümanlar, %12’sini Nusayriler, %10’unu Hristiyanlar ve %2’sini Dürzi’ler oluşturmaktadır. 185.000 km kare olan ülkenin en önemli gelir kaynağı petroldür. 2010 yılı rakamları itibariyle kişi başına 2563 ABD doları milli gelir düşerken, işsizlik oranı %8,4 civarındaydı.³⁷¹ Kanıtlanmış dünya petrol rezervlerinin %0,2’sine sahip olan ülke günlük petrol üretimi ve tüketimi arasındaki makas 350.000 varil civarındayken bu rakam 2010 yılı itibariyle günlük 100.000 varil düzeyine düşmüştür.³⁷²

Arap Baharı’ndan etkilenen diğer ülkeler gibi Suriye’de de Arap Baharı’ndan önce işsizlik, enflasyon ve zor yaşam koşullarının yanı sıra demokratik olmayan bireysel özgürlüklerin son derece kısıtlı olduğu baskıcı bir rejim vardı.³⁷³

Arap Baharı’yla beraber insanî açıdan insanlık tarihinin en büyük felaketlerinden birinin yaşandığı Suriye’de isyan, kısa sürede iç savaşa dönüştü. Yüz binlerce insan hayatını kaybederken milyonlarcası mülteci durumunda düştü. Kısa sürede bu iç savaş Irak’a da sıçradı. Suriye’de felaketin boyutlarının bu kadar artmasının nedenlerini- belki hepsini değil ama- en önemlilerini şöyle sıralamak mümkündür;

- 1971 yılından beri Esad ailesi tarafından yönetilen Suriye’de, devlet yönetiminde kesin bir Nusayri hâkimiyeti vardır.³⁷⁴ Bu durum, isyanı Sünni çoğunluk açısından hem meşrulaştırmış hem de Suriye tarihi boyunca kendilerine uygulanan dışlanmışlığın, katliamların (1982 Hama katliamı gibi) bir hesaplaşması olarak görmelerine zemin teşkil etmiştir. Buna Mezhepsel faktörler demek mümkündür.
- Kürtler, Suriye’de temel hak ve özgürlüklerden yoksundu. 500 bin civarı Kürd’ün vatandaş olarak kabul edilmediği ülkede, bu insanlar eğitim, sağlık gibi

³⁷⁰ Rakamlar arasında küçük farklılıklar olmakla beraber ortalama bir rakam esas alınmıştır. Mesela CIA resmi sayfası Arap Nüfusu %90 oranında verirken, The Kurds: a Nation Denied adlı kitapta David McDowall Kürt nüfusu %8 olarak, Kerim Yıldız The Kurdish Conflict adlı Kitapta Kürt nüfusu %9 olarak verirken, Nevzat Bingöl Suriye’nin Kimliksizleri Kürtler adlı kitapta bu rakamın %12 olduğunu iddia etmektedir.

³⁷¹ Buçukcu, 2012: 4.

³⁷² Word Energy Outlook 2013, Crude Oil Plus products, <http://www.eia.gov/cabs/Syria/pdf.pdf> , erişim tarihi; 10.05.2018.

³⁷³ Paksoy ve diğerleri, Arap Baharı’nın Sosyo-Ekonomi etkileri: Türkiye-Suriye Karşılaştırması, 2. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1-2 Ekim 2012, s,50.

[http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Images/images/files/8\(1\).pdf](http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/Images/images/files/8(1).pdf), Erişim Tarihi,20 Nisan 2013.

³⁷⁴ Kıran, 2013: 21.

hizmetlerden de yararlanamıyordu.³⁷⁵ Bu durumu Kürtler, bir fırsat olarak görmüştür. Bu durum etnik faktörler olarak isimlendirilabilir.

- Suriye'de totaliter ve oligarşik bir yönetim söz konusudur. Bu durum özellikle yönetimden dışlanan halkın isyana destek vermesini kolaylaştırmıştır.
- Suriye'de halk kötü ekonomik koşullar altında ezilirken adil ekonomik paylaşım söz konusu değildir.
- Ve son olarak Suriye, bölgesel ve küresel güçlerin jeopolitik alanını genişletme sahasına dönüşmüş, başka bir ifadeyle uluslararası güç mücadelesinin sonucu olarak vekâlet savaşlarının yürütüldüğü bir ülke olmuştur.

Ortadoğu'da Arap Baharı olarak adlandırılan isyan hareketi, bu sebeplerin etkisiyle Suriye'de ilk önce reform talepleriyle barışçıl gösteriler olarak başladı. Göstericilerin en önemli taleplerinden bir tanesi, 1963 yılından beri Baas rejimi tarafından sıkıyönetimle idare edilen ülkede sıkıyönetimin kaldırılmasıydı. Duvarlara Esad hükümetini eleştiren resimler çizen öğrencilerin tutuklanıp işkence gördüğü iddiası, protestoların yaygınlaşmasını tetikledi. Bunun üzerine 15 Mart 2011 yılında yapılan gösterilere devlet güçlerinin çok sert müdahale etmesi sonucu gösteriler giderek yayıldı. Bu arada Esad yönetimi, bazı reformlar yaparak gösterileri durdurmaya çalıştı: 1963'ten beri yürürlükte olan sıkıyönetimi kaldırmak, yeni partiler kanunu çıkartmak³⁷⁶ ve kimliksiz olan Kürtlere kimlik vermek gibi.³⁷⁷ Bu ve benzeri reform sözleri, gösterileri durdurmaya yetmeyince Esad güçleri, göstericilere karşı özellikle Dara'da çok sayıda ölümlere sebep olan sert müdahalelerde bulundu.

Aşağıda Suriye'de başlayan isyanın iç savaşa ve küresel güç mücadelesine nasıl dönüştüğü ve bu mücadelede bloklaşmanın nasıl oluştuğu hakkında fikir vermek için 2011 yılında yaşananların bir kronolojisi verilmiştir.³⁷⁸

Uluslararası toplum, Esad'ı sivil göstericilere karşı silah kullanmaması konusunda defalarca uyardıysa da Esad güçleri, ülkenin birçok yerinde müdahalelerini daha da sertleştirdi. Nisan ve mayıs aylarında ABD ve AB, Esad başta olmak üzere ailesi ve Suriye devlet adamlarına yönelik yaptırım kararı aldı. Olaylar, başta Humus, Hama olmak üzere Suriye'yi etkisi altına aldı. Esad güçlerinin müdahalesi, katliam boyutlarına vardı. Haziran ayında iç savaştan kaçan Suriyeliler, Türkiye sınırından geçerek Türkiye'ye sığındı. Ağustos

³⁷⁵ Bu konuda önemli bir çalışma için bkz: Nevzat Bingöl, Suriye'nin Kimliksizleri Kürtler, Do Yayınları, İstanbul, 2004.

³⁷⁶ Mercan, 2012: 188.

³⁷⁷ Resmi Haber Ajansı SANA 31 Mart 2011 tarihinde bu haberi duyurdu. AlJazeera Turk, Kronoloji; Suriye'de İsyandan İç Savaşa', 27 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>, Erişim Tarihi, 20 Haziran 2017.

³⁷⁸ Al-Jazeera Turk, Kronoloji: Suriye'de İsyandan İç Savaşa, 27 Aralık 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>, Erişim Tarihi 20 Haziran 2017.

ayında ABD ve AB, Esad’a görevi bırakma çağrısı yaptı. Türk Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Şam’da Esad’la görüşerek kanı durdurma çağrısı yaptı. Yine aynı ay içinde Bahreyn, Katar ve Suudi Arabistan, Suriye’deki büyükelçilerini çekerken Kahire’de toplanan Arap ülkeleri Dış İşleri Bakanları Esad’ı ‘akıl yoluna’ davet etti. Suriyeli muhalifler, ‘ulusal konsey’ kurmak için İstanbul’da görüştü. Eylül ayında Batı, Esad’ın uyguladığı şiddet karşısında Rusya’ya daha fazla yaptırım teklif etti, Rusya bu teklifi reddetti. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Mun, Esad’ın reform sözünü tutmadığı gerekçesiyle uluslararası eylem çağrısı yaptı. Ekim ayında Suriye muhalifler, İstanbul’da toplanırken BM, Suriye’yi kınama kararı aldı ancak Çin ve Rusya bu kararı reddetti. Kasım ayında Arap Birliği tarafından hazırlanan ve Esad tarafından kabul edilen taslağa göre rejim, tankları sokaklardan çekecek, siyasi mahkûmlar serbest bırakılacak ve Arap Birliği ile medyanın mevcut durumu gözlemlemesine izin verilecekti. Bu arada NATO sekreteri Rasmussen, Suriye’ye askerî müdahale yapılmayacağını duyurdu. Arap Birliği’nin kabul edilen taslağından sonra rejimin şiddet uygulaması, artarak devam etti. Aralık ayında Rusya Dış İşleri Bakanı Lavrov, “Batı’nın Esad’a karşı tutumunu ahlak dışı” olarak tanımladı. Arap Birliği, Suriye ve muhalifler arasında uzlaşma amacıyla bir barış planı sundu; Esad, bazı değişiklikler yaparak planı kabul etse de sözünde durmadı.

Bu arada 31 Mayıs-3 Haziran 2011 tarihinde Antalya’da buluşan Suriye Muhalifleri, Suriye Ulusal Konseyi’ni (SUK) kurma yolunda ilk adımı attı. Bu toplantıda özellikle Kürt temsilciler ve Arap temsilciler arasında büyük tartışmalar yaşandı. Yaşanan tartışma sonrasında Kürt temsilcilerin bir kısmı toplantıyı terk etti. Tartışmanın odağı, kurulacak yeni Suriye’de yönetimin nasıl olacağı ve iktidarın nasıl paylaşılacağı ile ilgiliydi. Kürtler, ‘Suriye Arap Cumhuriyeti’ olan ülkenin adının ‘Suriye Cumhuriyeti’ olarak değişmesini ve Kürtlerin yönetimde nasıl yer alacağının başka bir deyişle ulusal haklarının ne olacağının net belirtilmesini istiyordu. Bu süreç, daha sonra Kürtlerin Arap ağırlıklı muhalefetten uzaklaşarak kendi yolunu çizmesine neden olacaktı.³⁷⁹ Kasım 2013 yılında PKK’ye yakınlığı ile bilinen PYD’nin silahlı gücü YPG, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde hâkimiyet kurdu. Suriye’nin kuzeyinde üçüncü yol (Ne Esad Ne Muhalefet) seçeneğini savunan örgüt, 2014 yılında Suriye’nin kuzeyini Afrin, Kobani ve Cezire olmak üzere üç Kantona böldü.³⁸⁰

Ekim 2011’de kuruluşunu resmî olarak duyuran SUK, aynı zamanda muhalif silahlı güçleri bir çatı altında toplamayı hedefleyen Özgür Suriye Ordusu’na (ÖSO) da önyak oldu. SUK’un Müslüman Kardeşler’in etkisinde olması ve muhalefeti bir araya getirmedeki yetersizliği gibi sebepler, diğer muhalif kesimlerin yanı sıra ABD’yi de rahatsız etmişti.

³⁷⁹ Karabat, 2013: 144-184.

³⁸⁰ AL-Jazeera Turk, Ozan Bakır, Suriye’de Kürt Muhalefeti, 26 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suriyede-kurt-muhalefeti> , Erişim Tarihi, 5 Temmuz 2017.

ABD'nin; sık sık SUK'un 'temsil kabiliyeti konusunda şüpheler' dile getirmesi ile Katar'da toplanan Suriye muhalifleri, SUK'un da içinde yer aldığı Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu'nun (SMDK) kurulmasına karar verdi.³⁸¹ Böylece ÖSO, 2011 yılı itibariyle Suriye muhalefetine silahlı ayağı olarak başta körfez ülkeleri olmak üzere Türkiye ve ABD tarafından da desteklenen bir güç olarak rejime karşı savaşılmaya başladı.³⁸²

Ayaklanmaların devam ettiği ve rejim karşıtı muhalefetin etkinliğini arttırdığı ülkede, rejim varlığını devam ettirmek adına şiddeti önemli bir araç olarak kullanmaya devam ederken bir yandan da dünya kamuoyu nezdinde meşruiyetini yeniden kazanmak için girişimlerde bulundu. Bu bağlamda Şubat 2012'de halk oylaması ile kabul edilen anayasa, rejimin bu süreçte gerçekleştirdiği en önemli reform olarak göze çarpmaktadır. 1973 Anayasası'nda Suriye devleti 'demokratik, halkçı ve sosyalist' olarak tanımlanırken yeni anayasada 'halkçı ve sosyalist' ibareleri kaldırıldı. Ayrıca 'devlet başkanının dininin İslam' ve 'İslam hukukunun yasamanın ana kaynağı' şeklindeki madde aynı kalmakla birlikte 'devletin tüm dinlere saygı duymak zorunda olduğu, bu dinlere mensup kişilerin ibadetlerini yerine getirme özgürlüklerini sağlama' ve 'farklı mezheplere mensup kişilerin haklarının korunmasının devletin ödevi' olduğu fıkrası eklendi. Yeni anayasada yapılan en önemli değişikliklerden biri ise Baas Partisinin konumuna ilişkin maddedir. 1973 Anayasası'ndaki 'Sosyalist Arap Baas Partisi devlet ve toplumda hâkim partidir' maddesi, anayasadan tamamıyla çıkarılmış bunun yerine 'Siyasi düzenin çoğulcu bir ilke üzerine bina edildiği ve otoritenin demokratik seçim yoluyla belirleneceği' anayasada ifade edilmiştir.³⁸³

Rejimin anayasa adımı da çatışmaları durdurmamış, ordu güçleri ve muhalif gruplar arasında yaşanan çatışmalar sonucu ortaya çıkan yönetim boşluğunu fırsat bilen Cihadist örgütler Suriye iç savaşını tam bir kaosa çevirmiştir. İlk olarak Ocak 2012 yılında El-Kaide bağlantılı 'Nusret Cephesi', kurulduğunu ilan etmiş, arkasından da ABD'nin Irak'ı işgali sırasında Amerikan güçlerine karşı savaşarak adını duyuran Irak İslam Devleti (İİD) , 2013 yılı Nisan ayında adını Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) olarak değiştirerek Suriye iç savaşına dâhil olmuştur. Irak işgali sonrasında El-Kaide'ye biat eden İİD'nin mücadele alanını Suriye ile genişletmesi, El- Kaide merkezi yönetimi tarafından kabul görmemiş ve bu durum iki örgütün sahada zaman zaman çatışmasına neden olmuştur.³⁸⁴ 2013 ve 2014 yıllarında sahada en aktif güç olarak kendini gösteren İŞİD, Suriye ve Irak'ta önemli bir coğrafyada alan hâkimiyeti kurdu. Daha sonra ismini İslam Devleti (İD) olarak değiştiren örgüt, 2014 yılının

³⁸¹ Karabat, 2013: 144-184.

³⁸² Kais, L. "İsim İsim Suriye'de Savaşan Örgütlerin Listesi", 30 Eylül 2014, <http://odatv.com/isim-isim-suriyede-savasan-orgutlerin-listesi-3009141200.html> , Erişim Tarihi: 30 Haziran 2017.

³⁸³ Mercan, 2012: 188-189.

³⁸⁴ Gürler, 2014: 135.

ortalarına gelindiğinde Kuzey Suriye'den Cerablus, Mınbiç'ten başlayarak Orta Suriye'ye; Rakka, Deyr Ez Zor ve Irak'ın Suriye ile sınırı olmak üzere içlerine doğru Tikrit ve Ramadi'yi ele geçirerek Bağdat kapılarına dayanmıştır. Kuzey tarafından da Musul'u alarak Kürdistan bölgesini tehdit etmeye başlamıştır.

İslam Devleti'nin özellikle petrol bölgelerinde hâkimiyet kurması ve enerji güvenliğini tehdit etmesi ile beraber ABD, 2014 ortalarından itibaren IŞİD'e karşı hava saldırıları düzenlemeye başladı. ABD, Ağustos 2015'te başta Suudi Arabistan, Türkiye, Mısır, Katar olmak üzere Avrupa ülkelerinin de dâhil olduğu 15 ülkeden³⁸⁵ oluşan IŞİD'e karşı bir koalisyonun kurulmasına öncülük etti. Bu tarihten sonra ABD öncülüğündeki koalisyon ve Rusya, birinci tehdidin IŞİD ve Cihadist örgütler olduğu konusunda anlaştı. Çünkü muhaliflerin bütün olamadığı ülkede küresel ve bölgesel güçlerin hem rejim hakkında hem de savaşı muhalifler hakkında farklı fikirleri ve ajandaları vardı. Rusya'nın Esad yanlısı bir tutum takınmasında Rusya'nın Suriye'de önemli askeri üslere sahip olması, Akdeniz çıkarları için Suriye'nin önemi gibi nedenleri vardır. Bunun yanı sıra Rusya, Suriye'nin silah tedarikçisidir. Diğer yandan Rusya, Putin'nin iktidara gelmesi ile beraber Batı'yı eleştiren ve farklı çözümler üreten bir güç olma çabasıdadır. Bu bağlamda Rusya'nın yeniden oyun kurucu role soyunması gibi nedenler de Esad yanlısı tutumunda etkili olmuştur.³⁸⁶

Diğer yandan rejim konusundaki farklı düşüncelere benzer şekilde sahada savaşı muhalifler konusunda da bir uzlaşma yoktur. Örneğin Türkiye için PYD, terörist örgüt iken, ABD'nin sahadaki en önemli müttefikidir. AB ve Rusya da PYD'yi Türkiye'nin aksine PKK ile doğrudan ilişkilendirmemekte ve bu sebeple terörist örgüt olarak görmemektedir. Benzer bir durum, Ahrar'uş Şam ve Ceyşül- İslam örgütleri için de geçerlidir. Rusya, bu örgütleri terörist görürken ABD'nin terör listesinde yer almamaktadır.³⁸⁷

İsyanın başladığı 11 Mart 2011 tarihinden 2017'ye kadar Uluslararası diplomasi, çözüm çabalarına devam etti. Mart 2012'de BM özel temsilcisi Kofi Annan, bir barış planı sundu.³⁸⁸ Suriye rejimi bu planı kabul ettiğini duyurdu ancak bu kabul, sahada savaşı

³⁸⁵ Bu ülkeler: ABD, Avusturalya, Kanada, Belçika, İngiltere, Danimarka, Hollanda, Fransa, Türkiye, Suudi Arabistan, BAE, Fas, Ürdün, Bahreyn'dir.

³⁸⁶ Ertekin, 2012: 146-152.

³⁸⁷ Birgün Gazetesi, BMGK'dan Ahrar'uş-Şam Kararı, 11.05.2016, <http://www.birgun.net/haber-detay/bmgk-dan-ahrarus-sam-karari-111970.html> , Erişim Tarihi, 01 Temmuz, 2017.

³⁸⁸ Annan Planı olarak bilinen bu plan şu maddelerden oluşuyordu: 1. Güvenlik konseyi üyeleri, Suriye halkının meşru taleplerini ve kaygılarını karşılayacak şekilde Suriye tarafından yürütülecek ve herkesi kapsayacak siyasi diyalog sürecine yer alacak özel temsilciyle çalışmayı taahhüt ediyor. 2. Şiddetin durdurulması için BM gözetiminde her türlü silahlı şiddete son verilmesi. Hem hükümet kanadı hem de muhalefet buna uyacak. 3. Çatışmalardan etkilenen tüm bölgelerde insani yardımın zamanında sağlanması ve sürdürülmesi adına önceliklikle günde iki saat bunun olanakları sağlanmalıdır. 4. Tüm keyfi siyasi tutuklular derhal serbest bırakılmalıdır. 5. Güvenlik Konseyi basına konan yasaklanmalar ve sınırlamaların sonlandırılması, gazetecilerin ülke çapında serbest dolaşım haklarının garanti edilmesini talep etmiştir. 6. Rejim barışçıl şekilde toplanma ve yürüyüş

durduramadı. BM önderliğinde Suriye meselesine çözüm bulmak için ilki 30 Haziran 2012’de başlamak üzere Haziran 2017’ye kadar Cenevre’de ‘Cenevre Toplantıları’ adıyla bilinen yedi toplantı düzenlendi. Suriye muhalefetine birlik olamadığı ve Küresel güçlerin de kendi aralarında anlaşamadığı bu toplantılarda beklenen fayda sağlanamadı. BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye’ye silah ambargosu dâhil her yaptırım kararı, her defasında Rusya ve Çin tarafından veto edildi. Mezhepsel çatışma, etnik bölünme, Cihatçı örgütlerin bu kaos ortamını fırsata çevirmesi ve bunun başta Irak olmak üzere bütün bölgeyi tehdit etmesi, küresel ve bölgesel güçlerin çıkar çatışması Suriye’de siyasi belirsizliğin devam etmesine zemin sunmaktadır. Her geçen gün hem bölge hem de Suriye halkları için savaşın faturası ağırlaşmaktadır. Öyle görülüyor ki bölgesel ve küresel güçlerin pazarlıkları iç savaşın bundan sonraki seyrinde belirleyici olacaktır. Öngörülebilir olan, Suriye’nin bundan sonra bölünmeden devam etme ihtimalinin zayıf olduğudur.

2.3.3. ‘Arap Baharının’ Şiddetli Yaşanmadığı Ülkeler

Arap Baharı, Suudi Arabistan, Ürdün, Cezayir, Fas ve Umman ağırlıklı olarak yöneticilerinin çeşitli biçimlerde aldığı tedbirler sayesinde daha yumuşak geçmiştir.

2.3.3.1. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan, 2011 yılı başlarında Ortadoğu’ya hızla yayılan devrimci isyanlar karşısında sarsıldı. On yıllardır Mısır ve Tunus’ta iktidarda olan diktatörlerin alaşağı edilmesi, benzer yönetim anlayışında olan krallığı derinden etkiledi. Özellikle ülkenin yanı başında yani Bahreyn’de halk sokaklara inince kaygı had safhaya ulaştı. Kaygının en önemli işareti, Suudi Arabistan’ın hemen zaman kaybetmeden Bahreyn’deki isyanı bastırmak için bölgeye asker sevk etmesiydi. Bu askerî müdahale, Suud ailesinin Arap Baharı’nın bölgesel yansımalarını sınırlamak istemesinin en belirgin göstergesiydi.³⁸⁹ Her şeyden önce Bahreyn’de Şiiilerin iktidara gelme olasılığı, Bahreyn sınırında yaşayan Suudi Arabistan vatandaşları üzerinde yapacağı etki Suud ailesi için kâbusla sonuçlanabilirdi. Nitekim kısa süre içinde doğu vilayetinde ikamet eden Şii gruplar, sokaklara çıkmaya başladılar. Bunun için sebepleri de vardı. Çok büyük petrol gelirlerine sahip ülkede özellikle Şiiilere karşı ayrımcılık uygulanıyor ve dikkate değer bir nüfus krallığın yoksulluk standartlarının altında yaşıyordu.³⁹⁰

hakkına saygı göstermelidir. Kaynak: Miş, N. (2012). “Suriye 2012”, Ortadoğu Yıllığı 2012, Sakarya Üniversitesi.

³⁸⁹ Jones, 2014: 133-134.

³⁹⁰ Jones, 2014: 134-143.

Belirtmek gerekir ki Suudlu yöneticiler, Libya'da Kaddafi'nin devrilmesinden³⁹¹ ve Suriye'de Esad'a karşı sokağa çıkan halka destek veren açıklamalar yapmışlardı³⁹². Kısa sürede anlaşıldı ki Arabistan'ın bu desteğinin nedeni: siyasi statükoyu az çok muhafaza edecek, rakipleri İran'ın jeopolitiğini sınırlamaya yardımcı olacak sonuçlar beklemelerindendi. Jeopolitik sonuçlara ilişkin kaygıların bir yana bölge genelinde otokratlar devrilirken kaygılanmalarının haklı sebepleri vardı.

Hareketlenme karşısında Suudi yönetimi, özellikle Şiiilerin yoğun yaşadığı bölgelere adeta abluka kurarak sokağa çıkmayı imkânsız hâle getirdi. Siyasi alanda kadınlara belediye ve ülkenin danışma meclisi olan Şura Meclisi seçimlerinde oy kullanma hakkı verdi. Belki de en önemlisi para musluklarını sonuna kadar açtı. 135 milyar dolarlık mali yardım programı ilan etti.³⁹³ Bu yardımın önemli bir kısmının işsizlere destek sağlanması, barınma yardımı, kredi kefaleti ve en ezici sosyal zorluklarla karşı karşıya olanları hedefleyen çeşitli sosyal yardım türleri için kullanılacağı duyuruldu.³⁹⁴ 30 milyon nüfusluk ülkede yukarıda sayılan kesimlerin bu 135 milyar dolarlık mali yardım programından yararlanılacağı düşünüldüğünde Suudi yönetiminin ülkesindeki muhalefeti ne kadar büyük bir miktar parayla susturduğu daha iyi anlaşılacaktır.

2.3.3.2. Ürdün

Ürdün, Arap Baharı sürecini bölgedeki otokrat yönetimlere nazaran daha iyi yönetti.³⁹⁵ Schwedler'e göre, bunun en önemli sebebi Ürdün'ün Tunus, Libya, Suriye hatta Mısır'a oranla daha liberal bir tecrübesinin oluşuydu. 1989 yılında yapılan seçimlerde Müslüman Kardeşler bağlantılı İslamcı adaylar, meclisteki sandalyelerin %40'ını kazanırken, Liberal ve solcu adaylar ise, %20'sini kazanmıştı. Bu seçimlerden sonra olağanüstü hal kaldırılmış, basın özgürlüğü ve toplu gösteri yasalarında önemli adımlar atılmıştı. 1990'lı yılların ikinci yarısında başta basın özgürlüğü olmak üzere bu haklar kademe kademe geri alındı. Örneğin yürüyüş hakkı validen izin alma şartına bağlandı.³⁹⁶

Bu şartlar altında 2011 yılının mart ayında Ürdün halkı, en başta monarşi gücünün sınırlandırılması, başbakanın kral tarafından atanmayıp, meclisin alt kanadı tarafından seçilmesi gibi taleplerde bulundular. Mısır, Tunus ve Yemen'in aksine bir hafta boyunca süren bu gösterilerde protestocular, hiçbir zaman rejimin devrilmesi çağrısı yapmadı. Buna

³⁹¹ Cumhuriyet Gazetesi, Hançeri Dostları Vurdu, 13 Ocak 2020.

³⁹² Kocatepe, 2017: 78.

³⁹³ Naqvi, 2014: 343.

³⁹⁴ Jones, 2014: 138-139.

³⁹⁵ Oğuzlu, 2011: 15.

³⁹⁶ Schwedler, 2014: 334.

karşılık yer yer Ürdün polisi, gösterileri dağıtmaya çalıştıysa da genelde yumuşak davrandı. Diğer yandan Kral Abdullah, anayasal reformları değerlendirecek bir komite kurarak diyalog çağrısı yaptı. Önerilen değişikliklerle ilgili bazı konularda sözünde durmadı ama en azından 2011 yılının ortasında toplu gösteri yasası, gösterilerden önce izin alma şartının kaldırılması gibi bazı konularda reformlar yaptı.³⁹⁷ Sonuç olarak karşılıklı diyalog, göstericilere karşı müsamahalı tutum Ürdün’de isyanın kısa sürede sonlanmasını sağladı.

2.3.3.3. Diğer Ülkeler

Cezayir, Fas ve Umman gibi ülkelerde de halk demokrasi gibi taleplerle sokaklara inmiş ancak gösteriler sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunların sonucu olarak Cezayir’de 1992 yılından beri var olan olağanüstü hâl yönetimi 2011’de kaldırılmıştır. Fas’ta gösteriler karşısında Kral Muhammed, birtakım imtiyazların yanı sıra demokratikleşme sözü vermiştir. Umman’da Yürütme ile ilgili rahatsızlık yaratan alanlarda bazı reformlar yapılmıştır.

Harita 2.5 Arap Baharı’nın Yaşandığı Ülkeleri Gösteren Harita

*Kırmızı ile boyalı ülkelerde Arap Baharı şiddetli yaşanırken yeşil ile boyalı ülkelerde nispeten yumuşak geçmiştir.

2.3.4. ‘Arap Baharı’nın Gerçekleştiği Ülkelerin Özellikleri

Şimdiye kadar değindiğimiz noktaları toparlayacak olursak Arap Baharı’nın yaşandığı ülkelerin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz,³⁹⁸

³⁹⁷ Schwedler, 2014: 346.

³⁹⁸ Deniz, 2013: 68-69.

- Bu ülkeler, yüzyıllar boyu Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği içinde yaşamışlar ve İmparatorluğun dağılması ile uzun yıllar sömürge altında kalmışlardır.
- Ülkelerin hepsi bağımsızlıklarını ya yakın bir dönemde elde etmişlerdir ya da 20. yüzyılın ilk yarısında el etmişlerse bile sömürgeci güçlere çok büyük tavizler vermek zorunda kalmışlardır.
- Adı geçen devletlerin çoğu küresel güçlerin çıkarları doğrultusunda oluşan yönetimlerle idare edilmişlerdir.
- Bu devletlerin hiçbirisi demokrasi ile idare edilmemektedir. Bu durum bölgeye yönelik askeri müdahalelere bir gerekçe oluşturmuştur.
- Ülkeler, ulus-devlet olma iddiasına karşılık birçoğu bunu başaramamıştır. Farklı mezhep ve etnik unsurlardan oluşan bahsi geçen ülkeler ulus-devlet sürecini tamamlayamamışlardır. Etnik ve mezhepsel çeşitliliğe bağlı iç çekişmeler yaygındır.
- Devletler, yıllarca diktatör ve militarist yönetimler tarafından idare edilmişlerdir. Bu ülkelerin hemen hemen hepsinde muhaberat olarak adlandırılan gizli servisler ve gelişmiş güvenlik ağları, devlet başkanı etrafında oluşan bir klandan emir almaktadır. Bunlar kendi koydukların kuralların dışında hiçbir kurala bağlı olmayan, güç ve yetkileri takdire dayanan, yargısal denetimin uygulanmadığı bir sistem oluşturmuşlardır. Böylece bu ülkelerin yönetimleri, keyfi ve baskıcı diktatörlüklere dönüşmüştür.³⁹⁹
- Bu ülkelerde Ekonomik açıdan ciddi sorunlar yaşamakta, özellikle de gelir paylaşımı konusunda sıkıntıların had safhada olduğu görülmektedir. Öyle ki dünya işsizlik sıralamasında (en düşük ortalamadan yukarıya doğru ölçülmektedir) Mısır 107, Ürdün 139, Tunus 140, Yemen 158. sırada yer almaktadır. Arap ayaklanmalarının haritası işsizlik oranının yüksekliği ile büyük oranda örtüşmektedir.⁴⁰⁰
- Eğitim, sağlık, basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, kadın hakları gibi temel haklar alanında ciddi sorunlar vardır.
- Petrol ve doğalgaz gibi stratejik enerji kaynakları bu bölgededir.

Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi petrol, daha çok Basra Körfezi'nin etrafında vardır. Arap yarım adasının iç kısımlarında kayda değer bir petrol yoktur.⁴⁰¹ Bölge, sadece zengin

³⁹⁹ Aktaş, 2016: 152.

⁴⁰⁰ Kışlakçı, 2013: 75.

⁴⁰¹ Dünya petrol rezervlerinin %51 fazlasına sahip olan Ortadoğu %45 oranında doğal gaz rezervine sahiptir. Arap Baharı'nın gerçekleştiği ülkelerde Libya dünya petrol rezervlerinin %3'üne, Cezayir %1,5'ine, Tunus, Mısır, Suriye, Yemen %1'ine, Bahreyn, Ürdün, Fas %0,5'ine, Suudi Arabistan %22'sine sahiptir. Kaynak: Yılmaz, H.İ., 2016: 104.

enerji kaynakları sebebiyle değil aynı zamanda enerji güvenliği açısından da stratejik öneme sahiptir.

Harita 2.6 Ortadoğu’da Petrol Çıkan Yerler⁴⁰²

Yukarıdaki özelliklerin yanı sıra bölgenin dünya enerji ihtiyacını karşılayan ana kavşakta oluşu, kırılganlığı ve istikrarsızlığı besleyen esas unsurlardandır.

2.3.5. Arap Baharı ile Ortaya Çıkan Yeni Dinamikler

Arap Baharı süreci Ortadoğu’da önceden var olan dinamiklerin pek çoğu etkisini devam ettirirken denkleme yenileri dâhil olmuştur. Özellikle 1979 İran İslam Devrimi’nin etkisi ile 2000’li yıllarda ivme kazanan İran liderliğindeki Batı karşıtlığı ile Batı yanlısı tutumlar, Arap Baharı sürecinden oldukça etkilenmiştir.⁴⁰³

Ayaklanmanın başlangıcında İran, bunu bir ‘İslami Direniş’ olarak değerlendirmiş ve Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Bahreyn’deki olayların 1979 devriminden ilham aldığını belirterek yaşanan süreci desteklemiştir. Ancak gelişmeler, İran’ın bu değerlendirmesinin aceleci olduğunu ortaya çıkarmıştır. Tunus, Mısır ve Libya’da iktidarı ele geçirenler İran’ın beklentilerini karşılamamıştır. İran’ın isyancılara olan desteği Suriye’de mezhep algısına yenik düşmüş ve İran, Suriye’de tam aksine halka karşı Nusayri iktidarını desteklemiştir.⁴⁰⁴ İran, Suriye’deki ayaklanma sürecini klasik ‘Batı yanlısı’, ‘Batı emperyalizminin yeni oyunu’, ‘düşman Batı’ metaforları üzerinden okumuştur. İsrail ve ABD karşısında savaşan İran-Hamas ve Hizbullah birlikteliği dağılmıştır. Şii olan Hizbullah, İran’ın desteklediği Suriye cephesinde savaşa dahil olurken, Sünni olan Hamas ise Müslüman Kardeşler safında Suriye

⁴⁰² Yılmaz, 2016: 111.

⁴⁰³ Bingöl, 2013: 34.

⁴⁰⁴ Bingöl, 2013:35.

rejimine karşı yer almıştır.⁴⁰⁵ İran, Irak'ın IŞİD tarafından işgal edilmesi karşısında Şii Bağdat yönetiminin yanında yer almış ve Haşdi Şabi gibi kontrolünde olan devlet dışı aktörleri sahaya sürerek Şii hinterlandını korumaya çalışmıştır. Benzer şekilde İran, kendisini Sünni ve Arap dünyasının lideri olarak konumlandıran Suudi Arabistan'a karşı Yemen'de mücadele eden Şii Husileri destekleyerek Suudi Arabistan'a karşı bir güç dengesi oluşturmaya çalışmıştır. Araplığı ve Sünniliği temsil eden Suudi Arabistan ile Şiiliği temsil eden İran arasında Bahreyn'de de benzer bir durumdan bahsetmek mümkündür. %70 Şii nüfusa sahip ülkede tarihsel olarak Şii-Sünni çekişmesinin yaşandığı söylenebilir. Sünni Halife Hanedanı tarafından yönetilen ülke, Suudi Arabistan ile komşu olması ve nüfusunun ağırlıklı olarak Şii olmasından mütevellit olası bir İran etkisi Suudi yönetim için direkt bir güvenlik sorunudur. Bu nedenle ülke, Arap Baharı etkisine girdiğinde Suudi Arabistan yanına körfez ülkelerini de alarak Bahreyn'e müdahale etmişlerdir. İran, bu yaşananlara sessiz kalmamış Bahreyn'de savaşı isyancıların taleplerinin haklı olduğunu vurgulayarak dikkate alması çağrısında bulunmuştur. Bununla da yetinmeyen İran, bir dizi diplomatik girişimde de bulunmuştur. BM İnsan hakları konseyine çağrıda bulunmuş, bölgesel ve uluslararası örgütleri harekete geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca İran, "Bahreynlilere karşı girişilen katliamı" protesto etmek için Manama'daki büyükelçisini geri çağırıştır.⁴⁰⁶

Gerçekte Arap Baharı, Ortadoğu'da mezhepsel fay hatlarını tetiklemiştir. Yıllardır İsrail ve Batı karşıtlığı üzerinden şekillenen Suriye, İran, Hamas ve Hizbullah ittifakının sona ermesi ve Sünni Hamas'ın bu ittifaktan ayrılarak ana karargâhını Suriye'den Katar'a taşımasında kuşkusuz mezhepsel kaygılar etkili olmuştur.⁴⁰⁷ Bu durum Ortadoğu'da reel-politik, kimlik etkileşiminin Arap Baharı sonrasında da etkili olacağının işaretidir. Arap Baharı, bölgedeki mezhepsel çelişkileri derinleştirmiştir.

Gerek Arap Baharı'nın Tunus'ta başlama şekline gerekse sokaklardaki halkın taleplerine bakıldığında ayaklanmaların Batı karşıtlığından çok ekonomik ve sosyal adaleti sağlamaya yönelik olduğu görülmüştür.

ABD, Barrack Obama iktidarında mümkün olduğunca askerî seçenekten uzak durmaya çalışmış, ayaklanmanın başlarında diplomatik yolları etkili olarak kullanmaya çalışmıştır. Mısır örneğinde olduğu gibi iç dengelerden faydalanarak İslami tandanslı seçimle iktidara gelen yönetimin uzun soluklu olmasını engellemiş, Suriye'de ise cihatçı örgütlerin iktidara gelme olasılığına karşı, uluslararası bir koalisyon kurarak silahlı gücünü devreye sokmuştur. 2003 yılında Saddam Hüseyin'in devrilmesi ile sonuçlanan ABD'nin Irak'a

⁴⁰⁵ Çubukçu, 2012: 200.

⁴⁰⁶ Ayhan, 2012: 290.

⁴⁰⁷ Göngen ve Ağbay, 2015: 42.

müdahalesi, Irak'ta Sünnilerin yönetimde zayıflaması ve giderek Irak'ta Şii ağırlığının artması ile beraber Irak, Arap Baharı sürecinde Şii İran ve Nusayri Suriye'ye yakın bir politika gütmüştür.⁴⁰⁸ ABD'nin kendisine muhalif Sünni Saddam Hüseyin'i devirme gayesi başarılı olmuş ancak diğer yandan aslında ABD'nin kendi eliyle Irak'ı karşıtı olan İran-Rusya ve Suriye blokuna teslim etmesi ile sonuçlanmıştır. Dolayısıyla 2003'te Irak'ın Rusya ve İran eksenine kaymasına sebep olan ABD, Arap Baharı ile beraber Suriye'de bu durumu dengeleme fırsatı yakalamıştır. Diğer taraftan Suriye'de PKK ile ilişkili PYD ile ittifak kuran ABD, Türkiye'nin Suriye'ye yakınlaşmasına neden olmuştur.

1991 yılında SSCB'nin dağılması ile beraber iki kutuplu Soğuk Savaş döneminde doğu blokunun lideri olan Rusya, kendi iç sorunları ve ekonomik gibi sebeplerden dolayı bu liderliğini devam ettirememiş dünya siyasetinde geri planda kalmıştı. Putin ile beraber dış politikada daha aktif hâle gelen Rusya, özellikle Arap Baharı ile beraber yine ABD karşıtı bir blok oluşturmuş ve sahadaki etkinliğini hissettirmiştir.

Sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve on yedi milyon kilometre karelik yüzölçümü ile uluslararası sistemde önemli bir ağırlık teşkil eden Rusya, Uzakdoğu'dan Doğu Avrupa'ya, Kuzey Buz Okyanusu'ndan Hazar Denizi'ne ve Karadeniz'e uzanan doğal sınırları ile geniş bir hareket sınırına sahip olup çok önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Diğer yandan Rusya, bugün Bağımsız Devletler Topluluğu lideri, BMGK ve Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurucu ve belirleyici üyesi iken, uzun müzakereler sonucu 2010 yılından sonra sırasıyla D-8 ve Dünya Ticaret Örgütü'ne de üye ve enerji sektöründe petrol ve doğalgaz üreticisi küresel bir güçtür.

Putin, 2007 yılından itibaren ABD'nin tek kutuplu dünya yapılanmasına karşı çıkmış ve bunun Rusya için bir tehdit olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰⁹ Rusya'nın Putin'le başlayan bu aktif dış politikası, Arap Baharı ile beraber ABD'yi dengeleyici bir görev görmüş, özellikle Çin ve bölgede İran'ı da yanına alarak ABD'nin bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda dizayn etmesine müdahale etmiştir. Rusya'nın bu politikası Suriye iç savaşında Akdeniz ve Ortadoğu çıkarlarına uygun olarak rejimin ayakta kalmasını sağlamıştır. Kuşkusuz Rusya'nın Esad rejimine desteği sadece Suriye'de bulunan Tartus askerî üssü veya Suriye'yi kendisi için 'Akdeniz Kapısı' olarak görmesi ile alakalı değildir. Esad rejimi aynı zamanda Rusya için silah satışında en önemli partneridir.⁴¹⁰ Rusya, 2007'den beri ABD'nin tek kutuplu dünya düzeni olarak pazarladığı 'yeni dünya' düzenine itirazını Arap Baharı süresince bir söylev olmaktan ziyade sahada uygulamış ve büyük oranda başarılı olmuştur. Özellikle ABD'nin

⁴⁰⁸ Göngen ve Yalçınkaya, 2016: 206-207.

⁴⁰⁹ Ertekin, 2012: 138.

⁴¹⁰ Ertekin, 2012: 149.

Suriye rejimine yönelik BM’de yaptırım kararı çıkarmasını defalarca engellemiştir. Bu bakımdan Arap Baharı Rusya’nın potansiyelini dünya siyasetinde aktif olarak kullandığı ve geleceğe dair de işaretler verdiği bir süreç olmuştur.

Arap Baharı ABD’nin küresel hegemon imajına gölge düşürmüştür. Rusya’nın bölgede İran ve Suriye ile ittifak kurarak zaman zaman Türkiye’yi de bu ittifaka dâhil ederek kurduğu denge ABD’yi bölgede zor durumda bırakmıştır. Türkiye ve İran arasındaki konjonktürel ittifakın esasını, Kürtler oluşturmuştur. Bölgenin iki önemli gücü, hem Kuzey Irak’ta Barzani önderliğinde bağımsızlık referandumu yapan KBY’ne karşı ortak hareket ederek bağımsızlık referandumunda %90’ların üstünde ‘evet’ çıkmasına karşın,⁴¹¹ sonucun uygulanmaması için Bağdat ile ortak hareket etmişler hem de Kuzey Suriye’de PYD güçlerinin geriletilmesi konusunda ortak politikalar üretmişlerdir. Özelde Suriye’de Esad rejiminin geleceği konusunda genelde bölge ile ilgili gelecek tasavvuru farklı olan iki ülke, iç politikada Kürt sorunu ile uğraşmalarının da etkisiyle, bölgede Kürtlerin geleceği ile ilgili bölgedeki Kürtlerin fikrini almadan ortak bir noktada buluşabilmişlerdir.

Türkiye’nin Arap Baharı politikası, gerek ülke içinde gerekse dış politikada mezhepçi bir politika olarak değerlendirilmiştir. ABD kaynaklı bazı raporlar, bunun daha da ötesine geçerek Türkiye’nin radikal Sünni örgütlere destek verdiği vurgulanmıştır.⁴¹² Bu durumun ortaya çıkmasında Türkiye’nin Arap Baharı süresince Müslüman Kardeşlerin öncülük ettiği ayaklanmalarda Mısır’da ve Suriye’de Müslüman Kardeşlere yakın iş birliği ve çoğu El-Kaide ve IŞİD’ten ayrılan bazı radikal/cihadist unsurları Suriye’de sahada kullanması⁴¹³ gibi nedenler etkili olmuştur. Bu durumu dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, ‘algılar gerçeğin önüne geçti’ şeklinde yorumlamıştır.⁴¹⁴ Diğer yandan Türkiye, özellikle içerde uzun süredir ayrılıkçı Kürt hareketiyle verdiği mücadele sonucu, Suriye’de oluşabilecek Kürt özerkliği/bağımsızlığını kendisine tehdit olarak algılamış ve bu sebeple Fırat Kalkanı Harekâtı⁴¹⁵ ismiyle Suriye’nin kuzeyine ve Kürtlerin kontrolünde bulunan Afrin’e Zeytin Dalı adıyla askerî operasyonlar düzenlemiştir. Türkiye, Suriye’de iç savaşın başlamasından sonra Suriye’nin kuzeyinde kontrolü ele geçiren PYD’yi, PKK’nin uzantısı bir terör örgütü olarak değerlendirip ulusal güvenliğine bir tehdit olarak algılarken PYD, SDG şemsiyesi altında

⁴¹¹ Diken, Kürdistan Referandumunun Resmi Sonucu: Yüzde 92 Bağımsızlığa ‘evet’ Dedi, 27 Eylül, 2017, <http://www.diken.com.tr/kurdistan-referandumunun-resmi-sonucu-yuzde-92-bagimsizliga-evet-dedi/>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018.

⁴¹² Abramowitz ve Edelman, 2013.

⁴¹³ Fehim Taştekin, Erdoğan’ın Kefil Olduğu ‘Milli Ordu’, Gazeteduvar, 29 Ocak 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/01/29/erdoganin-kefil-oldugu-milli-ordu/>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2018.

⁴¹⁴ Ruşen Çakır, Türkiye’nin El-Kaide İle İmtihani, Vatan Gazetesi, 15 Kasım 2013, <http://rusencakir.com/Turkiyenin-El-Kaide-ile-imtihani/2249>, Erişim Tarihi: 15 Ocak, 2018.

⁴¹⁵ 24 Ağustos 2016’da IŞİD’e karşı başlayan askerî operasyon, yedi aydan fazla sürdü. İki bin kilometrelik alanı ele geçiren Türkiye, böylece Kürtlerin kontrolünde bulunan Afrin ve Kobani’nin de bağlantısını kesmiş oldu.

Suriye’de ABD’nin en önemli yerel müttefikidir. Belirtmek gerekir ki PYD’yi Türkiye dışında terör örgütü olarak gören Rusya dâhil başka bir ülke yoktur. ABD’nin Suriye’de IŞİD’e karşı beraber çalıştığı YPG’ye yaptığı silah ve lojistik destek, Türkiye’yi ABD’den uzaklaştırırken Rusya’ya yakınlaştırmıştır. Şimdilik Türkiye ve ABD, Suriye’de Esad’ın yönetimi terk etmesi konusunda hemfikirken Rusya Esad’dan yana bir tutum içerisindedir. Bu durum, ABD ve Rusya için anlaşılır bir durumdur. Çünkü Esad’ın kalması demek Rusya’nın Suriye’de hegemonyasını sürdürmesi, Esad’ın gitmesi demek ABD’nin Suriye’yi Rusya ekseninden kurtarması demektir. Diğer taraftan Kürtler, seküler bir hareket olarak ABD için Esad’ın kalma ihtimaline karşı özerk veya bağımsız iyi bir alternatif olarak gözükmektedir. Ayrıca ABD’nin Suriye ilgili en önemli hedeflerinden bir tanesinin de İran’ın bölgede olan etkinliğini törpülemek olduğunu unutmamak gerekir. Türkiye’nin Esad’ın gitmesi yönündeki ısrarı, aslında bir bakıma Rusya karşısında ABD’yi dengeleme çabası diğer taraftan gitmesi durumunda İran ile bölgesel rekabette İran’ın elini zayıflatması anlamı taşımaktadır. Fakat YPG’nin öncülüğünde Kuzey Suriye’de bir Kürt koridorunun oluşmasına hem Türkiye hem İran hem de Suriye, karşıdır. Böylesine kompleks ilişkiler ağında öyle görülüyor ki en nihayetinde küresel güçlerin kararları belirleyici olacaktır. Fakat Türkiye açısından şurası kesin ki Ahmet Davutoğlu’nun teorik hatlarını belirlediği ve ‘Stratejik Derinlik’ olarak kavramsallaştırdığı, Uluslararası İlişkilerde pro-aktif politikanın bir yansıması olarak Türkiye küresel güç olan ABD’yi karşısında alacak kadar bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmede ısrarcı olmuştur. Gücü bu ısrarına yetecek mi bunu zaman gösterecek ama içerde Kürt sorununu Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ifadesi ile buzdolabına kaldırmış olan Türkiye’nin iç tehdit algısı üzerinden şekillendirdiği dış politikasının ilerde daha büyük sorunlara sebep olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan NATO üyesi Türkiye ve ABD arasında ABD’nin PYD ile ortaklığı üzerinden gelişen gerilimi Rusya, çok iyi kullanmakta ve mümkün olduğunca Türkiye ve ABD arasındaki çelişkileri derinleştirmeye çalışmaktadır.

Arap Baharı’nın ortaya çıkardığı başka bir dinamik de kuşkusuz radikal İslamcı hareketlerdir. Genelde El-Kaide kökenli bu örgütler, ortaya çıkan kaos ortamını değerlendirmiş ve Suriye ile Irak’ın büyük bir kesiminde kontrolü ele geçirmiştir. Uluslararası toplumun mücadelesi sonrası önemli ölçüde yenilgiye uğratılmış olsa da özellikle Müslüman kardeşler çizgisindeki ılımlı İslam’ın Mısır’da seçimle iktidara gelmesi ve askerî darbeye yönetimden uzaklaştırılması ve ABD öncülüğündeki Batı’nın bunu bir şekilde onaylaması gelecekte radikal İslami unsurlara alan açmaktadır. Yine de ılımlı İslam çizgisindeki Tunus’ta

Nahda, Libya’da Adalet ve İnşa Partisi ve Yemen’de Islah Partisi bu süreçte gücünü pekiştirmiştir.⁴¹⁶

Arap Baharı’nın ön plana çıkmasına katkı sağladığı diğer bir olgu da Kürt dinamiğidir. Suriye’de Arap Baharı, iç savaşa evirilince PYD öncülüğünde Kürtler, yönetim boşluğunu doldurarak otoriteyi ele geçirmiş ve bölgelerinde otonom yapılar kurmuştur.⁴¹⁷ Seküler bir hareket olarak PYD, IŞİD’e karşı verdiği mücadele ile özellikle Batı kamuoyunda önemli bir sempati kazanmış ve sahada ABD’nin en önemli müttefiki olmuştur.

Genel anlamda Arap Baharı süreci incelendiğinde öncelikle isyanların yaşandığı bölgenin tarihsel arka planı bölgedeki egemen devletlerin birçoğunun dönemin egemen güçlerinin çıkarları doğrultusunda şekillendiği görülecektir. Uluslar dikkate alınmadan çizilen bu sınırlar bugün bazen etnik bazen mezhepsel çatışmaların kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bu devletlerin demokrasileşmesi önünde engel teşkil ederken diğer yandan da sürekli içerde zayıf ve dış güçlerin müdahalesine açık hale getirmektedir. Demokratikleşmenin dinamiği içerdeki mezhepsel/etnik ayrılıkçı hareketler olunca devletler, bölgesel veya küresel güçlerle ittifaklar geliştirme eğiliminde olabilmektedir. Üçüncü bölümde Türkiye ve İran’ın Arap Baharı politikasında yaklaşımı çerçevesinde bu durumu test etmeye çalışacağız.

⁴¹⁶ Bingöl, 2013: 43.

⁴¹⁷ Bingöl, 2013: 40-41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE VE İRAN'IN İÇ TEHDİT ALGISI BAĞLAMINDA ARAP BAHARI POLİTİKASI

Bu bölümde Türkiye ve İran'ın dış politikalarına şekil veren temel özellikler açıklanacaktır. Başka bir ifade ile Türk ve İran dış politikasının temel ilkeleri ele alınacaktır. Bu bağlamda Omnibalancing Teorisi'ne uygun olarak “bu iki devlet hangi olguları kendisine iç tehdit olarak belirlemiş?” ve “bu olgular dış politika yapım sürecinde ne kadar etkili olmuştur?” gibi sorular yol gösterici olacaktır. Daha sonra Arap Baharı özelinde iç tehdit algısının dış politika üzerindeki baskısını daha detaylı bir incelemeye tabi tutacaktır.

3.1. Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri

Bir ülkenin bütün bir tarihi ele alındığında o ülkenin dış politika ilkelerini birkaç madde ile sınırlandırmak elbette kolay değildir. Ama yine de Türk dış politikasının iki temel özelliği olduğunu söyleyebiliriz: Statükoculuk ve Batıcılık. Mevcut düzeni bozmama anlamına gelen statükoculuğun Türk dış politikasının başat unsuru olmasının sebebi mevcut sınırları ve mevcut dengeleri sürdürme çabasıdır.⁴¹⁸

Oran'a göre Atatürk'ün ‘Yurtta Sulh, Cihanda Sulh’ sözü, statükoculuk düsturunun özetidir. Yeni düzenin kurulduğu bir dönemde söylenen bu söz, dışarda başkasının sınırlarına müdahale etme düşüncelerinin olmadığı bir beyanı ise içeride de Kürtler gibi azınlıklara ayaklanmaların bastırılmasının verdiği güvenle tartışmanın bittiğinin ilanıdır.⁴¹⁹ İleride Türk dış politikasında içeride Kürt sorununun etkisini hatta bu tezin ana argümanı olan iç politikanın dış politika üzerindeki etkisini Arap Baharı özelinde daha geniş tartışacağımızdan burada kısaca şuna değinmekte fayda var. Türkiye, Osmanlı'dan beri süren Kürt meselesi mirasını devraldı. Cumhuriyet kurulduktan sonra en büyük meydan okuma Kürtlerden geldi ve ayaklanmalar neredeyse kesintisiz bir biçimde 1938 yılına kadar sürdü. Bunun bir sonucu olarak özellikle 1930'lardan sonra Türkiye, sınırın doğu tarafındaki ülkelerle yaptığı anlaşmaların önemli bir bölümünün öznesi Kürtler oldu. Başta Sadabad Paketi olmak üzere bu dönemde yapılan birçok uluslararası sözleşmelerin nedenlerinden biri de Kürtleri denetim altına almakla ilgili olmuştur. Bu dönemde ve 1980'den sonra ciddi silahlı ayaklanmaya girişen Kürt milliyetçiliği Türk dış politikasını önemli oranda etkilemiştir. Oran'a göre Kürt sorununun Türk dış politikasına iki önemli etkisi olmuştur: Birincisi, Türk dış politikasının

⁴¹⁸ Oran, 2013: 40.

⁴¹⁹ Oran, 2013: 47.

statükoyu desteklemesi zorunlu olmuştur. Bu bağlamda örneğin Kosova'nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olan Türkiye, ilk edapta bu statükoyu sürdürmek için Kosova'nın bağımsızlığının yanı sıra Çeçenistan'ın bağımsızlık taleplerine de bu tedirginlikle karşı çıkmıştır. İkincisi, PKK ile mücadelesinde alınan tedbirler zaman zaman meşru alanının dışına taşmasından dolayı insan hakları ihlallerine sebep verdiğinden Avrupa ile ilişkilerde temel tökezleme taşını oluşturmuştur.⁴²⁰

Atatürk'ün 'muasır medeniyet' olarak tanımladığı Batıcılık, Cumhuriyet'in kuruluş felsefesinin temel taşlarından olduğu gibi dış politikada da belirleyici olmuştur. Türkiye dış politikasında Batıcı olmasının birtakım nedenleri vardır; Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında İttihatçıların etkisi çok büyük olmuştur. Milliyetçi ve Batıcı olan bu kadroların büyük bir kısmı Cumhuriyeti kuran kadrolar olması münasebetiyle Batıcılık fikri, Cumhuriyet döneminin de temel hedeflerinden biri olmuştur. Diğer yandan Batıcılık aynı zamanda statükoculuk ile özdeş olarak ele alınmıştır. Çünkü Türkiye, kurulu düzen içinde dengeleri sağlamak veya sürdürmek için ilk olarak jeostratejik konumunun bir sonucu olarak Batıcı politikaya rağmen Batı ile Batı karşısındakiler arasında sürekli bir denge kurmaya çalışmıştır. İkinci olarak Batı'yı oluşturan ögeler arasında denge kurmaya çabaladı. Türkiye'nin birinci dengeyi sağlaması her zaman kolay olmadı. Bunda Batı'nın uluslararası politikada hızla başat bir konum kazanmasının etkisi büyük oldu. 1923-1939, 1939-1945 ve 1960-1980 dönemlerinde Türkiye, SSCB'den bir denge ögesi olarak başarıyla yararlandı. Yine ikinci tür dengeden yani Avrupa ülkelerini birbiriyle dengelemek anlamında, 1919-1923, 1923-1939 ve 1939-1945 yılları arasında yararlandı.⁴²¹ Türkiye, bu dönemde Almanya ve İngiltere arasında denge kurmaya çalıştı.⁴²² Batıcılık, ulusal kurtuluş mücadelesi Batıya karşı verilmiş olması nedeni ile biraz ilginç olsa da Cumhuriyeti kuran elitler mücadelenin Batı kültür ve medeniyetine karşı değil Batı emperyalizmine karşı verildiğini savunmuşlardı.⁴²³ Kurucu kadro, bu yeni devletin varlığının sorunsuz devam edebilmesinin bütüncül bir modernasyon süreci ile mümkün olabileceğini, bu sebeple Batı hukuk sistemini, anayasal düzenini, kamu idaresini ve sosyal değerlerini benimsemişlerdi. Bu kadro yalnızca bilim ve teknolojiye sahip bir devlet değil fakat aynı zamanda Batı normlarında yeni bir devlet, yeni bir toplum ve yeni bireyler yaratmak istemişlerdi.⁴²⁴ Bu minvalde Cumhuriyet, kurulduğu ilk günden beri Batılı uluslararası örgütlere üye olmuştur. Diğer taraftan onlara göre Osmanlı'nın çöküş sebebi, Batı'nın temsil ettiği bilim ve akli reddedip teokraside ısrarcı olması idi. Her ne

⁴²⁰ Oran, 2013: 28.

⁴²¹ Oran, 2013: 49-50.

⁴²² Bal, 2010: 40.

⁴²³ Sender, 2006: 74.

⁴²⁴ Bozdağlıoğlu, 2005: 5.

kadar bazen Türkiye, Batıcılık karşısında milliyetçi reflekslerle Batı ile bazı sürtüşmeler yaşamışsa da -Kıbrıs ve Ermeni meseleleri gibi konularda- genel gidişat bu eksenle cereyan etmiştir.⁴²⁵

3.2. İran Dış Politikasının Temel İlkeleri

Ortadoğu'nun en köklü devlet geleneğine sahip ülkelerinden biri olan İran, Perslerden günümüze politik kültüründe sağladığı iki bin beş yüz yıllık devamlılık dolayısıyla önemli bir özgüvene sahiptir. Emperyal tarihinde bütün Anadolu'ya, Ortadoğu'nun bir kısmına, Mısır topraklarına hâkim olmuş olması bu özgüvenin esasını oluşturmaktadır.⁴²⁶ Diğer yandan modern İran tarihi, çok çalkantılı geçmiştir. Son yüzyıla iki büyük devrim sığdırmış, iki dünya savaşına da işgal altında girmiş, ülke petrollerini millileştirmiş, ülke petrollerinin millileştirilmesinde öncü role sahip Başbakan Musaddık'a karşı ABD destekli askeri darbeye maruz kalmış, Irak'la uzun süreli bir savaşa girmiş, bu süre içerisinde Kaçar Hanedanlığı yerini Pehleviler'e, bu monarşi ise yerini İslam Cumhuriyetine bırakmıştır.⁴²⁷

İran'ın yaşadığı bu süreçler dikkate alındığında İran'ın dış politika ilkelerinin İslam devriminden sonra farklılaştığını söylemek gerekir. İran İslam Devrim'inden önce İran dış politikasının en önemli ilkesinin Türkiye ile benzer şekilde statükoculuk ve Batıcılık olduğu ifade edilebilir.

Pehlevi Hanedanı döneminde statükoculuk, bir bakıma İran için zorunlu ilkedir. Çünkü 1911 yılında ülkedeki imtiyazlarını korumak üzere İran'ın güneyini işgal eden İngilizler ile kuzeyini işgal eden Ruslar gerçeği vardı. Rıza Pehlevi, 1926 yılında yönetimi ele geçirip kendisini şah ilan edince İngiltere ve SSCB arasında denge siyaseti güderek iktidarını sürdürmeye çalışmıştır. Bir yandan içerdeki muhalefeti bastırmaya çalışan diğer yandan Panfarsist milliyetçiliği benimseyerek yeni bir ulus inşası yoluna giren bir taraftan da dönemin iki önemli gücü karşısında petrol imtiyazları ile denge kurup ayakta durmaya çalışan bir ülkenin⁴²⁸ mevcut sınırları koruma ve mevcut dengeleri sürdürme anlamına gelebilecek statükoculuk dışında fazla bir seçeneği yoktu.

Rıza Şah Dönemi İran'ı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında oldukça benzerlikler vardır. İki devletin kurucu elitleri, ilk etapta yeni bir ulus inşasına paralel olarak dönemin siyasal ruhuna uygun olarak merkezileşme yönünde hızlı adımlar atmış ve Batı kültür ve değerlerine ulaşmayı önüne hedef olarak koymuşlardır. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin etkin bir güç olarak dünya siyaset sahnesine çıkması ile beraber

⁴²⁵ Aslan, 2017: 31.

⁴²⁶ Korkmaz, 2015: 15.

⁴²⁷ Sarı, 2015: 101.

⁴²⁸ Göngen ve Kılınç, 2016: 144.

İran, tamamıyla ABD kontrolüne girmiş ve ‘Yeşil Kuşak’ olarak bilinen SSCB’ye karşı İslami bir tampon bölge oluşturma projesinin bir parçası olmuştur.⁴²⁹

1979 Devrimi sonrası İran dış politikasında bazı köklü değişiklikler olmuştur. Devrime giden süreçler bunda etkili olmuştur. Denebilir ki devrim, sadece Şah’a karşı değil ABD’ye karşı da yapılmıştır.⁴³⁰ Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD’nin İran üzerinde artan nüfuzu, başta devrim liderleri olmak üzere, devrimin oluşum sürecinde devrime destek veren toplumun geniş bir kesiminde ABD’ye karşı bir öfke yaratmıştı. Geniş halk kitlelerinin bu tutumunda haklı gerekçeleri mevcuttu. İran petrollerini millileştirme mücadelesinden sonra iktidara gelen Musaddık’a karşı ABD destekli yapılan darbe ile Musaddık’ın yönetimden uzaklaştırılması, Musaddık iktidarında ülkeyi terk etmek zorunda kalan Şah’ın tekrar ülkeye dönmesi ve başbakanlığa atadığı Zahedi’nin ilk iş olarak Musaddık’ın millileştirdiği İran petrollerini ABD şirketlerine verilmesi ve bu süreçte Şah’ın iktidarını ABD’ye yaslanarak sürdürmesi, devrim sürecinde anti-Amerikancı bir retorik oluşturmuştu. Şah ve ABD emperyalizmi karşıtlığı üzerinden geniş bir toplumsal muhalefet, -ki bu muhalefet Tudeh gibi Marksistlerin yanı sıra Musaddık çizgisindeki milliyetçiler ve Humeyni önderliğindeki İslamcılardan oluşuyordu- devrimi gerçekleştirmişti. Doğal olarak devrimin dili, sonraki süreçte dış politika üzerinde etkili olmuştur.⁴³¹

İran anayasasına göre İran dış politikası, dört esas üzerine inşa olmuştur. Buna göre İran İslam Cumhuriyeti, dış müdahalenin tüm çeşitlerine karşıdır. İkinci olarak ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü korunur. Üçüncü olarak hegemon güçlerle iş birliği yapmadan tüm Müslümanların hakkını korur ve nihayetinde savaş hâlinde olmayan ülkelerle barışçıl ilişkileri esas alır.⁴³²

Anayasada belirtilen ilkeler dışında pratikte İran’ın dış politikasını belirleyen üç ana etmenden söz edilebilir⁴³³.

3.2.1. Anti-Emperyalizm ve Batı Karşıtlığı

Yukarıda da belirtildiği gibi İran Devrimi, ABD ve Batı destekçisi Şah’a karşı yapıldığından sonraki süreçte İran’ın dış politika yapım sürecinde bu motivasyon etkili olmuştur. Devrim’den sonra Bağdat Paketi’nden ayrılan İran, 1973 yılından Uluslararası Petrol Konsorsiyumu ile yapılan anlaşmalardan çekilmiştir. Ek olarak İsrail ve Güney Afrika ile

⁴²⁹ Göngen ve Kılınç, 2016: 147.

⁴³⁰ Sarı, 2015: 125.

⁴³¹ Göngen ve Kılınç, 2016: 146-147.

⁴³² Sarı, 2015: 120.

⁴³³ Bu sınıflandırma Kadir Ertay Çelik’ten alınmıştır. Bkz. Kadir Ertay Çelik İran Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış, Bölgesel Çalışmalar, Cilt:1, Sayı:1, 2016, ss.251-273, s., 263, 2016.

ilişkileri kesen İran yönetimi, sosyalist rejimlere sahip Latin Amerika ülkeleri ile karşı-hegemonik bir ittifak geliştirmiştir.⁴³⁴

3.2.2. Velayet-i Fakih Anlayışı

İran dış politikasının başka temel ilkelerinden bir tanesi de Velayet-i Fakih anlayışının dış politikaya uyarlanması ile şekillenen İslami araçları ve hedefleri olan bir dış politika anlayışıdır. Bu düşünce, özünde Şii İslam'ı üzerine inşa edilmiş olup hem Batı hem de İslam dünyası ile olan ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu politika iki iddia taşımaktadır: İlk olarak Müslümanların temsilciliği iddiası, ikinci olarak da İran'ın ulusal bütünlüğünün korunmasıdır.⁴³⁵

Diğer taraftan İran'daki Velayet-i Fakih anlayışının iç ve dış politika yapım süreçlerinde bazı zorluklara sebep olduğunu vurgulamak gerekir. Bunun için öncelikle İran anayasasının Vilayeti Fakih Kurumu'na verdiği yetkilere bakmakta fayda vardır. İran anayasasının 110. maddesi fakihlik makamını süper yetkilerle donatmıştır. Buna göre Fakih: iç genel strateji belirlemek, rejimin işlemlerini gözetlemek, referandum ilan etmek, seferberlik ilan etmek, yüksek yargı başkanı, genelkurmay başkanı, en üst kolluk kuvvetleri, Radyo TV Başkanlarının atamalarından ve azledilmelerinden sorumlu olmanın yanı sıra aynı zamanda yasama, yürütme ve yargı erklerinin tanzimi ve cumhurbaşkanının halk tarafından seçildikten sonra onaylamasından da sorumludur.⁴³⁶ Başkomutan sıfatı ile silahlı kuvvetlerin en tepesindedir. Anayasanın 6. maddesine göre yürütme yetkisi, esasta Velayet-i Fakih'in elinde ama Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu sadece yürütücülerdir.

Bazı analistlere göre, Velayet-i Fakih makamının böyle geniş yetkilerle donatılmasının doğal bir sonucu olarak bu kurum İran'da iç politika ve dış politika üzerinde oldukça etkilidir. Bu durumu daha iyi kavramak için İran'da sistemin nasıl çalıştığına bakmak gerekir. İran'da dünyanın diğer yerlerine kıyasla oldukça farklı bir yönetim tarzı vardır. Yürütmenin başı olan ve seçimle iş başına gelen cumhurbaşkanı, atama ile Velayet-i Fakih makamına gelen kişiden sonra gelir ve yetki olarak onun karşısında oldukça güçsüz durumdadır. Cumhurbaşkanı, hem görevine başlamak için Velayet-i Fakih'in onayına ihtiyaç duyar hem de Velayet-i Fakih tarafından görevden alınabilir. Velayet-i Fakih ise Uzmanlar Konseyi tarafından seçilir. 86 kişiden oluşan bu konsey, İran halkı tarafından 8 yılda bir seçilir. Konseyin görevi, Velayet-i Fakih'i seçmesinin yanı sıra onu gözetlemek ve gerekli gördüğü hâlde görevden almaktır. Devrimden sonra Humeyni ve Hamaney'den başka kimsenin bu göreve gelmediği göz önüne

⁴³⁴ Göngen ve Kılınç, 2016: 148.

⁴³⁵ Çelik, 2016: 263.

⁴³⁶ Taflıoğlu, 2013: 107-108.

alındığında pratikte bunun pek mümkün olmadığı görülmektedir. Velayet-i Fakih'in görevden azledilmesi 109. maddede 'görevini yerine getirmeyecek durumda olması' şartına bağlanmıştır. Danışma Konseyi tarafından seçilen Velayet-i Fakih'in görevi ömür boyudur.⁴³⁷ Ayrıca vurgulamak gerekir ki teokratik bir siyasal düzene sahip olan ülkede her şey kutsal kitaba uygun olmalıdır. Dini lider (Velayet-i Fakih) Allah'ın sözünün aktarıcısı pozisyonunda olduğu için olağanüstü yetkilere sahip olduğu gibi seçimle iş başında gelen cumhurbaşkanı ile güç ve yetki bakımından kıyas edilmeyecek kadar güçlüdür. Benzer şekilde İran siyasal sisteminde önemli bir yere sahip olan on iki üyeden oluşan anayasayı koruma konseyi, dini ve hukuki denetim yapmakla görevli olup altı üyesi dini lider tarafından atanmaktadır. Diğer altı üyesi meclis tarafından seçilen Anayasayı Koruma Konseyi'nin en önemli görevlerinden biri de meclisten çıkan yasaları onaylamaktır. Anayasanın 93. maddesine göre meclisin meşruiyeti Anayasa Konseyi'nin varlığına bağlanmıştır.⁴³⁸ Bu durum da dini liderin meclis üzerindeki tahakkümünü güçlendirmektedir.

Yukarıda anlatılanlar ışığında İran'da siyasal sitemin düalisttik olduğu görülmektedir. Bir taraftan seçilenler diğer taraftan atananlar arasında, atananlar lehine dengesiz güç dağılımı, anayasanın meşruiyetini dinden alması ve dini liderin orantısız yetkileri; meclis üzerindeki etkisi, atamalar yoluyla yargı, askerî yapı, medya üzerindeki gücü kuşkusuz İran'da hem iç politika hem de dış politika yapım süreçlerinde ağırlığını hissettirmektedir. Dini liderin ruhani kimliği ve yine anayasada diğer atamalar için de öngörülen İslami kimlik ölçüsü iç siyasette reform yanlısı bir cumhurbaşkanının seçimi kazanması bile iktidar olması için yeterli olamamakta ve başta Velayet-i Fakih ve diğer kurumların engellemesi ile karşılaşmaktadır. Bu anlamda dış politika için de durum farksızdır. Örneğin, 1989 yılında seçilen Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Batı ile ilişkileri normalleştirmeyi denemesi, dini lider Hamaney'in tutumuna takılmıştır. Benzer bir tecrübeyi 1997 yılında cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi de yaşamıştır.⁴³⁹ Uluslararası diyalogun İran için daha faydalı olduğuna inanan Hatemi'nin bu yönlü girişimleri, Hamaney'in sert muhalefeti ile karşılaşmış ve Hamaney'i destekleyen medya tarafından ihanetle suçlanmıştır.⁴⁴⁰

3.2.3. Şii Jeopolitiği ve Rejim İhracı

1979 Devrimi'nden sonra Şiilik, İran dışı politikasında belirleyici olmuştur. Bunun çeşitli nedenleri vardır. İran, bu sayede bölgede var olan Şii nüfus üzerinde etki kurarak bölgede siyasi hinterlandı genişletmeye çalışmıştır. İkinci olarak yine bölgedeki Şiilerin

⁴³⁷ Akman ve Ergül, 2019: 1631-1634.

⁴³⁸ Taflıoğlu, 2013: 107-108.

⁴³⁹ Fielder, 2018: 215.

⁴⁴⁰ Demirtepe, 1999: 16.

etkisiyle rejimini ihraç etmeyi hesap etmiştir. Üçüncü olarak İran, Şiilik felsefesini devrimci bir yorumla ele alarak içerden gelebilecek etnik veya mezhepsel itirazları bastırmayı veya minimize etmeyi düşünmüştür.

Ortadoğu coğrafyasında hatırı sayılır bir Şii nüfus vardır. İran, Bahreyn, Azerbaycan ve Lübnan'da Şii nüfus çoğunluğa sahipken, körfez ülkeleri, Pakistan ve Afganistan'da azımsanmayacak bir Şii nüfus mevcuttur. Diğer taraftan Suriye'de uzun zamandan beri iktidarda olan Nusayrileri ve Türkiye'deki Alevi nüfusu da Sünni-Şii sınıflandırmasında Şii tarafına yazmak gerekebilir.

Rejim ihracı konusu, anayasada da kendisine yer bulmuştur. Anayasanın 11. maddesinde “Tüm Müslümanlar tek bir millettir. İran İslam Cumhuriyeti, İslam dünyasında ‘siyasal’ ‘ekonomik’ ve ‘kültürel’ birliği sağlamaya çalışmalıdır,” denilerek dış politikada hedef olarak ortaya konmuştur. Rejim ihracı politikası, pratikte sonuç doğurmasa da özellikle önemli Şii nüfusa sahip Irak, Bahreyn, Yemen ve Azerbaycan gibi ülkeler ile laikliği esas alan Türkiye gibi ülkeler tarafından bir tehdit olarak algılanmıştır.⁴⁴¹

Belirtmek gerekir ki İran'ın kendisini ‘Müslümanların birliğine’ adayan söylemi ya da kendisine İslam dünyasının lideri misyonu atfetmesi, söz düzeyinde kalmış, pratikte hiç de öyle olmamıştır. İleride daha geniş ele alacağımız bu konuyu burada iki örnek vererek açıklamak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, 1982 yılında Hafız Esad tarafından yapılan Hama katliamıdır. Devrim sürecinde ve devrimden sonra Sünni olan ve Suriye'de önemli bir örgütlenmeye sahip olan Müslüman Kardeşler'in Suriye, Sudan ve Mısır şubeleri yayınlarında devrime destek vermişlerdir. Buna karşılık Müslüman Kardeşler, Baas rejimi ile olan mücadelelerinde İran'dan destek beklemişlerdir. Ancak patlak veren İran-Irak Savaşı sonrası kurulan İran-Suriye ittifakından sonra destek bekleyen Müslüman Kardeşler, hayal kırıklığına uğradığı gibi 1982 yılında Müslüman Kardeşler'in Baas rejimine karşı başlattığı isyan, Esad rejimi tarafından çok sert bastırılmış ve tam bir katliama dönüşmüştür. Binlerce kişinin hayatını kaybettiği katliama dair devrimci yönetim, sessiz kalmayı tercih etmiş ve Baas yönetimi ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. İkinci önemli olay ise yine Arap Baharı sürecinde Suriye'nin isyancılara karşı orantısız müdahalesi karşısında İran'ın verdiği kesin destek olmuştur.⁴⁴² İlginç olan şu ki her iki olayda da iktidarda Nusayri (Şii) bir iktidarın ve karşıda da Sünni tandanslı bir muhalefetin oluşudur. Yine bu süreçte İsrail'e karşı destek verdiği Sünni Hamas Örgütü ile ilişkilerini kesen ve Esad lehine sahaya sürdüğü Şii Hizbullah Örgütü

⁴⁴¹ Çelik, K.,E.,2016: 263.

⁴⁴² Sarı, 2015: 123.

üzerinden Hamas ve Baas rejimi muhalifleriyle savaşın İran'ın önceliğinin Şii siyasal alanını genişletmek olduğunu söylemek gerekir.⁴⁴³

3.3. Türkiye ve İran'da Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı

Mustafa Kemal, 1920'de Türkiye'de Rıza Pehlevi de 1921'de İran'da yeni bir rejimin temellerini atmıştı. Bu iki rejimin de Batılı kurum ve normlarıyla modern ve bağımsız bir devlet yaratmak gibi hedefleri vardı.

Çalışmamızın başında bu çalışmaya ilham veren esas olgunun ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin temel motivasyonlarının devletlerarası güç dağılımını merkeze alarak sistemde yükselen güce veya tehdide karşı politika geliştirdiklerini varsayarken iç politikanın dış politika üzerindeki etkisine ilgisiz kaldıklarını belirtmiştik. Batı'dan dünyaya bakıldığında bu bakış açısı, büyük oranda doğrudur. Fakat demokrasi sorunu yaşayan ülkelerde iç politik tehditler, analiz sürecine dâhil edilmediğinde devletlerin dış politika davranışlarını tam anlamak mümkün olamamaktadır. Bununla ilintili olarak Realist Teori içerisinde bazı çalışmaların- Omnibalancing gibi- iç tehditleri de analiz sürecine dâhil ettiğini belirtmiştik. Kısacası bu çalışma şunu iddia etmektedir: iç tehditler, yetersiz demokratik olgunluğa paralel olarak sistem içindeki güç dağılımına benzer şekilde, liderleri veya politika yapıcılarını sınırlandırabilir veya karar süreçlerini etkileyebilir. Burada temel olarak iki tür tehdit algısından bahsedilebilir: toprak bütünlüğüne yönelik tehditler ve rejim güvenliğine yönelik tehditler.⁴⁴⁴ Uyarlamak gerekirse Türkiye'deki Kürt isyanları ve İran'daki Kürt isyanları ile Azeri muhalefeti, toprak bütünlüğüne yönelik tehditler, Pehlevi İran'ındaki ve Türkiye'deki dinci itiraz ya da bugünkü İran'daki demokratik muhalefet rejime yönelik tehditler kategorisindedir. Bunlara ek olarak Staven David'in işaret ettiği gibi bazen tehdit, siyasi liderin bizzat şahsına yönelik olabilir. Bu tehditler karşısında devletler, tehditleri dengelemek için dış politikada dış destek almak veya iç tehditlere daha çok yoğunlaşmak için dış tehditleri yatıştırabilir.

Burada akılda tutulması gereken başka bir olgu da iç tehdit belirleme veya tanımlama sürecinin ulus inşa süreçleri ile direkt veya endirekt ilintili olduğudur. 20. yüzyıl başında Osmanlı Devleti yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Kaçar Hanedanı'na son verip iktidarı ele geçiren Rıza Pehlevi'nin İran'ı yeni bir ulus inşası başlattılar. Çok etnik yapı ve çok kültürlü imparatorlukların hüküm sürdüğü bu coğrafyada milliyetçiliği merkeze alan yeni bir ulus inşası, bir taraftan “kendi”yi yeniden tanımlarken bunun karşısında kaçınılmaz bir şekilde “öteki”yi de yeniden yorumlama ve bu bağlamda politika belirleme zorunda

⁴⁴³ Göngen ve Ağbey, 2015: 42.

⁴⁴⁴ Dursun, 2017: 26.

bırakmıştır. Zygmunt Bauman'ın ifade ettiği gibi 'biz' sahip bulunanların yani 'varların', "öteki" ise "bizin" sahip bulunduklarına sahip bulunmayanların yani "yokların" mekânıdır.⁴⁴⁵ "Öteki" sorunu, doğal olarak egemen konumdaki öznenin kendisini inşa ederken veya kendi varlık alanını belirlerken kendisini veya kendi dışındakileri nasıl değerlendirdiğinin açıklanması olarak da görülebilmektedir.⁴⁴⁶ Bu temelde gerek Türkiye'de gerekse İran'da yeni bir ulus inşa edilirken bu süreç nasıl gelişmiştir? Başka bir ifadeyle "biz"in dışında kalan "öteki", "bu sürece nasıl tepki vermiş" ve "bunların iç ve dış politika yapım sürecine etkileri neler olmuştur" sorularını cevaplamak gerekmektedir.

3.3.1. İran'da Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı

İran'da ulus inşası ve iç tehdit algısı Pehlevi Hanedanı dönemi ve 1979 İran İslam Devrimi'nden sonraki dönem olmak üzere iki başlık altında incelenecektir. Aşağıda görüleceği gibi Fars milliyetçiliğini ve çağdaşlaşmayı merkeze alan Pehlevi Hanedanı'ndan farklı olarak 1979 Devrimi'nden sonra siyasal alan dini merkeze alarak yeniden şekillendi. Belirtmek gerekir ki ne Pehlevi Hanedanı döneminde Şiilik kimliğinden vazgeçildi ne de 1979 Devrimi'nden sonra Fars milliyetçiliğinden vazgeçildi. İki dönemde değişen şey, siyasal alanı biçimlendiren kimliği oluşturan unsurlar arasında öncelik meselesiydi.

3.3.1.1. Pehlevi Hanedanı Dönemi

İran'ın uluslaşma süreci, Türkiye'dekine büyük benzerlikler göstermektedir. 1926 yılında Kaçar Hanedanı'na son vererek kendisini şah ilan eden Rıza Şah, Hanedanlığı'nın ismini de Pehlevi olarak koydu. Devam eden yıllarda petrol gelirlerinin artışıyla beraber merkezileşme hızlanmış ve buna paralel olarak ulus inşası da ilerlemiştir. Ekonomik olarak pirinç, tütün, çay ve ipek üretiminde tam kontrolü sağlamış, bu da Rıza Şah'ın halka olan bağımlılığını azaltarak merkezileşmeye katkıda bulunmuştur.⁴⁴⁷ Şah, İran genelinde aşiret gruplarını silahsızlandırmış, bunlar içinde güçlü olan han veya serdarları sürgüne göndermiş, her yerde merkezi otoritenin gücünü arttırmıştır. Rıza Şah, Fars olmayan gelenekleri, aşiret yaşam biçimleri olarak değerlendirip kimi aşiret reislerini öldürtmüştür.⁴⁴⁸ Bu bağlamda, ulusallaşma projesine aykırı olduğu düşünülen göçebe aşiretler, yerleşik hayata geçilmeye zorlanmıştır.⁴⁴⁹

⁴⁴⁵ Bauman, 2017: 54.

⁴⁴⁶ İrfan Çifçi, 2005: 21.

⁴⁴⁷ Sarıkaya, 2009: 88-90.

⁴⁴⁸ Natali, 2009: 181.

⁴⁴⁹ Ioannis N. Grigoriadis, 2011: 386.

19. yüzyılın sonlarında Kaçarlar döneminde yapılan anayasa taslağında Farsça ortak dil olarak belirtilmiş, ancak diğer diller de güçlü bir şekilde vurgulanmışken şah, aşamalı olarak diğer diller üzerinde baskı kurmuş ve en sonunda Farsça dışındaki dilleri yasaklamıştır. Rıza Şah'ın ulus yaratma palını önündeki en büyük engel, Kürtler ve Azerilerdi. Şah, Farsça olmayan dilleri, Farsçanın yerel dilleri olarak tanımladı. Fars olmayan etnik toplulukları askerî zor kullanıp devlet tarafından tanımlanmış Fars kültürünü kabul etmeye zorladı. Şah ayrıca Farsça dışındaki dillerin okutulmasını, bu dillerde yayın yapılmasını yasakladı. Azerilerin ve Kürtlerin aslen Fars olduklarına, Azerilerin Moğollar tarafından Türkleştirildiklerine dair teoriler ortaya atıldı.⁴⁵⁰

Bu yeni yapı, İran'ın kültürel mirasında İslam'ın rolünü ortadan kaldırmaya çalışmış, manevi olarak Zerdüşť kültürünü ön plana çıkarmıştır. Böylece Batı'nın onayladığı Ari ırk mitolojisine dair milliyetçilik, ön plana çıkarılmış ve diğer etnik kökenler dışlanmıştı. Batılı, laik ve modern bir kimlik inşa etmek isteyen Şah, İslamiyet dönemini İran halkının hafızasından silmek için politikalar uygulamıştır.⁴⁵¹ Bu bağlamda Şah, İran dilini Farsçalaştırdıktan sonra İslamiyet öncesi Sasani ve Akhamenid padişahlarının heykellerini yaptırmıştır.⁴⁵² Batılı tarzı kıyafetlerin dayatılması, peçenin yasaklanması yanında şapkanın aslında Sasani İmparatorluğu dönemine ait olduğu iddia edilerek batılaşmaya meşruiyet zemini kazandırılmak istenmiştir.⁴⁵³ Batılaşma yolunda ağırlık ve uzunluk ölçü birimleri standartlaştırılmış, hicri takvim değiştirilmiş ve yeni takvimde güneş yılı esas alınmakla beraber ayların isimleri Zerdüşť mitolojisinden alınmıştır.⁴⁵⁴

Kuşkusuz ulus inşası ve Batıcılık projesinde aydınların önemli bir rolü olmuştur. Sekülerizm ve Batıcılıkla harmanlanmış bu siyasal ve kültürel merkezileşme süreci genellikle ilerici ve sol eğilimli olanların desteğini almıştır. Fars milliyetçiliğinin önemli şahsiyetlerinden Taki Arani, bir yazısında Azerilerin 'doğu vahşileri' ve 'kan içen Moğollar' tarafından Türkleştirildiklerini iddia ediyor ve devlete şu önerilerde bulunuyordu:⁴⁵⁵

"Maarif bakanlığının Azerice konuşan bölgelere çok sayıda Fars dili öğretmeni göndermesi gerektiği.....Azerbaycan gençlerinin fedakârca Türkçe konuşmaktan vazgeçmesini..."

Bir diğer Farsist ideolog Mahmut Afşar, İranlıların birliği ve Fars dili adlı yazısında Türkçeyi "İran'da davetsiz ve rahatsız edici bir misafir" olarak tanımladıktan sonra Türkçenin okullarda beş dakika bile okutulmasına izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir. Bunu

⁴⁵⁰ Sarıkaya, 2008: 88-90.

⁴⁵¹ Grigoriadis ve Ansari, 2011: 386.

⁴⁵² Natali, 2009: 181.

⁴⁵³ Grigoriadis ve Ansari, 2011: 386.

⁴⁵⁴ Grigoriadis ve Ansari, 2011: 386.

⁴⁵⁵ Sarıkaya, 2008: 101.

önlemek için Farsça dışında dilleri konuşan çocukların ailelerinden alınıp bir iki yıl Farsça konuşan “saygın ailelerin” yanında misafir edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁵⁶

Rıza Şah’ın başbakanlığını yapmış ve İran’da modern Panfarsizmin kurucularından M. Ali Furugi, Ankara’da büyükelçilik yaptığı dönemde Şah’a ve İran Dışişleri Bakanlığına gönderdiği mektupta İran’da alfabenin değişmemesi gerektiğini şöyle gerekçelendirmiştir;⁴⁵⁷

“Son zamanlarda Türkler alfabelerini değiştirip Latin alfabesine geçtiler. Bu şekilde İran Türkleri ile olan ilişkileri kesilmiş oldu. Eğer İran’da da Latin alfabesine geçecek olursak onların ilişkileri yeniden kurulur ve bu da İran için büyük tehlike oluşturur... İran’da Yahudi, Ermeni, Asuri gibi az nüfuslu ve tehlikesiz azınlıklar vardır. Ancak Kürtler, Türkler ve Araplar büyük nüfusa sahip tehlikeli azınlıklardır. Devletin bunu her zaman göz önünde bulundurması gerekir.”

Bu dönemde çıkan önemli dergilerden Ayendeh’in başyazarı Afşar Gozaşte bir yazısında İran’da modernizm ile ilgili şunları yazmıştır:⁴⁵⁸

“İran’ın milli birliği ile kastettiğim bugünkü sınırlar içerisinde yaşayan insanların siyasi, kültürel ve toplumsal birliğidir. Bu birlik iki başka mefhumu daha, yani siyasal bağımsızlığın korunması ve İran’ın coğrafi bütünlüğünü de ihtiva eder. Öte yandan milli birliğin başarılabilmesi Fars dilinin bütün ülke çapında tesis edilmesi, giyim kuşam ve adetler ve benzeri unsurlarda bölgesel farklılıkların yok olması, yerel beylerin tasfiye edilmesi demektir. Kürtler, Lorlar, Kaşkailer, Araplar, Türkler, Türkmenler ve diğerleri farklı kıyafetler giyerek ya da farklı diller konuşarak birbirlerinden ayrılmamalıdır. Fikrimce İran’da adetler, kıyafetler vesaire açısından milli birlik sağlanana kadar siyasal bağımsızlığımız ve coğrafi bütünlüğümüzün tehdit altında kalma ihtimali baki kalacaktır.”

Yazısının devamında Afşar, çözüm olarak Farsça dışında dilleri konuşan halkları Fars bölgelerine zorunlu olarak iskân edilmesi gerektiğini belirttikten sonra yer isimlerinin Farslaştırılması gerektiğini önemle vurgulamaktadır.

Yirmi yıllık yönetimi sırasında Rıza Şah (1921-1941), bu önerilerdeki taleplere uygun bir tutarlılık sergiledi. Otoriter modernizasyon siyaseti İran’ın geleneksel toplumsal yapısının yanı sıra siyasal yapısını da kademeli olarak değiştirdi. Ulusal ordudan yargıya, ulusal para sistemi ve seküler eğitim sistemine kadar yeni kurumlar oluşturuldu. Ulusal birliğin sağlanabilmesi için merkezileşme politikaları çerçevesinde on binlerce insan zorunlu göçe tabi tutuldu. Kısa sürede muhalefeti sürgün hapis ya da idamlarla susturdu.⁴⁵⁹ 1927 yılında Düşünce Geliştirme Kurumu üniter devlet ve Fars kimliğinin tesisi amacıyla kuruldu.⁴⁶⁰ Ulus inşasının başka bir ifadeyle milliyetçiliği merkeze alan ve diğer bütün etnisiteleri ötekileştiren

⁴⁵⁶ Sarıkaya, 2008: 102.

⁴⁵⁷ Sarıkaya, 2008: 102.

⁴⁵⁸ Atabaki, ve Zürcher, 2012: 8.

⁴⁵⁹ Atabaki ve Zürcher, 2012: 9.

⁴⁶⁰ Okyar, 2014: 110.

bu yeni yapının en güçlü ideolojik aygıtları eğitim kurumları oldu. İlköğretimin zorunlu hâle getirilmesi ile bu resmî söylemin genele yayılması sağlandı.⁴⁶¹ Pehlevi devletine memur yetiştirecek devlet okulları ve yeni ulusal müfredat, yeni nesillerde bir ulusal kimlik kazandıracak şekilde düzenlendi. Bütün bunları sağlamanın en önemli yolu Fars dilinden geçiyordu. Böylece diğer diller baskı altına alındı ve son olarak 1935 yılında çıkan bir kararname ile yasaklandı. Farsça dilini toplumda kurumsallaştırmak ve sadeleştirmek amacıyla Türkiye’de 1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumuna benzer bir kurum olan Fars Akademisi, 1935 yılında kuruldu.⁴⁶² Diğer yandan yeni ulusal kimliğe, geçmişteki etnik ve ilksel bağlarla ilişkinin kesildiğini ortaya koyan yeni bir görünüm kazandırıldı. Bu yeni ulusal kimlik aynı zamanda Avrupalı bir görünüme sahipti. Devletin Avrupa tarzı kıyafetleri zorunlu etmesinin ve kadın erkek yerel kıyafetleri yasaklamasının altında bu yeni kimliğin Avrupalı yüzü vardı.⁴⁶³

Rıza Şah döneminde inşa edilen bu tek ve bölünmez ulus ve ulusal kimlik, etnik farklılıkları ve kültürel çoğunluğu inkâr ederken diğer taraftan etnik farklılıklar, ulusal kimlik söyleminin stratejik hedefi hâline gelmişti. Örneğin Kürtler veya Azeriler, farklılığını bir şekilde ifade etse bu durum, egemen kimliğin yani Fars etnisitesinin ülke topraklarındaki bölünmez otoritesine karşı gelmek anlamına geliyordu. Abbas Vali’nin ifadesiyle “Otoriter modernleşmenin pozitivist mantığı üzerine kurulan resmî söylem; Kürtleri, Azerileri, Türkmenleri egemenin ötekisine dönüştürmenin aracıydı. Azınlık dilleri bu modernite söyleminde artık farklı olmanın dili değil, öteki olmanın, muhalif olmanın hatta ihanetin diliydi. Bu dil, egemenin kimliğini ve yeni düzenin meşruiyetini sorguluyordu.”⁴⁶⁴

Uluslaşma sürecinde Kürt dilinin yasaklanmasını (bu yukarıda sayılan diğer azınlıklar için de geçerlidir) değerlendiren Abbas Vali, bunu Kürtlerin yazı alanından dışlanması olarak yorumlamaktadır. Bunun anlamı, İran Kürdistanı’nda sivil alanın kısa sürede yok olacağının, siyasal olanla kişisel olan arasında bağ kuran yeni gelişen söylemsel formasyonun bir anda ortada kaybolacağının işaretiydi. Sivil toplumun bu şekilde yok edilmesi, farklılıkların ve Kürt etnik kimliğinin kamusal düzeyde ifade edilmesinin karşılığı şiddet olacaktı. Vali’nin İran’da yeni ulus inşa etme sürecinde Kürtler hakkında yaptığı tespit, Azeriler için de geçerlidir. “İran Kürdistan’ında Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasının temel nedeni, Kürtlere dayatılan bu kimliğe direnmeleri ve kendi farklılıklarını ifade etme isteğiydi. Böylece egemen olana göre öteki konumunda olmaları, Kürt ortak kimliğinin kaynağı hâline

⁴⁶¹ Devletin ideolojik aygıtı olarak eğitim kurumlarının rolü için bkz. Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴⁶² Perry, 2012: 216.

⁴⁶³ Abbas Vali, 2010: 40.

⁴⁶⁴ Abbas Vali, 2010: 41.

geldi ve bu kimlik Pehlevi mutlakiyetçiliğinin hegemonyacı söylemine karşı çıkan bir kimlik oldu.”⁴⁶⁵

Zamanın ruhuna uygun olarak modern İran tarihini şekillendiren en önemli unsur yeni bir ulus yaratma olarak tanımlanabilecek uluslaşma süreci bir yana, diğer yandan tarihsel olarak İran’ın Şii dünyasının önderliği gibi bir hedefi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde 1500’lü yılların başında Şiiliği resmî devlet dini olarak kabul eden Safevi devletinden bu yana Şiilik kimliği, içeride ortak kimlik yaratmanın en önemli harcı olmuştur. Bu durum ilerleyen dönemde ulus-devlet projesinin de etkili bir argümanı olmuştur. Özellikle Muhammed Rıza Şah döneminden itibaren yoğun bir şekilde zenginleşen İran, kendi tarihsel ve kültürel etki alanı gördüğü Şii hinterlandında etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. 1979 İran İslam Devrimi ile beraber Şii etkisi, dış politikada daha belirgin bir hâle gelmiş ve İran, bir bakıma kendisini Şiiliğin hamisi olarak görmüştür.⁴⁶⁶ Bu noktada İran’daki Kürtlerin büyük oranda Sünni oluşu da onları sistemin dışına iterken, Azerilerin tam tersi Şii oluşu onların bir şekilde İranî kimliğine daha kolay uyum sağlamasına olanak vermiştir. Yine de bu etnik farklılık veya Azeriler açısından mezhepsel yakınlık İran’ın hem iç politikası üzerinde etkili olmuş hem de dış politikasına zaman zaman yön vermiştir.

Merkezileşme ve uluslaşma politikaları azınlıklar tarafından hoş karşılanmadı. Kaçar Hanedanı döneminde merkezileşme politikalarına tepki olarak doğan Simko Ağa İsyanı, Pehlevi Hanedanı döneminde de devam etti. İsyân devam ederken Türkiye’de Şeyh Said İsyanı patlak verdi, ardından da Ağrı İsyanı başladı. İki ülke de kendi ülkelerinde ayaklanan Kürtlerin diğer ülke tarafından desteklendiğini savundu.⁴⁶⁷ Simko Ağa ve isyancıları, İran tarafında sıkıştırılınca Türkiye tarafına geçiyordu. Türkiye de Ağrı İsyanı ile meşgulken isyancılar, İran tarafına geçiyordu. Türkiye, bunun üzerine 1930 yılında küçük Ağrı Dağı olarak bilinen İran topraklarını işgal etti.⁴⁶⁸ Türkiye, daha sonra İran’a Van bölgesinde biraz verimli toprak vererek anlaşma yoluna gitti. 1937 yılında yapılan ve bugün Türkiye-İran sınırına son şeklini veren anlaşma, bu anlaşmadır. Olson bunu, “Öyleyse Kürt sorunu iki ülke arasındaki nihai sınırları belirleyecek kadar ana etkindir,” diye yorumlamaktadır.⁴⁶⁹ Simko Ağa İsyanı, bölgede hâkim olan İngilizlerin desteği ile bastırıldı. Bu isyan sonrası özellikle 1930'lardan sonra Farslaştırma politikalarına hız verildi ve Kürtlere baskı artırıldı. Bu da Kürt milliyetçiliğinin daha güçlü örgütlenmesine zemin hazırladı. Ağustos 1941'de Britanya ve Sovyetlerin İran’ı işgali sonrası Rıza Şah’ın tahtan çekilmesi Kürtlerin özlemlerini daha da

⁴⁶⁵ Vali, 2010: 40.

⁴⁶⁶ Koç, 2012: 56.

⁴⁶⁷ Olson, 2010: 47.

⁴⁶⁸ Oran, 2013: 252.

⁴⁶⁹ Robert Olson, 2010: .47.

güçlendirdi. 1942'de İran'da ilk Kürt partisi olan Komala kuruldu. Kürt örgütlenmesi Kürdistan Demokratik Parti-İran ile devam ederken 1946 yılında Kürtler, Kürdistan Mahabad Cumhuriyeti'ni ilan etti. Sovyetler Birliği'nin desteğini alan İran, bir yıl sonra büyük bir şiddetle bu Kürt cumhuriyetini ortadan kaldırdı, liderlerini idam etti. Kürtler üzerindeki baskılar devam etti. Kürtçe, yayın ve eğitim alanlarında yasaklandı.⁴⁷⁰ İran'daki Azeri muhalefeti de Kürtlerle aynı akıbeti paylaştı. Kesintisiz bir dizi mücadeleden sonra 1945 yılında kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti, 1946 yılında merkezi hükümetin müdahalesi ile çok kısa bir sürede yıkıldı. İran içinde mezhebi yakınlıktan dolayı sisteme entegrasyon konusunda daha az sıkıntı yaşasa da Azeri muhalefетinin bugün bile İran'da diri olduğunu söylemek mümkündür. Azerilerin her yıl İran'da düzenlediği Bebek Kalesi yürüyüşü, Urmiye Gölü mitingleri ve Azeri azınlığı temsil eden Traktor Sazi futbol takımının maçlarında atılan sloganlar bunu kanıttır.

3.3.1.2. 1979 İslam Devriminden Sonraki Dönem

Anayasal monarşiyi İslami cumhuriyete dönüştüren 1979 Devrimi'nden sonra siyasal alan dinle yeniden şekillendi. Eskiden uluslaşma süreci ile beraber devlet milliyetçiliği kendisini seküler, etnikleştirilmiş ve Batıcılaştırıcı eğilimleri ile tanımlıyorken şimdiki yeni rejim artık Batı'dan bağımsız İslami kimlikle kendisini ifade ediyordu. Dâhil etme ve dışlamanın yeni sınırları etnisitenin yanı sıra muhafazakâr Şii İslam'a dayanıyordu. Bu durum Kürtler, Şii olmayan toplumlar ve devlet içindeki seküler grupların biraz daha sistemin dışına itilmesi demekti.⁴⁷¹

Devrim lideri Humeyni'nin ilk söylemleri incelendiğinde Pehlevi Şahları gibi Fars dilinin ve kültürünün önemini tartışmak yerine İran'ın Sünni ve Şii toplulukları da içeren Pan-İslami niteliği ön plandaydı. 3 Nisan 1979 günü İslam Cumhuriyeti'ni ilan ettikten sonra Humeyni, dünyadaki bütün İslam ülkelerini "Büyük bir İslam devleti ve bayrağı altında birleşmeye" davet etti. Retorikte siyasi sınırlar Şiiler ile Sünniler veya Fars olanlar ile olmayanlar arasında değil ezilenler ile ezenler arasında çiziliyordu. Humeyni bir konuşmasında şunları diyordu:

"Ulusun bütün gruplarına bir İslam Cumhuriyetinde zengin ile yoksul arasında, beyaz ile siyah arasında, Sünni ile Şii arasında, Arap ile Arap olmayan arasında, Türk ile Türk olmayan arasında hiçbir ayrıcalık olmadığını söylüyorum. Azınlıkların dinsel hakları korunacaktır.....İslam bütün gruplara karşı

⁴⁷⁰ Natali, 2009: 227.

⁴⁷¹ Natali, 2009: 205.

saygılıdır. Kürtler ve farklı dilleri konuşan diğer grupların hepsi bizim kardeşimizdir. Sünnilerle kardeşiz. Onlardan daha iyi olduğumuzu iddia etmemeliyiz.”⁴⁷²

Diğer taraftan özellikle Kürtler, devrimin ilk günlerinde özerklik konusunda ısrarcıydılar. Devrimin başında devrimi yapan kadrolar, bu talebin çok karşısında bir tutum sergilemediler. Devrimin önemli ideologlarından Ayetullah Taleqani, Kürtlere seslenerek “bizim de istediğimiz şey özerkliktir... Kürt halkının kültürel özgürlüğünü, dilini kim inkâr edebilir ki?” demişti. Kürtlerin mecliste temsil edilmesi için teklif sunmuştu. Başbakan Bezirgan, “Kürtler ne istiyorsa onu seçsin istedik, özerklik konusunu bile kabul ettik” demiştir. Devam eden süreçte Kürtlerle birçok kez görüşen devrim kadroları ile bir mutabakata varılamamıştır.⁴⁷³

Devrimin ilk yıllarında ortaya çıkan bu olumlu durum, kısa sürede etnik ve mezhepsel tedirginliğe ve akabinde şiddete dönüşecekti. Yeni rejim, Kürt ve Azeri milliyetçiliğine karşı tedirgindi. İran nüfusunun yarıdan fazlasının Fars olmayan azınlıklardan oluşması bu tedirginliği besliyordu. Bu azınlıklar bütün İran sınırını kaplamıştı. Irak Sınırı boyunca Kürtler ve Araplar, Türkiye ve Sovyet sınırı boyunca Azeriler ve Türkmenler, Afganistan ve Pakistan sınırı boyunca da Beluçiler, yaşıyordu. Üstelik Kürtler, Türkmenler ve Beluçilerin sınır ötesindekilere yakınlığı ve ağırlıklı Sünni oluşları, İran açısından durumu daha da zorlaştırıyordu. İran’ın yakın tarihsel hafızasındaki Simko Ağa İsyanı ve Mahabad Kürt Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti ile ilgili anılar henüz tazeydi.⁴⁷⁴

Devrimin ilk dönemlerinde zaman zaman rejim ile çatışmalar da yaşanmıştı. Bu çatışmalarda özellikle Mahabad kenti, uzun süre Kürt isyancıların kontrolüne geçti. Bu dönem KDP-I önderliğinde Kürtler, müzakereleri sürdürmüş fakat talep edilenlerle verilmesi düşünülen haklar arasında uçurumlar olunca bu görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Kürtler, Mart 1979’da rejime bütün Kürdistan’a özerklik isteyen bir anlaşma sunmuş fakat rejim, tanımlanan Kürdistan bölgesinin Batı Azerbaycan ve ağırlıklı olarak Şiilerin yaşadığı Kırmanşah’ı içermesinden dolayı veya bunu bahane ederek reddetmiştir. Bunun yerine Kürtlere yerel yönetime kıdemli Kürt yetkililerin atanması, kültürel ve ana dil haklarının eksiksiz kullanımını içeren anayasal güvence ile bir teklif sunuldu. Bu arada Kürtler ve rejim güçleri arasında yer yer çatışmalar devam ederken Humeyni, Kürtlere eyaletin ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkilerini denetlemeyi ön gören yeni bir teklif sundu. Kürtler, buna karşı sundukları teklifte önceki teklifte belirlediği coğrafi alanı daha genişleterek Kürdistan’ın özerkliğini anayasada belirtme şartı koydu. Bu arada Kürtler ile Azeriler arasında çatışmalar

⁴⁷² Natali, 2009: 207.

⁴⁷³ Nartali, 2009: 208.

⁴⁷⁴ McDowall, 2004: 365.

yaşandı. Diğer yandan Humeyni, Şii Kürtlerden isyancı Kürtlere karşı savaşıacak bir birlik kurmuş ve Kürtler böylece Sünni-Şii olarak karşı karşıya getirilmişti. Nihayetinde yenilenen anayasa metninde Kürtlerden ve Azerilerden İran halklarından biri olarak söz edilmeyince Kürtler ve Azeriler Anayasa referandumunu %80 oranında boykot ettiler. Bunun üzerine Humeyni, gerçekleştirilecek yerel bir yönetim planı ile kültürel özerklik önerdiyse de bu öneri, Kürtler tarafından yeterli bulunmayıp reddedilince müzakereler sonuçsuz kaldı. Humeyni, daha sonra bir konuşmasında anayasada etnik azınlıkları çıkarmasını şöyle izah etmiştir:

“Azınlık kelimesi bazen Kürtler, Lurlar, Türkler, Farslar, Beluciler ve benzerleri için kullanılır. Bu insanlar azınlık olarak adlandırılmamalıdır, çünkü bu terim kardeşler arasında bir farklılık bulunduğunu ima etmektedir. İslam’da böyle ayrımlara hiç yer yoktur. Farklı dilleri konuşan Müslümanlar örneğin Araplar ile Farslar arasında hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Böylesi sorunlar büyük bir olasılıkla Müslüman ülkelerin birleşmesini istemeyenler tarafından yaratılmaktadır. Bunlar Paniranizm, Pantürkizm gibi milliyetçi kavramlar uydurmaktadır ve böylesi izm’ler İslam doktrinine terstir. Bunların planı İslam’ı ve İslami felsefeyi yok etmektir.”⁴⁷⁵

Humeyni’nin bu sözlerini yorumlayan McDowall’a göre Humeyni’nin çizdiği bu çerçevenin anlamı, şudur: İslami alanda azınlıklardan söz etmek bile gerçek dine bir saldırı sayılmaya başlandı.⁴⁷⁶

3 Aralık 1979 yılında yürürlüğe giren ve 28 Temmuz 1979 yılında önemli düzenlemeler eklenen İran Anayasası’nın ilgili maddeleri şu şekildedir;⁴⁷⁷

İran Anayasası’nın 12. maddesine göre, İran’ın resmî dininin İslam ve mezhebinin Caferilik olduğu ancak Hanefî, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Zeydiye gibi diğer İslam mezheplerinin tam saygınlığa haiz oldukları, bu mezhebin mensuplarının kendi fıkıhlarına göre dini merasim icrasında serbest oldukları, dini eğitim öğretimleri ile ahvali şahsiyeleri ve mahkemelerde bulunan ilgili davalarda da resmen tanınmış olup bu mezheplerde herhangi birinin çoğunlukta olduğu yörelerde Şuranın yetki sınırı içindeki mahalli kararların diğer mezhep mensuplarının haklarına riayet etmek kaydıyla mezhebe uygun olacağı hükümleri içerir, denilmektedir.

İran Anayasası’nın 13. maddesi, Zerdüştî, Musevi ve Hristiyanları dini azınlık olarak kabul etmekte, dini merasimlerinde serbest oldukları ve dini öğretim hakkı tanımaktadır. 15. madde İran’da resmî dilin Farsça olduğu, senetler, resmi metinler ve ders kitaplarının bu dil ile yazılması gerektiği ancak mahallî ve kavmî dillerden basın ve kitle iletişim araçlarında

⁴⁷⁵ Tahran Radyosu, 19 Aralık 1979, İçinde, McDowall, 2004: 367.

⁴⁷⁶ McDowall, 2004: 365.

⁴⁷⁷ Sarıkaya, 2008: 140-141.

yararlanma ve okullarda bunun edebiyatının öğretilmesinin serbest olduğu ifade edilmiştir. 19. madde milleti oluşturan hangi kavim ve kabileden olursa olsun eşit haklardan yararlanacağı belirtildikten sonra renk, ırk ve dil gibi etkenlerin ayrıcalık sebebi olamayacağı hüküm altına alınmıştır. Yapılan son düzenlemelerle devletin üst yöneticilerinin cumhurbaşkanı ve başbakanın Şii olması gerektiği belirtilerek devletin Şii niteliği vurgulanmıştır.

Şiiliği ve kısmen İslami kimlikle harmanlanmış milliyetçiliği merkeze alan politikalar karşısında en büyük itiraz Kürtler ve Azerilerden geldi. Rejim, konumunu güçlendirdikçe farklı kimliklerin özerklik gibi taleplerine karşı zora dayalı politikalar yürütmeye başladı. Bu dönemde Kürtler, KDP-I, Komala ve Şeyh İzzeddin Huseyni adında sosyalist eğilimli bir din adamı etrafında birleşen bazı gruplar tarafından temsil edildi.⁴⁷⁸ Zaman zaman siyasi çözüm bulmak için diyaloglar yürütüldüyse de devrimin ilk günlerinden itibaren silahlı çatışmalar eksik olmadı. Yine bu dönemde Azeriler, MHCP (Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi) önderliğinde zaman zaman silahlı çatışmalara varan bir muhalefet ortaya koymuşlardı. Aşağıda gerek İran'da gerekse Türkiye'de hem uluslaşma sonucu sistemin dışına itilen hem de İran'ın Şiiliği merkeze alan politikaları neticesinde ötekileşen etnik ve mezhepsel topluluklar üzerinden tanımlanan tehdit algılarının beraberinde getirdiği itirazları ve daha sonra bunun dış politikayı etkileme durumuna değinilecektir.

3.3.2. İran'da Uluslaşma Sürecine İtirazlar ve Sonuçları

İslam Devrimi'nden sonra ortaya çıkan etnik çelişkiler sonrasında Şariatmedari taraftarları tarafından kurulan MHCP, Azeri halkının taleplerini dile getiren en önemli siyasi hareket olarak ortaya çıktı. Azeriler için özerklik taleplerini dile getiren hareket, devrimin önemli liderlerinden Şariatmedari'ye rağmen Humeyni rejimi tarafından hoş karşılanmamış ve baskılara maruz bırakılmıştır. Rejim tarafından istekleri görmezlikten gelinen hareket, bunun karşısında 2 Aralık 1979 günü yapılan anayasa referandumunu Şariatmedari'nin etkisi ile boykot etmişlerdir. Azerilerin yaşadığı bölgelerde %80'lere ulaşan boykot, rejimi zor duruma düşürmüştür. 5 Aralık günü Şariatmedari'ye karşı bir suikast girişimi olmuş ve Azeriler bu girişimi protesto etmiş akabinde meydana gelen şiddetli çatışmalar sonrası isyancı grup, bazı bölgeleri ele geçirmiştir. Olayların tırmanması üzerine rejim, sert tedbirler uygulamış, MHCP mensubu 11 kişiyi idam etmiş ve Şariatmedari'yi de ölene kadar ev hapsinde tutmuştur.⁴⁷⁹ Şariatmedari önderliğinde MHCP muhalefatinin sert önlemlerle

⁴⁷⁸ Atmaca, 2012: 27.

⁴⁷⁹ Sarıkaya, 2008: 191-192.

bastırılması sonucu İran'da Azeri muhalefet, uzun bir süre sessizliğe bürünmüştür. Bu arada Azeriler dergi, gazete gibi alanlarda kültürel faaliyetler yürütmeye devam etmiştir.⁴⁸⁰

Sonraki yıllarda, İran'daki Azeri muhalefetin hareketlenmesini sağlayan en önemli gelişme, Kuzey Azerbaycan'da bağımsızlık hedefiyle Sovyet rejimine karşı başlatılan isyan ve bu süreçte Kuzey Azerbaycan'ın Ermenistan ile yaşadığı sorunlar olmuştur. Bilindiği gibi Kuzey Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1989'da arasında sınır anlaşmazlıkları baş göstermiş ve olaylar, kısa sürede çatışmalara dönüşmüştür. Aynı yıl Erivan yönetimi, Dağlık Karabağ bölgesinin Ermenistan Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu açıklamıştır. Sovyet yönetimi, gelişen olaylar karşısında Ermenistan yönetimini destekler bir tavır içine girmiştir. Burada dikkat çeken nokta İran İslam Cumhuriyeti'nin yaşanan gelişmeleri, "millî bir Azerbaycan hareketi" olarak algılaması ve bunu kendi Azerilerini kendilerine karşı harekete geçmelerinden endişe etmesidir.⁴⁸¹ Anayasasında İran İslam Cumhuriyeti'nin Şii karakterine vurgu yapan ve kendisine dünyadaki Müslümanların hamisi rolü biçen Tahran yönetimi, "sorunların barışçıl yollarla çözümü" dışında bir tutum sergilememiştir. Diğer taraftan kuzeydeki bağımsızlık hareketi, güneyde karşılık bulmuş, 31 Aralık 1989 gecesi her iki taraftan göstericiler, Kuzey-Güney sınırını ortadan kaldırma girişiminde bulunmuştur. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, İran Azerbaycan'ında da milli duyguları harekete geçirmiştir. Bu dönemde İran Azerileri, özellikle kendi dilleri ile eğitim öğretim görme çabasında ısrarcı olmuşlardır. Bu girişimler, başlarda karşılık bulmamışsa da Hatemi döneminde siyasal ortamın yumuşaması ile birlikte İran'da çok sayıda Türkçe dergi ve gazetenin yayın hayatına başlamasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸²

Kürtler için de durum, Azerilerden farklı olmamıştır. 1979 İran İslam Cumhuriyeti, özerk Kürdistan için başlangıçta Kürtlerde bir umut yaratsa da Kürtlerin talepleri, sert bir biçimde bastırılmıştır. İran'ın devrim sonrası devlet inşa politikaları, Şii İslam'a dayalı siyasi sınırları yeniden yapılandırırken Kürtleri etnik bir topluluk olarak dışlamayı sürdürmüştür.⁴⁸³ Dr. Qasımlo önderliğinde Kürtler, siyasi alanda mücadelelerini sürdürmeye devam etmişse de 1989 yılında İran devlet yetkilileri, Dr. Qasımlo'yu görüşmek üzere Viyana'ya davet etmiş ve Qasımlo burada öldürülmüştür. Onun yerine geçen halefi Dr. Sadık Şerefkendi de üç yıl sonra İran ajanları tarafından Berlin'de öldürülmüştür.⁴⁸⁴ Belirtmek gerekir ki Qasımlo'dan sonra Kürt hareketi, İran'da epeyce zayıflamıştır.⁴⁸⁵ Bugün İran'da mücadele eden en büyük Kürt

⁴⁸⁰ Sarıkaya, 2008: 192-193.

⁴⁸¹ Olson, 2005: 15.

⁴⁸² Sarıkaya, 2008: 196-202.

⁴⁸³ Natali, 2009: 227.

⁴⁸⁴ MacDonald, 2007, : 184.

⁴⁸⁵ Storm, 2011: 560.

örgütlenmesi, PKK'nin İran kolu PJAK ve KDP-İ'dir. Diğer yandan İran anayasası, kâğıt üzerinde farklı etnisiteleri, mezhepleri tanıdığını söylese de pratikte yoğun baskılar vardır. Her yıl onlarca Kürt ve Azeri siyasi sebeplerden dolayı idam edilmektedir.⁴⁸⁶

3.3.3. Türkiye’de Ulus İnşası ve İç Tehdit Algısı

Türkiye’de ya da İran’da uluslaşma süreci ile ilgili okuma yapıldığında bu süreç birbirlerine o kadar benzerdir ki bazen Fars ya da Türk kavramları geçmezse hangi ülkeyi okuduğunuzu karıştırabilirsiniz. Aslında bunun neden böyle olduğunun cevabı oldukça basittir. İki ülkede de yönetimi elinde tutanlar çok etnik ve mezhepsel bir yapıdan diğerlerini yok sayan bir ulus yaratmaya çalıştılar. Modernleşmenin Batı’da ortaya çıkardığı fikirleri üstten dayatmacı bir anlayışla olduğu gibi kopya ettiler ve “öteki”yi inkâr üzerinden bir “biz” tanımlı yaptılar. Öteki tarafından yapılan karşı çıkışları da sert askeri yöntemlerle bastırdılar. Aşağıda Türkiye’de uluslaşma sürecinde cumhuriyeti kuran elitlerin söylemleri, bunun için hazırlanan raporları ve bunun anayasaya yansımaları üzerinde Türkiye’deki uluslaşma sürecine değineceğiz.

24 Eylül 1925’te Bakanlar Kurulu kararı ve çok gizli ibaresi ile hazırlanan Şark Islahat Planı Raporu’nda, özetle Türkiye beş genel müfettişlik bölgesine ayrılıyor ve Kürtlerin yoğunluklu yaşadığı bölgeler 5. müfettişlik kapsamına alınıyordu. Buna göre⁴⁸⁷ 1. Hükümetin bu bölgelerde uygun görmediği kişi aile ve gruplar batıya göç ettirilecek. 2. söz konusu bu vilayet ve kaza merkezlerinde devlet kamu kuruluşlarında, çarşı ve pazarda Türkçeden başka dil kullananlar cezalandırılacak. 3. Olağan mahkemelerde ve sıkıyönetim mahkemelerinde asker veya sivil Kürt hâkim bulundurulmayacak. 4. Doğuya idealist ve becerikli Türk görevliler gönderilecek ve ikinci derecede memurluklara bile Kürtler atanmayacak. 5. Ermenilerden boşalan köylere Türkler yerleştirilecek. 6. Rize, Trabzon illerinden halktan isteyenler, Hınıs Çayı ile Murat Vadisi’ne ve Van Gölü’nün kuzeyine yerleştirileceklerdir.⁴⁸⁸ Şark Islahat Planı’nda amaçlanan, bölgenin olabildiğince Kürtsüzleştirilmesidir. Bu anlamda Kürtlerin bir kısmı batıya göç ettirilerek, kalanları için de batıdan Türkler bölgeye yerleştirilerek Kürtlerin asimile edilmesi öngörülmüştür. Tabii bu asimilasyon sürecinde devletin bütün ekonomik kaynakları seferber edilmiş, Türklük, ekonomik yükselme aracı iken Kürtlük ise kaybeden bir olgu olarak dayatılmıştır. Şark Islahat Planı’ndan önce bu konuda

⁴⁸⁶ Kürtlerin İran’da yaşadıkları siyasal sorunlar için bkz;Ebru Aydın, İran’ın Kürt Politikası, Ankara Strateji Enstitüsü Yayınları, Mart 2014, Analiz no;2014-1, Ankara.

⁴⁸⁷ Bayrak, 2013: 482-483.

⁴⁸⁸ Bu konuda daha geniş bilgi edinmek isteyenler Mehmet Bayrak’ın Şark Islahat Planı adlı kitaba başvurabilirler. Resmi belgelerin günümüz Türkçesinde sadeleştirildiği eser çok geniş kapsamlı bir araştırma sunuyor. Mehmet Bayrak, Şark Islahat Planı, Ankara, Özge Yayınları, 2009.

yazılan raporlarda Türkleşenlerin ekonomik olarak desteklenmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴⁸⁹ 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu ile Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak şartıyla kasabalara dağıtılmasını öngörülmüştür.⁴⁹⁰

Türkiye Cumhuriyetinin ilk başbakanı ve ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Atatürk'ün emriyle Kürtlerin yaşadığı illeri gezdikten sonra 1935'te hazırladığı raporda şu tespitleri yapar: “Kürtler, Türk olmaya heveslidir ve bunu için daha çok çalışılmalıdır.” Raporda Mardin ve Siirt gibi Arapların yoğun yaşadığı bölgelerde Fransa gibi Batılı devletlerin Kürtleri kışkırtmaları durumunda Arapların Kürtlere karşı kullanılabileceğine vurgu yapılmıştır.⁴⁹¹

Benzer şekilde 1936 yılında Celal Bayar, (Türkiye'nin 3. Cumhurbaşkanı) Atatürk ve İsmet İnönü'nün isteği üzerine bir Kürt raporu hazırlar. Bu raporda Bayar, bölgenin hâlâ tamamiyle kontrol altına alınamadığını belirttikten sonra bölgeye hâkim olmak için Türk silahlı kuvvetlerinin en büyük güç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Bayar, bölgede yaşayanlara resmi ağızdan ‘Kürt’ dememek gerektiğini ifade etmektedir. Yine Bayar'ın bu raporda halkın toprak sahibi olmadığını, toprak sahibi ağaların olduğunu belirttikten sonra bu konuda “Eğer halk toprak sahibi olursa devlete bağlılığı artar” tespitinde bulunmuştur.⁴⁹²

Benzer bir rapor, 1960 darbesinden sonra kurulan Doğu Grubu tarafından hazırlanmıştır. 1925 yılında hazırlanan Şark Islahat Planı ile neredeyse aynı olan bu planda sadece öneriler konusu biraz daha geliştirilmiştir. Bu rapora göre 1. Kürtlere Türk oldukları öğretilecek, bunu için radyo, tiyatro gibi araçlar kullanılacak, 2. Dünyadaki entelektüel çevrelere Türkiye'nin bir Kürt sorunu olmadığı anlatılacak, 3. Bir üniversiteye bağlı derhal bir Türk enstitüsü kurulacak ve bu enstitülerde Kürtlerin Türk olduğu ispatlanacak.⁴⁹³ Raporda Kürtlerden ‘kendilerini Kürt sananlar’ diye bahsetmesi dikkat çekicidir.

Uluslaşma sürecinin anayasal düzlemde nasıl bir yol izlediğine kısaca değinmek gerekirse Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan Teşkilatı Esasiye'de (1921) “egemenliğin millete ait olduğu” ilan edilmiş fakat “hangi millet” sorusuna cevap verilmemişti. 1924 anayasası “hangi millet” sorusunu “Türk Milleti” olarak cevaplamıştı.⁴⁹⁴ Anayasanın 2. maddesinde resmi dilin Türkçe olduğu vurgulanmış, 12. maddesi Türkçe okuma yazma bilmeyenlerin mebus olamayacağı, 68. maddesi “her Türk hür doğar, hür yaşar” denilerek “Türklük” vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Yine 88. madde şu şekildedir; “Türkiye

⁴⁸⁹ Bu konuda Çankırı Mebusu Abdulhalik Renda'nın Mustafa Kemal'e sunduğu raporda bu konu ayrıntılı işlenmiş. Bkz: . Mehmet Bayrak, Şark Islahat Planı, Ankara, Özge Yayınları, 2009.s.,452-467.

⁴⁹⁰ Berna Akçura, 2009: 59.

⁴⁹¹ Berna Akçura, 2009: 78.

⁴⁹² Berna Akçura, 2009: 96.

⁴⁹³ Muller, 1990:175.

⁴⁹⁴ Akçura, 2009: 60.

ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.” 1924 anayasasını kaleme alan komisyon gerekçesinde bu mevzuyu şöyle izah etmiştir; “Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk'ten başka millet tanımaz. Millet dâhilinde eşit hak ve hukuka sahip olması gereken başka ırktan gelen kimseler de vardır. Fakat bunlara ırki durumlarına göre haklar tanımak veya o anlama gelecek sözler etmek caiz değildir.”⁴⁹⁵ 1921 anayasasında olmayan Türklük vurgusu, 1924 anayasasına damga vururken, aynı zamanda 1921 anayasasında çokça bahsedilen yerelden yönetim meselesi, 1924 anayasasında hiç yer almamıştır. 1921 anayasasında Türklük vurgusunun ön planda olmaması, Kurtuluş Savaşı yıllarında Atatürk'ün Kürtlerin yardımına ihtiyaç duymasından kaynaklı Kürtlere verdiği sözlerin bir yansımasıdır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtlerin desteğini almak için kurulacak devlette Kürtlerin ve Türklerin halifelik kurumu etrafında kardeşçe yaşayacaklarını beyan etmiş; sonrasında da Kürtlere özerklik vaat etmişti.⁴⁹⁶ Bir yandan verilen sözlerin tutulmaması Kürtlerin peş peşe isyan etmesine neden olurken diğer yandan Türk modernleşmesi ulus-devlet inşasında git gide daha indirgemeci bir karakter kazanarak Türkleştirme politikalarına son hız devam etmiştir.

1961 Anayasası daha çok Türk vurgusunu ön plana çıkararak, bunu 4. maddede “Hâkimiyet kayıtsız şartsız Türk milletininindir,”⁴⁹⁷ şeklinde ifade etmiştir.

1961 yılında Kürtçe ve Ermenice köy ve yer adlarının değiştirilmesini öngören 1587 sayılı yasa bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Türkçe olmayan Kürtçe ve Ermenice köy ve yer adlarının, Türk milli Kültürüne, ahlak kurallarına, örf ve adetlere uygun düşmediğini, kamuoyunu incittiğini”⁴⁹⁸

1930'lu yıllarda kurulan Türk Dil Kurumu geliştirdiği “Güneş Dil Teorisi” ile bütün dillerin orijininin Türkçe olduğu savunulmuştur. Kurulan Türk Tarih Kurumu, mümkün olduğunca Türklerin İslamiyet'ten önceki tarihlerini referans almış ve böylece İslam sonrası Türk tarihi ile bağlar koparılmaya çalışılmıştır. Türklerin Asya'dan gelerek tüm dünyaya yayıldığını, medeniyete kaynaklık eden ulus şeklinde teoriler işlenerek Türk ulusunun üstünlüğü ispat edilmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁹ Burada Cumhuriyetin kuruluşunda Kürtlerden sonra ikinci tehdit unsur olarak İslamcılığı seçtiğini belirtmekte fayda var. Halifeliğin ortadan kaldırılması, medreselerin kapatılması ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi yasalar devletin modernleştirilmesi ve sekülerleştirilmesine dayanırken doğal olarak İslamcı düşünce çizilen bu

⁴⁹⁵ Akçura, 2009: 60.

⁴⁹⁶ McDowall, 2004: 260-261.

⁴⁹⁷ Akçura, 2009: 60.

⁴⁹⁸ Akçura, 2009: .61.

⁴⁹⁹ Kirişçi ve Winrow, 1997: 102.

siyasal alanın dışında kalıyordu.⁵⁰⁰ Daha sonra İkinci Dünya Savaşı sonrası iki kutba ayrılan dünya koşullarında kapitalist blokun yanında yer alan Türkiye'ye ABD öncülüğündeki müttefiklerinin biçtiği yeni misyon, Komünizmin yayılmasına set çekmekti. Bu bağlamda Türkiye'nin iç tehdit algısında Komünizm de önemli bir yer tutmaya başladı.

Natali'ye göre Kemalist Cumhuriyet, etnisiteye dayalı açık, dışlayıcı siyasi sınırlar yarattı. Söylemde resmî olarak Türkiye halklarından Türk halkına yönelik yapılan bu kayma, Kürtleri siyasi alanın dışına attı. Etnik olarak Türk olmadıkları için onlar, artık ötekilerdi ve kamusal alanda kendilerini Kürt olarak tanımlayamıyorlardı. Buna karşı 1923'ten 1938'e kadar Kürt milliyetçiliği, Kürt diline yönelik etnik kültürel talepleri ve Türk devletine karşı şiddet içeren isyanlarla kendini gösterdi.⁵⁰¹ Bu dönemdeki Kürt isyanları sert bir şekilde bastırılmış, Kürtler Tahrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) ile susturulmuş, Şark Islahat Planı (24 Eylül 1925), Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun (10 Haziran 1927), Mecburi İskan Politikası (1934) gibi kanunlar ile sürgüne tabi tutulmuştur. İsmet İnönü'nün 1925'te söylediği şu sözü, Natali'nin tespitlerini haklı çıkartacak niteliktedir:

“Açıkkçası biz milliyetçiyiz ve bizi bir arada tutan yegâne unsur milliyetçiliktir. Türk çoğunluğun karşısında diğer unsurların herhangi bir nüfuzu söz konusu olamaz. Topraklarımız üzerinde yaşayan insanları her ne pahasına olursa olsun Türkleştirmeliyiz. Türklüğe ve Türkçülüğe karşı çıkan herkesi yok edeceğimizi herkes bilmelidir.”⁵⁰²

Cumhuriyete karşı 1923'te başlayan Kürt isyanlarının 1938 yılında son Dersim isyanı ile bastırılması ile beraber 1950'li yılların sonlarına kadar Kürt milliyetçiliğinde kayda değer bir hareketlilik yaşanmadı. 1958 yılında Irak'ta Albay Abdulkarim Kasım tarafından bir askerî darbe gerçekleştirildi. Yönetimi eline geçiren Kasım, Kürtlerle sorunu çözmek için siyasi diyalog başlattı. Bu kapsamda Kasım, Moskova'da bulunan Kürt lider Barzani'ye bir heyet göndererek Irak'a geri dönmesini istedi.⁵⁰³ Darbeden 13 gün sonra yayımlanan geçici Irak Anayasa'sında Irak halkının Arap ve Kürtlerden oluştuğu yazılmış ve Türkiye bu gelişmelerden kaygılanmıştır. Beşikçi'ye göre Irak'taki askerî darbe sonrasında Kürtler ile Irak devletinin anlaşma çabası, Türkiye'de 1960 askerî darbesini tetiklemiştir.⁵⁰⁴ O dönemde tartışılanlar ve askerî darbe sonrası söylemler Beşikçi'yi haklı çıkartacak niteliktedir. 1959'da Irak'ta Kürtler ve Türkler arasında meydana gelen etnik çatışmalarda birçok Kürt ve Türk hayatını kaybetmiştir. Yıllar sonra darbeyi yapan Milli Birlik Komitesi üyesi Numan Esin, 26

⁵⁰⁰ Natali, 2005: 132-133.

⁵⁰¹ Natali, 2005: 131-135.

⁵⁰² Berkay ve Fuller, 1998: 10.

⁵⁰³ Özer, 2010: 344.

⁵⁰⁴ Beşikçi, Devlet, İslam, Kürtler, Darbe, Nerinaazad, 29.08.2016.

Mayıs 1997 yılında katıldığı bir televizyon programında “Kürtler isyan hazırlığında olduğu için” darbe yaptıklarını söylemiştir. Bu beyanlar, Türkiye’nin o dönem, Irak’taki Kürt hareketliliğinin Türkiye’ye sıçramasından kaygılandığını göstermektedir. Yazar Doğan Özgüden, Öncü Gazetesinin İzmir temsilcisiyken Milli Birlik Komitesi Yüzbaşı Muzeffer Özdağ’ın gazeteyi ziyareti sırasında “eğer darbeyi yapmasaydık bir Kürt isyanı olacaktı, Biz DP liderlerinden önce Kürt ağalarını tutukladık” şeklinde bir anısını paylaşmaktadır.⁵⁰⁵ Yukarıda belirtildiği gibi 1960 darbesinden sonra Doğu Grubu tarafından hazırlanan raporda alınacak tedbirlerden de anlaşılacağı üzere darbenin olmasında Kürt sorununun etkisi büyüktür.

Beşikçi, 1971 askeri muhtırasının da o dönemde Irak’ta Kürtler ve Irak devleti arasında başlayan müzakerelere denk gelmesini TSK’nin Türkiye’de ön alması şeklinde yorumlar.⁵⁰⁶ Olson, benzer şekilde 1980 askerî darbesini 10 gün sonra başlayacak İran-İrak Savaşı’ndan TSK’nin haberdar olduğu, Irak’ta doğacak bir yönetim zaafından Kürtlerin bağımsızlık kazanabileceği ve bunun Türkiye’deki Kürtleri etkileyebileceği hesap edilerek yapıldığını iddia etmektedir.⁵⁰⁷

1960’lı yıllardan sonra epey bir süredir sessizlik içinde olan Kürt muhalefeti hareketlenmeye başlar. 1961 yılında Türkiye İşçi Partisi (TİP) içinde örgütlenen Kürtler, 1967’den itibaren Doğu Mitinglerini yaparak 1969-1970’lı yıllarda Devrimci Doğu Kültür Ocakları’nı kurarak muhalefetlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁰⁸ 1970’li yılların sonunda silahlı mücadele yöntemine başlayan PKK, 1980 askerî darbesinden sonra, Lübnan’ın Bekaa Vadisi’nde askerî eğitim almış, daha sonra Irak-Suriye ve İran topraklarını kullanarak Türkiye’ye saldırılar düzenlemiştir. Asker-Polis-PKK’li ve sivil on binlerce insanın hayatını kaybettiği bu çatışmalarda, binlerce köy boşaltılmış, yüzbinlerce insan yerinden olmuş ve bu durumun devlete ekonomik külfeti çok ağır olmuştur.

3.4. Türkiye’nin Arap Baharı Politikası

Türkiye, bütün dünya gibi Arap Baharı’na hazırlıksız yakalanmıştı. Tunus’ta isyanın ateşi yakılmadan önce iktidarda olan AK Parti hükümeti, Türk dış politikasında komşularla sıfır sorun, Ortadoğu’da oyun kurucu, düzen kurucu,⁵⁰⁹ bölgesel istikrar ve barış gibi bir misyonun

⁵⁰⁵ Doğan Özgüden, 21 Mayıs, Darbeler ve Kürtler, Artıgerçek, <https://www.artigercek.com/yazarlar/doganozguden/21-mayis-darbeler-ve-kurtler>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2019.

⁵⁰⁶ İsmail Beşikçi, Devlet, İslam, Kürdler, Darbe, Nerinaazad, 29.08.2016, <https://www.nerinaazad.org/tr/columnists/ismail-besikci/devlet-islam-kurdler-ve-darbe>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2019.

⁵⁰⁷ Olson, 2005: 11.

⁵⁰⁸ İsmail Beşikçi, a.g.m.

⁵⁰⁹ Davutoğlu, ‘Türkiye Düzen Korucu bir Ülke’ Hürriyet Gazetesi, 23.06.2009.

öncülüğüne soyunmuştu. Ahmet Davutoğlu'nun eseri olan komşularla sıfır sorun politikası, aslında Cumhuriyetin kurucu unsuru olan Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözü ile örtüşse de Türk dış politikasında aynı zamanda bir kırılmaya da işaret etmekteydi. Şöyle ki: Türkiye Soğuk Savaş döneminde şekillenen dünyadaki sistemde Batı blokunda yer almıştır. Bunun bir sonucu olarak Kapitalist blokun SSCB komşusu olarak adına "Yeşil Kuşak" denen bir çevreleme, politikasının en önemli unsuru olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'ye biçilen rol, SSCB'nin ideolojisinin veya siyasi alanını genişletme çabalarına Türkiye'nin müttefikleri ile beraber hareket etmesiydi. İki kutuplu dünya düzeni bu yönden devletler arasındaki ilişkiyi belirlemede de başat bir rol oynamıştır. Bu temelde Türkiye'nin komşularıyla olan ilişkilerini belirleyen unsur, kendi iradesiyle beraber küresel müttefiki ABD'nin de tercihleri ile uyuşmalıydı. Örneğin Türkiye'nin Suriye ile olan sorunlarını ABD'nin Suriye'yi 'şer ekseninde' olan ülkelerden biri olarak değerlendirmesinden bağımsız ele almak eksik olurdu. Benzer şekilde İran'la olan tarihi rekabet gerçeğinin yanı sıra ABD'nin İran'a bakışı da Türkiye İran ilişkilerinde göz önünde bulundurulması gereken bir olguydu. Hatırlatmak gerekir ki İran, taraf değiştirmeden önce hem ABD ile hem de Türkiye ile çok iyi ilişkiler içindeydi. Diğer yandan bu iki ülkenin de Rusya'ya yakınlığı bir yana, bu iki ülke ile olan ilişkilerin İsrail açısından çok önemli olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır. Bu minvalde, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Batı ile ilişkileri misyon edinmiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Batı'nın bölgedeki en önemli müttefiki, temsilcisi ve rol modeli olan Türkiye'nin tüm komşularla sıfır sorun politikasını benimsemesi, dış politikada tam bir paradigma değişikliği şeklinde okunabilir.

Sıfır sorun politikasının askerî vesayetinin elindeki en önemli aracı alması yönüyle iç politikada da önemli etkileri olmuştur. Türk ordusunun yıllarca iç politika üzerindeki vesayetinin en etkin argümanlarından bir tanesi, 'çevrenin düşmanlarla dolu olduğu' fikrinden hareketle dışarıda düşman yaratarak içeride kendisine güç devşirmektir.⁵¹⁰ Batıcı daha da önemlisi Ortadoğu'yu dışlayıcı bu dış politika içeride Kemalist sistemi aynı zamanda besleyen ve yeniden üreten bir ilişki biçimiydi.⁵¹¹ 8 Ocak 2004'te MGK Genel Sekreterliğine olağanüstü yetkiler tanıyarak ona özerk bir yürütme organı gibi davranmasına olanak veren yönetmenliğin yürürlükten kaldırılması ile askeri vesayetle hesaplaşmanın başladığı söylenebilir. Böylelikle 1961 yılında kurumsallaşan sivil siyasetin üzerinde askeri vesayetinin simgesi olan MGK, karar verme mekanizmasındaki ayrıcalıklı pozisyonunu kaybetmiştir. MGK'nın bu ayrıcalıklı pozisyonu, Türk Dış Politikasını önemli ölçüde sınırlayan bir unsurdu. AK Parti, Türkiye'de AB'nin temel referans noktasına dönüştüğü bir siyasal iklimde

⁵¹⁰ Fuller, 2017: 180-181; Balcı, 2017: 288.

⁵¹¹ Aslan, 2018:34-35.

bununla baş edebildi. TSK'nin, bu yasal düzenlemeye rağmen, eski alışkanlıklarından vazgeçmesi kolay olmadı. Örneğin 2004 yılında hükümetin Annan Planı çerçevesinde Kıbrıs Sorunu'nu çözme çabasına açık tavır koydu. Yine 2008 yılına kadar Irak Kürdistan Bölgesi ile ilgili hükümetin ilişkileri geliştirme girişimlerinde TSK, hükümetin manevra alanını önemli ölçüde geriletmiştir. Fakat 2007 yılında başlayan ve üst düzey generaller de dahil yüzlerce askerin tutuklanmasına imkân sağlayan Ergenekon Davası süreci, askeri ayrı bir politik merkez olmaktan çıkarmış ve bütünüyle sivil siyasetin kontrolü altına sokmuştur.⁵¹² Balcı'ya göre,⁵¹³ 2007 seçimlerinden sonra gücünü restore eden AK Parti, Ergenekon davasındaki tasfiyeler de eklenince AB'ye artık ihtiyacı kalmamıştı. Diğer yandan 2007 seçimlerinden AK Parti'nin gücünü tahkim ederek çıkması, Ergenekon davası ile TSK'da Kemalistlerin tasfiyesi ve 2010 yılında yapılan anayasa değişikliği ile yargının politik iktidara müdahale araçlarının elinden alınması izledi. Böylece 1960 darbesinden sonra hükümetleri resmi ideolojinin dış politika çizgisinin sınırları içinde hareket etmeye zorlayan kurumları ortadan kaldırılırken, Kemalist/Laik blokun dış politika üzerindeki etkisi, siyasal partiler ve sivil bağımsız kuruluşların konuşma alanıyla sınırlandırılmıştır. AK Parti iktidarının 'düzen korucu' aktör olarak bölgeye yönelik dış politika yaklaşımı çerçevesinde sıfır sorun perspektifinin bu dönemde (2007-2011) uygulanmaya başlanmasını bu eksenle okumak gerekir.⁵¹⁴

"Düzen kurucu" kavramı, Türkiye'nin daha çok Ortadoğu coğrafyası ile geliştirdiği ilişkilerin bir yansıması, bu bölgede proaktif bir dış politika izlemesi ve bunu da 'tarihi ve coğrafi zorunluluklara' vurgu yaparak gerekçelendirmesi beraberinde yeni Osmanlıcılık tartışmalarını getirmişse de AK Parti, her zaman bu kavramsallaşmaya mesafeli durmuştur.⁵¹⁵ "Medeniyet temelli siyasal bağımlılık" şeklinde özetlenebilecek bu yeni ilke, Davutoğlu'nun ifadesiyle ulus-devletin ayrıştırıcı kültürüyle hesaplaşma anlamına geliyordu. Balcı'nın deyişiyle bu, "Ulus devlet temelli dış politika üzerinden ulus devletler üzerine inşa edilen modern Batı medeniyetinin bir parçası olmaya çalışan Kemalist anlayıştan farklılaşma" demekti⁵¹⁶.

Komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde iyi komşuluk ilişkilerini esas alan dönemin iktidarı, bunda önemli ölçüde başarılı oldu. Bir dönem sorunlu ilişkiler içinde olduğu başta Suriye, İran ve Irak olmak üzere Yunanistan ve Ermenistan ile ilişkiler pozitif yönde kayda değer bir aşama içinde oldu. Hatta İsrail ile çatışma içerisinde olan Filistin davasının önemli aktörlerinden olan Hamas ve Hizbullah gibi örgütlerle geliştirilen ilişkiler ABD ve İsrail'in ciddi tepkisini çekse de Türkiye, bölgede istikrar olarak değerlendirdiği politikalarına

⁵¹² Balcı, 2017: 291.

⁵¹³ Balcı, 2017: 302-318.

⁵¹⁴ Köse, 2018:89.

⁵¹⁵ Kardaş, 2011:23.

⁵¹⁶ Balcı, 2017: 316.

devam etti.⁵¹⁷ Türkiye'nin bu tutumu, diplomaside ona bölgede dengeleyici aktör rolünü de verdi. Bu bağlamda Türkiye, bu dönemde Suriye ve İsrail, Suriye ve Irak, Filistin, Irak ve Lübnan'daki örgütlerden Afganistan ve Pakistan'a kadar olan gerilimlerde önemli roller üslendi⁵¹⁸.

Sıfır sorun politikası, Batı'da Yeni Osmanlılık, içeride eksen kayması gibi okumalara tabi tutulmuştur. Yeni Osmanlılık kavramı, içinde emperyalist bir çağrışım içerdiği için buna hep mesafeli duran Ak Parti'ye göre, yaşananlar normalleşmeden başka bir şey değildi. Onlara göre, sadece Batı'ya yönelik bir dış politika zaten yanlıştı ve şu anda yapılan dış politikayı çeşitlendirerek bu yanlıştan dönülmekteydi. Üstelik Sadece Ortadoğu ile değil Asya, Afrika ve Latin Amerika ile Batı merkezli uluslararası örgütler ile geliştirilen ilişkiler de göz önünde bulundurulduğunda bir bütün olarak Türkiye'nin etkinliğinin artması, hem Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerini tamamlayan bir unsur hem de Batı'nın bölgedeki amaçlarına da hizmet eden bir gelişmeydi.

Dış ihracat anlamında sıfır sorun politikası, Türkiye'nin önüne yeni fırsatlar çıkarmış, ihracatını çeşitlendirme imkânı tanımış, başta komşuları olmak üzere Ortadoğu'nun diğer ülkeleri ile yaptığı ihracat sonucu örneğin 2011 yılında ihracatta yüzde 18,2 gibi önemli bir artış yakalamıştır.⁵¹⁹

Tablo 3.1 Toplam İhracat ve İthalat İle Seçilmiş 6 Ülkenin Toplam İthalat ve İhracatı

Years	Turkey Export (Total)	Turkey Import (Total)	Export T+L+E+S+B+Y	Import T+L+E+S+B+Y
2005	73.476.408.143	1.167.741.150.907	2.156.986.952	743.754.037
2006	85.534.676.518	139.576.174.148	2.366.096.225	1.016.589.006
2007	107.271.749.904	170.062.714.501	3.224.836.085	1.522.324.901
2008	132.027.195.626	201.963.574.109	5.055.676.247	2.007.860.012
2009	102.142.612.603	140.928.421.211	6.954.443.012	1.480.002.289
2010	113.383.219.184	185.544.331.852	7.243.599.624	2.158.068.639
2011	134.906.868.830	240.841.676.274	6.352.254.920	2.220.333.785
2012	152.461.736.556	236.545.140.909	7.807.789.492	2.180.565.320
2013	151.802.637.087	251.661.250.110	8.674.366.870	2.479.686.647
2014	157.627.673.709	242.182.567.968	8.922.339.702	2.295.200.334
2015	147.733.016.517	212.306.027.137	8.531.689.984.	1.906.772.905
2016	149.246.999.263	202.189.241.859	7.232.621.843	2.115.732.354

Not: Rakamlar dolar bazlıdır.

Kısaltmalar: T: Tunisia, L: Libya, E: Egypt, S: Syria, B: Bahrain and Y: Yemen **Kaynak:** Öncel ve Malik, 2015:25. Ayrıca 2015 ve 16 değerleri TUIK sayfasından alınmıştır.

⁵¹⁷ Kardaş, 2011: 21.

⁵¹⁸ Köse, 2018:89

⁵¹⁹ Fuller, 2017: 182-188.

Yukarıda tablo incelendiğinde bazı ara dönemlere rağmen özellikle 2007 yılından sonra bölge ülkeleri ile ciddi anlamda ticaret hacminin arttığı görülebilir. Bu rakamları Türkiye açısından değerli kılan bir diğer faktör, ithalat ve ihracat dengesinde Türkiye'nin ihracatının ithalatına oranla birkaç kat daha fazla olmasıdır. Kuşkusuz bunda sıfır sorun kapsamında geliştirilen iyi ilişkilerin ekonomiye yansımalarının etkisi yadsınamaz. Ak Parti'nin komşu ülkelerle sıfır sorun politikasının temelinde neoliberal yeniden yapılanmaya uygun olarak karşılıklı bağımlılık ilkesi vardı. Bu sayede Türkiye'nin komşularıyla olan ticaretinin toplam ticaretteki payı 2002'de 1/6 iken, 2008'de bu oran 1/3'e yükselmiştir.⁵²⁰ Yine, 2002 yılında Ortadoğu ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi 6,6 milyar dolarken 2008 yılında bu rakam 43 milyar doların üstüne çıkmıştır.⁵²¹

İsrail ile 2009 yılında Davos krizi ile kötüleşen ilişkiler, Ermenistan ile başlayan yakınlaşmanın başarısızlıkla sonuçlanması ve Arap Baharı ile beraber İran, Suriye ve Irak'la ilişkileri olumsuz etkilemesi, sıfır sorun politikasının çözülmeye başlamasına neden oldu.⁵²²

Arap Baharı'nın başlaması ile beraber "sıfır sorun politikası" ciddi bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştır. İsyen ile başlayan kaos derinleştikçe komşularla sıfır sorun politikası sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmış, başta İran olmak üzere Suriye, Irak, IBKY olmak üzere bölgesel menfaat çatışmaları su yüzüne çıkmıştır.

Tunus'ta ilk gösteriler başladığında Türkiye, kısa bir tereddütten sonra göstericilerden yana bir tavır almış, eylemcilerin isteklerini demokratik talepler olarak değerlendirmiştir.⁵²³ Sonraki süreçte Bin Ali ülkeden ayrıldıktan sonra geçiş dönemi hükümeti ile yakın ilişkiler içinde olmaya çalışmış, yapılan ilk seçimlerde Müslüman Kardeşler hareketinin Tunus temsilcisi olan Nahda hareketinin başarı ile çıkması ilişkileri daha ileri bir aşamaya taşımış ve çeşitli ikili anlaşmalar imzalanmıştır.

Mısır'da halk, 40 yıllık diktatör Hüsnü Mübarek'e karşı ayaklanınca bir haftalık bir sessizlikten sonra Türkiye, göstericilerden yana tutum açıkladı. Geçen sürede muhalefetin güçlü olduğu anlaşılmış ve AK Parti'ye ideolojik yakınlığı bilinen Müslüman Kardeşler'in gösterilerdeki öncülük rolü açığa çıkmıştı.⁵²⁴ Bu çerçevede Türkiye'nin Mısır'da kaybedecek fazla bir şeyi olmadığı gibi Müslüman Kardeşler'le yakınlık gelecekte önemli kazanımlar sağlayabilirdi. Başbakan Erdoğan'ın isyanlar karşısında iktidardaki diktatörlere karşı halklara verdiği yüksek sesli destek, statükonun korunması değil değişimden yana aldığı tavır daha

⁵²⁰ Balcı, 2017: 289.

⁵²¹ Balcı, 2017: 308.

⁵²² Balcı, 2017: 315.

⁵²³ Öncel ve Malik, 2015: 24

⁵²⁴ Gözen, 2011: 3.

evvel yürüttükleri ve pragmatik olarak bölgedeki hükümetlerle çalışma isteğinden yani sıfır sorun politikasından bir sapma anlamına da geliyordu.⁵²⁵

Arap Baharı, Libya'yı etkisi altına alınca Türkiye, karar verme noktasında en zor seçimiyle karşı karşıya kaldı. Çünkü Türkiye'nin Libya ile nispeten daha iyi olan ekonomik çıkarlarına ek olarak 25 binden fazla vatandaşı, bu ülkede çalışmaktaydı. Bu işçi sayısı aileleri ile beraber ele alındığında toplamda ciddi bir rakam ve ağır sonuçları olan bir kriz demekti.⁵²⁶ Bu endişelerden hareketle Türkiye, NATO ve BM gibi uluslararası örgütler de dâhil olmak üzere herhangi bir dış müdahaleye karşı diplomasi yürüttü. Başbakan Erdoğan, NATO dâhil Batılı devletlerin Libya'ya petrol yatakları için müdahale etmek istediklerini belirterek bunun emperyalist bir davranış olduğunu ileri sürdü.⁵²⁷ Diğer yandan muhalefete silah yardımını durdurmaya çalışarak Kaddafi'nin yanında duran bir görüntü verdi. Uluslararası toplumun Kaddafi karşısındaki tutumu, Türkiye'yi yalnızlığa iterken Türkiye, bu politikasını uzun sürdüremedi. Ülkede protestolar Kaddafi'nin öldürülmesi ile son buldu.

Türkiye, Arap Baharı çerçevesinde isyanlarla karşı karşıya kalan ilk üç ülke için verdiği reaksiyon tereddütlere rağmen isyancıların yanında durmak olmuştur. Yukarıda değinildiği gibi Arap Baharı başlamadan önce Türkiye Ortadoğu ile ilgili temel bir paradigma değişikliğine gitmiş, “komşularla sıfır sorun” anlayışı çerçevesinde bölge ülkeleri ile sıcak ilişkiler kurmuştu. Cumhuriyetin kuruluşundan beri yüzünü Batı'ya dönmüş ve Batılı olmayı, Batılı çağdaş değerleri savunmayı dış politikasının temel ilkesi hâline getirmiş olan Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler sayesinde hem ekonomik hem de siyasal opsiyonlarını çeşitlendirmesi, Arap Baharı ile beraber ciddi bir sınanma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Arap Baharı, Türkiye'nin bu paradigma değişikliğinden -zorunlu olsun/olmasın- bir sapma olarak değerlendirilmelidir. Bu arada Türkiye, içeride de bir yandan Ergenekon davası üzerinden askeri vesayet ile hesaplaşırken bir taraftan da Kürt açılımı ile Kürt sorununu, Alevi açılımı ile Alevi sorununu çözme noktasında irade ortaya koyarak dış politikaya paralel bir biçimde paradigma değişikliğine girmiştir.

Gerek iç politikada gerekse dış politikada yaşanan bu kökten değişimler, birbirinden bağımsız süreçler olarak ele alınmamalıdır. Ergenekon davası, Türkiye'de devam eden çözüm süreci (Kürt açılımı ya da daha sonraki adıyla milli birlik ve kardeşlik projesi) ayrı olarak değerlendirilemez. Film biraz geriye sarıldığında ve gelişmeler alt alta dizildiğinde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır; AK Parti ilk iktidara geldiği zaman ülkenin Kemalist eliti ve Türkiye tarihinde hep demokratik sivil siyasetin üzerinde baskı kuran askerî kanadı rahatsız

⁵²⁵ Fuller, 2018:249.

⁵²⁶ Aksu vd., 2019: 54

⁵²⁷ Gözen, 2011:3.

olmuştu.⁵²⁸ Karşısındaki bu bloku bertaraf etmek için AK Parti, içeride liberal aydınlar, Kürtler ve yine sistemin madunları muhafazakârlarla⁵²⁹ dışarıda Avrupa Birliği üyelik sürecinin yarattığı olumlu hava ile beraber Avrupa Birliği’ni arkasına alarak ittifaklar kurdu. Kendisinden önceki Ecevit hükümetinin başlatmış olduğu Avrupa Birliği uyum paketlerini arka arkaya meclisten geçirdi. Avrupa Birliği Komisyonunun her yıl yayımladığı Türkiye raporu kapsamında Türkiye’ye yöneltilen temel eleştiriler esas alınarak Terörle Mücadele Yasası, Türk Ceza Yasası ve ifade özgürlüğü gibi birçok alanda iyileştirmeler yapıldı. Anayasanın 90. maddesine eklenen bir fıkra ile Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin Türk hukukunun bir parçası olduğu ve çelişmesi durumunda uluslararası sözleşmelerin esas alınması gerektiği kabul edildi. Demokratikleşme sürecinin bir devamı olarak Kürt sorunu, Alevi sorunu gibi sistemin kangrenleşmiş sorunlarına el atılırken yine bu minvalde askeri vesayeti kırmak için Ergenekon operasyonları ile beraber emekli, muvazzaf yüzlerce TSK mensubu hakkında davalar açıldı ve bunların ağırlıklı bir kısmı hapse de atıldı.⁵³⁰ Avrupa Birliği’nin demokratikleşme taleplerini devreye sokarak Kemalist ideoloji ile devlet arasındaki bağı kopardı. Temmuz 2011’de TSK’da üst düzey askerlerin istifası bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu Kemalizm’in geleneksel koruyucusunu kaybettiğinin ilanı olup, AK Parti’de ifade bulan muhafazakâr dindar sınıfın hakim pozisyonunun tescili demektir.⁵³¹ Bu hamleler içeride ve dışarda kurulan ittifaklar sayesinde mümkün olabildi. İçerde yapılan itirazlar “çağdaş değerler”, “demokratikleşme” ve “Avrupa Birliği” gibi savunmalarla çok kolay bertaraf edildi. Dış siyasette Avrupa Birliği’ne üyelik adına ortaya koyduğu performans ile Avrupa Birliği tarafında çok olumlu ilişkiler içinde olan AK Parti, ABD açısından da çok makul bir partnerdi. Bunun önemli bir nedeni, ABD’ye yapılan 11 Eylül saldırılarından sonra ABD’nin dünya çapında cihadist örgütlere karşı başlatmış olduğu operasyonlar bağlamında Afganistan ve Irak’ı işgali etmesi ve devamında aşırı İslam yorumuna karşı “ılımlı İslam” yorumuna duyduğu ihtiyaçtı. AK Parti, bu boşluğu doldurmaya uygun bir siyasi hareketti. Mirasçısı olduğu Milli Görüş’ün geçmişinde şiddet olmaması bir yana, Milli Görüş’ün anti-emperyalist, anti-Batıcı olan kimliği ile ilgili tereddütleri bertaraf etmek için AK Parti’nin Kurucu önderi Recep Tayyip Erdoğan, yola çıkarken her fırsatta “milli görüş gömleğini çıkardıklarını” tekrarlıyordu. Bu beyan, içeride Türk Silahlı Kuvvetleri ve Kemalist elitleri ürkütmemek için ise dışarıda ise de bunun alıcısı başta ABD olmak üzere Batı dünyasıydı. Bu anlamda Türkiye, başta Ortadoğu olmak üzere bölgedeki aşırı İslamcı düşünceye alternatif

⁵²⁸ Fuller, 2018: 113-114.

⁵²⁹ Tezcür, 2016: 7.

⁵³⁰ Fuller, 2018: 115-129.

⁵³¹ Balci, 2017: 345.

“İlmli İslam”ı temsil eden dengeleyici bir rol-model olabilirdi. Benzer sebeplerle, Türk Silahlı Kuvvetleri, 2007 yılında bir gece yarısı internet sitesine koyduğu bir bildiri ile siyasete müdahale etmeye çalıştıysa da gerek AK Parti’nin dik duruşu gerekse yukarıda bahsedilen uluslararası konjonktürün AK Parti’den yana oluşu neticesinde gerekli etkiyi yaratmamıştır.⁵³²

İçerde ve dışarda alınan destek ve beraberinde gelen özgüvenle AK Parti iktidarı, komşularla sıfır sorun, proaktif dış politika konseptli bir dış politikaya yöneldi. Yukarıda değinildiği gibi komşularla sıfır sorun, sadece Ortadoğu’nun Müslüman ülkelerini kapsamıyordu. Cumhuriyet tarihi boyunca bir tabu gibi değerlendirilen Ermenistan’a dönük açılımlar yapıldı. İlişkiler geliştirilmeye çalışıldı. Yine Yunanistan ile geliştirilen iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde Kıbrıs Sorunu’na dönük adımların atılabileceği deklare edildi. Bahsi geçen bu her iki komşu ile geliştirilen ilişkiler bu çalışmanın konusu olmadığından sadece şuna değinmek yerinde olacaktır: iki devletle geliştirilen ilişkiler ve ortaya konan irade, Türk dış politikası açısından paradigma değişikliği idi. Bu iki ülke ile geliştirilen ilişkiler, aynı zamanda ABD nezdinde Ortadoğu ile geliştirilen ilişkileri yumuşatıyor, içerde Kemalistlerin olağan şüpheli olarak gördükleri AK Parti’ye yönelttikleri ‘İslami ajanda ile hareket ediyor’ ithamlarını geçersiz kılıyordu.

Arap Baharı ile beraber ciddi bir meydan okuma ile karşı karşıya kalan bu dış politika,⁵³³ isyan Suriye’ye sıçradığında Fuller’in ifadesi ile tepetaklak olmuştur.⁵³⁴ Szymanski’ye göre, Türkiye’nin genelde Arap Baharı’na özelde Suriye iç savaşına yönelik tutumu, ülkenin ekonomik durumu, demokratikleşme durumu ve Kürt sorunu gibi iç sorunlardan bağımsız değildir.⁵³⁵ Suriye’de ayaklanmanın başlaması ile beraber Türkiye’nin geliştirdiği politikayı birkaç aşamaya ayırmak mümkündür. Birinci aşamada temkinli ve çekingen bir tutumdur. İkinci aşama, Libya örneğinde de olduğu gibi Türkiye, isyancılar ve iktidarlar arasında arabuluculuk rolü üstlenmek istediği aşamadır. Sonrasında net olarak isyancılardan yana tavrını açık ettiği aşamadır. En sonunda ise Suriye örneğinde olduğu gibi Türkiye’nin bizzat işin içine girdiği ve gittikçe daha agresif bir dış politikaya yöneldiği aşamadır.⁵³⁶ Bu aşama aynı zamanda komşularla sıfır sorun politikasının bir kenara itildiğinin de ilanıdır.⁵³⁷ İster zorunlu olsun ister olmasın, Çandar’ın ifadesiyle⁵³⁸ “sıfır sorundan herkesle soruna geçiş” dönemi başlamıştı.

⁵³² Sönmezoğlu, 2016: 494.

⁵³³ Aslan, 2018:34-35.

⁵³⁴ Fuller, 2018:253.

⁵³⁵ Szymanski, 2017: 66.

⁵³⁶ Gözen, 2011:4

⁵³⁷ Aslan, 2018: 35.

⁵³⁸ Çandar, C., Sıfır Sorundan Herkesle Soruna Geçerken, Hürriyet Gazetesi, 23.09.2011.

Tunus ve Mısır halkının iki ay gibi kısa bir sürede isyanı başarı ile sonuçlandırması, Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde de halkı umutlandırmıştı. Bu ümitlerle 15 martta Suriye'de başlayan isyanın seyri diğer ülkelere benzememişti. Bunda hem Suriye'nin kendine has iç politik dengeleri hem başta Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin yaklaşımları hem de ABD ve Rusya gibi küresel güçlerin çıkarları ve bu temelde geliştirdikleri politikaları etkili olmuştur. İç dengeler bağlamında ülkede %15 gibi Nusayri bir azınlığı temsil eden Esad Hanedanı ve onun etrafında dinci ideolojilerin yönetime gelme endişesi karşısında kümelenen küçük Hristiyan Dürzi gibi azınlıklar ile nüfusun yaklaşık %10'unu oluşturan Kürtlerin politik konumlanması düşünülebilir. Mezhepsel yakınlık ve anti-Amerikancılığın temellerini oluşturduğu İran-Suriye ittifakına karşı Türkiye, kendisine ilk hedef olarak Suriye'yi İran'ın etkisinde kurtarmak olarak belirledi. Bunun ilk şartı Alevi iktidarının değişmesiydi. İkincisi kendi içindeki Kürt sorununu çözemediği için kendisine tehdit olarak algıladığı Kürtlerin siyasi bir statü elde etmesini engellemek Türkiye'nin başka bir hedefiydi. Küresel düzeyde ABD ve Rusya için Suriye meselesi ise ABD 'şer ekseninin' bir parçası 'haydut ülke' olarak gördüğü ve İsrail'in güvenliğini tehdit ettiğini düşündüğü Esad Hanedanı'nın ülkede son bulması, kendisine yakın bir iktidarı yönetime getirme gayretindeydi. Rusya ise Akdeniz'e açılan kapı olan Ortadoğu'daki en güçlü müttefikini kaybetmek istememekteydi. Böyle bir ortamda birçok küresel, bölgesel ve yerel aktörün iç içe girdiği Suriye, kısa sürede büyük bir iç savaşın pençesine itilirken küresel güçlerin mücadele alanına ve onlar adına çatışan tarafların vekâlet savaşlarına sahne oldu. Türkiye ve İran açısından yukarıda dile getirilen beklentiler veya tehditler Omnibalancing teorisi kapsamında değerlendirildiğinde öncelikleri değişebilmektedir. Örneğin iki ülke de öncelik olarak siyasi etki alanını genişletmeyi hesaplamaktadır fakat Kürtlerin siyasi statü elde etme ihtimali belirdiğinde en güçlü tehdit olarak bu olgu ön plana çıkabilmekte ve rekabet hâlinde olan bu bölgesel iki güç ittifak geliştirebilmektedir. Kartların yeniden dağıtıldığı ve birçok açıdan birçok testinin kırıldığı Suriye iç savaşını Türkiye ve İran'ın iç politik süreçleri bağlamında yeniden bir okumaya tabi tutmak bu çalışmanın iddiasını daha da güçlendirmek açısından önemli bir sınanma olacaktır. Yukarıda özellikle Türkiye'de AK Parti iktidarı ile beraber iç politik süreçlerin Arap Baharı'na kadar dış politikada karar alma süreçleri üzerinde nasıl etkili olduğu ortaya konmaya çalışıldı. Şimdiye kadarki çıkarsamaları başlıklar halinde özetleyerek Arap Baharı'nın seyir değiştirdiği Suriye iç savaşı, aşağıda detaylı olarak ele alınacaktır.

Bu bağlamda, süreç dikkatli incelendiğinde, Ak Parti iktidarında Türkiye'de, iç politika ve dış politikanın birbirlerini besleyen süreçler olduğu görülecektir. AK Parti;

- Avrupa Birliği'ne uyum yasaları çerçevesinde atılan demokratik adımlarla Avrupa Birliği'nin desteğini sağlamış,
- Demokratikleşme sürecinin devamı ya da bir parçası olarak askeri vesayet geriletilmiş,
- Askeri vesayetin geriletilmesi ile içerde Kürt sorunu ve Alevi sorunu gibi bazı alanlarda çözüme iradesi ortaya konulmuş,
- Ilımlı İslamiyet'i temsil kapasitesi ile ABD veya küresel düzen için aşırı dinci anlayışı dengelemek bağlamında iyi bir rol model olduğu görülmüş ve destek görmüş,
- Ak Parti'nin, hem iç kamuoyunda hem de dış politikada edindiği bu meşruiyetle içerde ve dışarda rezerv konulan Ortadoğu ile ilişki geliştirmesi daha da kolaylaşmıştır.

3.5. Türkiye'nin Suriye Politikası

Bu çalışmanın iddiasına göre, 2010 yılında başlayan ve kısa sürede bütün Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına alan Arap Baharı sürecinde Türkiye ve İran'ın yürüttüğü dış politikalarını açıklamanın en iyi yolu Omnibalancing Teorisidir. Bu bağlamda ülke içi siyasi dengeler, Kürt sorunu ve mezhepsel farklılıklardan kaynaklı problemler ve iki ülkenin devlet kimlik tanımlarının dışladığı tehdit algıları, bu sürecin politika yapım süreçlerinde belirleyici unsurlar olmuşlardır. Bu bölümde Türkiye iç siyasetinde gelişen belirleyici olaylar, şunlar olmuştur: Türkiye iç siyasetine yön veren askerî vesayetle hesaplaşma, Kürt sorununu demokratik araçlarla çözme olarak takdim edilen çözüm süreci, Gülen hareketiyle⁵³⁹ ayrışma ve cumhuriyet tarihinin en büyük sivil kalkışması olan Gezi olayları üzerinden dış politika okuması, bu çalışmanın iddiası olan iç siyasetin dış politikayı etkileme kapasitesini ortaya koymak bakımından incelenecektir.

Arap Baharı öncesinde Türkiye-Suriye ilişkileri altın çağını yaşamaktaydı. 2003 yılında Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı, 411 milyon Amerikan doları iken 2011'de yaklaşık dört katlık bir artışla 1,6 milyar Amerikan doları'na çıktı. Gaziantep ve Halep arasında günlük tren seferleri başlamış, Türkiye, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ü de içine alacak şekilde serbest mal ve dolaşımı sağlayacak AB tarzı bir ekonomik bütünleşme iş birliği antlaşması yapmıştı.⁵⁴⁰

Suriye'de Arap Baharı, mezhepsel ve etnik bir bataklığa dönüştü. Bu da köklü değişikliklere sebep oldu; ilk olarak, Kürtler, PKK'ye yakın bir çizgi izleyen PYD kontrolü altında otonom bir güç haline geldi. İkinci olarak, Suriye'de yaşananlar Türkiye'nin İran ve

⁵³⁹ "Gülen Hareketi", "Cemaat", "Hizmet Hareketi" gibi isimlerle anılan söz konusu yapılanma 15 Temmuz darbe girişimi sonrası FETÖ/PDY (Fethullahçı Terör Örgütü, Paralel Devlet Yapılanması) olarak tanımlanmış ve terör örgütü olarak devlet kayıtlarına geçmiştir.

⁵⁴⁰ Balcı, 2017: 337.

Rusya ile olan ilişkilerini de olumsuz etkiledi. Rusya, Patriot füzelerinin Türkiye'ye yerleştirilmesi konusunda Türkiye'yi eleştirirken, İran, Türkiye'yi Batı ajanlığı ile suçladı. Üçüncüsü, Türkiye, dış ticaret fazlası verdiği bir ülke ile ilişkilerini bitirdi ve bu ülkeden Türkiye'ye milyonlarca mülteci gelirken bu da Türk ekonomisine ağır bir yük getirdi. Dördüncüsü, mezhep siyaseti, hem Türkiye'nin iç politikasında bir araç haline geldi hem de bölge ülkeleri arasında hâkim bir konum kazandı. Örneğin AK Parti ve CHP, sürekli birbirlerini mezhepçi olmakla suçladı. Son olarak AK Parti, Esad rejimini “eski Türkiye” ile özdeşleştirerek bir yandan hegemonik pozisyonunu güçlendirdi diğer yandan Kemalist Bloğu gayrimeşru kılmaya çalıştı.⁵⁴¹

Türkiye, reaksiyoner tepkilerle veya farklı ülkelerde gelişen isyanlara çıkarları doğrultusunda farklı tepkiler göstermiş fakat savaş 2011 yılının mart ayında gelip Suriye'ye dayandığında Türkiye için asıl imtihan yeni başlamıştı. Bu imtihandan İran da muaf değildi. Birçok sebebin yanında Suriye'nin bölgede temsil ettiği özgül ağırlığının bunda etkisi büyüktü. Uzun zamandan beri bölgede Arap milliyetçiliğinin Baasçı ekolünün önemli bir temsilcisi olan Suriye, antiemperyalist bir çizgide bölgesel denklemde İran'ın yanında küresel düzlemde Rusya'nın müttefiki olan bir ülke olarak dünya sisteminde yer edinmişti.

Arap Baharı, kısa sürede bölgeyi o kadar etkisi altına aldı ve Tunus ve Mısır gibi ülkelerde o kadar hızlı bir şekilde sonuca ulaştı ki bölgesel ve küresel güçler için olayların nerede duracağı, neyle sonuçlanacağı öngörüleliyordu. Böylesi bir kaos ortamında ABD, Tunus ve Mısır'da kaybettiği müttefiklerinin yerine Suriye'ye göz dikmiş, Rusya ve İran müttefikini kaybetmeme telaşındaydı. Türkiye için ise Suriye'de olaylar etnik ve mezhepsel bir karaktere büründükçe iş, bir dış sorun olmaktan çıkmış adeta içeriden dışarıya (ki çoğu zaman bunun tersi de doğru) uzayan bir sorunun parçasına dönüşmüştü. Suriye ile 911 kilometrelik bir sınıra sahip Türkiye'de o dönem itibarıyla yönetimde olan AK Parti iktidarı, içeride de ciddi sorunlarla boğuşuyordu. Orduda kümелendiği ve darbeci olduğu iddia edilen birtakım subaylara karşı Temmuz 2007'de İstanbul'da bir gecekondu bulunan silahlar üzerine soruşturmaya başlanan ve 2008'de davaya dönüşen Ergenekon davası⁵⁴² ile AK Parti, ülkede askerî vesayetle yüzleşme arifesine gelmişti⁵⁴³. Bu dava öncesinde 2007 yılında Türk

⁵⁴¹ Balcı, 2017: 340.

⁵⁴² Açıldığı dönemde büyük ses getiren ve dönemin Başbakanı Erdoğan tarafından ‘ben bu davanın savcısıyım’ diye savunulan dönemin hükümet sözcüsü Bülent Arınç'ın ‘Türkiye bağırsaklarını temizliyor’ şeklinde desteklenen Ergenekon davasında yüzlerce muvazaf ve emekli subay yargılanmış, içlerinden bazıları ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarına çaptırılmıştır. “CHP'den Ergenekon Tepkisi: Tarihe Böyle Geçtiler,” Cumhuriyet Gazetesi, 01.07.2019.

⁵⁴³ Ergenekon Davası 2019 yılının Temmuz ayında yargılanan bütün sanıkların beraatlarıyla sonuçlandı. AK Parti'nin desteğini alan Gülcenci savcılarının açtığı davalar 2019'a gelindiğinde davanın savcılarını firari sanık konumuna düşmüşlerdi. Birkaç yıl içerisinde Türkiye'de köprünün altından çok sular akmış, iç dengeler

siyasi tarihine e–darbe olarak geçen bir gece yarısı Türk Silahlı Kuvvetlerinin resmi internet sitesinde koyduğu bir yazı ile sivil siyasete müdahale etme çabası olmuştu. Akabinde 2008 yılında Cumhuriyet Başsavcısı tarafından, iktidarı elinde tutan AK Parti aleyhine açılan bir davada “laikliğe aykırı fiillerin odağı” olduğu gerekçesiyle kapatılması istemiyle dava açılmıştı.⁵⁴⁴ Kemalist rejim için AK Parti’nin olağan şüpheli olma hâli⁵⁴⁵ devam ederken, Ergenekon davasını AK Parti’nin karşı hamlesi olarak okumak da mümkündü. AK Parti, bu karşı hamlesinde en büyük destekçisi o dönemde Gülen Hareketi olarak tanımlanan daha sonra 15 Temmuz darbe girişimindeki rollerinden dolayı Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) olarak kabul edilen cemaatin rolü büyüktü. Bu ister rejimle hesaplaşma ister sivil siyaseti ülkede egemen kılma hamlesi olarak değerlendirilsin sonuçta müesses nizama bir meydan okuma hâli vardı. Bu, AK Parti’nin üstesinden gelmeye çalıştığı en önemli sorundu.

Cemaat ile AK Parti arasındaki ittifak, birçok açıdan iki kesime de faydalar sağlıyordu. Cemaat için iktidardaki partinin gücünden faydalanmak gibi önemli bir gerekçe varken Milli Görüş ile yollarını ayıran, diğer taraftan sistem içinde meşruiyet sorunu yaşayan bir siyasi hareketin en çok eksikliğini hissettiği şey, yetişmiş kadrolarının olmayışındı. Yurt içi ve yurt dışında yürüttüğü faaliyetlerle cemaat, bu boşluğu doldurmaya en uygun adaydı.⁵⁴⁶ İki taraf için de meşruiyet sorunu vardı. AK Parti’yi meşru olarak görmeyen bu sorunun kaynağı, devleti bir şekilde elinde tutan Kemalist elitler ve Türk Silahlı Kuvvetleri idi. Dolayısıyla AK Parti ve Cemaat ittifakının sacayağı böyle bir zemine oturuyordu. Başlarda sorunsuz görünen bu birliktelik, zamanla sorunlar üretmeye başladı. Cemaat, bir yandan aktif siyasetin içinde olmamasından dolayı sorumlu olmayan bir konumda ama diğer yandan iktidar yani seçime giren ve hesap verme konumunda olan AK Parti ile beraber ülkeyi yönetmek istiyordu. Cemaat, yurt içinde ve dışında başta bürokratik işlemler olmak için ihalelerin kazanılması, arsa tahsisi gibi devletin bütün imkânlarından faydalanan ve paralel bir iktidar gibi hareket ediyordu. Böylece bu ittifak, 2010’dan sonra su almaya başladı. 2010’a kadar AK Parti iktidarının Türkiye’deki güç odaklarını karşı yaptığı mücadelede ortak hareket ettiği Cemaat ile ilk ayrışma, İsrail ile yaşanan ‘One Minute’ krizinde ortaya çıktı. Bu krize kadar başta Balyoz ve Ergenekon davaları olmak üzere 2010 anayasa referandumuna kadar seçimlerde de ortak hareket eden taraflardan Cemaat, Recep Tayyip Erdoğan’ın İsrail’e yönelik tavrını eleştirdi. Küresel bir ölçekte örgütlenmeye çalışan Cemaat’in bu tavrında bu

değişmişti. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sorumlu tutulan Gülen hareketinin mensupları olan bu savcılar artık birer firariydiler. “Ergenekon Davası! Her Şey Bir Gecekonuda Başladı”, CNN Türk.com. 02.07.2019.

⁵⁴⁴ “AKP’ye Kapatma Davası Açıldı”, DW.com, 14.03.2008.

⁵⁴⁵ AK Parti’nin Kemalist rejim gözünde ‘olağan şüpheli’ görüldüğü tanımlaması Halime Kökce’ye aittir. Bkz.: Halime Kökce AK Parti ve Kürtler, Okur Kitaplığı, 2011. S.157-162.

⁵⁴⁶ Laçiner ‘AKP-Cemaat: İttifaktan Çatışmaya’, AlJazeera Turk, 30.01.2014.

durumunun ne kadar etkisi vardır ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber cemaatle AK Parti arasında diğer büyük bir çelişki ise Kürt sorununu çözme adına yürütülen Çözüm Süreci'ydi.⁵⁴⁷ Cemaat, Kürt sorununa bakışını daha 2008 yılında seçilmiş Kürt siyasetçileri KCK operasyonları kapsamında gözaltına alarak (Sonradan anlaşıldığı üzere Emniyet içinde örgütlenmiş cemaat mensupları bu operasyonları düzenlemişti) hepsinin kelepçeli sıralanmış fotoğraflarını servis ederek göstermişti.⁵⁴⁸ 2009 yılında kamuoyu ile paylaşılan çözüm sürecinin çok daha evvel bir hazırlık aşamasının olduğu ve bu ön hazırlığın daha 2006 yılında Milli İstihbarat Teşkilatı öncülüğünde başladığı bilinmektedir.⁵⁴⁹ Devletin istihbarat dâhil önemli merkezlerine yerleşmiş olan Cemaat'ın bundan haberdar olması ve KCK operasyonları ile bunu sekteye uğratmak istemiş olması bir olasılıktır. Cemaat'ın Kürt meselesini diyalogla çözme çabasına karşı aldığı politik tutumda kimilerine göre ABD'nin dışarıda tutularak geliştirilmek istenen sürece bir Amerikan müdahalesi, kimilerine göre PKK'nin sadece Türkiye değil Kürtlerin yaşadığı her yerde ekonomik olarak rakip oluşları ya da Cemaatin PKK'yi sosyalist kimliğinden dolayı Kürtlerin temsilcisi olarak görmemesinin etkisi olmuştur.⁵⁵⁰ Sebep ne olursa olsun Çözüm Süreci, AK Parti ve Cemaat ittifakını bitiren en önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Cumhuriyete Osmanlı'dan miras kalan Kürt sorununu demokratik araçlarla çözme projesi olan Kürt açılımı, bu dönemin öne çıkan iç politik konularındandı. Oslo'da başlayan ve bir müddet kamuoyundan gizli yürütülen görüşmeler, 2009'un ortalarına doğru kamuoyu önünde konuşulmaya başlandı. 23 Temmuz 2009 yılında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "ister Kürt sorunu deyin, ister Güneydoğu sorunu, ister Kürt açılımı, ne dersek diyelim biz bu çalışmayı başlattık"⁵⁵¹ açıklamgası ile konu kamuoyuna deklere edildi. İmralı'da tutuklu bulunan PKK lideri Abdullah Öcalan ve oluşturulan arabulucu heyet aracılığı ile Kandil'deki PKK yetkilileriyle bir dizi görüşmeler yapıldı. Kürt sorunu ile ilgili atılan bazı adımlara rağmen kesin bir sonuca ulaşılamadı.

Diğer yandan Cemaat'le AK Parti arasındaki belki de son büyük iş birliği, 2010 yılında yapılan referandumda oldu. Bu referandum sonucunda bazı görüşlere göre, askerî vesayetin ukdesinde tuttuğu devletin kurumlardan büyük ölçüde tasfiyesi ile beraber iki

⁵⁴⁷ Sönmez, 2013:56.

⁵⁴⁸ O dönemde Diyarbakır'da göz altına alınan onlarca Kürt Siyasetçinin tek sıra halinde dizilmiş hallerini gösteren fotoğraf çok ses getirdi ve çok tartışıldı. Daha sonra 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimindeki rolleri neticesinde terör örgütü olarak ilan edilen Cemaat'ın bütün yayın organlarına el konuldu. Bundan dolayı eski arşivlere ulaşmak mümkün olmadığında ilgili fotoğrafa şuradan ulaşılabilir. O fotoğrafın üzerinden 11 yıl geçti, Yeni Yaşam Gazetesi, 23.11.2019, <http://yeniyasamgazetesi1.com/o-fotografin-uzerinden-11-yil-gecti/>, Erişim Tarihi: 20.05.2020.

⁵⁴⁹ "PKK ilk Kez Açıkladı: Oslo'da Neler Oldu", Akşam Gazetesi, 24 Nisan 2013.

⁵⁵⁰ Sönmez, 2013: 56.

⁵⁵¹ Günel, 2019: 110.

tarafın da birbirine ihtiyaçları kalmamıştır.⁵⁵² Bu tarihten sonra iki taraf arasında ciddi sorunlar olduğuna dair basında haberler çıkmaya başladıysa da taraflar bunu reddetti. Fakat 2011’de ve sonraki yıl yaşanan gelişmelere bakıldığında bu haberlerin boş yere ortaya çıkmadığı anlaşıldı. 2011 yılında Cemaat’in eleman devşirme fabrikası olarak tanımlanabilecek dershanelerin kapatılması meselesi, konuşulmaya başlanmıştı. Kürt sorununu silahsız çözme projesi, ete kemiğe büründükçe Cemaat medyasında provokatif denebilecek haberlerin sayısında artış dikkat çekiciydi. Kuşkusuz Cemaat’in o güne kadar ki açıktan resti, 2012 Şubatında Çözüm Süreci’nin önemli figürlerinden dönemin milli istihbarat teşkilatı başkanı Hakan Fidan’ın KCK operasyonları kapsamında ifadeye çağrılmasıydı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın izin vermemesi ile ifadeye gitmediği daha sonra kamuoyuna yansdı. İddialara göre, eğer istihbarat başkanı ifadeye gitseydi, tutuklanacaktı. Daha sonra Başbakan Erdoğan’ın “paralel yapıyı ilk o zaman fark ettik” açıklaması yukarıdaki iddiayı destekler nitelikteydi.⁵⁵³

2011 yılının son günlerinde Şırnak’ın Uludere ilçesinin Roboski köyünde İran sınırında kaçakçılık yapan Kürt köylüleri üzerine savaş uçaklarının bomba yağdırması, Kürtlerle AK Parti arasındaki çözüm süreci etrafında gelişen ittifaka darbe vurdu. Hatta bazı analistlere göre yaşanan bu trajik olay, bu ittifakı bitirmişti.⁵⁵⁴ İçerde, ortağı Cemaat ve Kürtlerle yol ayırımına gelen AK Parti iktidarını Suriye’de daha zor bir sınav bekliyordu. 2012 yılının temmuz ayına gelindiğinde Kürtler, Suriye’nin kuzeyinde daha sonra literatüre Rojava⁵⁵⁵ olarak geçecek bölgede rejim güçleri ile çatışmadan yönetimi ele geçirdi. İsyan başlamadan önce Suriye ile sıfır sorun politikası çerçevesinde çok iyi ilişkiler içinde olan Türkiye, önce Esad rejimine demokratik adımlar atmasını tavsiye etti. Esad ile konuşarak Esad’ın göstericiler ile diyalog geliştirmesi yönünde telkinlerde bulundu. Esad, bu tavsiyelere kulak kapatıp göstericilere karşı orantısız şiddet kullanınca Türkiye, Arap Baharı’nın başladığı ilk günden beri bir ülkenin iktidarına ilk defa yönetimden ayrıl dedi.⁵⁵⁶ O tarihten sonra Esad rejiminin devrilmesine odaklanan Türkiye, şimdi daha ciddi bir sorun ile karşı karşıyaydı: Kürtler.⁵⁵⁷

⁵⁵² Laçiner, ‘AKP- Cemaat: İttifaktan Çatışmaya’ Aljazeera Turk’ 30.01.2014.

⁵⁵³ “7 Şubatta Gül, Hakan Fidan’a ifade ver dedi; Erdoğan Gitme, dedi”, T24 Bağımsız İnternet Gazeteciliği, 21.02.2014.

⁵⁵⁴ Tezcür, 2017:7.

⁵⁵⁵ Kürtçede Batı anlamında gelen Rojava kelimesi; Kürtlerin yaşadığı İran, Irak Türkiye ve Suriye’nin birleştiği coğrafyayı Kürdistan olarak tanımlamakta ve bunun batısı anlamında Rojava yani Batı kelimesi kullanılmaktadır.

⁵⁵⁶ Djalili ve Kellner, 2013: 115.

⁵⁵⁷ Taştekin, 2017: 178.

Kürtler, Suriye’de isyan başlayınca uzun süre gelişmeleri izlemekle yetinmişlerdi. Esad, bu süre zarfında Kürtlerin tarafsızlığını sağlamak için vatandaş olmayan Kürtlere⁵⁵⁸ vatandaşlık hakkı vermiş olsa da Kürtler silahlanarak olaylara müdahil olmayı tercih etti. Bu arada Kürtler, Türkiye’nin güdümünde olduğu gerekçesiyle Suriye Ulusal Konseyi’ne (SUK) girmeyi reddetti. Kürtler, Suriye’nin geleceğinde kendilerine kaderlerini tayin hakkının verilmesini istiyordu. SUK’un buna yanaşmaması, birlikteliğin olmamasının en önemli bir diğer sebebiydi. SUK ilk toplantısını İstanbul’da yaptı ve bu toplantıda Kürtlerin statü talebi kabul görmedi. Temmuz 2012’de Kahire’de yapılan toplantıda da Kürtlerin kendi kendilerini yönetme talebi karşılık bulmayınca Kürdistan Ulusal Konseyi (KUK), görüşmelerden çekildi. Irak Kürdistan Bölgesi Başkanı Mesut Barzani’nin girişimleri ile KUK, PKK’nın Suriye kolu PYD ile Erbil’de ittifak anlaşması yaptı. Türkiye’nin Esad’a karşı SUK çatısı altında muhalefeti örgütlenme çabasının karşısında şimdi en büyük engel PYD’nin Kürt şehirlerinde kontrolü ele geçirmesiydi.⁵⁵⁹

İktidarın Cemaat ve Kürtlerle kurduğu ittifak zemin kaybederken, Suriye’de Kürtlerin bölgelerinde kontrolü sağlaması, yönetim kurması ve bunun karşısında Türkiye’deki Kürtlerin toplantı ve gösterilerle bu gelişmelere destek vermesi karşısında AK Parti iktidarı, iyice sıkışmış ve yalnız kalmıştır. Sistemin ‘ötekisi’ olarak iktidara gelen AK Parti, ‘sistemin ötekileri’ ile kurduğu ittifak kaybolurken ayakta kalmak için yeni ittifaklara ihtiyaç duyuyordu.

Türkiye iç siyaseti bağlamında Kürtler ve AK Parti arasındaki ittifakın bittiğinin ilanı, iki taraf açısından da kolay değildi. Özellikle 2013 yılı ile beraber iki tarafın da açıklamalarında sık sık “süreci bitiren biz olmayacağız”⁵⁶⁰, ya da “masadan kalkan taraf biz olmayacağız”⁵⁶¹ şeklinde demeçlerin verilme nedeni buydu. Bu açıklama bir taraftan “Türkiye en büyük sorunundan kurtuluyor” şeklinde büyük organizasyonlarla pazarlanan bu süreçte hangi taraf masayı devirirse bunun o taraf için siyasi sonuçlarının ağır olacağı varsayımına dayanıyor diğer taraftan sürecin can çektiğine de işaret ediyordu.

Bir yandan Türkiye’de çözüm süreci kapsamında görüşmeler devam ederken diğer yandan Ağustos 2012’de Başbakan Erdoğan’ın Kürtlerin Kuzey Suriye’de yönetimi ele geçirmesine karşın “Tampon bölge”, “askerî müdahale” gibi seçenekleri dillendirmesi doğası

⁵⁵⁸ Suriye’de bazı kaynaklara göre 500 binin üzerinde kimliksiz olan bir Kürt nüfus var. Suriye devletinin bunlara kimlik vermemesinin sebebi bu Kürtlerin Türkiye kökenli olması, yani Türkiye’den Suriye’ye göç etmiş olması. Türkiye’de cumhuriyetin kuruluş yıllarında gelişen Kürt isyanlar ile beraber oluşan baskı ortamından kaçıp Suriye’ye göç etmiş Kürt nüfus Arap Baharı sürecinin başlamasına kadar Suriye’de kimliksizdiler.

⁵⁵⁹ Taştekin, 2017: 177-178.

⁵⁶⁰ Süreci Bitiren Biz Olmayacağız, Sabah Gazetesi, 28.10.2014,

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/10/28/sureci-bitiren-biz-olmayacagiz>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

⁵⁶¹ HDP Heyeti Yarın Açıklama Yapacak, İlke Haber, 11.11.2014, <https://www.ilkehaber.com/haber/hdp-imrali-heyeti-yarin-aciklama-yapacak-31251.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2020

itibariyle güvensiz olan ilişkileri daha da kırılgan hâle getirdi. Bu demeçlerden sonra çok geçmeden Şubat 2013'te Suriye'nin Resulayn kentinde PYD'nin askerî kolu olan YPG ile Türkiye'nin desteklediği silahlı gruplar arasında çatışmalar çıkmaya başladı. Bu grupların bir kısmı Türkiye'de kurulmuş örgütlerdi.⁵⁶² PYD'nin öncülük ettiği Kürtlerin Rojava'da kontrolü ele geçirmesi artık Suriye'den çok Türkiye'nin sorunu oluvermişti.

Türkiye, 2012 yılında askerlerin sınır ötesi operasyon yapma izni veren tezkereyi meclisten geçirirken artık IŞİD ile birlikte Kürt oluşumunun hedefte olduğu sıkça dillendiriliyordu. İç tehdit algısı bağlamında PYD öncülüğünde Kürtlerin, Suriye'nin kuzeyinde statü elde etmesini Türkiye, kendisi için bir tehdit unsuru olarak görüyordu. İşyar'ın vurguladığı gibi Türkiye, böyle bir oluşumu üç açıdan kendisi için tehdit olarak değerlendirdiyordu. İlk olarak Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile bağlantısı artık PYD üzerinden olacaktı. İkinci olarak bu durum, Türkiye Kürtlerinin bağımsızlık arzularını arttıracak, süreç Türkiye'nin bölünmesine kadar gidebilecekti. Son olarak, bölgedeki güç dengesi İsrail lehine değişebilecekti.⁵⁶³ Diğer yandan, bu dönemde özellikle uluslararası kamuoyunda Türkiye'nin cihadist örgütlere destek sağladığı da konuşulan başka bir konuydu. Türkiye'nin birçoğu el Kaide'den ayrılma radikal İslamcı gruplar ya da Müslüman Kardeşler kökenli Sünni gruplar ile ittifakının en önemli sebeplerinden bir tanesi PYD öncülüğündeki Kürtleri sahada dengelemeydi.⁵⁶⁴ ABD cephesinde de Suriye muhalefeti ile ilgili şerhler, açıktan açığa dillendirilmeye başlandı. Dönemin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, Ekim 2012'de bir yurt dışı gezisinde "radikal unsurların Suriye devrimini çaldığından" söz etti.⁵⁶⁵ Bu bağlamda SUK'un artık Suriye halkını temsil eden bir muhalif yapılanma olarak düşünülmemeyeceğini belirten Clinton, yeni bir muhalif örgütlemeye işaret etti. Kasım 2012'de Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu (SMDGUK) bu temelde kuruldu. SUK önce bu kuruluşa dirense de daha sonra Türkiye ve Katar gibi güçlerle beraber katılmak zorunda kaldı. KUK'un SMDGUK'a katılması ile beraber Kürtlerin de temsiliyeti hedeflendi. Görüşmelerde Kürtlere kendi kaderinin tayin hakkının verilmeyişi sorunu bir türlü çözüm bulmadı ve gelişmelere bakıldığında Türkiye'nin bunda katkısı fazlaydı. Aralık 2012'deki toplantısını Antalya'da gerçekleştiren SMDGUK'ta beklenen olmadı ve yine radikal unsurlar yapıyı domine etmeye devam etti.⁵⁶⁶ Bu ve benzeri muhalefeti bir araya getirmek için yapılan bir dizi uluslararası toplantı sonuçsuz kaldı. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Türkiye'nin engellemesi ile

⁵⁶² Taştekin, 2017: 181.

⁵⁶³ İşyar, 2017: 55.

⁵⁶⁴ Günay Yıldız, 2016: 42.

⁵⁶⁵ NTV, "Destek Olmadan Esad'ı Yenemezler", 05.11.2012. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/destek-olmadan-esadi-yenemezler,HBon89nQcUiDoA62PFL92w>, Erişim Tarihi: 11.11.2020.

⁵⁶⁶ Gürpınar, 2020: 11.

yaşanan Kürt temsiliyet sorunuydu.⁵⁶⁷ Türkiye, her defasında PKK bağlantılı olduğu gerekçesiyle Kürt oluşumuna blokaj koyarken sahada ve halk arasında derli toplu örgütlü Kürt gücünün PYD olması gerçeği de orta yerde duruyordu. Bu sırada ABD, El-Nusra adlı El-Kaide'nin bakiyesi örgütü terör listesine alırken Türkiye'nin cihadist örgütlerle bağlantısının uluslararası medya organlarında tartışılması böyle bir zemine oturdu.⁵⁶⁸ Bu tartışmalar, sadece uluslararası medya bağlamında değil Türkiye kamuoyunda da muhalefet tarafından sık sık dile getiriliyordu.⁵⁶⁹ Daha sonra dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu “maalesef algılar gerçeğin önüne geçti”⁵⁷⁰ şeklinde açıkladığı bu olguyu besleyen Türkiye'nin iç politik tehdit algısı olarak kodladığı Kürtlerin Suriye’de olası bir statü kazanımına hep karşı durması ve politika yapım sürecinde bu tavrının belirleyici olmasıydı. Üstelik cumhuriyet tarihi boyunca iç politikada bir tehdit algısı olmasının ötesinde şimdi iktidarın iç politik dengelerden kaynaklı geçerli sebepleri de vardı: onu iktidara getiren Kürtler, Cemaat ve liberaller gibi toplumsal güç odakları ile yolun sonuna gelmiş olmak bu sebeplerin en başından geliyordu. 2013 yılında Cumhuriyet tarihinin en büyük sivil isyanı olarak tarihe geçen Gezi olaylarının patlak vermesi, liberallerle olan ittifakın sonuna işaret ediyordu. İçerde AK Parti iktidarını besleyen toplumsal blokta yol ayırımına gelinmişken, dışarıda Suriye iç savaşına dönük politika yapım süreci bu iç gelişmelerden bağımsız değildi.

Türkiye, bir yandan 40 yılı aşkın bir süredir silahlı mücadele veren Kürt isyanını sonlandırmak için demokratik araçları devreye sokuyor ve Çözüm Süreci ismi altında örgütlerle görüşmelerini sürdürüyor, diğer yandan da PYD öncülüğünde Suriye’de siyasi statü mücadelesi veren PKK’nın Suriye şubesini terörist ilan edip tavrı koyuyordu. Bu bağlamda bu çelişki, kolay anlaşılabilir gibi görünmüyordu. Ancak 2013 yılına gelindiğinde AK Parti iktidarı, 2010 referandumu ile devletteki konumunu güçlendirmiş, en azından Kemalist ve askerî vesayeti oldukça geriletmişti. Diğer yandan yukarıda anlatılan sebeplerden dolayı şimdiye kadar kendisini iktidara taşıyan müttefiklerine ihtiyacı da kalmamıştı. Bu müttefiklerinden Cemaat, Hakan Fidan olayında olduğu gibi iktidara dış göstermeye başlamış, Kürtler ise Suriye’de edindikleri kazanımlara da güvenerek müzakerelerde çıtayı daha da yukarıya koymuştu. 2013 yılında bir yandan bu gerçekler varken diğer yandan ‘Akil Adamlar’ komisyonu denen ve altmıştan fazla kişiden oluşan Türkiye’nin sanat, siyaset alanındaki önde gelen aydınlarından oluşan ekipler kuruluyor ve bu ekiplerden bölgeleri aralarında paylaşarak

⁵⁶⁷ Kazdal, 2018:7.

⁵⁶⁸ Taştekin, 2017:191-194. Gürpınar, 2020:11.

⁵⁶⁹ Bu konuda Türkiye’de bilinen en önemli olay Cumhuriyet Gazetesinin haberleştiği ‘Mit Tırları’ olayıdır. “Erdoğan’ın Emri ile IŞİD’e Silah Gönderildi”, Cumhuriyet Gazetesi, 23.07.2014. Gazeteye göre içi silah dolu tırlar Suriye’de cihadist örgütlere gidiyordu. Türkiye’de başta Kürtler ve muhalefet olmak üzere uluslararası basın da bu görüşlere yer veriyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Taştekin, 2017,:258-267

⁵⁷⁰ Ruşen Çakır, “Türkiye’nin El-Kaide İle İmtihani”, Vatan Gazetesi, 15.11.2013.

barışı anlatmaları ve kamuoyunu buna hazırlamaları isteniyordu. Bir yandan Suriye’de özerklik mücadelesi veren PKK’nın Suriye kolunu her alanda yalnızlaştırma çabası diğer yandan da PKK’nın kendisi ile müzakere süreci aynı anda devam ediyordu. Dönemin Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bir röportajında PYD ile görüşme şartı olarak ‘terör bağlantısını’ reddetmesini istiyordu. Yine aynı röportajda Davutoğlu, Kürtlerin statü taleplerinin de “Bir parlamento oluşmadan, emrivaki oluşumlar başlarsa bunun sonu gelmez” diyerek set koyuyordu. Türkiye’de iç siyasette ittifaklar çatırdarken, 2013 yılına gelindiğinde Suriye’de yaşanan gelişmeler, Kürtler ve Cemaat’le miadını dolduran birliktelik, AK Parti açısından belirsizlik oluştururken, cumhuriyet tarihinin en büyük sivil halk gösterileri olan Gezi olayları patlak verdi. Sıradan bir çevre hassasiyeti ile başlayan gösterilerde polisin sert müdahalesi sonucu olaylar, kısa sürede iktidara karşı geniş çaplı bir muhalif gösteriye dönüştü. Ortadoğu coğrafyası hâlâ Arap Baharı’nın korkusu altındayken İstanbul’da başlayan ve kısa sürede tüm Türkiye’ye yapılan protestoların hedefinde artık Erdoğan ve onun öncülüğünde gelişen kimlik vurgulu iç ve dış politika vardı. Bu anlamda Gezi protestolarının bu dönem politikalarına karşı kısa süreli de olsa ilk zafer sayılabileceğini söyleyen Gürpınar’a göre,⁵⁷¹ “Gezi, AK Parti ve İslami kurumları sahiplendiği kültürel sermaye eksikliğinin ciddiyetini ve geriletilmesi gereken büyük bir ahlaki meşruiyet krizini ortaya çıkardı. Bu ahlaki kriz, AK Partiyi ahlaki ve meşruiyet üstünlüğü için alternatif aramaya itti.” Bu alternatif arayışı için gerekli olan koz, kısa süre sonra Mısır’da askeri darbeye yönetime el koyan ve Müslüman Kardeşler’i yönetimden uzaklaştıran Sisi’den gelecekti. Bundan sonra Türkiye’de muhalif kim varsa; Kürtler, CHP, Kobani’de IŞİD’e karşı savaşan Kürtler, Gezi protestosuna katılanlar, hepsi dışarıda Mısır’da darbe yapan Sisi ile Suriye’de halka karşı orantısız şiddet kullanan Esad ile özdeşleştirildi/ilişkilendirildi.⁵⁷² Bu bağlamda, Müslüman Kardeşler’in Mısır adayı olan ve seçimle başkan seçilen Muhammed Mursi ile Hamas lideri Halid Maşal ve Tunus’ta Müslüman Kardeşler bağlantılı el Nahda hareketinin lideri Gannuşi sık sık AK Parti kongrelerine boy göstermeye başladı. AK Parti, 2014 seçimlerine giderken de iç siyasetteki muhalifleri Ortadoğu’da Müslüman Kardeşler karşısındaki iktidar odakları ile özdeşistirmeye ve giderek daha çok Sünni ve milli kimlik üzerinden karşılaştırmalar yapmaya devam etti. Gezi olayları sırasında Erdoğan’ın öncülük ettiği ve bütün AK Parti ileri gelenleri tarafından hemen kabul gören ve kullanıma sokulan, Türkiye’nin fazla yabancısı olmadığı ‘dış güçlerin oyunu’ söylemi ile toplumsal taban konsolide edilmeye çalışıldı. Buna göre Gezi isyanı, Türkiye’nin gelişimini istemeyen dış güçlerin bir tezgâhıydı ya da Almanya, Frankfurt Havaalanı’na rakip olarak gördüğü İstanbul Havaalanı’nı engellemek için gösterilere destek

⁵⁷¹ Gürpınar, 2020: 15.

⁵⁷² Gürpınar, 2020: 16.

veriyordu.⁵⁷³ Kendi tabanını bir arada tutmak ve Gezi isyanına destek verenleri şeytanlaştırmak için ‘dışarının’ adres gösterilmesi ve özellikle Batı’nın bütünüyle kötü olarak kodlanması AK Parti’nin içerde ve dışarda bundan sonraki yol haritası hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Bundan sonraki süreç, aşağıda da değinildiği gibi kötü ile özdeş bir Batı söylemi üzerinden ilerlerken içerde milliyetçilik geçer değer olarak ön plana çıkacak, bu da içerde ve dışarda politika yapım süreçlerini etkileyecektir.

AK Parti, içerde Gezi protestosunu polisiye tedbirlerle bastırmışken 2013 yılının aralık ayında kamuoyunda ‘17-25 Aralık’ olarak geçen yargıda örgütlenmiş Cemaatçi savcılar⁵⁷⁴ tarafından AK Parti hükümetindeki bakanların çocuklarına ve Erdoğan’ın oğlu Bilal Erdoğan’a yönelik yolsuzluk soruşturmaları başlatıldı. AK Parti bakanlarının çocuklarının ev ve iş yerleri kameralar eşliğinde basılırken bu operasyonda Bilal Erdoğan’ın da şüpheliler arasında olması, Cemaat’in hedefinin direkt Erdoğan olduğunu işaret ediyordu. Türkiye’de iç siyaset çalkantılı bir hal alırken Tezcür’e göre Gezi olaylarında AK Parti’nin tavrı liberal çevreler ile AK Parti, Cemaat’in Erdoğan ailesi üzerinden Erdoğan’ı tehdit ettiği 17-25 Aralık soruşturmaları AK Parti-Cemaat ittifakını tamamıyla bitirmişti.⁵⁷⁵ Gezi olaylarının liberal aydınlar ile AK Parti arasında bir kopuşa sebep olduğu değerlendirmesi doğrudur ancak yukarıda da değinildiği gibi dersane tartışmaları ile başlayan çatlak, özellikle Hakan Fidan’ın ifadeye çağırılması ile kırılmaya dönüşmüştü. AK Parti iktidarının bileşenleri dağılırken 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanı seçimlerinde daha milliyetçi ve zaman zaman mezhepçi bir dil ön plana çıkmaktaydı. Bu şekilde iktidarını yeniden üretmeye çalışan AK Parti, Suriye’ye yönelik de daha sert söylemler üretiyordu.

AK Parti’nin iç politikada mezhep vurgusunu ön plana çıkarması, Kemal Kılıçdaroğlu’nun CHP genel başkanlığına seçilmesinden kısa bir süre sonra ana muhalefet partisinin Suriye dış politikasını eleştirmesine rastlar. Bu dönemde AK Parti politika yapıcılar, bu eleştirilere sık sık Kılıçdaroğlu’nun Alevi kimliğine vurgu üzerinden cevap verme yolunu tercih ettiler.⁵⁷⁶ Bu söylem, meydanlarda o kadar dillendirildi ki sık sık Alevi dernekleri, başta Erdoğan olmak üzere AK Parti politikacılarını kınayan açıklamalar

⁵⁷³ ‘Gezi Olaylarında Almanya’nın Parmağı var’, CNNTÜRK, 04.08.2013.

⁵⁷⁴ Dönemin Başbakan yardımcısı Numan Kurtulmuş katıldığı bir televizyon programında FETÖ/PYD’nin devlet içindeki örgütlenmesi hakkında konuşurken “şu anda hakim ve savcılar arasında herhangi bir cemaate mensubiyeti açık olan yaklaşık yüzde 40 civarında hakim ve savcı vardır. Bu da Türkiye’nin adalet sistemi bakımından uzun uzun üzerinde düşünülmesi lazım” diyerek yargı içerisindeki cemaat örgütlenmesine dikkat çekmiştir. CNNTÜRK, “Numan Kurtulmuş Yargıdaki Cemaat Oranını Açıkladı”, 16.12.2014, <https://www.cnnturk.com/haber/turkiye/numan-kurtulmus-yargidaki-cemaat-oranini-acikladi>, Erişim Tarihi: 01.12.2020.

⁵⁷⁵ Tezcür, 2016:8.

⁵⁷⁶ ‘Çelik’ten Kılıçdaroğlu’na Mezhep Suçlaması’ Radikal, 08.09.2011.

yaptılar.⁵⁷⁷ İçerde ana muhalefet liderini dönük mezhepçi suçlama dış politikada da bir argüman olarak dillendiriliyordu. AK Parti içerdeki sıkışmışlığı aşmak için içerde geliştirdiği milliyetçi, milli ve mezhepçi dili dış politikada da içerdeki kitlesini tahkim etmek için kullanıyordu. İktidarın kullandığı bu yeni söylem, HDP genel başkanını Zaza kimliği, CHP genel başkanını Alevi kimliğini eleştiri konusu yaparak milliyetçi, Sünni bir kimlik üzerinden yeniden kendisini üretme yoluna gidiyordu. Bu dil, içerde safları sıkılaştırdıkça dış politika da bundan nasibini alıyordu. AK Parti'nin Avrupa Birliği üyelik yolunda attığı demokratikleşme adımları, askeri vesayeti geriletme yolunda verdiği mücadele ve Kürt sorunu, Alevi sorunu gibi cumhuriyetin temel paradigmasına aykırı sorunları çözme gayreti devlette gücünü arttırdıkça bir zamanlar eleştiri maksadıyla kullandığı “Eski Türkiye'nin” bizatihi kendisi oluyordu. Diğer bir ifadeyle “Eski Türkiye”, AK Parti üzerinden kendisini yeniden üretiyordu. Kürtler ve liberallerle ittifaktan MHP ve milliyetçi, Sünni bir dile ve ittifaka dönüş böyle başladı. Bunun dış politikaya yansımaları da bu minvalde oldu.

AK Parti iktidarı, Suriye'de iç savaş başladığı ilk günlerden beri Suriye ile ilgili iki temel argüman öne sürdü. Birincisi, Suriye'nin geleceğinde Esad'a yer yok. İkincisi ne olursa olsun PYD öncülüğündeki Kürtler bir statü elde etmemeliydi⁵⁷⁸. Ak Parti'nin Esad ile ilgili tavrında hem içeride hem dışarıda mezhepçilikle suçlandı. Yukarıda değinildiği gibi AK Parti politika yapıcılarının bunu besleyen söylemleri de bu iddialara dayanak oluşturdu. Esad'ın gitmesi gerektiği meselesi, iç savaşın ilk dönemlerinde ABD'nin de önceliği idi. 2012 yılı ile beraber cihadist örgütlerin sahada hâkimiyeti ile beraber ABD, en azından bunu bir öncelik olarak görmekten vazgeçti. Türkiye ise bu tarihten itibaren içerde ve dışarda cihadist örgütlerle iş birliği yapmakla suçlandı. MİT tırları olayı ve o bağlamda ulusal ve uluslararası medyaya yansıyan görüntüler, bu iddiaları desteklerken, Rusya ve İran devlet yetkililerinin Türkiye'yi bu konuda direkt suçlayan açıklamaları oldu. Batı medyasında da bu iddialar çokça dillendirildi.⁵⁷⁹ Türkiye'nin cihadist örgütlere silah yardımı yaptığı ve sınır geçişlerinde kolaylık sağladığı iddiaları da Sünni ittifakı çerçevesinde ve mezhepçi bir okumaya tabi tutuluyordu. Diğer taraftan Türkiye de İran'ın politikalarının amacının Şii hilali olduğunu söyleyerek İran'ı mezhepçilikle suçluyordu. 2012 yılında Hizbullah'ın Esad lehine savaşa dâhil olması ve İran'la olan yakın ilişkisi bu iddiaları güçlendirirken Hamas'ın uzun zamandan beri Suriye'de olan merkezini Katar'a taşıması ise Suriye'de iç savaşın bundan sonraki seyrinde mezhep olgusunun ön plana çıkacağını kanıtı gibiydi. Dönemin Dışişleri

⁵⁷⁷ ‘Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı, Erdoğan’ı Kınadı’, Cumhuriyet Gazetesi, 08.09.2010.

⁵⁷⁸ Göngen: 2013: 100-101.

⁵⁷⁹ ‘Türkiye’nin 7 yıllık Suriye Politikası’, Deutsche Welle Türkçe, 15.03.2018.

Bakanı Ahmet Davutoğlu, verdiği bir demeçte⁵⁸⁰ “Esad, Hizbullah ve İran’ın desteğiyle Bekaa’ya uzanan bir Nusayri-Şii kuşağı oluşturma çabasına girdi. Banyas’taki katliam, Bosna’yı Müslümanlardan arındırmak amacıyla Srebrenitsa katliamına benziyor. Reyhanlı saldırısı da Güney Lübnan’dan Hatay’a uzanan Nusayri-Şii kuşağını oluşturma çabasının bir parçası,” dedi. Davutoğlu’nun bu konuşması analiz edildiğinde, birincisi yukarıda değinilen mezhep eksenli iç politika söylemine benzer bir dilin dış politikada da araç olarak kullanıldığı görülecektir. İkincisi, İran’ın politikası İslam dünyasının hafızasında bir travma olan bir olaya benzetilerek ayrışma derinleştirilmektedir.

Tam bu noktada Kürt coğrafyasında yönetimi ele geçirdikten sonra özerklik ilan edip kantonlar kuran PYD, hem seküler kimliği hem de sahada 2014’ten sonra IŞİD gibi aşırı cihadist örgütler karşısında edindiği başarılar ile ön plana çıktı.⁵⁸¹ Bu nedenlerle Batı dünyasında PYD ile ilgili olumlu bir imaj oluşurken ABD için ise PYD sahada güçlü ve güvenilir bir ortaktı. Başbakan Erdoğan, daha 2012 Temmuz’da yaptığı bir konuşmada PYD’nin kontrolü ele geçirmesini müdahale sebebi sayacaklarını açıklamıştı.⁵⁸² Türkiye’de çözüm süreci kapsamında kamuoyu önünde PKK ile görüşmelerin yapıldığı bir dönemde PKK ile dolayısıyla terör bağlantılı olduğu gerekçesiyle PYD’nin önüne Türkiye tarafından konulan bu engel, Türkiye’deki Kürtler arasında aidiyet duygusunu güçlendirdi. O dönem Türkiyeli Kürtler, Suriye’deki Kürtlere destek vermek için birçok gösteri ve yürüyüşler düzenledi.

2014 yılında yapılan yerel ve genel seçimlerde AK Parti, Kılıçdaroğlu’na yönelik mezhep üzerinden eleştirilere devam etti.⁵⁸³ 2013 yılının sonlarına doğru Suriye’nin cihadist örgütlerin merkezi hâline gelmesi, sahada seküler bir güç olarak PYD ile Batı arasında ittifak zemininin güçlenmesi, Suriye iç savaşında çatışmanın mezhepsel motivasyonu, aslında Türkiye’ye dış politika revizyonunu zorunlu kılıyordu. Ancak AK Parti’nin içerdeki sıkışmışlığı, bunun önündeki en büyük engellerden birisiydi. Bu sıkışmışlık, şimdiye kadar onu iktidara getiren ittifak blokunun dağılmasıydı ve iktidarını korumak için yeni ittifaklara ihtiyacı vardı. En kolay ve en kestirme yollardan bir tanesi de Türkiye’nin kuruluş felsefesinde kodladığı iç tehdit algısına geri dönmekti. Bunun yolu güvenlikçi politikalardan geçiyordu. Böylece AK Parti, bu sorunu aşmak için içerde daha sertleşmeye ihtiyaç duyuyor ve dış politik gelişmeleri seçim kampanyalarında araçsallaştırma yoluna gidiyordu.

⁵⁸⁰ Taştekin, 2017: 226.

⁵⁸¹ Szymanski, 2017: 74.

⁵⁸² ‘Suriye’nin Kuzeyinde Kürt Devletine asla izin vermeyiz’, Sabah Gazetesi, 26.07.2012.

⁵⁸³ ‘Erdoğan: Kılıçdaroğlu sen Alevi olabilirsin’, Cumhuriyet Gazetesi, 02.08.2014.

2014'te PYD önderliğinde Kürt güçleri ile IŞİD arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Özellikle daha sonra IŞİD ile mücadelede sembol hâline gelecek Kobani savunması, tüm dünyada Kürtlere olan ilgiyi arttırdı. Kimi gözlemcilere göre Kobani, IŞİD için sonun başlangıcı oldu.⁵⁸⁴ Bu arada IŞİD'in, Kürtlerin kontrolü altında olan Kobani'ye saldırması ile başlayan süreçte, IŞİD Kobani'nin dış mahallelerine kadar girmişken Türkiye'den beklenmeyecek bir hamle geldi. Türkiye, Kuzey Irak Kürdistan Yönetiminin Kürtlere destek için Peşmergelerin Türkiye üzerinden Kobani'ye girmesine izin verdi.⁵⁸⁵ Diğer yollar IŞİD tarafından kontrol edildiği için Türkiye dışında bir seçenek yokken Türkiye buna izin verdi. Bu gelişme şimdiye kadar PYD'nin kaybetmesine oynayan Türkiye'nin politikalarına aykırı bir durumdu. Fakat diğer yandan PYD'nin Suriye'de yönetimi ele geçirmeye başlamasından beri Türkiye'nin Kürdistan Bölgesel Yönetimini PYD'ye karşı bir denge unsuru olarak kullandığını belirtmek gerekiyor.⁵⁸⁶ Bu yüzden Türkiye'nin bu tutumunun bir nedeni sahada IKBY lehine güç devşirmek olabilir. PYD ve Suriye'de faaliyet gösteren IKBY'ye bağlı güçler arasında bir iktidar mücadelesi baş göstermişti. Türkiye bu çelişkiyi derinleştirmeye çalışıyordu. Bu bağlamda Türkiye, KUK ismi altında faaliyet yürüten IKBY bağlantılı güçleri Kürtlerin temsilcisi olarak görüyordu. Türkiye, Suriye muhalefetine Suriye'nin geleceğini belirleme çabasına girdiği uluslararası toplantılarda KUK'a yeşil ışık yakarken PYD'yi kırmızı çizgi olarak ortaya koyuyordu. Suriye Dostları ismiyle 15 Temmuz 2011 ve 1 Nisan 2012'de Türkiye'de ve muhalifleri bir çatı altında örgütlemeyi hedefleyen toplantılara IKBY bağlantılı Kürt gruplar davet edilirken PYD dışlanmıştı.⁵⁸⁷ Türkiye'nin PYD'yi uluslararası izole etme çabaları, Suriye sorununa çözüm bulmak için uluslararası aktörlerin ve Suriye muhalefetine bir araya geldiği Cenevre ve Astana görüşmelerinde de devam etti.⁵⁸⁸ Zaten AK Parti iktidara geldiğinden beri IKBY ile çok iyi ekonomik ve siyasi ilişkiler içindeydi. AK Parti bir taraftan Peşmergelerin PYD'ye yardım etmek için Türkiye topraklarını kullanmasına izin verirken diğer taraftan Erdoğan, Islahiye'de Kürtler arasında büyük tepkiye yol açan konuşmasında, Kobani için istediğini belirten bir tavırla “düştü, düşüyor,”⁵⁸⁹ dedi. Türkiye'nin PYD'ye karşı bu tutumu, Türkiye vatandaşı Kürtlerde Suriye Kürtlerine yönelik dayanışma duygusunu arttırmıştır.⁵⁹⁰ Özellikle IŞİD ile savaş sırasında binlerce Türkiyeli Kürtler, gösteri ve yürüyüşlerle PYD'ye destek verdi ve Türkiye sınırını

⁵⁸⁴ ‘Ruşen Çakır: Kobani Direnişi IŞİD’e Büyük Oranda Darbe Vurdu’ Diken, 01.10.2014.

⁵⁸⁵ ‘Peşmerge Türkiye’den Kobani’ye Geçti’, BBC news Türkçe, 01.11.2014.

⁵⁸⁶ Balcı, 2017: 352.

⁵⁸⁷ Göngen, 2013:99-101.

⁵⁸⁸ Erdoğan Soçi’de Türkiye’nin Kırmızı Çizgisini Çekti: PKK/PYD’nin Dışlanması Önceliğimiz’, Haberler.com., 22.11.2017.

⁵⁸⁹ ‘Erdoğan: Kobani Düştü, Düşüyor’, Cumhuriyet, 07.10.2014.

⁵⁹⁰ Köse, 2016: 26.

aşarak karşı taraftaki PYD'nin kurduğu kantonlara geçti. Benzer şekilde Peşmergenin Türkiye sınırını kullanarak Kobani'ye geçişi sırasında geçtiği her yerde Kürtler tarafından büyük bir destek ve sevinçle karşılanması da bu bağlamda ele alınabilir. Kürtler arasında ulusal bilinci pekiştiren bu gelişmeler⁵⁹¹, 2014 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde HDP adayı Selahattin Demirtaş'ın %9,77 gibi o güne kadar HDP'nin ulaşamadığı bir oy alması da bu yargıyı pekiştirmiştir. AK Parti'nin PYD'yi denklemin dışına itme çabası ve her gün ulusal ve uluslararası medya kurumlarında Türkiye'nin cihadist örgütlerle iş birliği yaptığına dair iddialar ve yukarıda değinilen AK Parti politika yapıcılarının söylemleri, Kürtlerin iktidar ile çözüm süreci münasebetiyle olan bağlarını kopma noktasına getirmişti. Bu çerçevede IŞİD'in Kobani'yi kuşatması ve çatışmanın inisiyatifinin IŞİD'e geçtiğine dair haberlerin gelmesinden sonra HDP lideri Selahattin Demirtaş'ın çağrısıyla birçok Kürt kentinde gösteriler yapılmış, bu gösteriler esnasında gerek güvenlik güçleri gerekse İslamcı Kürt örgüt olan Hizbullah ile olan çatışmalarda 50'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁹² Bu olay, aynı zamanda Türkiye'de bundan sonra iç atmosferin ne kadar sertleşeceğini de göstermesi bakımından önemlidir.

Türkiye'de bunlar olurken bir dizi diplomatik çabadan sonuç alınmayınca ABD öncülüğünde Suriye'deki cihadist örgütlere karşı uluslararası koalisyon kuruldu. Türkiye, ABD Başkanı Obama'nın fikri olan 'Eğit, Donat' fikrinin destekçisi oldu. Bu bağlamda Suriye'de muhalif olan bazı gruplar üstünde bu denendi fakat sahada IŞİD'e karşı başarısız olunca ABD'nin elinde sahada IŞİD'e karşı başarılı işler çıkaran PYD kaldı.⁵⁹³ Türkiye'nin güçlü karşı çıkışına rağmen ABD ile PYD arasındaki ittifak, gün geçtikçe daha da gelişti. Kobani savunması sırasında Kobani'nin düşme tehlikesi belirince ABD'nin havadan PYD'ye sağladığı destek ile Kobani'nin düşmesini engelleyen ABD için PYD sahada önemli ve etkili bir partner oluvermişti. Bu durumu defalarca dillendiren ABD yetkilileri, Suriye iç savaşı boyunca gerek sağladığı silah yardımıyla gerekse sahada yaptığı iş birliği ile bunu kanıtladı. 2014'te Orta Suriye ve Irak'ın en büyük ikinci kenti olan Musul dâhil olmak üzere Irak'ın orta bölgesinde geniş bir coğrafya, IŞİD'in kontrolündeydi. IŞİD kontrolü sağladığı her bölgede aşırı Sünni anlayışa dayalı bir yönetim kuruyordu. Dini türbe ve kutsal mekânları takrip ediyor, Şii inancına mensup sivilleri katlediyordu.

2015'e gelindiğinde, Türkiye genel seçimlere hazırlanırken Türkiye'nin Suriye politikasında başta belirlediği "Esad gitmeli ve PYD sürecin dışında tutulmalı" politikasında

⁵⁹¹ Köse, 2016:27.

⁵⁹² 6-8 Ekim olayları ile ilgili iyi bir değerlendirme için bkz: Vahap Coşkun, The Kurdish Peace Process: Oct. 6-8 Events and Beyond, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:20, Sayı:32,2015.

⁵⁹³ 'Türkiye'nin 7 yıllık Suriye Politikası', Deutsche Welle Türkçe, 15.03.2018.

bir değişikliğe gitmemişti. Sadece başta mesafeli olduğu uluslararası koalisyona, ABD ile görüşmeler sonucunda katılma kararı almıştı. Yukarıda değinildiği gibi 2011'den beri sallantıda olan Kürt sorununu diyalogla çözme projesi olan Çözüm Süreci, 2015 yılının şubat ayında resmen çöktü. Tarihe Dolmabahçe Mutabakatı olarak geçen HDP milletvekilleri Sırrı Süreyya Önder, Pervin Buldan ve İdris Baluken'den oluşan heyet Dolmabahçe'de dönemin başbakan yardımcısı Yalçın Akdoğan ile bir görüşme sonrası barışı nihayete erdirecek on madde üzerinde anlaştıklarını duyurdular ve bu maddeleri kamuoyuna deklare ettiler. Basının iddiasına göre bu 10 madde, hapisteki PKK lideri Abdullah Öcalan tarafından oluşturulmuş ve mutabakat sağlanmıştı. Açıklamadan hemen sonra Başbakan Erdoğan, varılan mutabakatı tanımadığını belirtmiş ve böylece çözüm süreci resmen bitmiştir.⁵⁹⁴

2015 yılı PKK ile çatışmaların tekrar başladığı, Türkiye'de birçok bombanın patladığı, AK Parti'nin yapılan seçimlerde ilk defa tek başına hükümet kurmak için yeterli milletvekili sayısına erişemediği, AK Parti iktidarının Güleni hareketle mücadelesinde içerde ve dışarda yoğun eleştirilere maruz kaldığı bir yıl oldu. Bütün bunların üstüne sayıları 3,5 milyonu aşan Suriyeli mülteciler sorununu yönetmeye çalışan Türkiye, Kasım 2015'te Suriye sınırında bir Rus uçağını da düşürünce tarihinin en sıkıntılı dış politika safhalarından birine girdi. Bütün bu kriz sarmalı diğer yandan yeni bir dış politik dile imkân sağladı. İç siyasette karşı karşıya kaldığı meydan okumaları “milli irade” söylemi ile göğüslemeye çalışan AK Parti, dış politikada da özellikle Batı'dan gelen eleştirilere karşı bu dile sarıldı.⁵⁹⁵

Sürecin çözüm ile sonuçlanmamasını İmralı, Kandil ve hükümet arasında aracı olan heyetteki en aktif kişi olan HDP milletvekili Sırrı Süreyya Önder, 2020 yılında verdiği bir röportajda “Bugünden bakıldığında Çözüm Süreci'nin sonlandırılması ve tamamen ülkenin gündeminden çıkarılmasına çok daha önceden karar verildiğini, Milli Güvenlik Toplantılarında çok daha evvel karar verildiğini görüyoruz.....Kürt sorunu olunca mesele tek bir yöneticiyi sorumlu tutmak çok doğru değil. Bu bir hâkim ideoloji sorunu”....⁵⁹⁶ diyerek devletin Kürt sorununu bir iç tehdit olarak görme algısında bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Röportajın devamında “İki taraf görüşmelere başladığında ‘Kürt siyasi hareketinin talepleri ile devletin verebilecekleri arasındaki makas çok açıldı’”⁵⁹⁷ ifadesi bir taraftan yukarıdaki beyanını desteklerken diğer yandan AK Parti'nin Kürtlerle kurduğu ittifakın ve bunun neticesinde Kürt sorununu çözme girişiminin bir devlet aklından ziyade geçici çıkar temeline dayandığı biçiminde yorumlanabilir.

⁵⁹⁴ Köse, 2017: 32.

⁵⁹⁵ Balci, 2017: 347.

⁵⁹⁶ “Sırrı Süreyya Önder Anlatıyor 1”, Kısa Dalga Podcast, 30.01.2020.

⁵⁹⁷ ‘Sırrı Süreyya Önder Anlatıyor 2’, Kısa Dalga Podcast, 30.01.2020.

Çözüm sürecinin resmen sonlandırıldığı 2015 yılına iki seçim sığırdıran Türkiye, iktidarın ‘Yerli ve Milli’ söylemini hem içerde hem dışarda politika yapım sürecinde araçsallaştırdığına tanıklık etti. AK Parti iktidarı, kendisini iktidara taşıyan ve kendisine meşruiyet sağlayan güçlerle ayrışması sonucu yeni toplumsal ittifaklara girme gereksinimi duydu. Bu bağlamda yeni belirlenen çerçevede yerli ve milli olmayan herkes dışarıda tutuldu. Bu dil, o kadar keskinleştirildi ki yerli ve milli olanlar vatansever, olmayanlar vatan haini ilan edildi⁵⁹⁸. AK Parti’nin iktidarını yeniden inşa etme sürecinde kullandığı bu dil, aynı zamanda ülkede bir zamanlar Erdoğan’ın “her türlü milliyetçiliği ayaklarımın altına aldım”⁵⁹⁹ dediği milliyetçilerle ittifak zemini hazırladı. İçerde toplumsal kutuplaşma, keskinleşen bu dil etrafında derinleştikçe toplum bir şiddet sarmalının içine girdi. 7 Haziran 2015 seçimlerinden hemen önce Diyarbakır’da Meydan İstasyonu’nda HDP mitingine düzenlenen bombalı saldırı, bu şiddet sarmalının işaret fişeği oldu. 5 kişinin öldüğü 400 kişinin yaralandığı saldırıyı IŞİD’in yaptığı açıklandı. Böylesi bir atmosferde yapılan seçimlerde Kürt partisi HDP, %13’ün üzerinde oy kazanarak kendisi açısından çok önemli bir başarı sağladı. Diğer yandan 2002’den bu yana ilk defa AK Parti, tek başına hükümet kuracak çoğunluğu kaybetti. Birkaç yıl öncesine kadar %5 ila 7 arası bir oy potansiyeli olan ve barajı aşmanın uzağında olan HDP’nin 2014 yılında genel Başkan Selahattin Demirtaş ile %10’u zorlamasından sonra yakalanan bu başarıda, Suriye’de PYD öncülüğünde Kürt bölgesinde yönetimi ele geçirmesinin ve IŞİD ile mücadelesinden dolayı uluslararası bir meşruiyet sağlamasının⁶⁰⁰ Kürt halkında uyandırdığı ulusal bilincin etkisi yadsınamaz. Yükselen Kürt milliyetçiliği, karşılıklı olarak Türk milliyetçiliğini de besledi.

AK Parti, iç politikada yaşanan bu sorunu hiçbir partinin tek başına hükümet kuramaması ve Türkiye’nin Suriye iç savaşını da gerekçe göstererek kaybedecek zamanın olmadığını belirterek seçimlerin yenilenmesi kararını aldı.⁶⁰¹ 2015 Kasım seçimlerine gidilirken Türkiye için aşağı yukarı tablo şu şekildeydi: ilk olarak AK Parti, ilk defa hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu kaybetmişti. İkincisi, HDP, %13,12 gibi yüksek bir oy alarak meclise 80 milletvekili göndermişti. Üçüncüsü, PYD, 2014 yılında IŞİD ile girdiği savaşta sahada en etkili kara gücü olduğunu ispat etmiş ve başta ABD olmak üzere Batı’nın ciddi müttefiki olmuştu⁶⁰². Baştan beri PYD’yi kırmızı çizgi olarak değerlendiren Türkiye, bu

⁵⁹⁸ Menderes Çınar, “Yerli ve Milli Sığ’ınağı” Birikim Dergisi, 31.12.2019,

<https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi>, Erişim Tarihi: 15.11. 2020.

⁵⁹⁹ Erdoğan: Milliyetçilik ayak altında, Hürriyet Gazetesi, 18.02.2013,

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>, Erişim Tarihi: 22.05.2020.

⁶⁰⁰ Köse, 2017: 29.

⁶⁰¹ Seçimin yenilenmesi anayasal bir mecburiyettir; Bütün Yollar Denenmiştir, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 26.08.2015.

⁶⁰² İşyar, 2017: 41.

gelişmeler üzerine PYD başkanı Salih Müslim'i terörist ilan etti.⁶⁰³ Diğer yandan ABD, sahadaki müttefikini Türkiye'nin eleştirilerinden kurtarmak için isim değişikliği önermiş, PYD ismini Suriye Demokratik Güçleri olarak değiştirdiyse de Türkiye açısından değişen bir şey olmamıştı.⁶⁰⁴ Dördüncü olarak 7 Haziran seçimleri öncesi başlayan şiddet olayları, 2015 yılında artarak devam etmiştir. Şanlıurfa Suruç'ta başlayan bombalama ve intihar eylemleri Ankara ve İstanbul'da devam etmiş, saldırılarda yüzlerce sivil hayatını kaybetmiş yüzlercesi de yaralanmıştır.⁶⁰⁵ Şiddetin toplumu esir aldığı bir dönemde yapılan 1 Kasım seçimlerinde AK Parti 4,5 milyondan fazla bir oy artışı ile yine tek başına hükümet kuracak güce fazlasıyla erişti.⁶⁰⁶

2015 yılı için yukarıdaki gelişmeler değerlendirildiğinde AK Parti'nin eski ortakları ile dönüşü olmayan bir yol ayırımına girdiği ve bu kapsamda içerde ve dışarda milliyetçiliği merkeze alan söylemler ve bu söylemlerin iç ve dış politika yapım süreçlerinde etkili olduğu görülmektedir. Öncelikle Kürt hareketi ile diyalog geliştirme çabasının Kürt oyları özelinde daha çok HDP'ye yaradığı süreç içerisinde görülmüştür. 2009 yılından 2015 Haziran seçimlerine kadar Kürt siyasi partisinin aldığı oy oranları incelendiğinde HDP oylarının sürekli arttığı görülecektir. Bir yandan artık AK Parti lehine işlemeyen bir süreci devam etme zorluğu diğer yandan AK Parti iktidarının özellikle 2014 yılında karşı karşıya kaldığı 17-25 Aralık ve Gezi olayları kendileri açısından ortaya koyduğu tehlikenin boyutu, AK Parti açısından yeni bir değerlendirmeyi zorunlu kılmıştır. 17-25 Aralık'ta direkt hedefe konulan Erdoğan ve ailesidir. Bu bağlamda Omnibalancing Teorisi'nde belirtildiği gibi demokrasinin kurumsallaşmadığı ülkelerde ya da bizim ele aldığımız biçimiyle Üçüncü Dünya Ülkelerinde "Çoğu zaman iktidarın seçim kaybetmesi seçim kaybetmenin çok ötesindedir" saptamasına uygun olarak Erdoğan, iktidarı kaybetmesi durumunda kendisi ve ailesi için ciddi bir hesaplaşmanın olabileceğini gördü. Üstelik devletin 'kırmızı çizgisi' olan Kürt sorununu çözmek için bazı adımlar atmış, PKK'nin hapisteki lideri ve Kandil'deki yöneticileri ile MİT ve HDP'den kurulan bir heyet aracılığı ile görüşmeler yapmıştı. İktidarı kaybetmesi durumunda Erdoğan, muhtemel bir yargılamada bu kapsamda ciddi suçlamalarla muhatap olabilirdi. Erdoğan ve ailesi için yolsuzluk fezlekeleri hazırlayan Cemaat üyesi savcılar olduğu dikkate alındığında ve Cemaat'n iktidarla yol ayırımına gelmesinin nedenlerinden bir tanesinin Çözüm Süreci olduğu hatırlandığında tehdidin boyutu büyüktü. Bu kapsamda içerde

⁶⁰³ YPG: Yerel Bir Örgütten NATO Ülkelerinin Desteklediği Bir Güce Nasıl Dönüştü', BBC News Türkçe, 25.10.2019.

⁶⁰⁴ YPG: Yerel Bir Örgütten NATO Ülkelerinin Desteklediği Bir Güce Nasıl Dönüştü', BBC News Türkçe, 25.10.2019.

⁶⁰⁵ Türkiye'de Son Beş Yılda Patlayan Bombalar, DW, 29.06.2016.

⁶⁰⁶ Günel, 2019: 118.

Kürt sorunu için çözüm sürecine devam etmenin koşulları da kalmamıştı. Bu sebepleri kısaca şöyle sıralamak mümkündür: birinci olarak içerde silahlı kuvvetlerde, emniyette, yargıda ve bürokraside devletin kılcal damarlarına kadar girmiş Cemaat'ın tehdididir. İkinci olarak yine bu tehdit ile bağlantılı olarak Cemaat'ın geçmişte AK Parti'nin hışmına uğramış sistemden dışlanmış Kemalistler ile kuracağı ittifaktır. Üçüncü olarak Suriye'nin kuzeyinde geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran, kantonlar ilan eden ve uluslararası meşruiyet sağlayan PKK ile irtibatlı PYD'nin bu yükselişi karşısında hem PKK'nın görüşmelerde çıtayı yükseğe koyuşu hem de Türkiye sınırları dâhilinde Ağustos 2015'te PKK'nın şehir yapılanması olarak kabul edilen KCK'nın 12 bölgede öz yönetim ilan etmesi ile ilgi yaşanan gelişmelerdir. 2014 yılından beri Türkiye'de Kürt kentlerinde KCK yapılanması, yol kontrolü, kimlik sorma ve hendek kazma gibi eylemlerde bulunmuş; 2015 yılına gelindiğinde bunu bir adım daha ileri götürerek öz yönetim ilan ettiğini duyurmuştur. Bu süreçte yaşanan çatışmalarda iki taraftan binlerce insan hayatını kaybetmiştir.⁶⁰⁷ 2013 yılında PKK liderlerinden Murat Karayılan⁶⁰⁸, verdiği bir röportajda:

“Biz barışı esas almakla beraber, eğer işler ters dönerse, hareket olarak mevcut pozisyonumuz ve oldukça elverişli hale gelmiş ve mücadeleyi yükseltmenin, savaşı yürütmenin koşulları her zamankinden daha fazla gelişmiştir. Bölgenin mevcut konjonktürel yapısı yaygın bir savaşın geliştirilmesi için elverişlidir. Bölgede siyaset yapma ve manevra zemini oldukça gelişmiş bulunmaktadır,”

diyerek Suriye'deki savaştan devşirebilecekleri muhtemel faydalara işaret etmiştir. Karayılan'ın bu sözlerinden kendilerini masada çok güçlü hissettikleri anlaşılmaktadır. Kaldı ki HDP'nin oy artışına bakıldığında AK Parti'den HDP'ye muhafazakâr Kürt oylarından bir kayış olması⁶⁰⁹ hasebiyle çözüm sürecinin AK Parti'den ziyade HDP'ye yaradığı anlaşılmaktadır. Özellikle 7 Haziran seçimlerinden sonra Erdoğan'ın direkt çözüm sürecini hedef alan sözleri, bu değerlendirmenin AK Parti içinde de yapıldığını göstermektedir.⁶¹⁰ Yukarıdaki gelişmeleri yorumlayan Sönmezoğlu,⁶¹¹ “Bu düşünsel ortam doğal olarak dış politikanın düşünsel zeminini belirleyen en önemli ülkesel faktörlerin başında gelmekteydi,” diyerek bu süreçte iç politik gelişmelerin dış politika yapım sürecindeki belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Pratikte fayda sağlamayan bu süreç sonrası AK Parti'nin bütün eski

⁶⁰⁷ ‘Muhalefet Çukur ve Barikat Operasyonlarında Şehit olan 793 asker ve Polisi Unuttu’, Akşam Gazetesi, 06.06.2018.

⁶⁰⁸ Karayılan, “Önderliğimizin Çözüm Perspektifini Destekliyoruz”, Fırat News, 15.03.2013, <http://firatajans.com/news/guncel/karayilan-onderligimizin-cozum-perspektifini-destekliyoruz.htm> Erişim Tarihi, 15.11.2013.

⁶⁰⁹ Köse, 2017: 34

⁶¹⁰ Sönmezoğlu, 2016: 496.

⁶¹¹ Sönmezoğlu, 2016: 497.

ittifaklarını kaybettiği böylesine kaygan bir zeminde yeni ittifaklara yönelmesi, rotayı başka yöne kaydırması etik olarak eleştirilse de siyaseten anlaşılırdır. AK Parti'nin HDP, liberaller ve Cemaat ile ittifaktan MHP ile ittifaka evrilen serüveni böyle başlamıştır. 2015 yılı başladığında bizzat Erdoğan'ın 'savcısıyım' dediği müesses nizamla hesaplaşma ve askerî vesayeti ortadan kaldırma olarak görülen Ergenekon davasındaki bütün sanıkların tahliye edilmesi de AK Parti'nin bundan sonraki istikameti açısından önemli bir işarettti. Bu gelişmeler, hem içerde daha çok sertleşme belki de eski ortakları ile hesaplaşma demekken kuşkusuz dışarıda özellikle Kürtlerin defacto yönetim kurduğu Kuzey Suriye'ye dönük de daha fazla askerî angajmanlarla politika üretmek demektir.

Gezi eylemleri, Cemaatçi savcılar tarafından AK Partili bakanlarının çocukları ve Erdoğan ailesine karşı 17-25 Aralık'ta yapılmaya çalıştıkları yolsuzluk operasyonları ve içerde ve dışarda Kürt sorunu ile ilgili gelişmeler, nispî güç dengesini hükümet aleyhine değiştirmiştir. Erdoğan'ın partisini bile kontrol edemeyeceği beklentileri doğmuştur.⁶¹² Omnibalancing Teorisi'ne göre iç tehditler önemli bir boyuta ulaşmış ve dış tehditler idare edilebilir durumdaysa devletler, önceliği iç politikaya verir. Dış politika yapıcıları, böyle durumlarda iç politika üzerinden dış politikayı şekillendirirler. 2016 yılına gelindiğinde Cemaat, Türkiye'de iktidar açısından en büyük tehdit unsuru olmuştu. Benzer şekilde Kürtlerle yürütülen diyalog görüşmeleri hüsrarla sonuçlanmış, çok şiddetli çatışmalar yaşanmış, taraflar binlerce kayıp vermiş ve bunun üstüne Suriye'de geniş bir coğrafyada otorite kurmuş PYD gerçeği vardı. Dahası PYD, küresel güç olan ABD'nin sahadaki en büyük müttefikidir. Türkiye'nin cumhuriyetten beri yer aldığı Batı blokundan Rusya tarafına geçmesini bu eksen üzerinden okumak anlamlı olabilir.⁶¹³ Somutlaştırsak; Omnibalancing Teorisi'ne göre içerde Cemaat ve Kürt tehdidi karşısında Türkiye iç politikada olabildiğince güvenlikçi politikalara yönelmek zorunda kaldı. Bunun dışarıya yansımaları ABD'nin Suriye'de Kürtler ve hatta Cemaat'le olan ittifakı nedeniyle Rusya'ya yanaştı.

İç savaşın başlamasından 2016 yılına kadar Türkiye- Rusya ilişkileri, Türkiye'nin bir savaş uçağının 22 Haziran 2012 tarihinde düşürülmesi ve Rusya'nın daha iç savaşın başından beri Ortadoğu'daki en büyük müttefikleri Esad'a verdiği destek nedeniyle olumlu değildi. Bu döneme kadar klasik güçler dengesi çerçevesinde NATO üyesi Türkiye'nin Rusya ile aynı safta Suriye'ye dönük politika geliştirmemesinin anlaşılmayacak bir tarafı yoktu. 24 Kasım 2015'te Türkiye sınırını ihlal ettiği gerekçesiyle bir Rus uçağının düşürülmesinden sonra iki ülke arasındaki kriz doruk noktasına ulaşmıştır. Rusya Devlet Başkanı Putin bunu "düşmanca

⁶¹² Köse, 2017: 22.

⁶¹³ Tomar, Ortadoğu, Arap Baharı ve Rusya'nın Dönüşü, AA, 19.09.2019.

bir hareket” olarak tanımlamıştır.⁶¹⁴ Kuşkusuz bu krizin daha da tırmanmasında Türk hükümetinin “sınırlarımızı ihlal ettiği gerekçesi ile düşürülme işlemi hükümetin bilgisi dâhilinde yapılmıştır,” şeklinde kamuoyuna yapılan açıklama da tuz serpmiştir.⁶¹⁵ Rusya ekonomik olarak Türkiye’ye karşı bazı önlemler almış ve zaman zaman bu önlemlerle yetinmeyeceği şeklinde de Türkiye’ye gözdağı vermiştir.⁶¹⁶ Erdoğan’ın 27 Kasım 2015’te “Rus uçağı olduğu bilinseydi farklı olabilirdi,” şeklinde ilişkileri yumuşatma adına beyanları olduysa da bunlar Putin’i tatmin eden açıklamalar olmamıştı.⁶¹⁷ Böylesine gergin ikili ilişkilerin olduğu bir ortamda Türkiye, Gülen cemaatinin öncülük ettiği bir askerî darbe girişimi ile karşı karşıya kaldı. Bu sürece kadar Türkiye’nin bütün itirazlarına rağmen Kuzey Suriye’de PYD, gücünü tahkim etmiş ve ABD ile her geçen gün artan ortaklık ilişkileri derinleştirmiştir. Cemaat lideri Fethullah Gülen’in ABD’de ikamet etmesi, darbe girişiminde ABD’nin parmağının olabileceği iddialarını güçlendirmiştir.⁶¹⁸ Darbe girişimini fırsata çevirmek isteyen Putin, darbe girişimi sırasında Türkiye’ye destek vermiş ve darbe sonrasında sonuçları ile ilgili henüz ABD’de kafalar karışıkken Putin seçilmiş iktidarın meşru olduğunu belirtmiş ve darbe girişimini kınamıştır.⁶¹⁹ Putin’in bu hamlesi sonucu ilişkiler hızla düzelmiş ve böylece Türkiye Rusya’ya yaklaşırken ve bunun bir sonucu olarak Suriye’de manevra alanı genişlemiştir. 2016 yılından itibaren Türkiye, Fırat Kalkanı ile başlayan 2018’de Zeytin Dalı ve 2019’da Barış Pınarı Harekâtı ile Suriye’nin daha çok Kürt bölgelerine askeri operasyonlar düzenledi. 2016 yılından itibaren Rusya’nın sahada ABD’nin ortağı olan PYD’ye karşı her zaman Türkiye’yi bir koz olarak kullandığı göz önüne alındığında yeni oluşan bu dengenin hem ABD’yi hem de ortağı PYD’yi ne kadar zor durumda bıraktığı ortadadır. Türkiye, Fırat operasyonu ile Kürtlerin birbiri ile olan bağlantısını kopardı. Rusya ve ABD arasında paylaşılan Suriye’de, Kürtlerin kanton ilan ettiği ve Rusya alanında olan tek yer Afrin’di. Rusya’nın izniyle Türkiye’nin bu bölgeye yönelik yaptığı Zeytin Dalı operasyonu ile Rusya, hem ABD’nin ortağı PYD’yi Esad rejimi ile ittifak kurmaya zorlamış hem de Türkiye ile ABD’nin arasını, daha geniş anlamda Türkiye ile NATO ittifakını bozmaya çalışmıştır. Daha minimize bir ifadeyle bu güçler arasındaki çelişkileri derinleştirmeye çalışmıştır. Hem sahada hem de genel ilişkilerde Rusya, bunda kısmen başarılı olmuştur. Sahada ABD, Rusya ile ittifak geliştiren Türkiye’nin hamleleri karşısında zora düşmüş, genel anlamda Türkiye’nin Rusya’da S-400 füzelerini alması, ABD ve Türkiye

⁶¹⁴ ‘Putin: Atatürk Mezarında Ters Dönmüştür’, BBC Türkçe, 17.12.2015.

⁶¹⁵ Yeltin ve Işık, 2017: 46.

⁶¹⁶ Sönmezoğlu, 2016: 700.

⁶¹⁷ ‘Erdoğan ile Putin arasında söz düellosu sürüyor’, Sözcü Gazetesi, 27.11.2015.

⁶¹⁸ Tomar, Ortadoğu, Arap Baharı ve Rusya’nın Dönüşü, AA, 19.09.2019.

⁶¹⁹ Yiğittepe, 2018: 281.

arasında krize neden olmuştur.⁶²⁰ ABD, Türkiye'nin de ortağı olduğu F-35 savaş uçağı projesini askıya almış ve bundan sonra Türkiye ile her ikili ilişkisinde ilk şart olarak S-400 füzeleri meselesini masaya getirmiştir.

Sonuç olarak süreç bir bütün olarak incelendiğinde bu dönemde Türkiye'nin Arap Baharı'na dönük politikalarının, Türkiye'deki iç siyasi gelişmeler, çekişmeler ve dengelerden bağımsız okunamayacağı sonucuna varmak mümkündür. Öyle ki devlet dışı aktörlerden bölgesel ve küresel güçlerle geliştirdiği ilişki biçimi bile bundan azade değildir.

3.6. İran'ın Arap Baharı Politikası

İran'ın Arap Baharı politikasını daha iyi anlamak için İran'ın genel anlamda dış politika yapım sürecine biraz yakından bakmakta fayda vardır. Genel anlamda yukarıda da değinildiği gibi İslam Devrimi'nden sonra İran dış politikasını belirleyen etmenler İslam ideolojisi, Şiilik, ekonomi ve etnik ve dini yapı gibi unsurlardır.⁶²¹ İran, Şii ideolojik doktrininin anayasada kurumsallaştığı bir ülkedir. Bunu teopolitik kavramıyla açıklayan Okyar'ın da değindiği gibi, İran'da dış politikayı belirleyen tarih ve coğrafyanın yanındaki temel unsur Velayet-i Fakih kurumudur.⁶²² İmamet doktrini, hem iç hem dış politika yapım sürecinde çok belirleyicidir. Bu imamet olgusu, dayanağını Şii inançtan alır. Buna göre, Mehdi gelinceye kadar Hz. Ali'nin soyundan gelen imametlerin ümmete rehberlik edeceği ve Mehdi geldikten sonra görevi ona devredeceğine inanılır. O güne kadar İmamet Kurumu, İslam'ın başı olduğu için korunmalı ve diğer Müslüman coğrafyalarda da uygulanması sağlanmalıdır. Burada 'korunmalı' kısmının 'statükoculuk', 'Müslüman ülkelerde uygulanmasının sağlanması' ifadesinin ise 'rejimin ihracı' olarak okunması mümkündür.⁶²³

İran'ın dine dayalı baskıcı rejimi, içerde sık sık toplumun farklı kesimleri tarafından protesto edilmektedir. İran'da iç ve dış politika üzerindeki mutlak hâkimiyeti tartışmasız olan, İmamet ya da başka bir ifadeyle Velayet-i Fakih kurumudur. Ülkede İslami anlayışın temsilcisi konumunda bulunan dini lider, ülkenin dış politikasının belirlenmesinde anahtar bir role sahiptir. İran anayasası, bu bağlamda cumhurbaşkanının yetkilerini kısıtlarken dini lider, sorumsuz olduğu hâlde çok daha güçlüdür. Her ne kadar ülkede yüksek ulusal güvenlik konseyine cumhurbaşkanı başkanlık etse de bunları belirleyen dini liderdir. Bu durum cumhurbaşkanına konseye müdahale etme imkânı vermektedir. Savunma Bakanı, Dışişleri

⁶²⁰ Yiğittepe, 2018: 284.

⁶²¹ Bu konuda iyi bir çalışma için Bkz: Mohammed Rigiderakhshan, "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, Bahar, 2020.

⁶²² Okyar, 2015:66.

⁶²³ Okyar, 2015: 66.

Bakanı ve dış politika komisyonu dış politikada ikincil role sahip kurumlardır.⁶²⁴ Seçilmiş cumhurbaşkanı dış politika ile ilgili herhangi bir karar aldığında, dini lider verdiği demeçlerle cumhurbaşkanına aldığı karara meşruiyet kazandırır.⁶²⁵

İran'ın bu yapısı hem içte hem de dışta farklı reformist politikalar üretmek isteyen seçilmiş cumhurbaşkanları önünde de ciddi engeldir.⁶²⁶ Bu çerçevede yakın dönem İran cumhurbaşkanlarından Hatemi (1997- 2005), Ahmedinejad (2005-2013) ve Hasan Ruhani (2013-) dönemlerine bakmakta fayda var. Bu, İran'da iç politik dengeler bağlamında yürütmenin başı olan seçilmişlerin reformist ajandaları olsa bile muhafazakâr dini lider karşısında güçsüzlüğünün anlaşılması ve aynı zamanda iç politik olayların dış politika üretme süreçlerine etkisinin görülmesi bakımından önemlidir. Örneğin, 1997-2005 yılları arasında iktidarda olan Muhammed Hatemi, reformcu kişiliği ile ülkede bazı liberal adımlar atmak istemesine rağmen dini lider Ali Hamaney'in direnciyle karşılaşmış ve politikalarının pek çoğunu hayata geçirememiştir.⁶²⁷ Hatemi, dış politika bağlamında “medeniyetler arası diyalog” sloganı ile hareket etmiş ve bu temelde Ortadoğu, Orta Asya, Kafkasya ve Batı ile iyi ilişkiler geliştirmeye çabalamıştır.⁶²⁸ Bu çerçevede içerde de ifade özgürlüğü gibi kısmi demokratik adımlar atan Hatemi, dini lider ve etrafında bloklaşan uzlaşmaz muhafazakâr grubu aşamamış ve başarısız olmuştur. İçerdeki bu blokun nükleer programı geliştirme girişimi, Hatemi'nin bu girişimlerini tamamıyla sekteye uğratmış ve Batı ile ilişkileri yeniden germiştir.⁶²⁹

Reformcu Hatemi'nin dini lider Ali Hamaney'in engellemeleri sonucu başarısızlığından sonra 2005 yılında yapılan seçimleri Hamaney'in desteklediği muhafazakâr aday Mahmut Ahmedinejad kazandı.⁶³⁰ Ahmedinejad'ın kazanması, aynı zamanda İran'ın yeniden ideolojik söylemine ve anlayışına geri dönüşü de demektir.⁶³¹ Ahmedinejad, Cumhurbaşkanlığı boyunca Batı ile ilgili sert söylemlerde bulunarak dini liderin desteğini aldı.⁶³² Ahmedinejad'ı iktidara getiren etkenler arasında ABD'nin 2001'de Afganistan, 2003'te Irak'ı işgali ve İran'ın nükleer projesinin açığa çıkması ile beraber ABD'nin hışmına uğraması gibi sebepler gösterilebilir.⁶³³ Bu gelişmeler, İran halkının güvenlikçi politikaları savunan liderlere kulak kabartmasına neden olmuştur. Ahmedinejad, iktidarı boyunca içerde

⁶²⁴ Efegil, 2020:204.

⁶²⁵ Bardakçı, 2020: 233.

⁶²⁶ Fielder, 2018: 218.

⁶²⁷ Bardakçı, 2020: 232., Fiedler, 2018: 218.

⁶²⁸ Efegil, 2020: 213.

⁶²⁹ Fielder, 2018: 218.

⁶³⁰ Fielder, 2018: 218.

⁶³¹ Efegil, 2020: 213.

⁶³² Fielder, 2018: 218.

⁶³³ Efegil, 2020: 213.

sert güvenlikçi politikalar uygulanmış⁶³⁴ dışarıda Hamas ve Hizbullah gibi İsrail'e karşı mücadele eden örgütlerle iş birliğini geliştirmiş ve Latin Amerika'da Venezuela, Nikaragua ve Bolivya gibi ülkelerle ilişkiler kurarak ABD'nin önü alınmaya çalışılmıştır.⁶³⁵ Yine Yahudi soykırımını inkâr ederek bunun için yapılan etkinlikleri finanse etmiştir.⁶³⁶ Bu dönemde Ahmedinejad, kendi ifadesiyle iç ve dış tehditlere karşı direniş olarak özetlediği politikaları devreye soktu. Bunun anlamı, küresel düzenden izolasyon ve içerde halkın daha çok fakirleşmesiydi.⁶³⁷

Uluslararası sistemden daha da fazla dışlanmış bir ortamda İran halkı, 2009 yılı Haziran ayında cumhurbaşkanı seçimleri için tekrar sandık başına gitti. Seçimler sonrası muhalefet, seçimlerde hile yapıldığı gerekçesi ile güçlü bir şekilde sokağa indi. İnsan Hakları İzleme Örgütü, yayınladığı raporda, protesto gösterilerine katılan halka karşı Ahmedinejad yönetiminin orantısız şiddete başvurduğu, yargısız infaz, tecavüz, işkence, keyfi gözaltılar ve tutuklamalarda bulunduğunu belirtmiştir.⁶³⁸ Bu eylemler sırasında İnsan Hakları izleme Örgütü verilerine göre, 40'tan fazla insan ölmüş, 6000 insan keyfi olarak tutuklanmıştır. İran dışında faaliyet gösteren İran İnsan Hakları Evi (HRHI) verilerine göre, 1256 kişi tutuklanmıştır. Detaylı verilerin bulunduğu raporda tutuklananların insan hakları aktivistleri başta olmak üzere Kürt ve Türkmen ve Arap muhalifleri olduğunun altı çizilmiştir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, 2010 yılı ekim ayında İran'ın 2009 seçimleri sonrası göstericilere karşı orantısız güç kullandığını, keyfi tutuklamalar, gözaltılar, adil olmayan yargılamalar, muhalif aktivistlere kötü muamele ve işkence yöntemlerine başvurduğunu rapor etmiştir. Bu gelişmeler, İran'da yapılan 2009 seçimlerinin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuş ve birçok uluslararası insan hakları kuruluşuna göre yapılan seçimler şeffaflıktan uzak ve hileli seçimler olmuştur. 2009 yılında İran, 388 kişiyi idam etmiştir.⁶³⁹

2009 seçimlerinden sonra başlayan ve sonrasında devam eden gösteriler, kimilerine göre Arap Baharı'ndan 1,5 yıl önce başlayan ve nihayete ermeyen İran baharıydı. 2011 yılına gelindiğinde Ahmedinejad, seçimlerde rakipleri olan Mir Huseyin Musavi ve Mehdi Karrubi gibi muhalif liderleri tutukladı. Tutuklanan iki siyasi liderin de İran siyasi tarihinde köklü geçmişleri vardı. Mir Muhammed Musavi, Humeyni döneminin başbakanı iken, Mehdi

⁶³⁴ Bu konuda Uluslararası bir kurum olan İnsan Hakları Gözlemevi'nin her yıl düzenli olarak yayınladığı raporların İran ile ilgili kısmına bakılabilir. Örnek: Human Rights Watch: Iran Evens of 2006, <https://www.hrw.org/world-report/2007/country-chapters-7>.

⁶³⁵ Efegil, 2020:214.

⁶³⁶ Arıkan, : 27.

⁶³⁷ Fielder, 2018: 216

⁶³⁸ Human Rights Watch, World Report 2010: Events of 2009, <https://www.hrw.org/world-report/2010/country-chapters/iran>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.

⁶³⁹ Bu konuda geniş bir çalışma için bkz.: Bülent Keneş, (2013). İran Siyasetinin İç Yüzü, Timaş Yayınları, 353-436.

Karrubi ise meclis başkanıydı. Diğer taraftan İran İslam Devrimi'nden bu yana bütün İran'da halkın sokağa çıkması ve bütün İran'a yayılan kitlesel gösterilerde bulunması bir ilkti. Ahmedinejad, iktidarda kalmak için hem içerde hem dışarda sert politikalarla yönelse de İran Halkı, Musavi ve Karrubi taraftarlarına destek vererek 'Umudun yeşil yolu' ismi altında Ahmedinejad hükümetini gayrı meşru ilan eden bir hareket başlattılar. Batılı bütün ülkeler, Ahmedinejad'ı tebrik etmeyerek bir bakıma seçimin hileli olduğunu onayladı.⁶⁴⁰

İktidara geldikten sonra dini lider Hamaney'in onayı ve desteği ile baskı ve şiddeti araç olarak kullanarak reformcuları sistemin dışına atan Ahmedinejad, dış politikada da radikal bir çizgi sergilemiştir. Onu iktidara getiren muhafazakâr politika yapıcılara göre İran, Batı ile sürekli bir savaş hâlinindedir ve rejimin bekasının sırrı güç sahibi olmak ve böylece caydırıcı olmaktan geçmektedir.⁶⁴¹

İran, Arap Baharı'na böyle bir atmosferde yakalandı. Seçimlerin üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen muhalefetin protestoları devam etmiş, nükleer program yüzünden dış baskılar da artınca bunun İran'a faturası daha fazla işsizlik, enflasyon ve genel anlamda ekonomik dar boğaz olmuştur. Hatemi'nin reformcu politikalarını sekteye uğratmakla sonuçlanan muhafazakârların nükleer program hamlesi ise, dış politikada İran'ın yaptırımlara maruz kalması ile sonuçlanmıştı. Diğer yandan halkın daha liberal politikalar için öfkesinin hedefinde dini lider Hamaney ve hatta bazen İmam Humeyni vardı. İran sokaklarında bu yaşananlar bir 'Yavaş Devrim' olarak tanımlanırken 14 Şubat 2011 yılında Musavi ve Karrubi liderliğindeki 'Yeşil Hareket' taraftarları, Tunus ve Mısır'daki halk ayaklanmalarına destek vermek için sokaklara indi. Muhaliflerin liderlerini ev hapsine alan Ahmedinejad yönetimi, internet ve sosyal iletişim ağlarını kesmiş, hükümeti eleştiren gazeteleri kapatmış, reform yanlısı tüm muhalefetin faaliyetlerini durdurmuştu. 2009'da gördüğü kâbusu tekrar yaşayan Ahmedinejad yönetimi, başlarda Arap Baharı lehine takındığı tutumdan vazgeçmiş, olaylar İran sokaklarına sıçrayınca İran'daki gösterileri "Batı'nın bir fitnesi" olarak tanımlamıştır.⁶⁴² İranlı muhaliflere göre ise gelişmeler, 2009'da İran'da yaşanan demokrasi hareketinin Ortadoğu'da tezahüründen başka bir şey değildi.⁶⁴³

İç politikada Yeşil Hareket taraftarları sokaklara inmeden İran, Arap Baharı Tunus'ta başlayınca kısa bir tereddütten sonra Zeynel Abidin Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinin akabinde yaşananları, "İslam devriminden esinlenen bir uyanış"⁶⁴⁴ olarak yorumlamıştı. Daha sonra Tunus'taki Nahda Hareketi ve Mısır'daki Müslüman Kardeşler İran İslam Devrimi ile

⁶⁴⁰ Keneş, 2013: 353-400.

⁶⁴¹ Keneş, 2013: 407.

⁶⁴² Keneş, 2013: 403-404.

⁶⁴³ Çirakoğlu, 2018:102.

⁶⁴⁴ Okyar, 2015: 69.

aralarındaki ilişkiyi reddetmesi üzerine İran, ‘İslami uyanış’ demeyi uygun görmüştür.⁶⁴⁵ Mısır’da isyan başladığında İran, ABD ile ortak olan, İran-Irak savaşında Saddam’ı desteklemiş ve Şii yayılmacılığı önünde engel gördüğü Mübarek’e karşı gösterileri memnuniyetle karşılamıştır. İran, benzer gerekçelerle Yemen’deki gösterileri de desteklemiştir. Burada Zeydiler⁶⁴⁶ ile hem Suudileri dengelemeyi hesaplamış hem de Şii Hilalini sağlamlaştırmayı hedeflemiştir.⁶⁴⁷ Okyar’a göre, Yemen’in desteklenmesinin altında yatan başka bir sebep de körfez bölgesinde zaman zaman korsanlık gerekçesiyle yapılan askerî operasyonlarla ABD, Suudi Arabistan ve İsrail’in dengelenmek istenmesidir. Bu noktadan hareketle Okyar için İran’ın asıl amacı demokratik değişim değil jeopolitik üstünlük kurmaktır.⁶⁴⁸ Bahreyn’de de İran, bu çerçevede bir politika benimsemiştir. Yüzde yetmişlik Şii nüfusa rağmen Sünni iktidarla yönetilen ülkede, Suudi Arabistan’ın müdahalesine karşı çıkan İran, Suudileri insan hakları ihlalleri ile suçlamıştır. Bahreyn’in İran ve Suudi Arabistan arasında siyasi mücadele alanı olduğunu ve 1970’lere kadar İran’ın Bahreyn’i 14. eyaleti olarak gördüğünü belirtmek gerekiyor.⁶⁴⁹ Suudi Arabistan açısından ise Bahreyn, Şii ağırlıklı nüfusa sahip sınır komşusudur. Bu bağlamda Suud yönetimi İran’ın Bahreyn üzerindeki etkisini kendi ulusal çıkarına bir tehdit olarak görmektedir.

İran açısından Arap Baharı’nın başka bir boyutu da olayların Suudi Arabistan ile bölgede giriştikleri rekabetin bir aracı hâline gelmesi ve her ülkede kimi zaman direkt kimi zaman devlet dışı aktörlerin eliyle bir çeşit vekâlet mücadelesine dönüşmesidir. İran ile Suudi Arabistan arasındaki rekabetin geçmişine bakıldığı zaman 1979 İran Devrimi’nin belirleyici olduğuna dair yaygın bir görüş vardır.⁶⁵⁰ O tarihe kadar her iki tarafın da ABD’nin ortakları olmasından kaynaklı aynı tarafta olması diğer çekişmeleri hasıraltı edebiliyordu. Dahası Suudiler ve genel anlamda körfez ülkeleri için İran, Arap milliyetçiliğinin lideri olma iddiasında olan Irak’ı dengeleyen bir güçtü. İran’da İslam Devrimi’nin gerçekleşmesinden sonra mezhepsel rekabet, İran’ın bölgede etkin olma arzusu gibi nedenler eksen değiştirmelere neden olmuş, örneğin körfez Arap ülkelerinin İsrail ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Vahhabi Suudi Arabistan ve Şii İran arasındaki ideolojik farklılıklar, İran’ın Şii nüfusun ağırlıkta olduğu Irak, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde etkisini artırma tehlikesi ve Suudi Arabistan’ın bunu engelleme çabası, bölgede Suudi Arabistan’ın İran tehlikesine karşı

⁶⁴⁵ Djalili, Kellner, 2013: 21-22.

⁶⁴⁶ Şia mezhebinin bir kolu olarak kabul edilen Zeydilik, Bazı kaynaklarda Beşçiler olarak da geçer. Zeyd’iyye fikhını takip edenler Caferi fikhına yakınlığı ile bilinir. Ağırlıklı olarak Yemen olmak üzere Suudi Arabistan ve Umman’da bulunurlar.

⁶⁴⁷ Okyar, 2015: 69.

⁶⁴⁸ Okyar, 2015: 69.

⁶⁴⁹ Djalili, Kellner, 2013: 62.

⁶⁵⁰ Kuzmin, 2017: 288-289., Konukcu, 2018: 81-82., Kocatepe, 2018: 67-101.

bölgesel ve küresel ittifaklara götürürken İran da daha çok devlet dışı aktörlerin aracılığı ile güç mücadelesinde kazanan olmaya çalışmaktadır.⁶⁵¹

İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabeti belirleyen en önemli dönüm noktası, 2003'te ABD'nin Irak'a girmesi ve Saddam Hüseyin'i devirmesi ile başlayan süreçtir. Böylece Irak'ta yönetimde gücün yeniden paylaşılması söz konusu oldu ve uzlaşma bu şekilde sağlandı. Cumhurbaşkanlığı Kürtlere, Başbakanlık Şiilere ve Meclis Başkanlığı Sünnilere verildi. Yürütmenin başı olan Başbakanlığın Şiilerin eline geçmesinden sonra İran'ın Irak'ta faaliyetleri artmıştır. Kuşkusuz Şii nüfusun Irak'ta %65-70 civarı oluşu bu gelişmeye zemin hazırlamıştır ama sonuç olarak ABD'nin müdahalesi ile Irak'ın İran'a yaklaşması ilginç olmuştur. İran, Irak'ta Şii bir devlet kurulması fikrini destekleyerek bölgede Lübnan ve Suriye'de aktif Şiilik politikasını sürdürmeye çalışmıştır. Bu gelişmeler Suudi Arabistan'ı endişelendirmiştir.⁶⁵² Arap Baharı ile beraber iki ülke arasındaki rekabet bir üst seviyeye taşınmıştır.

Arap Baharı ile beraber iki güç arasında artan cephelenme, 2013 ve 2014 yıllarında ise Yemen ve Suriye gibi ülkelerde direkt olmasa da vekiller aracılığıyla askeri çatışmalara dönüştü. 2015 yılında İran ile ABD arasında nükleer anlaşmanın imzalanması ve IŞİD'in sahneye çıkması ile beraber çelişkiler derinleşmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Suudi Arabistan, Yemen'e doğrudan askerî operasyon düzenlemiş, İran ise IŞİD ile mücadeleyi gerekçe göstererek Suriye iktidarına ve Lübnan merkezli Hizbullah örgütüne yönelik askerî yardımını arttırmıştır.⁶⁵³ Yemen'de Ağustos 2014 yılında artan petrol fiyatlarını protesto etmek için sokağa çıkan Husiler, birçok devlet kurumunu ele geçirerek hükümeti zor durumda bırakmıştır. Devlet Başkanı Mansur El-Hadi'nin çağrısıyla Suudi Arabistan, yanına Katar, Bahreyn, Mısır, Sudan, Fas, Senegal, Kuveyt ve BAE'yi de alarak Yemen'e askerî operasyon düzenlemiştir. Şii tarafta konumlanan Husilere dönük bu operasyon, İran'da en üst düzeyde kınanmıştır.⁶⁵⁴ İran ve Suudi Arabistan'ın Lübnan üzerinden yürüttükleri vekâlet savaşı, ülkeyi de iki bloka ayırmıştır: Şii Hizbullah'ın öncülük ettiği 8 Mart bloku ile Sünni Gelecek Hareketi önderliğindeki 14 Mart Bloku. 2005 yılında Suudi Arabistan yönetimi tarafından desteklenen Refik Hariri suikastı sonrası birbirini suçlayan iki tarafın kitlesel olarak sokağa çıkma tarihleri olan 8 ve 14 Mart tarihlerine denk geldiği için bu isimle anılan iki hareket ülkede Suudi ve İran adına vekâlet savaşı yürütmelerinden dolayı ülkedeki mezhepsel bloklaşma gittikçe artmaktadır.⁶⁵⁵ Bugünkü Hizbullah örgütünün kuruluş aşamasında da

⁶⁵¹ Kuzmin, 2017: 288-289., Konukcu, 2018: 81-82., Kocatepe, 2018: 67-101.

⁶⁵² Kocatepe, 2018:72.

⁶⁵³ Kuzmin, 2017: 289-290.

⁶⁵⁴ Kocatepe, 2017: 82.

⁶⁵⁵ Kocatepe, 2017: 83

İran'ın her türlü destek verdiğini not etmek gerekir. İran ile Suudi Arabistan arasında mücadele alanına sahne olan ülkelerden bir tanesi de Bahreyn'dir. Hürmüz Boğazı'nda yer almasından dolayı enerji dağıtım yolunda önemli bir güzergâh olması, Suudi Arabistan'ın komşusu ve ABD'nin beşinci filosunun bu ülkede olması sebebiyle küçük olmasına karşın önemli bir misyonda olan ülkenin %70'i Şii'dir.⁶⁵⁶ Sünni bir iktidar tarafından yönetilen Bahreyn'de Arap Baharı adına insanların sokağa çıkmasıyla Suudi Arabistan ve BAE, ülkeye asker göndermiş ve gösterileri bastırmıştır. Suudi Arabistan, gösterilerde İran parmağına işaret ederken İran, Şii göstericilere karşı uygulanan şiddetin sonlandırılmasını istemiştir.⁶⁵⁷

İran ve Suudi Arabistan'ın Ortadoğu'ya yönelik politikalarında birbirlerine karşı kullandıkları söylemler ve eylemler yoluyla bir taraftan iç politikada devlet kimliklerini yeniden inşa ederken dış politikada ise buna uygun ittifaklar geliştirmeye çalışmaktadırlar. Suudi Arabistan, İran'ı teolojik olarak sapkın olarak tanımlarken, İran ise Suudi Arabistan'ı ABD'nin ajanı olarak kodlamaktadır. Suudi Arabistan, kendisini bütün İslam dünyasının lideri bir yerde konumlarken İran ise kendisini Şii dünyasının temsilcisi olarak görmektedir.⁶⁵⁸

Arap Baharı sürecinde İran'ın içinde farklı etnisite ve mezhebe mensup insanların Arap Baharı olaylarını ele alış ve değerlendirmesi üzerinde bir çalışmaya göre, İran'da Sünni nüfus Şiilere göre daha hassas ve isyanlara bakış açısı olumludur. Etnik olarak ise ülkedeki Azeri ve Farslar arasında Arap Baharı'na karşı sempati duyma oranı az iken Sünni Kürtler ve Arapların Arap Baharı algılaması en yüksek düzeydedir. Çalışmayı yapan Okyar'a göre,⁶⁵⁹ Arap Baharı'na karşı Kürtler ve Arapların Sünni olması nedeniyle insan hakları ve demokrasi bağlamında sistemden en çok beklentisi olan gruplar olmasının bunda etkisi büyüktür. Diğer yandan genel anlamda Sünnilerin Arap Baharını daha olumlayan bir durumda olmasına karşın Şiiler arasında da küçümsenmeyecek bir oranda olan olumlu bakış, İran rejiminin "baskı ya da katılım" gibi iki farklı uçta politika üretmesine neden olabilir. Rejimin iki seçenekten hangisini seçeceği ise Okyar'a göre, İran'ın güncel reel politik ve statüko algısı ile ilgilidir.⁶⁶⁰ Yazar'a göre, halkın Arap Baharı'na bakışı ve rejimin reel politik eksende teokratik yorumu aynadaki asimetri gibidir. Dış politika yapım sürecinde etnik ve mezhepsel olarak heterojen olma dezavantajını yaşıyan İran,⁶⁶¹ halkın daha fazla özgürlük ve demokrasi talebi karşısında, Yeşil Hareket örneğinde olduğu gibi içerde daha fazla tekçi ve baskıcı yöntemlere

⁶⁵⁶ Kocatepe, 2017: 85-86.

⁶⁵⁷ Öztürk, 2012: 396.

⁶⁵⁸ Koç, 2020: 267-268.

⁶⁵⁹ Okyar, 2015.

⁶⁶⁰ Okyar, 2015: 76-77.

⁶⁶¹ Bardakçı, 2020: 239.

başvururken dış politikada da buna uygun davranmaktadır. Halkın bakışı ve rejim arasında asimetri olma durumu ne kadar doğruysa rejimin içerde ve dışarda uyguladığı politika arasında da o kadar simetri vardır. Ahmedinejad döneminde içerde etnik ve mezhepsel anlamda baskıların artması ile Ahmedinejad'ın dış politikada agresifleşmesi ve sık sık “İsrail'in haritadan silinmesi gerektiği” ya da “Yahudi soykırımının büyük bir yalan olduğu”nu iddia etmesi buna örnektir.

Özetlemek gerekirse İran, kimi zaman kendi iç tehdit algıları üzerinden ya da ABD ile ittifak içinde olduğuna inandığı diktatörlerin devrilmesi ihtimali ile kimi zaman bölgesel güç dengesini kendi lehine çevirme hamlesi olarak gördüğü Arap Baharı'nın başlangıç aşamasını genelde desteklemiştir. Tunus, Mısır, Libya, Bahreyn ve Yemen gibi ülkelerde olası bir iktidar değişikliğinin kendi lehine olacağını varsaymıştır. Hele hele Bahreyn ve Yemen gibi Şii muhalefetin güçlü olduğu ülkelerde İran'ın bu tavrı belirgin olup, uzun bir zamandır ABD'nin müttefiki olan Mısır ve Tunus gibi ülkelerde de iktidar değişikliğini memnuniyet ile karşılamıştır. Bu bakımdan İran'ın başlangıç aşamasında yaptığı ‘İslami uyanış dalgası’ tanımlaması, İran'ın kendisini konumlandırması açısından anlaşılmalıdır. Ne zaman ki Suriye’de işler kontrolden çıkmaya başladı o zaman, İran Arap Baharı’na yönelik ‘devrimci’ söylemini hızla değiştirdi. İran’a göre Suriye’de Esad ve rejimine karşı emperyalist bir kuşatma vardı ve sokağa dökülenler de emperyalistlerin oyuncağıydı.⁶⁶²

3.7. Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası

İlk etapta Arap Baharı’nda göstericilerden yana tavır alan İran, ayaklanmalar Suriye’yi etkisi altına aldığı keskin bir şekilde Esad rejiminin yanında yer almıştır. Hatta Suriye’de göstericiler kitlesel bir şekilde sokaklara indiğinde İran, bu durumu Ortadoğu’da ABD ve İsrail’e karşı İran'ın Suriye ve Hizbullah gibi devlet ve devlet dışı aktörlerin içinde olduğunu iddia ettiği ‘direniş’ cephesine karşı bir komplo olarak değerlendirmiştir.⁶⁶³ İran, Suriye meselesini ‘Şii direnişi’ gibi çeşitli kavramsallaştırmalarla Suriye iç savaşını güvenlikleştirmiş ve dış bir meseleyi İran içindeki muhalif kalkışmaya eşdeğer ve kendi ulusal iç güvenliğinin bir parçası olarak görmüştür.⁶⁶⁴ Yukarıda da değinildiği gibi, büyük oranda İran dış politikasında son karar merci olan Hamaney’e göre⁶⁶⁵ “İslami uyanıştan rahatsız olan emperyalist güçler İran’ı zayıflatmak için müttefiklerine zarar vermeye başlamışlardır.” Başka bir değerlendirmesinde Suriye’de halkın Esad rejimine karşı isyanını ABD ve destekçilerinin “direniş eksenine” karşı komplosu olarak değerlendirmiştir.

⁶⁶² Koç, 2020: 269.

⁶⁶³ Kazdal, 2018: 9.

⁶⁶⁴ Sinkaya, 2017: 59.

⁶⁶⁵ Sinkaya, 2017: 60

Hamaney'e yakınlığı ile bilinen ve başdanışmanı olan, aynı zamanda uzun bir süre İran Dışişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş ve tüm bu özelliklerinden dolayı, dış işleri bakanı kim olursa olsun İran dış işlerinde kilit konumda olan Ali Ekber Velayeti'ye göre, "Suriye, İsrail'e karşı direniş ekseninin altın halkasını" oluşturmaktadır.⁶⁶⁶ Dönemin İran Dış İşleri Bakanı Ali Ekber Salihi, Suriye'deki olayları "yabancı güçlerin kargaşa çıkarma çabaları" olarak değerlendirmiş, dini liderin çizdiği çerçevenin haklılığını teyit etmiştir.⁶⁶⁷

İran'ın Suriye meselesi ile ilgili tutumuna dair İran Devrim Muhafızları İstihbarat Komutanı Hüseyin Talip'in açıklamaları fikir vericidir. Talip'e göre⁶⁶⁸ "Suriye, İran'ın 35. Eyaletidir. Eğer Düşman bize saldırıp Suriye ve İran'ı almaya kalkışrsa, öncelik Suriye'yi korumaktan geçer. Çünkü ancak Suriye'yi elimizde tutabilirsek İran'ı savunabiliriz." İran'dan Suriye ilgili bu beyanlara benzer açıklamalar, Irak için de zaman zaman dillendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Ruhani'nin danışmanı Ali Yunusi'nin "İran-Irak coğrafyası ve kültürünün birbirinden ayrılması mümkün değil. İran tarih boyunca olduğu gibi büyük bir imparatorluktur. Bağdat ise sadece medeniyet etki alanımızda değil, aynı zamanda kimlik ve kültür merkezimizdir"⁶⁶⁹ açıklamasını da İran'ın Şiilik tasavvuru algısı üzerinden okumak mümkündür. Suriye meselesine geri dönersek; buna benzer bir açıklama da İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Başkanı Said Celili'den gelmiştir. Ona göre⁶⁷⁰ "Suriye'de yaşananlar bir iç mesele değil, bölgedeki ve dünyadaki direniş eksenini ile düşmanları arasında bir çatışmadır."

Dini lider Hamaney'den güvenlik ve istihbarat başkanlarına kadar yetkililerin söylemleri incelendiğinde ilk olarak İran, Türkiye ile benzer şekilde Suriye meselesini bir dış mesele olmaktan ziyade bir iç mesele olarak görmüştür. İran, daha ayaklanmanın erken dönemlerinde 2011 yılının ağustos ayında Türk Başbakan Erdoğan'ın "Suriye bizim iç meselemizdir," demesine tamamıyla benzer bir pozisyonadadır.⁶⁷¹ İkinci olarak yine Türkiye ile benzer şekilde Suriye'deki gösterileri iç güvenlik meselesini tetikleyici bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda iç politik dengeler ya da devlet kimliğini oluşturan unsurların bir iç tehdit algısı olarak kodladığı unsurların dış politika yapım sürecinde etkili olduğunu da göstermektedir. Üçüncü olarak İran, Türkiye'nin Esad gitmeli tezine karşı tavizsiz bir şekilde Esad'ın yanında durmuş ve bu durumunu iç politikada araçsallaştırdığı "direniş eksenini", "ABD ve ortaklarının planı", "Şii direnişi" gibi kavramlarla

⁶⁶⁶ Sinkaya, 2017: 60.

⁶⁶⁷ Kazdal, 2018: 9.

⁶⁶⁸ Tamer, 2018: 190-191.

⁶⁶⁹ Kocatepe, 2017: 77.

⁶⁷⁰ Tamer, 2018: 191

⁶⁷¹ "Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz", Birgün: 08.08.2011.

açıklama yoluna gitmiştir. Tıpkı yukarıda Türkiye kısmında değinildiği gibi Türkiye'nin de sık sık olayları mezhepsel ve etnik okumalara tabi tuttuğu görülmüştü.

İran, küresel bağlamda daha çok Rusya olmak üzere Rusya ve Çin ile bölgesel anlamda Irak ve daha çok Hizbullah, Hamas ve İslami Cihad gibi devlet dışı aktörlerle ittifaklar geliştirerek Arap Baharı sürecinde pozisyonunu güçlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde Esad aleyhine karar alınmasını engellemişlerdir.⁶⁷² Çin ile ilişkiler daha çok ekonomik temele dayanırken⁶⁷³ Rusya ile İran ittifakının esaslarını, ABD'yi bölgede dengeleme, iki ülke arasındaki ticaret, Rusya açısından İslam âlemine ve Basra Körfezi'ne yakınlık gibi temeller oluşturmaktadır. Diğer yandan bu birliktelikte İran'ın Azerbaycan, Türkiye ve ABD ittifakını, Rusya, Ermenistan ile dengelemeye çalıştığı da söylenebilir. Böylelikle özellikle Rusya ile geliştirdiği iyi ilişkiler sayesinde uluslararası düzlemde Batı'ya, bölgesel olarak da Türkiye'ye karşı bir denge yaratma çabasından bahsedilebilir. Rusya açısından bu ilişkinin kullanışlı yönü, kuşkusuz körfez bölgesi ve Ortadoğu'ya nüfuz etmesine aracılık etmesidir.⁶⁷⁴ Suriye'deki mezhepsel kırımla Hamas ve İran'ı farklı taraflara savurmuşsa da İran'ın devlet dışı aktörlerle (ki Arap Baharı sürecinde bunlar daha çok Şii yapılanmalardır) geliştirdiği ilişkiler, bölgede İran'ın manevra kabiliyetini pekiştirmiştir. Suriye'de küresel ve mezhepsel bloklaşmalardan sonra ortaya şöyle bir görüntü çıkmıştır: Rusya, İran, Irak ve devlet dışı aktör olarak Hizbullah, Esad'dan yana bir tutum alırken Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve Sünni yoğunluklu ülkeler, Esad karşısında muhalifleri desteklemişlerdir.⁶⁷⁵ Bu Sünni bloka Hamas ve Suriye'de Esad'a karşı savaşan El-Kaide'den ayrılan radikal ve ılımlı muhalif bir dizi irili ufaklı örgütü de katmak mümkündür.

İran'ın Suriye'ye olan desteği, ekonomik, güvenlik ya da askerî ve diplomatik destek olarak sınıflandırılabilir. Ekonomik destek kapsamında İran, Temmuz 2011'de Suriye'ye doğalgaz boru hattı inşa ederek 10 milyar dolarlık doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Aralık 2011'de Tahran ile Şam arasında 5 yıl ticaretin serbestleşmesi anlaşması yapmıştır.⁶⁷⁶ Askerî olarak İran yönetiminin desteği üç grupta ele alınabilir: ilk olarak silah ve mühimmat tedariki ile yaptığı askeri danışmalık desteğidir. Diğer bir destek ise İran bağlantılı Şii milis gruplardır. Bunlar arasında Hizbullah ve Irak ve Afganistan'dan getirilen El-Abbas Tugayı ve Fatimiyun gibi isimler altında örgütlenen Şii örgütlerdir.⁶⁷⁷ Son olarak Devrim Muhafızları

⁶⁷² Çirakoğlu, 2017: 104.

⁶⁷³ Konukçu, 2018:83.

⁶⁷⁴ Akkaya ve İbrahimli, 2018: 170.

⁶⁷⁵ Kazdal, 2017: 7.

⁶⁷⁶ Kazdal, 2017: 10-11.

⁶⁷⁷ Sinkaya, 2017: 56-57.

önderliğinde İran askerlerinin Suriye’de bilfiil çatışmalara katılmasıdır.⁶⁷⁸ İran, uzun bir süre askerlerinin Suriye’deki varlığını inkâr etse de sonunda bunu itiraf etmiştir. İran’ın Suriye’de binlerce askerinin çatışmalarda hayatını kaybettiği sanılmaktadır.⁶⁷⁹ İran, devlet dışı aktörlerle ilişkiyi daha çok Devrim Muhafızları aracılığı ile kurmaktadır. Geleneksel ordunun klasik yapılanmasına karşın Devrim Muhafızları, daha çok vekil unsurlar aracılığı ile Irak’tan Lübnan’a, oradan Yemen’e, Bedir Tugayları, Hizbullah ve Husiler aracılığıyla sahada önemli bir askeri güç olmayı başarmıştır.⁶⁸⁰ Diplomatik olarak İran, ABD’nin Suriye’ye müdahalesini ve Suriye iç işlerine karışılmasını engellemeye ve Suriye’yi yalnızlaştırma politikalarını boşa çıkarmaya çalışmıştır.⁶⁸¹ ABD’nin müdahalesinden bölge ülkeleri nezdinde bir çözümü yedekte tutmuştur. Yukarıda da değinildiği gibi Rusya ve Çin sayesinde İran, BM’de Suriye aleyhine bir karar alınmasını engellemeye başarılı olmuştur. Bu destekler ve çabalar, özellikle 2015 yılında sonra Esad rejiminin Suriye’de ayakta kalmasının temel sebeplerindendir.⁶⁸² Küresel, bölgesel ve devlet dışı aktörlerle sahada Esad lehine önemli bir denge kurmayı başaran Tahran yönetimi, içerde rejimini yeniden üretmek için dini ve devrimci bir retorik geliştirmiş ve kullanmıştır.⁶⁸³

Suriye iç savaşının motivasyon öznesinin mezhepsel retorik üzerinden sağlanması, İran tarafından hem iç politikada birleştirici bir argüman hem de dış politikada Türkiye’yi suçlayıcı bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın Türkiye kısmında da değinildiği gibi Türkiye ve İran, Suriye iç savaşı boyunca birbirlerini mezhepçi politikalar yürütmekle itham etmişlerdir. Türkiye, İran’ın Esad’a olan desteğini mezhepsel bir okumaya tabi tutarken, İran, Türkiye’nin Suriye’deki muhaliflerle ilişkisini bu ekseninde değerlendirdi.⁶⁸⁴ Diğer taraftan iki devlet de aslında kendi dâhili sorununu harici olarak göstermeyi daha kullanışlı bulmaktadır. Örneğin İran, Türkiye’deki İslamcı veya Kürt grupları teşvik edecek veya destekleyecek bir şey yapmasa bile hükümet için Tahran’ı aksini yapmakla suçlamak ve böylece iç tehditleri dış tehditler gibi göstermek mantıklı idi. Aynısı Şii ve Fars milliyetçiliğine bulanmış İran rejiminin Kürtlere, Azerilere veya Sünnilere karşı uyguladığı politikaları için de söylenebilir. Her yıl uluslararası insan hakları örgütleri tarafından yayımlanan raporlarda İran’ın Sünni azınlığa, Kürtlere, Türklere, Araplara, Bellucilere karşı uyguladığı baskıcı politikalar, temel hak ve özgürlük ihlallerini perdelemek için içerde ve

⁶⁷⁸ Kocatepe, 2017:79.

⁶⁷⁹ Kazdal, 2017: 10-11., Sinkaya, 2017: 57.

⁶⁸⁰ Konukçu, 2018: 86.

⁶⁸¹ Kazdal, 2017: 11.

⁶⁸² Konukçu, 2018:85.

⁶⁸³ Sinkaya, 2017: 58.

⁶⁸⁴ Jonathan Schanzer, "Ankara'nın Başarısızlığı: Türkiye, Arap Baharı'nı Nasıl Kaybetti", FDD, 03.02.2016. <https://www.fdd.org/analysis/2016/02/03/ankaranin-basarisizligi-turkiye-arap-baharini-nasil-kaybetti/> Erişim Tarihi: 01.05.2020.

dışarda geliştirdiği dil ve pratik üzerinden sistemini yeniden inşa etmektedir. İran veya Türkiye'nin modern devlet inşası sürecinde ulusallık meselesi sadece bir ulusal kimlik veya ulusal haklar meselesi değil aynı zamanda İran veya Türkiye egemenliğinin hukuki siyasi çerçevesi içindeki vatandaşlık, demokrasi, temel hak ve özgürlükler, azınlık hakları veya demokratik siyasi süreçlerin yetersizliği ve eksikliğinin sürekli bir hatırlatıcısı olarak da okumak gerekir.⁶⁸⁵ Bu olgu, bir taraftan bir ülkenin bir iç tehdidi nasıl dış bir mesele hâline getirdiğinin güzel bir örneği olup diğer taraftan demokrasi krizi yaşayan ülkelerin iç sorunlarının dış politikayı etkileme kabiliyeti itibarıyla dikkate değerdir.

İran, 2009 yılında başlayan ve sonraki yıllara da yayılan birçok kişinin hayatını kaybettiği ve çoğu gözlemciye göre Arap Baharı'nın öncüsü olan gösterilerde, ciddi bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmıştı. İran, geniş bir yelpazede daha fazla özgürlük isteyen liberallerden, Kürtler, Azeriler, Arap ve Belluci gibi azınlıklara, çevrecilerden kadın hakları aktivistlerine kadar hak talebinde bulunan göstericilere her defasında şiddetle karşılık verdi. 2009'da başlayan 2013'e kadar fırsat buldukça tekrar sokaklara çıkan muhalifler, 2012 ve 2013 seçimlerini kazandılar. Bir yandan gözaltı, hapis, işkence, yargısız infaz; daha fazla özgürlük isteyenlere ve bütün etnik ve mezhepsel azınlığa karşı molla rejimi tüm hukuk dışı yolları tatbik etmesine rağmen İran'da muhalifler bir biçimde direnişe devam etti. 2012 parlamento ve 2013 cumhurbaşkanlığı seçimleri Arap Baharı süreci ile beraber böyle bir siyasi atmosferde geçti.

2012 parlamento seçimlerinin öncesi İran'da muhalefet tekrar sokaklara inmiş ve rejim göstericilere sert müdahalede bulunmuştu.⁶⁸⁶ Birçok insanın gözaltına alındığı, hayatını kaybettiği gösterilerde liberal kanadı temsil eden siyasi hareket, seçimleri boykot etme kararı aldı. Liberal harekete ve özgürlük isteyen İranlılara karşı aşırı ve orantısız baskı uygulayan İran rejiminin dini lideri Hamaney, boykot çağrılarına karşı halkı sandıklara davet ederken "İran halkı bu seçimlerde, kendini beğenmiş İsrail, ABD ve Batılı güçlerin suratına bir şamar daha indirecek," şeklinde açıklama yaparak içerdeki baskılardan dolayı seçimleri boykot kararı alan muhaliflerin bu davranışını "dış güçler" üzerinden bir okumaya tabi tutmayı tercih etti.⁶⁸⁷

Ahmedinejad'ın selefi Hatemi, ABD dâhil uluslararası toplumla diyalog kurma taraftarı, iç siyasette bireysel özgürlüklerin alanını genişletmekten yana olan bir siyasi figürdü. Halefi Ahmedinejad ise tam tersine özelde ABD genelde Batı ile çatışmacı, iç

⁶⁸⁵ Olson, 2005: 35.

⁶⁸⁶ World Report 2013: Iran, Events of 2012, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iran#>

⁶⁸⁷ Bercan Tutar, "İran'da Rejimbozumu Riski", Sabah Gazetesi, 02.03.2012. <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/03/02/iranda-rejimbozumu-riski>

politikada ise katı bir şekilde devrim ilkelerinden yana tutum alan, bireysel özgürlükleri önemsemeyen, onun yerine devletçi görüşlere sahip bir siyasetçiydi. Koç'a göre⁶⁸⁸ Hatemi'nin temsil ettiği kanat aşırı Liberal, Ahmedinejad'ın temsil ettiği kanat ise aşırı gelenekçi muhafazakâr kanattı. Bu noktada Hasan Ruhani, topluma yeni bir şey vadeliyordu: İtidalgera, başka bir ifade ile ılımlılık. 12 yıl yasamayı 8 yıl da yürütme erkini ülkede ellerinde bulunduran aşırı sağcılar, ülkeyi iç ve dış politikada krizin eşiğine getirmişti. Ruhani, seçimlerden önce halka "İtidalli değişimi sağlamak, ihtiyat ve umut hükümeti kurmak, güvenlik devletini sona erdirmek, iddialı ve yapıcı dış politika ile ekonomik dar boğazı aşmak, siyasi tutukluların serbest bırakılmasını sağlamak, yumuşama ve karşılıklı saygı siyaseti çerçevesinde, İran'ın dünya ile olan ilişkilerini geliştirmek, ifade özgürlüğü ile Basın yayın ve internet özgürlüğünü teminat altına almak, anayasal hak ve özgürlüklerin kullanılması önündeki engelleri kaldırmak,"⁶⁸⁹ gibi vaatlerde bulunmuştu. Bu vaatler incelendiğinde bu vaatlerin, İran için oldukça liberal ve iddialı vaatler, olduğu görülecektir. Ancak yine de şöyle bir ayırım ortaya koymak doğru olacaktır: reformistlerin siyasal açılımı ve muhafazakârların ise ekonomik kalkınmayı öncelemelerine karşılık Ruhani'nin temsil ettiği çizgi her iki yaklaşımı da aynı oranda önemseyen çizgidir.⁶⁹⁰ Böyle bir süreçte Hasan Ruhani'nin temsil ettiği ılımlılık, iki düşünceden de ılımlı olanları temsil ediyor ve bir bakıma merkezde konumlanıyordu. 2012 parlamento ve 2013 cumhurbaşkanlığı seçimlerini aşırı reformistler boykot ederken Ruhani'nin temsil ettiği ılımlı reformistler, seçime katılmışlar ve büyük başarı elde etmişlerdir. Seçime katılımın %65 olduğu İran'da reformist kanadın iki önemli temsilcisi Mir Huseyin Musavi ve Mehdi Kerrubi 2009 seçimlerinden beri göz hapsinde tutulmaya devam ediliyordu. Bu bağlamda boykot çağrısı, kısmen başarılı olduysa da milletvekili adaylığının uygun olup olmadığına karar verme yetkisini elinde bulunduran Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin %60 oranında ılımlı adaylarını veto etmesine karşın, Ruhani'nin sandığa gitme stratejisi başarılı oldu ve tüm engellemelere rağmen ılımlı reformistler, mecliste çoğunluğu ele geçirdi.⁶⁹¹

İran, bir taraftan içerde muhaliflerin direnişi ile baş etmeye çalışırken diğer taraftan da Arap Baharı'nın kendi topraklarına sıçrama konusunda tedirgindi. Bu tedirginliği besleyen en önemli sebeplerden bir tanesi kendilerini Arap Baharı'nın öncüsü gören geniş yelpazeden oluşan ve liberal bir İran tahayyül eden Yeşil Hareket taraftarlarının tekrardan gösterilere

⁶⁸⁸ Koç, "2016 İran Parlamento Seçimleri", İRAM, 03.08.2016, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>

⁶⁸⁹ Arıkan, 2014: 26.

⁶⁹⁰ Koç, "2016 İran Parlamento Seçimleri", İRAM, 03.08.2016, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>

⁶⁹¹ Koç, "2016 İran Parlamento Seçimleri", İRAM, 03.08.2016, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>

başlayabilme ihtimaliydi. 2009 yılında molla rejimini sarsan hareket, Arap Baharı'nın da etkisi ile rejimi yıkabilirdi. Çırakoğlu'na göre, bu endişeler 2013 yılı seçim sonuçlarına karşı Hamaney'i daha esnek davranmaya itti.⁶⁹² Ahmedinejad'tan sonra nispeten ılımlı olan Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, içerde de biraz rahatlama sağladı. Fiedler'e göre,⁶⁹³ Ruhani'nin seçimleri %50,7 ile kazanmasının altında yatan sebeplerden bir tanesi İran'ın nükleer programdan dolayı uluslararası yaptırımlara maruz kalmasıydı. Cumhurbaşkanlığı adaylığından önce dini lider Hamaney adına Nükleer program görüşmesi yürüten Ruhani'nin bu tecrübesi de Hamaney'in tavrında etkili oldu. Böylelikle Hamaney, uluslararası yaptırımları aşmak ve ekonomik olarak bunalan İran'a nefes aldirmek istedi. Bu şekilde içerde artan muhalif dalgayı da kırabilirdi. Ruhani'nin dış politikada en çok öncelik verdiği konu nükleer anlaşma konusu oldu ve 2015 yılında İran BM'nin Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun askeri üslere girişine izin verdi. Bu gelişme ile beraber Obama döneminde İran üzerindeki yaptırımlar, kalkmaya başladı. Bu durum İran ekonomisinde hemen etkisini gösterdi. %7 ekonomik büyüme oranı yakalayan İran'da enflasyon, %40'tan %10'a düştü. Bunun yanı sıra ülkeye 12 milyarlık bir dış yatırım geldi. Ruhani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi ve uzlaşmacı dış politikası sonucu yaptığı nükleer antlaşmayı yorumlayan Fiedler göre,⁶⁹⁴ İran'ın yaşanan bu gelişmelerin İslam Devrimi'nden sonra ülkedeki en kitlesel gösteriler olan “Yeşil Harekete” ile yakından ilgisi vardı. Dini lider, bu muhalif dalgayı kontrol altında tutmak için liberal Hasan Ruhani'ye tabir yerindeyse yol vermişti. Böylece İran dış politikada da daha uzlaşmacı olabilmisti. Diğer yandan yaptırımlardan beli bükülmüş olan İran, yüksek işsizlik oranına sahiptir. Özellikle genç nüfusta işsizlik oranı çok yüksektir. Bu bağlamda “Yeşil Hareket”in öncülük ettiği göstericilerin verdiği mesaj, çok açıktır: Ekonomik gelişme, daha fazla dış yatırım ve böylece işsizlere iş imkânı. Bunun yanı sıra rejime muhalifler açısından bu kadar ağır ekonomik şartlar sürerken İran'ın Suriye, Yemen ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerindeki varlığı, anlaşılır ve kabul edilebilir değildir.

İran'la ilgili özellikle 2010 yılında ABD'nin girişimiyle BM Güvenlik Konseyi'nin İran'ın Nükleer Programı sebebiyle İran'a yönelik yaptırımlar kapsamında İran'a giden kargoların ve uygulanan yaptırımların denetlenmesi kararının alınması, İran'da ekonominin bozulmasında önemli bir etken olmuştur. ABD girişiminin yanında özellikle bu kararda AB'nin de ABD yanında yer alması, İran'ı ekonomik açıdan çok zor bir döneme itmiştir. Haziran 2010'da İran'a yönelik yeni askerî, ticari finansal yaptırımları içeren 1929 sayılı BMGK kararı, kargo uçaklarına sıkı denetimin yanı sıra genişletilmiş silah ambargosu ve

⁶⁹² Çırakoğlu, 2018:102.

⁶⁹³ Fiedler, 2018: 217.

⁶⁹⁴ Fiedler, 2018: 217-218.

uluslararası çapta tüm İran bankalarıyla olan alım-satım işlemlerine sıkı denetim getirmiştir.⁶⁹⁵ 2010 yılının sonlarına doğru Arap Baharı'nın patlak vermesiyle beraber İsrail, ABD'ye İran'a askeri müdahale teklifinde bulunmasına karşın ABD bu teklife yanaşmamıştır. Bunun yerine Obama başkanlığındaki ABD yönetimi, uluslararası destek sağlayarak İran'a dönük ekonomik ambargo faaliyetlerini artırmıştır. 2011 yılında İran, yaptırımların devam etmesi durumunda dünyanın en önemli enerji nakil güzergâhı olan Hürmüz Boğazı'nı kapatacağını duyurunca Pentagon bunun askeri bir karşılığı olacağını deklare etmiştir. İran ve ABD arasında gerilim tırmanırken 2012 yılında AB, ABD'nin yanında yer alarak İran'ın petrolüne ambargo uygulamaya başladı. AB, daha sonra ambargonun kapsamını finans, metal, doğalgaz ve para transferi şeklinde genişletti. AB'nin İran'a ambargo uygulaması için yaptığı açıklamada gerekçelerini şöyle sıralamıştır;⁶⁹⁶ “nükleer faaliyetlerin yanında insan hakları ihlalleri, muhaliflere dönük gözetim, hapis, işkence ve ifade ve basın özgürlüğüne yönelik baskılar.” Ocak 2013'e geldiğinde İran Petrol Bakanı Rüstem Kasımi “İran petrol gelirlerinin %40 düştüğünü” açıklamıştır.⁶⁹⁷ Bu gelişmeler sonucunda krize giren İran ekonomisi, Ahmedinejad gibi popülist, muhafazakâr kanadı temsil eden siyaseti geriletirken ülkedeki reformist akıma alan açmıştır.

Tablo 3.2 İran'da Yıllara Göre GSMH Gösteren Tablo

Yıl	GSMH
2011	583,500,357,530.4
2012	598,853,401,276.1
2013	467,414,852,231.3
2014	434,474,616,831.9
2015	385,874,474,398.6
2016	418,976,679,728.6
2017	454,012,768,723.6

Kaynak: Worldbank

Yukarıdaki verilerden de görüleceği üzere 2011-2012 yıllarında 600 milyar dolara yakın olan GSMH, 2013 yılında dramatik bir düşüşle 467 milyar dolar seviyelerine inmiştir. Bu düşüş, 2016 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. 2013 yılında reformist Cumhurbaşkanı Ruhani'nin seçimleri kazanması ile beraber, nükleer program dâhil

⁶⁹⁵ Adıbelli, 2017: 120.

⁶⁹⁶ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “İnsan Hakları İhlalleri: Konsey, İran'a Karşı Yaptırımları Sıklaştırıyor.” 23.03.2012. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/insan-haklari-ihlalleri-konsey-irana-karsi-yaptirimlari-siklastiriyor-6363>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

⁶⁹⁷ Adıbelli, 2017: 121.

uluslararası toplumla diyalog çerçevesinde sorunları çözme düşüncesini açıklaması 2015'ten sonra sonuç vermeye başlamıştır. 2015'te yapılan nükleer anlaşma ile beraber İran'a yönelik yaptırımlar büyük oranda gevşeyince GSMH tekrar artmaya başlamıştır.

İran'ın uluslararası sistemle ilişkileri kısmen de olsa toparlama çabasında iç politik sürecin etkisi neyse paradoksal olarak Suriye iç savaşında klasik tutumunda ısrar da aslında iç dengelerden bağımsız değildir. Bu bağlamda Suriye iç savaşı, İran'ın işini zorlaştırmıştır. İran, Esad rejiminin giderek güç kaybetmesi ile beraber kendi çıkarlarına yakın olan bölgesel aktör ve devlet dışı yapılanmalarla güçlü bir ittifak kurmuştur.⁶⁹⁸ Özellikle Irak'ta IŞİD'in ortaya çıkması Yemen'de iç savaşın tırmanması ile paralel İran desteklediği bu devlet dışı aktörler sayesinde sahada önemli ölçüde bir etkinlik kazanmıştır. İran, kendisi ile beraber Irak, Suriye ve Lübnan'da sahada savaşa dâhil olan bu Şii gücü “Direniş Cephesi” olarak tanımlamış,⁶⁹⁹ bunun dışında kalan Türkiye ve Suudi Arabistan gibi devletlerin faaliyetlerini de sık sık mezhepçi olmakla suçlamıştır. İran'ın bu yaklaşımı aslında iç politikadan dış politikaya dönük bir inşa sürecidir. Şöyle ki İran, içerde muhalifleri sindirmeye dönük baskıcı politikalarını da böyle bir meşrutiyet zeminine oturtmaktadır. Dini lider Hamaney daha fazla özgürlük isteyen İran toplumunun her kesimini “dış güçlerin ajanı” veya “direniş cephesini zayıflatmaya çalışan ABD'nin piyonları” olarak tanımlamış, kendi taraftarlarını ise “dış güçler için çalışanlara”, “şamar vurmaya” davet etmiştir.⁷⁰⁰ İran'da içeriden dışarıya iç ve dış politika inşa süreci aşağı yukarı bu esaslar üzerinde ilerlemektedir.

Yukarıda değinildiği gibi içerde uyguladığı baskıcı politikalar, nükleer program çalışmaları gibi nedenlerden dolayı uluslararası sistemden izole edilmesinin sonucu olarak karşı karşıya kaldığı ekonomik problemlerle bağlantılı bir şekilde 2013 seçimlerinde Hasan Ruhani'nin zaferle çıkması, İran'ın bu durumunu düzeltmesi için bir fırsat olarak görülmüştür. Aynı sebepler İran'ın Arap Baharı'na dönük daha radikal politikalar üretmesini de sınırlamıştır.⁷⁰¹ İran, Dünya Ekonomi Formu'nda bölge ülkeleri ile iş birliği çağrısı yapmış ve ikili ilişkileri düzeltmek istediğini beyan etmiştir. Umman Kralı Sultan Kabus'un bu çağrıdan kısa süre sonra Tahran'ı ziyareti, bu çağrıya olumlu bir yanıt niteliğindedir. Yine İran, Ruhani döneminde BAE, Kuveyt ve Katar gibi ülkelerle ikili ilişkileri düzeltmek istemiş, bu ülkelerin bu niyete olumlu yaklaşmasına rağmen Suriye'deki mezhepsel çatışmalar, bu gelişmeleri sekteye uğratmıştır.⁷⁰² Ruhani'nin* ABD ile özellikle nükleer program çerçevesinde anlaşma

⁶⁹⁸ Konukçu, 2018: 83,

⁶⁹⁹ Koç, 2020: 270.

⁷⁰⁰ Bercan Tutar, “İran'da Rejimbozumu Riski”, Sabah Gazetesi, 02.03.2012.

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/03/02/iranda-rejimbozumu-riski>

⁷⁰¹ Koç, 2020: 270.

⁷⁰² Koç, 2020: 269-271.

çabalarını da bu çerçevede okumak mümkündür. Dini lider Hamaney'in, Hasan Ruhani'nin bu çabalarına müdahale etmemesi, İran'ın içerde sıkışmışlığı ve bunu aşma gayreti olarak değerlendirilmelidir.

İran ile ilgili üzerinde durulması gereken diğer önemli bir olgu ise başından beri vurguladığımız, temelinde demokratik bir ülke olmamasının da etkisiyle, İran'daki etnik ve mezhepsel çeşitliliğin ülkenin dış politika yapım sürecindeki etkisidir. İçerde diğer etnisite ve inanç gruplarının meşru haklarının Tahran yönetimi tarafından göz ardı edilmesi nedeniyle Türk, Kürt, Belluç ve Arap azınlıklar, İran resmi kimliğini henüz içselleştirmiş değillerdir. Türk, Kürt, Belluç ve Arap azınlığı toplandığında Fars nüfusu kadar bir yekûn teşkil etmektedir.⁷⁰³ Bu, İran dış politikasında çoğu zaman elini zayıflatan bir olgudur.⁷⁰⁴ Demokratik olmayan otoriter rejimlerde sıkça görülen toplumun farklı kesimlerini bir arada tutmak için kullandığı baskı unsuru ve şiddet olgusu, yukarıda değinildiği gibi uluslararası insan hakları örgütlerinin her yıl İran ile ilgili yayınlamış oldukları raporlara yansımaktadır. Bu bağlamda azınlıklar ve farklı inanç grupları üzerindeki baskılar ve temel insan hakları ihlalleri, İran'da kronikleşmiş sorunlardır. Bu bağlamda sözgelimi İran'ın başkenti Tahran'da henüz bir Sünni camisinin olmadığını,⁷⁰⁵ her yıl azınlıklara mensup yüzlerce aktivistin hapsedildiğini ve onlarcasının idam edildiğini not etmek gerekir. Kendi içinde temel hak ve özgürlükler konusunda bu kadar problemlili bir ülkenin kendi dışındaki Kürtlerle ilişkisi, bu bakımdan dikkate değerdir. İran, hem Pehlevi Hanedanı döneminde hem de İran İslam Devrimi'nden sonra genel anlamda Irak Kürtlerinin Bağdat'a karşı mücadelesini desteklemiştir.⁷⁰⁶ Sadece Irak Kürtlerinin merkezi yönetime karşı mücadelesini değil zaman zaman cumhuriyetin ilk dönemlerinden PKK'ye kadar Türkiye Kürtlerinin merkezi otoriteye karşı mücadelesine de destek sunmuştur.⁷⁰⁷ İran'ın bu genel destek tavrı da özellikle 2003 yılında ABD'nin müdahalesi ile Irak'ta Şiilerin yönetimde etkin güç olmasıyla beraber değişime uğramıştır. Bunun en somut örneği Haziran 2017 yılında Barzani'nin IKBY'de yaptığı bağımsızlık referandumu karşısında İran'ın aldığı politik tutumdur. İran, Türkiye ile beraber Barzani'nin bu kararına karşı çok sert demeçler vermiş ve askeri müdahale seçeneğini masaya yatırmıştır. İran ve Türkiye bu kapsamda sınırda Bağdat ile askeri tatbikat yapmıştır.⁷⁰⁸ Türkiye ve İran'ın Irak Kürdistan yönetiminin bağımsızlık referandumuna karşı tutumlarının nedenlerine değinmeden önce şunları göz önünde tutmak gerekiyor. Bir: İran,

⁷⁰³ Sarı, İ. "Bağımsızlık Referandumu ve İran'ın Kuzey Irak Politikası", İRAM, 21.09.2017, <https://iramcenter.org/bagimsizlik-referandumu-ve-iranin-kuzey-irak-politikasi/>, Erişim Tarihi: 16.05.2020.

⁷⁰⁴ Bardakçı, 2020: 239.

⁷⁰⁵ Keneş, 2013: 384.

⁷⁰⁶ Mohialdeen, 2019.

⁷⁰⁷ Olson, 2005

⁷⁰⁸ Mohialdeen, 2019: 178.

tarihsel olarak Irak Kürtlerini hep desteklemiştir. İki: Türkiye, özellikle AK Parti iktidarıyla beraber IKBİ ile çok iyi ilişkiler içinde olmuştur. Ekonomik olarak da iki tarafa çok fayda sağlayan bu iyi ilişki durumu, IKBİ'yi Türkiye'nin en güçlü ortağı durumuna getirmiş, işler o kadar ileri bir aşamaya gitmiş ki Türkiye, Bağdat'ı pas geçerek Kürdistan Yönetimi'nin petrolünü Avrupa'ya ulaştırma konusunda anlaşma yapmıştır.⁷⁰⁹ Bu somut duruma rağmen İran ve Türkiye'nin bağımsızlık referandumuna karşı işi, askeri seçenek ile müdahale etmeye vardiacak kadar bir tutum takınmalarında iki ülkenin ne gibi çıkarları vardır? Üstelik bu iki ülke de bu çalışmanın değişik yerlerinde değinildiği gibi bölgede birbirlerine rakip ülkeler olarak farklı araçlar ve argümanlar üzerinden bölgesel bir mücadeleye giriştikleri halde.

Omnibalancing Teorisi'ne göre iç tehditler önemli bir boyuta ulaşmış ve dış tehditler idare edilebilir durumdaysa devletler önceliği iç politikaya verir. Dış politika yapıcılar, böyle durumlarda iç politika üzerinden dış politikayı şekillendirirler.⁷¹⁰ Kürdistan bağımsızlık referandumuna karşı Türkiye'nin tutumu bu eksende değerlendirildiği zaman, ilk olarak Ak Parti hükümeti referandumdan bir yıl önce çok ciddi bir askeri darbe tehdidi ile karşı karşıya kalmıştı. Yukarıda da değinildiği gibi iktidarı oluşturan liberal, Kürt ve muhafazakâr ittifak, bu sürece gelince kadar büyük oranda dağılmış ve AK Parti, içerde milliyetçi MHP ile ittifaka doğru yönelmişti. Özetle iç siyaset açısından Kürtlerle ittifaktan MHP'yle ittifaka, liberallerle ittifaktan sert politikaları merkeze alan güvenlikçi politikalara evrilen bir süreç yaşanmıştı. Dolayısıyla içerden dışarıya inşa edilen güvenlikçi politikalar üzerinden AK Parti, iktidarını yeniden üretme yoluna gitmişti. İkinci olarak Omnibalancing Teorisine göre, dış tehditlerin bir iş birliğini kendi başına belirlemiş olduğunu varsaymadan önce iç sorunların etkisini dikkate almak gerekir; çünkü demokrasisi kurumsallaşmamış ülkelerde (Omnibalancing'in Üçüncü Dünya Ülkeleri dediği) iç tehditlerin dış politika belirlemede temel bir rolü vardır.⁷¹¹ Kürt sorununun içerde çözülememesi ve çatışmaların yeniden başlaması ile beraber Irak'ta ortaya çıkacak bağımsız Kürdistan olgusu, hem milliyetçiliğe dümen kırmış iktidarı çok zor durumda bırakabilir hem de Türkiye'de Kürt sorununu tetikleyip çok daha büyük boyutlara taşıyabilirdi. Böylece Türkiye, en büyük bölgesel rakibi İran ile bütün çelişkilerini bir tarafa bırakıp ittifak yoluna gitti.

İran açısından İran'ın Kürdistan bağımsızlık referandumuna yaklaşımı değerlendirildiğinde öne çıkan argümanlar şunlardır: ilk olarak, İran'ın yıllardır özellikle Bağdat yönetimine karşı mücadele eden Kürtlere verdiği destek, taktiksel olup iş bağımsızlık aşamasına geldiğinde Irak'ta Şii iktidarın kendisi açısından faydalarını da hesaba katarak

⁷⁰⁹ Üstün, 8.

⁷¹⁰ Olson, 2005

⁷¹¹ David, 1991.

Irak'ta Kürtlerin bağımsızlığını kendi Kürtlerini etkileme potansiyelinden endişe duymuştur.⁷¹² Bağımsızlığın yaratacağı domino etkisinden çekinen Tahran yönetimi, Türkiye ile beraber hareket etmiştir.⁷¹³ Bu nedenle İran, tüm desteklerine rağmen Irak'ta fiili bir bağımsızlığı ulusal birliğine bir tehdit olarak algılamıştır. Diğer taraftan 1980'lerde ABD'nin rejimi devirmeye dönük politikalarından dolayı, rejim kendisi açısından dış güçleri İran'da en büyük tehdit olarak görüyordu. Özellikle 90'lı yıllardan sonra reformcular ve tutucular arasındaki mücadele ve bunun tetiklediği gösteriler sonrasında Kürtleri de içine alan seküler güçler ile göstericiler arasındaki ittifak, iç tehditlerin Amerikan dış tehditlerinden daha yıkıcı olabileceğini gösterdi.⁷¹⁴ Omnibalancing Teorisi'nin iddia ettiği gibi iç tehdit sorunu ile karşı karşıya olan devletler, bu sorunu dengelemek için dışarıda daha az veya daha uzak tehdit olarak algıladığı rakipleri ile ittifaka girebilirler. İran'ın Türkiye ile bağımsızlık referandumuna karşı takındığı tutum tam da bu durumu özetlemektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma Omnibalancing teorisi bağlamında gerek Türkiye gerekse İran'ın Arap Baharı'na dönük politikalarının içerdeki iktidar ilişkileri ile çok yakından ilişkili olduğunu, hakim güç bloğunun hâkimiyetini perçinleme, diğer güç bloklarını zayıflatma veya tasfiye etme çabasından ayrı düşünölemeyeceğini ortaya koymaya çalışmıştır.

⁷¹² Mohialdeen, 2019.

⁷¹³ Sarı, "Bağımsızlık Referandumu ve İran'ın Kuzey Irak Politikası", İRAM, 21.09.2017.

⁷¹⁴ Olson, 2005.

SONUÇ

Ana akım Uluslararası İlişkiler teorileri, devletlerin devletlerle olan ilişkileri üzerine odaklanır. Devletlerarası iş birliğini açıklamak için güç dengesi kavramına başvurur. İş birliği, bir devletin, ortak güvenlik hedeflerini gerçekleştirmek için kendi politikasını başka devletlerin politikaları ile yakın bir ortaklığa çekmesi ile oluşur. Bu bağlamda güç dengesi teorisinin vardığı nokta şudur; devletler, kendilerini diğer devletlerin güçlerinden ya da tehditlerinden korumak için iş birliği yaparlar. Devletler, iş birliği yaparken motivasyon noktası, başka bir devlet veya devletler grubunun üstünlük kazanmalarını önleyecek şekilde karşı bir denge oluşturmaktır. Bu davranışın şekillendiren güvenlik kaygısıdır. Daha somut bir deyişle bir devletin, bir devlet veya devletler grubunun aşırı güçlenmesinin er geç kendi güvenliğini tehdit edeceğine dair olan inancıdır. O halde, Güç Dengesi Teorisi'ne göre, iş birliği ile sonuçlanan devlet davranışının esas sebebi, sistemin yapısından kaynaklı devletlerin karşılaşması muhtemel potansiyel dış tehdittir. Bu düşünceyi doğru kabul edersek, devletlerin iç özelliklerinin iş birliği üzerinde bir etkisi olmadığını varsayabiliriz. Türkiye ve İran'ın Arap Baharı'na yönelik dış politikasını Omnibalancing Teorisi perspektifinden ele alma çabası, ana akım Uluslararası İlişkiler teorisinin iç politik dengeleri dış politika analiz sürecinde dışlamasına olan itiraz nedeniyledir. Temelde basit bir gerekçeyle; ya İran gibi demokratik bir düşüncesi olmayan ya da Türkiye gibi demokrasisi kurumsallaşmamış farklı kimliklerden oluşan toplumlarda çoğu zaman iç tehditler, dengeler ve çelişkiler o ülkelerin dış politikasında belirleyici olur. Bu nedenle, Realizm'in bir alt teorisi olarak kabul edebileceğimiz Omnibalancing Teorisi'nin Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ilgili içeriden dış politikayı analize tabi tutma metodu bu çalışmada kabul edilmiş ve Türkiye ile İran'ın Arap Baharı politikasında test edilmiştir. Çalışmanın vardığı sonuç iki ülkede de iç politik dengeleri veya çelişkileri analiz sürecine dâhil etmeden Arap Baharı'na yönelik politikasının tam anlaşılamayacağıdır.

Türkiye ve İran Ortadoğu coğrafyasının en köklü devlet geleneğine sahip iki ülkesidir. Bölgesel güç ile ilgili literatürde olan birçok tartışmanın vardığı sonuç küresel düzeyde orta büyüklükte, ama bölgesel düzlemde anahtar bir role sahip devletler olarak kabul edilir. Bölgesel güç olarak kabul edilen devletler, bölgeleri ile ilgili gelişmelerde küresel etki yapma potansiyeline sahip devletlerdir. Bu bağlamda, Arap Baharı sürecinde hem İran'ın hem de Türkiye'nin bölgesel güç olma kapasitelerinin olduğu bir kez daha görüldü. Dolayısıyla bu iki bölgesel gücün bu özellikleri dışında Omnibalancing Teorisi ışığında toplumsal yapılarına; toplumu oluşturan farklı kimliklerine, farklı kimliklerden oluştuğu için tehdit algılarına,

toplumsal olarak fay hatlarına, iç dengelerine ve çatışma alanlarına ve bunların Arap Baharı süresince politika yapım süreçlerindeki etkileri incelendi.

İktidarlardan bağımsız olarak, Türkiye ve İran'ın yakın dönem tarihine bakıldığında iç tehditlerin, çekişmelerin ve çelişkilerin dış politika yapım süreçlerinde etkili olduğu görülecektir. İki ülkenin de homojen olmayan kimliklerden oluşması, sadece iç politikaya içkin bir durum değil, dış politikada da iş birliği geliştirme süreçlerinin bir parçasıdır. Türkiye'de çok ciddi bir Kürt ve Alevi, İran'da topladığında Fars nüfusuna denk Kürt, Azeri, Arap nüfusun varlığı, sadece iç politikada dikkate alınan bir olgu değil aynı zamanda dış politika süreçlerinde de göz önüne alınan bir gerçektir. Bu durumun en azından sebeplerinden bir tanesi temelde sadece bu ülkelerin farklı kimliklerden oluşması değil, bireysel düzeyde anayasal bir liberalizmle desteklenen, toplumsal düzlemde farklı etnik ve mezhepsel kimliklere eşitlik vadeden radikal bir demokratik anlayışın olmayışıdır.

İran ve Türkiye içinde bulunan farklı etnik kimlikler, bu iki devletin birbirleriyle ya da bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilerinde bir veri olarak masadaysa, iç dengelerin dış politika analiz sürecine dahil kaçınılmaz demektir. Türkiye ve İran'ın 1900'lü yılların başında diğer milletlerin reddine dayanan birer ulus devlet olarak kurulması, farklı etnik kimliklerin siyasal alanın dışına itilmesi sonucunu doğurmuştur. Buna karşı geliştirilen mücadele, ister istemez bu devletlerin tehdit algısı kodlamasında bu azınlıkların yer almasına neden olmuştur. Bu iki devletin de dış politikada statükocu olmasının temel sebebi, kendi içindeki azınlıkları da bu bağlamda kontrolde tutma çabasıdır. Onun içindir ki İran da Türkiye de bölgede veya dünyanın çeşitli yerlerinde etnik veya mezhepsel hak arama mücadelelerine mümkün olduğunca mesafeli durmaktadır. Başka bir ifade ile "Camdan evi olan komşusunun evine taş atmaz," prensibine uymak zorunda kalmışlardır.

Ulus devletler çağında 20. yüzyılın başında büyük ölçüde bugünkü halini alan Ortadoğu coğrafyasında, "camdan evi olma" durumu bir yerde yapaylığa da denk gelmektedir. Büyük oranda dönemin emperyalist güçleri tarafından cetvelle çizilen sınırlar yine büyük oranda ve büyük ihtimalle bilinçli bir şekilde ulusların sınırlarına karşılık çizilmemiştir. İran, Türkiye ve Mısır gibi birkaç devleti değerlendirmenin dışında tutarsak neredeyse geri kalan devletlerin büyük bir kısmı, yapay ve bir zorlama sonucu oluşturulmuş devletlerdir. Ne tarihsel ne toplumsal ne de ulusal bir karşılığı vardır. Bu devletler, insan hakları kuruluşları tarafından yayımlanan demokrasi endekslerinde de aynı zamanda en sonlarda olan devletlerdir. Farklı kimliklerden mürekkep bu devletlerde bir demokratik olgunluk da olmayınca içerdeki dengeleri hesaplayarak dış politikada adım atmak zorunlu olabiliyor. Omnibalancing Teorisi'nin iddia ettiği gibi bu durumdan en fazla "dış güçler",

istifade etmektedir. O halde şöyle denebilir; muhtemelen “bu durum”, istifadeye açık şekilde zamanında “dış güçler” tarafından inşa edilmiş bilinçli bir süreçtir.

Tunus’ta başlayan isyan hareketinin kısa sürede bütün coğrafyayı etkisi altına almasını demokratik kurumsallaşmanın neredeyse hiç olmamasıyla açıklamak gerekir. Demokratikleşme şemsiyesi altına; adil olmayan ekonomik paylaşım, yönetimlerin şeffaf olmaması veya iletişim alanında meydana gelen gelişmeler gibi etmenler sıralanabilir ama en nihayetinde sorun demokrasi yokluğudur. Diğer taraftan, Suriye’den sonra işin renginin tamamıyla mezhepsel ve etnik bir çatışmaya dönüşmesini de bir o kadar demokratikleşme sorunu artı yapaylık olgusu etrafında analiz etmek gerekir. Nüfusunun %65’i Şii olan Irak’ın Sünni iktidarlar tarafından yönetilmesi, nüfusunun sadece %15’inin Nusayri olan Suriye’nin Alevi bir iktidar tarafından yönetilmesi, İran, Irak, Suriye ve Türkiye’de 40 milyondan fazla nüfusa sahip devletsiz halkı Kürtlerin bu dört devlet arasına serpiştirilmesi, elbette ki bu yapaylığa karşılık gelmektedir. Sınırların yapaylığı direkt olarak dönemin emperyalist güçlerinin bir tasavvuru ise, bu topraklarda demokratikleşmenin hayat bulamamasının sorumluluğunu da bu toplumlarda aramak gerekir.

İran, Arap Baharı başladığı ilk dönemde, bunu 1979 İslam devriminden esinlenmiş “İslami uyanış” olarak yorumladı. Ancak devrim ateşinin fitilinin yakıldığı yer olan Tunus’ta ve takip eden Mısır ve Yemen’de, Sünni Müslüman Kardeşlerin isyana öncülük etmesi ve İran’ın bu çağrışımını reddetmesi üzerine İran’ın geri adım atması, uzun sürmedi. Suriye’de isyanın gidişatı, mezhepsel ve etnik çatışmalara dönüşünce, İran için artık sokaklarda diktatörlerin devrilmesi için çatışanlar, “İslami uyanışın neferi” değil, “ABD’nin piyonlarıydı.” Bu tutum değişikliğinin birçok sebebi vardı kuşkusuz; müttefiki, Alevi iktidarın hâkim olduğu Suriye’yi kaybetmeme düşüncesi, ABD’nin bölgeye müdahale etme ihtimalinin belirmesi ile beraber işin ucunun kendisine dokunacağı fikri, kısa sürede Sünni Müslüman Kardeşlerin isyana öncülük ettiğinin anlaşılması, ideolojik ve bölgesel rakiplerinin (Suudi Arabistan ve Türkiye gibi) günün sonunda kârlı çıkma ihtimali, belirsizliğin yarattığı endişe ve şüphesiz ülke içinde birçok açıdan bölünmüşlüğü sonuçlarının öngörülememesi.

1979 İslam Devrimi’nden beri ABD’nin rejimi devirmek için fırsat kolladığına dayanan düşünce, İran’da hep dış güçleri en büyük tehdit olarak gördü. Fakat 90’lı yıllardan sonra reformcular ve tutucular arasındaki mücadelenin rejim açısından dış tehditlerden daha ciddi tehlike olabileceği görüldü. Özellikle Kürtler gibi seküler güçlerin desteği tehlikenin boyutlarını daha üst seviyeye taşıdı. İran açısından Arap Baharı’nı endişeli kılan nedenlerden biri de, 2009 yılında yapılan şaibeli seçimden sonra “Yeşil Hareket” ismiyle sokaklara inen muhalefetti. Devrimden bu yana en büyük gösterilere sahne olan İran’da gösteriler her ne

kadar büyük bir şiddet ile bastırıldıysa da rejimi sarsmaya yetmişti. İran, ülkede tutucu ve reformcu mücadelenin en sert yaşandığı, bütün muhalefetin susturulmaya çalışıldığı, muhalif liderlerin hapiste tutulduğu bir ortamda Arap Baharı'na yakalandı. Üstelik içerde bu politikaları uygulayan muhafazakâr kanadın temsilcisi Ahmedinejad, uyguladığı nükleer program ve Batı'ya karşı kullandığı tehdit dili yüzünden ülke Batı'nın ağır yaptırımları altındaydı.

İran'da, kendi sisteminden kaynaklı yapısal sorunlar nedeniyle iç politikanın dış politika üzerinde önemli oranda etkisi vardır. Anayasal olarak yetkilendirilen Velayet-i Fakih kurumu, dayanağını Şii inançtan alır. Bu anlamda dini anlayışın temsilcisi konumunda bulunan dini lider, sorumsuz olduğu halde cumhurbaşkanına karşı çok güçlü durumdadır. Cumhurbaşkanı, seçimleri kazandıktan sonra İmam'ın onayına ihtiyaç duyduğu gibi, İmam kendisini görevden alabilir ve daha da önemlisi görev süresi boyunca yaptığı icraatlarda meşruiyet anlamında imamın onayına ihtiyaç duyar. Arap Baharı sürerken ve iç siyasette yukarıda bahsedilen gergin ortam devam ederken, 2012 Parlamento ve 2013 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri İran'da iç politikanın en önemli gelişmeleri idi. Burada her iki seçimleri de reformcu kanadın kazanması, İran'da halkın değişim talebini yansıtırken, diğer yandan İmam'ın bunu onaylaması ve devam eden süreçte kazanan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin arkasında durmasının temel nedeni içerde ve dışarda bu sıkışıklığı aşma düşüncesi yatmaktaydı.

Arap Baharı süresince iç politikadan kaynaklı sorunların üstesinden gelmek için İran'ın dış politikada attığı en önemli adımlardan bir tanesi de 2015 yılında yapılan nükleer antlaşmadır. Reformcuların uluslararası toplumla uyumlu çalışma yönündeki iradeleri, her defasında (Rafsancani, Hatemi örneklerinde olduğu gibi) İmamet kurumunun direnci ile karşılaşmış ve başarılı olamamıştı. İçerde muhalefet rejimle ciddi gerilim yaşarken ve dışarda uluslararası yaptırımlar, ekonomik olarak ülkeyi zora sokarken Hasan Ruhani'nin BM Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu ile yaptığı anlaşmaya Hamaney ses çıkarmamış, hatta meşruiyet sağlamak için destekleyici açıklamalarda bulunmuştur.

Son olarak İran'ın Haziran 2017 tarihinde Barzani'nin Kürdistan bölgesinde yaptığı bağımsızlık referandumuna karşı tavrı, Omnibalancing bağlamında önemli bir örnektir. Bilindiği gibi tarihsel olarak İran, kendi ülkesinde ciddi oranda bir Kürt nüfusa sahip olduğu halde Türkiye ve Irak'a karşı mücadele yürüten Kürtleri desteklemiştir. İran'ın bu tavrı onun Arap ve Sünni Irak'ı, Sünni ve Türk Türkiye'yi kendi Kürtlerinden daha yakın tehdit gördüğünü ya da başka bir ifadeyle bu bağlamda dış tehdidi daha da öncelediğini göstermektedir. Irak'ta 2003 yılında ABD'nin müdahalesi ile yönetimin Şiilere geçmesinden

sonra bu tavrından vazgeçmiştir. Bağımsızlık referandumunda İran, Türkiye ile beraber hareket etmiş, Haşdi Şabi gibi devlet dışı aktörlerin eliyle askeri müdahalede bulunmuştur. Omnibalancing Teorisi'ne göre eğer iç tehditler ciddi boyuta ulaşmış ve dış tehditlerin önüne geçmişse devletler iç tehditlere göre dış politikada adımlar atabilir. Bu bağlamda ittifaklar, ortaklar ve iş birliği gibi paradigmlar değişebilir. İran'ın Kürdistan bağımsızlık referandumunda bölgesel rakibi Türkiye ile geliştirdiği ittifak, Irak merkezi hükümeti ile gösterdiği dayanışma iç tehditlerin dış tehditlerin önüne geçtiğinin kanıtıdır. İran, Bağımsız Kürdistan'ın, sadece İran Kürtlerini değil bir domino etkisi ile Azerileri de etkileme potansiyelini hesaba katmıştır. Diğer yandan reformculara yönelik toplumda artan destek de rejimin toplumsal ittifak bağlamında tehdit algısını şekillendirmiştir. Çünkü baskıcı rejimlerde, Arap Baharı örneğinde Tunus, Mısır ve Yemen'de görüldüğü gibi, cin bir kere şişeden çıktı mı bunun ucunun nerelere varılabileceği kestirilememektedir.

Türkiye de İran'a benzer bir şekilde Arap Baharı'na cumhuriyet tarihinin en çalkantılı iç siyasi gelişmelerin yaşandığı bir ortamda yakalandı. Bu bağlamda birçok alt başlık sıralanabilir ama temelde Türkiye iç siyasetinde askeri vesayetle mücadele ve Kürt sorununu diyalogla çözme çabalarının yarattığı sancılar yaşanıyordu. Bu politikaların aktörleri vardı. AB adaylık süreci, demokratikleşme anlamında Türkiye'yi dönüştürürken, Pratikte askeri vesayetin geriletilmesini, Kürt Sorunu'nun çözülmesi gibi alanlarda AK Parti'nin elini güçlendiriyordu. Bu bağlamda AK Parti, iktidara geldiği 2002 yılında, önceki hükümetten kalan Avrupa Birliği sürecini devam ettirmesinin kendisi için hayati olduğunu fark etti. Cumhuriyetin kuruluşundan beri devletin merkezinde konumlanmış Kemalist elitin meşruiyetine şüphe ile baktığı AK Parti, AB üzerinden kendisine alan açmaya çalışmıştı. AB'ye üyelik yolunda arka arkaya çıkarılan uyum yasaları ile Türkiye'nin demokratikleşmesi yolunda önemli adımlar atılırken, bu durum bir yandan farklı kimliklerin inkârı üzerine inşa edilen devletin Kürt, Alevi ve Roman gibi "öteki" kimliklerle yeni bir ilişki geliştirme yolunu inşa ediyordu. Diğer yandan muhafazakâr kimliği ile AK Parti'nin yeni sistemde meşruiyet sorununun çözümüne yardım ediyordu. Ayrıca bilindiği gibi ABD, 11 Eylül'den sonra Ortadoğu'da aşırı cihadistlerle bir mücadele yürütüyordu. Bu bağlamda AK Parti, aşırı Cihadistlere karşı ılımlı İslam'ı temsil etmesi bakımından ABD ile iyi bir partner olmayı vaat ediyordu.

AK Parti, iç siyasette bu dönüşümler için adım atarken birtakım toplumsal ittifaklar kurdu; Çözüm Süreci bağlamında Kürtlerle, demokratikleşme adımları ve AB süreci ile liberallerle ve düşünsel yakınlığıyla muhafazakârlarla. Muhafazakâr toplum içerisinde tıpkı AK Parti gibi sistem tarafından kabul görmeyen Gülcülerle AK Parti ittifakı, Çözüm Süreci

kapsamında çatırdamış, Gülencilerin en önemli eleman devşirme kurumları olan dershanelerin kapatılmasının AK Parti tarafından dillendirilmesi ile yol ayrımına gelinmişti. Diğer yandan Gülencilerin sorumluluk almayan bir mevkiinde bulunurken siyasete yön verme çabası özellikle 2010 referandumundan sonra sistem içinde yerini sağlamlaştırmış AK Parti'nin daha fazla taşımak istediği bir yük değildi.

Gülencilerin siyasete yön verme girişimi, hem içerde hem de dışarıda siyasetin olağan akışı içerisinde yol almasını engellemiştir. Elindeki yargı, medya ve bürokrasi gücünü kullanarak AK Parti'yi köşeye sıkıştırma çabası, AK Parti'yi daha temkinli olmaya itmiştir. Arap Baharı süresince patlak veren Gezi olayları, devamında Gülencilerin Erdoğan'ın oğlu ve bazı AK Partili bakanların çocuklarına karşı giriştikleri 17-25 Aralık yolsuzluk operasyonları ve en nihayetinde 15 Temmuz'da öncülük ettikleri askeri darbe girişimiyle Türkiye'de siyaset rayından çıkmış, OHAL ilan edilmiş ve temel hak ve özgürlükler rafa kaldırılmıştır. Kürt meselesi etrafında Gülencilerle başlayan ayrışma, Gezi olayları ile liberallerle ve en sonunda Çözüm Süreci'nin başarısızlığı ile Kürtlerle de yolun sonuna gelinmişti. Bu sancılı süreçte AK Parti, yeni toplumsal ittifaklara ihtiyaç duydu. Omnibalancing Teorisine göre, "Demokratik kurumsallaşmanın yetersiz olduğu ülkelerde kimi zaman iktidarı kaybetmek, seçim kaybetmesinin çok ötesindedir, çünkü kaybeden liderler için bunun bedeli korkunç olabilir," saptamasını doğrularcasına 17-25 Aralık'ta Erdoğan ailesine yönelik yapılması planlanan operasyonda Erdoğan, tehdidin boyutu anlamıştı. Eğer tedbir almazsa olası bir iktidar kaybında başta Kürt Sorunu'nu çözme çabasındaki rolü olmak üzere vatana ihanete kadar bir dizi suçlama ile karşı karşıya kalabilirdi. Böylece, içerde güvenlikçi politikalar ve milliyetçi bir söylem üzerinden iktidarını yeniden inşa etmeye çalışan AK Parti, MHP ile ittifak sürecine girdi. AK Parti'nin güvenlikçi politikalara yönelmesi, Türkiye'yi Avrupa Birliği'nden uzaklaştırırken, Avrupa Birliği'nden uzaklaşması onu, içerde daha sert politikalarla yöneltti. Bu kısır döngü, Türkiye'yi dış politikada özellikle Suriye iç savaşında Kürtlerin statü kazanmaması ön şartına bağlanan, askeri söylem ve pratiği ön planda tutan bir siyasete itti. Sadece Suriye'ye yönelik değil içerde milliyetçi söylem üzerinden kendisini yeniden üreten iktidar, Irak'ta da Kürtlerin bağımsızlık referandumu girişimi karşısında askeri seçeneği masaya koyarak durdu. Suriye'de Kürtlerin aleyhine konulan şerh, kimi zaman Türkiye'yi klasik müttefikleri olan başta ABD olmak üzere Batı dünyası ile karşı karşıya getirdi. NATO üyesi Türkiye, Suriye'de çoğu zaman Rusya'nın yanında ABD ve Batı koalisyonunun karşısında bir yerde konumlandı.

Sonuç olarak hem Türkiye hem de İran'ın Arap Baharı süresince dış politika davranışları incelendiğinde iç politik dengelerden/gelişmelerden/ çelişkilerden bağımsız

yapılan her değerlendirmenin eksik olacağını belirtmek gerekir. Bölgesel orta ölçekli bu iki devlet, kendi içinde etnik/mezhepsel sorunlarını çözemediği için zaman zaman dış politika davranışlarına bu sorunlar yön vermektedir. Türkiye’de Gülencilerin gayrimeşru bir şekilde iktidarı ele geçirme çabası veya Kürt Sorununun çözümsüzlüğü örneğinde olduğu gibi iç politik atmosfer, sertleştğinde dış politikada işbirliğini de etkileyen temel olgu haline gelebilmektedir. Benzer şekilde 2013’te oldukça liberal vaatlerle iktidara gelen Hasan Ruhani’nin dış politikada 2015’te Uluslararası Atom Enerji Kurumu aracılığıyla Batı ile yaptığı Nükleer anlaşmada dini lider Hamaney’in engeline takılmaması başka bir ifade ile Hamaney’in buna göz yummasının altında da 2009’da başlayan ve etkinliğini sürdüren “yeşil hareket” önderliğinde etnik, mezhepsel ve ideolojik muhalaefin rolü belirleyici olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abramowitz, M. ve Edelman, E. (2013). *'From Rhetoric to Reality, Reframing U.S. Turkey Policy*, Bipartisan Policy Center, Washington.
- Adıbelli, B. (2017). *Pax Persica: İran Jeopolitiği*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Akçura, B. (2009). *Devletin Kürt Filmi*, New Age Yayınları, İstanbul.
- Akengin, H. ve Gürçay, H. K. (2014). Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 19-40.
- Akkaya, S. ve İbrahimli H. (2018). İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Sebebi, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 14(28): 157-186.
- Akman, Ç. ve Ergül, G. (2019). İran İslam Cumhuriyet'nin Yönetimsel Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme, *Journal of Social and Humanities Sciences Research*.
- Aksu, H., Şahinoğlu, M. C. ve Uygur, M. N. (2019). Türkiye ve İran'ın Arap Baharı'na Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme, 2(1), 46-57.
- Aktaş, M. (2016). Arap 'Baharı' ve Demokrasi, *İkinci Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, Kırıkkale Üniversitesi.
- Aktaş, M. (2018). Arap Ayaklanmaları ve Sosyal Medya'nın Rolü, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(61).
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Amar, P. (2014). *Mısır, Arap Baharı'ndan Kesitler*, İntifada Yayınları, İstanbul.
- Ania Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri, Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayınları, Bursa.
- Arıkan, P. (2014). Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları, *Orta Doğu, ORSAM*, 6(61).
- Ashley, R. K. (2013). *'Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique'*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Aslan, A. (2018). Türk Dış Politikasını Anlamak İçin Bir Çerçeve: Otonomi Arayışı, Kemal İnat, Ali Aslan, Burhanettin Duran, *'Kuruluşundan Bugüne Ak Parti, Dış Politika'*, Seta Yayınları, İstanbul.
- Atabaki, T. ve Zürcher, E. J. (2012). *Türkiye ve İran'da Otoriter Modernleşme Atatürk ve Rıza Şah Dönemleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Ataman, M. (2003). Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde Kürt Sorunu ve İslam'ın Etkisi, *Liberal Düşünce Dergisi*, 7(29): 251-255.
- Ataman, M. (2018). *Kuruluşundan Bugüne AK Parti Sempozyumu*, SETA, Ankara.
- Atmaca, M. (2012). *İran'da Sünni Grupların Sosyal Kültürel ve Dini Yapılanmaları ve Türkiye'nin Bu Gruplara Yönelik Politikaları*, T.C. Başbakanlık Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Axelrod, R. ve Keohane, R. O. (2013). Anarşi Koşullarında işbirliğinin Sağlanması, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Aydın, E. (2014). *İran'ın Kürt Politikası*, Ankara Strateji Enstitüsü Yayınları, Analiz no: 2014-1, Ankara.
- Ayhan, V. (2012). *Arap Baharı, İsyanlar, Devrimler, Değişim*, MKM Yayınları, Bursa.
- Ayoob, M. (1991). The Security Problematic of The Third World, *World Politics*, 43(2): 257-283.
- Ayoob, M. (1995). *The Third World Security Predicament, State Making, Regional Conflict and The International System*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Aytaç, G. B. (2014). *Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale*, Dezanj Yayınları, İstanbul.
- Baharçiçek, A. ve Arpacı, I. (2014). Arap Dünyasında 'Eski Hal Muhal', *Akademik Ortadoğu*, 8(2): 99-114.
- Bal, İ. (2011). 'Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim', s.40. Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil (Der), *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayınları, Ankara, s.37-62.
- Balkın, J. M. (2004). Yapısöküm, *Uludağ Üniversitesi İlahiyet Fakültesi Dergisi*, 13(1): 321-332.
- Bardakçı, M. (2020). "Hasan Ruhani Döneminde İran Dış Politikası" İçinde *İran Bölge Analizi, Toplum Kültür, Ekonomi, Strateji ve Uluslararası İlişkiler*, Hüdayi Sayın (ed), Vadi Yayınları, İstanbul.
- Başkaya, F. (2001). *Az Gelişmişliğin Sürekliliği*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2017). *Sosyolojik Düşünmek*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bayrak, M. (2009). *Şark Islahat Planı*, Özge Yayınları, Ankara.
- Bayrak, M. (2013). *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar*, Özge Yayınları, Ankara.
- Berkay, H. J. ve Fuller, G. E. (1998). *Turkey's Kurdish Question*, Rowman&Littlefield Publishers, New York.

- Bingöl, N. (2004). *Suriye'nin Kimliksizleri Kürtler*, Do Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, O. (2013). Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, *Türk Dünyası İnceleme Dergisi*, 13(2): 25-49.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2005). *Turkish Foreign Policy and Turkish Identity*, Routledge, Newyork&London.
- Bozkurt, E. (2007). Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Denemesinin Günümüze Yansımaları, *Anayasa Yargısı*, 24: 503-523.
- Bromley, S. (2011). Ortadoğu'da Devletler Sistemi, Kökeni Gelişimi ve Geleceği, Youssef M. Choueiri (ed). *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Buçukcu, O. (2012). *Genel Bilgiler; Suriye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri)*, Stratejik Düşünceler Enstitüsü, SDE Uluslararası İlişiler Program Koordinatörlüğü.
- Bülent Keneş, B. (2013). *İran Siyasetinin İç Yüzü*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Canpolat, İ. S. (2013). *Gelişmekte olan Ülkeler, Küresel Politik Çıkar İlişkilerindeki Konumları*, Alfa Aktüel Yayınları, Ankara.
- Carapico, S. (2014). *Yemen, Paul Amar, Vijay Prashad, Arap Baharı'ndan Kesitler*, İntifada Yayınları, İstanbul.
- Carr, E. H. (2015). *Yirmi Yıl Krizi; 1919-1939*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cemile, M. (1986). *İslam ve Çağdaş Öncüleri*, Bir Yayıncılık, İstanbul.
- Chantal Mouffe, C. (2017). *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, (Çev. Murat Buzluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Chomsky, N. ve Achcar, G. (2007). *Tehlikeli Güç; ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu, Terör, Demokrasi ve Adalet Üzerine Diyaloglar*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Cleveland, W. L. (2004). *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Coşkun, V. (2015). The Kurdish Peace Process: Oct. 6-8 Events and Beyond, *Dicle Üniveristesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(32).
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium: Journal of International Studies*, 10(2): 126–155.
- Cox, R. W. (2013). Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri, Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Çelik, K. E. (2016). İran Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış, *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1): 251-273.

- Çırakoğlu, A. (2017). İran'ın Gözüyle Arap Baharı, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2): 99-110.
- Çifçi, İ. (2005). *Uluslararası İlişkilerde Öteki Kavramı ve Avrupa Birliği ile İslam Konferansı Örgütü'nün 2002 İstanbul Buluşmasında Türk Modeli Söylemi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul.
- Çifçi, S. E. (2016). Ortadoğu'da Rejim Güvenliğinden İnsan Güvenliğine: Ürdün Örneği, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2): 106-137.
- Çubukçu, M. (2012). *Yıkılsın Bu Düzen; Arap Ayaklanmaları ve Sonrası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dahl, R. A. (1957). The Concept of Power, *Behavioral, Yale University*, 2(3): 201-217.
- David, S. R. (1991). *Choosing Sides Alignment and Realignment in the Third World*, The John Hopkins University Press, London.
- David, S. R. (1991). Explaining Third World Alignment, *World Politics, Cambridge University Press*, 43(2): 233-256.
- De Tocqueville, A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*, (Çev: İhsan Sezal, Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Demirtepe, M. T. (1999). Tahran'da Değişim Sürecinde İktidar Mücadelesi, *Avrasya Dosyası*, Ankara, 5(3).
- Deniz, T. (2013). Arap Baharı ve Türkiye: Siyasi Coğrafya Açısından Bir Değerlendirme, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(29): 65-78.
- Devetak, R. (2013). *Post Yapısalcılık, Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Diamond, L. (2010). Why There are No Arab Democracy?, *Journal of Democracy*, 21(1): 93-104.
- Dilek Barlas, D. ve Güvenç, S. (2014). *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükteki Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dinçer, O. B. ve Kutlay, B. (2012). Türkiye'nin Ortadoğu'daki Güç Kapasitesi; Mümkünün Sınırları, *Ulusal Stratejik Araştırma Kurumu*, USAK Rapor no:12-03.
- Djalili, M. R. ve Kellner, T. (2013). *Arap Baharı Karşısında İran ve Türkiye*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Doğan, D. (2013). *Yeni Medyada Demokrasi, Sosyal Medya İfade Özgürlüğü İçin Dost Mu Düşman mı?*, *Yeni Medya Çalışmaları, Kuram, Yöntem, Uygulama ve Siyasa*, Kocaeli Üniversitesi, İstanbul, 209-219.

- Donnelly, J. (2014). Realizm, (İçinde), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Doyle, M. W. (2013). *Liberalizm ve Dünya Siyaseti, Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Dural, B. (2011). Antonio Gramsci ve Hegemonya, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39): 309-321.
- Dursun, S. (2017). İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2): 24-49.
- Düzgit, S. A., Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 12(46): 153-168.
- Efegil, E. (2012). *Ortadoğu Ülkelerinin Dış Politikasını Belirleyen Unsurlar*, Ortadoğu Analiz, Ankara.
- Efegil, E. (2020). “İran Dış Politikası: İlkeleri, Belirleyicileri ve İşleyişi”, H. Sayın (ed.), *İran Bölge Analizi, Toplum, Kültür, Ekonomi, Politika, Strateji ve Uluslararası İlişkiler*, Vadi Yayınları, İstanbul, 199-226.
- Ehteshami, A. (2014). Middle East Middle Power: Regional Role, International Impact, *Uluslararası İlişkiler*, 11(42): 29-49.
- Ehteshami, A. ve Hinnebusch Raymond, A. (1997). *Syria and Iran Middle Powers In a Penetrated Regional System*, Routledge, London and New York.
- Erdem, B. K. (2011). *Doğu-Batı İkilemi Bağlamında El Cezire*, Vadi Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2017). Müzakereci Demokrasi ve Sınırları, İçinde, Gökçe Zabunoğlu, Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(4).
- Erdoğan, Ş. ve Deligöz, E. (2015). Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1): 5-37.
- Ersoy, M. A. (2014). Bir Gazetecinin Gözünde ‘Arap Baharı’; Suriye, Libya, Yemen, Zahide Tuba Kor (ed). *Ortadoğu Konuşmaları*, İstanbul.
- Ertan Efegil, E. ve Musaoğlu N. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri, *Akademik Bakış*, 2(4): 1-24.
- Ertan, S. ve Dikme, R. (2016). Arap Baharı’nın Kadın Haklarına Etkisi, *Tesam Akademi Dergisi*, 3(2): 73-108.
- Ertekin, B. A. (2012). Neo-Rusya’nın Akdeniz Rüyası: Neo-Rusya’nın Suriye Arap Baharı’ndaki Rolü, *Bilge Strateji*, 4(7): 131-163.

- Esra Akgemci, E. (2011). “*Chavez Döneminde Venezuela'nın ABD'ye Yönelik Dış Politikası*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilimdalı, Ankara.
- Fiedler, R. (2018). *Internal Factors and Its Impact on Iranian Foreign Policy*, Adam Mickiewicz University in Poznan, Prezglad Strategiczny.
- Freij, H. Y. (1997). *Tribal Identity and Alliance Behaviour Among Factions of the Kurdish National Movement In Iraq*, Nationalizm and Etnic Politics.
- Fromkin, D. (1991). *A peace to End All Peace, The Fall of The Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Penguin readers, Harmondsworth.
- Fuller, G. E. (2017). *Türkiye ve Arap Baharı*, Eksi Kitaplar, İstanbul.
- Fulya Atacan, F. (2014). ‘Mısır’da ‘devrim Hikayesi’ ve Geçiş Sürecinin Temel Problemleri’, Z. T. Kor (ed). *Ortadoğu Konuşmaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Galbraith, P. (2006). *The End of Irak, How American Incompetence Created a War Without End*, Simon&Schuster Paperback, New York.
- Gana, N. (2014). *Tunus, Arap Baharından Kesitler*, Paul Amar, Vijay Prashad (ed). İntifada Yayınları, İstanbul.
- Gerger, H. (2012). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası; Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Gerges, F. (2014). Ortadoğu Uluslararası İlişkiler Çalışmaları; Tarih, Teori ve Metodoloji Üzerine Bir Haşiye, Zahide Tuba Kor (ed). *Ortadoğu Konuşmaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Göngen, M. A. (2014). Arap Baharı Karşısında ABD’nin Tutumu, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 1-18.
- Göngen, M. A. ve Ağbay, N. C. (2015). Sectarian Split In the Middle East Within The Scope Of The Religion- Foreign Policy Relationship And The Attitude of The AKP, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 3(4): 34-47.
- Göngen, M. A. ve Ağbay, N. C. (2015). Sectarian Split In the Middle East Within The Scope Of The Religion- Foreign Policy Relationship And The Attitude of The AKP, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 3(4): 34-47.
- Göngen, M. A. ve Kılınç Pala, P. B. (2016). Karşı Hegemonik İttifak Olarak İran-Venezuela İlişkileri, Ramazan İzol, Tolga Öztürk, (ed). *21. Yüzyılda Ortadoğu*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Göngen, M. A. ve Yalçınkaya, B. (2016). Yeniden Şekillenen Ortadoğu’da Kürtler, Ramazan İzol, Tolga Öztürk (ed). *21. Yüzyılda Orta Doğu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, Adam Akademi, *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 1(2).
- Grigoriadis, I. N. ve Ansari, A. M. (2011) ‘Türk ve İran Milliyetçiliği’, Ortadoğu Tarihi, Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften, Der. Youssef M. Choueiri, İstanbul, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Güçyetmez, M. (2017). Karşılaştırmalı Demokrasi Modelleri ve Hükümet Sistemleriyle İlişkileri, *Hacettepe HFD*, 7(1): 479-496.
- Günel, S. M. (2019). Başlangıçtan Bitişine Türk Medyasında ve Okur Yorumlarında Kürt Açılımının Karşılaştırılmalı Analizi, *İmgelem*, 3(4): 107-159.
- Güneş, E. (2019). Şii Jeopolitiğinde Türkiye ve İran’ın Güç Mücadelesi, *Ankara Üniversitesi SDF Dergisi*, 74(1).
- Güngör, N. (2013). *İletişim, Kuramlar Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gürler, R. T. ve Özdemir, Ö. B. (2014). El-Kaide’den Post-Kaide’ye Dönüşüm: IŞİD, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 1(1): 113-155.
- Gürpınar, D. (2020). “Foreign Policy as a Contested Front the Cultural Wars In Turkey: The Middle East and Turkey in The Era of the AKP”, *Uluslararası İlişkiler*, 17(65): 3-21.
- Haas, E. B. (2017). Güçler Dengesi: Talimat, Kavram Ya da Propaganda mı?, Güçler Dengesi Kavramının Yeniden Ortaya Çıkışı, İçinde, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (2015). ‘Öteki’ olmak, ‘Öteki’yle yaşamak, *Siyaset Kuramı Yazıları*, YNK Yayınları, Ankara.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, (Çev. P. Demir). Mozaik Yayınları, İstanbul.
- Hanieh, A. (2014). *Bahreyn, Arap Baharı’ndan Kesitler*, Paul Amar, Vijay Prashad (ed). İntifada Yayınları, İstanbul.
- Heywood, A. (2013). *Küresel Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara.
- Hinnebusch, R. (2001). *Syria Revolution From Above*, Routledge, London and New York.
- Horowitz, D. L. (1993). “Democracy in Divided Societies”, *Journal of Democracy*, 4(4), 18-38.
- Hülagü, F. (2014). Marksizm ve Eleştirel Teoriler, Enver Balta (ed). *Küresel Siyasete Giriş; Uluslararası Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İzol, R. (2016). 11 Eylül Olayları Sonrasında ABD’nin Ortadoğu Algısı, İzol, R. ve Öztürk, T. (ed). *21. Yüzyılda Orta Doğu*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- İşyar, Ö.G.(2017), Suriye İç Savaşında PYD’nin Aktörleşmesinin Başlıca Nedenleri, *Bilge Strateji*, 9(16), 33-67.

- Jackson, R. (2002). Violent Internal Conflict and The Arfican State: Towards a Framework of Analysis, *Journal of Contemporary African Studies*, 20(1): 29-52.
- John, R. B. St. (2008). *Libya: From Colony to Independence*, Oneworld Publication, Oxford.
- Jones, T. C. (2014). Suudi Arabistan, Paul Amar, Vijad Prashad (ed). *Arap Baharı'ndan Kesitler*, İntifada Yayınları, İstanbul.
- Kamat, A. ve Shokr, A. (2014). *Libya, 'Arap Baharından Kesitler'*, (ed). Paul Amar, Vijay Prashad, İntifada Yayınları, İstanbul.
- Kamil Günel, K. (2008). *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, 4. Baskı, Çantay Kitabevi, Ankara.
- Karabat, A. (2013). *Suriye Savaşları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kazdal, M. (2018). İran'ın Arap Baharı Sonrası Suriye Politikasını Anlamak, *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 1-15.
- Kazgan, G. (2009). *Küreselleşme ve Ulus Devleti Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kıran, A. (2013). 'The Arap Spring and The Chance of Democratic Transformation In Syria'. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 16-33.
- Kırık, A. M. (2012). "Arap Baharı Bağlamında Sosyal Medya Birey Etkileşimi ve Toplumsal Dönüşüm, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(1).
- Kışlakçı, T. (2013). *Arap Baharı*, Mana Yayınları, İstanbul.
- Kinzer, S. (2004). *Şahın Büyük Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörüm Kökenleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kirişçi, K ve Winrow, G. M. (1997). *The Kurdish Question and Turkey*, Frank Cass CO ltd, London.
- Kocatepe, D. (2017). "Suudi Arabistan- İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması", *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, İran Özel Sayısı, 1(2): 67-101.
- Koç, E. (2020). *Ortadoğu Siyasetinde İran ve Suudi Arabistan İlişkileri, Devlet, Kimlik Mezhep ve Rol*, Dora Yayınları, Bursa.
- Koç, M. A. (2012). *Rekabetten Geleceğe, Türkiye- İran İlişkilerinin Güvenlik Boyutu*, Tasam Yayınları, İstanbul.
- Koçak, K. A. (2012). Yasemin Devriminden Arap Baharı'na Tunus, *Yasama Dergisi*, 7(22): 22-61.
- Konukçu, Y. (2018). "İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi", *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi*, 3(3).
- Kor, Z. T. (2014). *Ortadoğu Konuşmaları, Bölgesel ve Küresel Perspektiften Arap Baharı*, Küre Yayınları, İstanbul.

- Korkmaz, Y. (2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı*, Matbuat Yayın Grubu, İstanbul.
- Köchler, H. (2014). ‘‘Arap Baharı’nda Yeni Sosyal Medyanın Etkisi, Z. T. Kor (ed). *Ortadoğu Konuşmaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Kökce, H. (2011). *AK Parti ve Kürtler*, Okur Kitaplığı, İstanbul.
- Köse, T. (2018). Ak Parti Dış Politikasında Uyuşmazlık Çözümü Uygulamaları, Kemal İnât, Ali Aslan, Burhanettin Duran, ‘*Kuruluşundan Bugüne Ak Parti, Dış Politika*’, Seta Yayınları, İstanbul.
- Kutup, S. (1995). *Kuran’ın Gölgesinde Kadın*, (Çev. Mustafa Nuhoglu) Ravza Yayınları, İstanbul.
- Kuzmin, V. A. (2017). ‘‘Orta Doğu’da Suudi Arabistan’la İran Arasındaki Cepheleşme: Suriye ve Yemen’deki Çatışmalar Örneği’’, N. Açıkan (çev.), *International Journal of Kurdish Studies*, 288-293.
- Lamke, D. (2002). *Regions Of The War and Peace*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Levisky, S. ve Way, L. A. (2012). Elections Without Democracy, The Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, 13(2): 51-65.
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm-Postkolonyalizm*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Lynch, M. (2013). *The Arab Uprising, The Unfinished Revolutions of the new Middle East*, Public Affairs, New York.
- MacDonald, C. G. (2007). ‘Kurdish Nationalism In Iran’, *Kurdish Identity Human Rights and Political Status*, Ed. Charles G. MacDonald and Carole A. O’leary, University Press of Florida.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu Tarihi*, Say Yayınları, İstanbul.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*, Doruk Yayınları, Ankara.
- Mercan, M. H. (2012). *Suriye, Regim ve Dış Politika*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Miş, N. (2012). ‘‘Suriye 2012’’, Ortadoğu Yıllığı 2012, Sakarya Üniversitesi.
- Mohialdeen, H. A. (2019). ‘‘Geçmişten Günümüze İran’ın Irak Kürtleriyle İlişkileri ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı’’, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 3(2): 162-188.
- Moravcsik, A. (1997). *Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics*, International Organization.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations; The Struggle For Power And Peace*, Alfred A Knopf, New York.
- Mouffe, C. (2015). *Demokratik Paradoks*, (Çev. A. Cevdet Aşkın), Epos Yayınları, Ankara.
- Mouffe, C. (2015). *Siyasal Üzerine*, (Çev. Mehmet Ratip), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mouffe, C. (2017). *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, (Çev. Murat Buzluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Muller, M. (1996). ‘‘Nationalism and the Rule of Law In Turkey: The Elimination of Kurdish Representation During the 1990s’’, *The Kurdish Nationalist Movement In The 1990s Its Impact on Turkey and the Middle East*, Robert Olson, (ed). p.173-195, The University Press of Kentucky Lexington.
- Naqvi, S. (2014). Arap Baharı’nda Medyanın Rolü, Ortadoğu Konuşmaları, Zahide Tuba Kor (ed). *Ortadoğu Konuşmaları*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve Devlet; Irak, Türkiye ve İran’da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Nonneman, G. (2006). ‘‘Determinant and Patterns of Saudi Foreign Policy: Omnibalancing and Relative Autonomy In Multiple Enviroments’’, In *Saudi Arabia In the Balance, Political Economy, Society, Foreign Affairs*, C. Hurst & Co. London, 315-351.
- Nye, J. S. JR. (1992). "The Changing Nature of The World Power, Charles W. Kegley, Jr. ve Eugene R. Wittkoft (ed). *The Global Agenda: Issues and Perspectives*, New York, McGraw-Hill.
- Nye, J. S. JR. (2003). *Amerikan Gücünün Paradoksu*, Literatür Yayınları, İstanbul.
- Nye, J. S. JR. ve Welch, D. A. (2015). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları, *Ortadoğu Analiz*, 3(36): 8-16.
- Okyar, O. (2014). *İran ve Demokrasi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Okyar, O. (2015). ‘‘İran ve Arap Baharı: Çift Taraflı Aynadaki Asimetri mi?’’, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(45): 61-82.
- Olson, R. (2005). *Türkiye-İran İlişkileri 1979-2004: Devrim, İdeoloji, Savaş, Darbeler ve Jeopolitik*, Babil Yayıncılık, Ankara.
- Olson, R. (2010). *Kürt Meselesi ve Türkiye İran İlişkileri*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası; Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Osterud, O. (2010). Regional Great Powers, Detlef Nolte (ed). *How to Compere Regional Powers, Review of The International Studies*, British International Studies Association, 36.
- Oxford Wordpower Dictionary, (2010). Oxford University Press.
- Oye, K. A. (2013). Anarşi Altında İşbirliğini Açıklamak, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.

- Öncel, A. ve Malik, A. (2015). The Arap Spring and Its Impact on The Foreign Trade of Turkey, (31): 17-36.
- Özçetin, B. (2019). *Kitle İletişim Kuramları*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, G. (2013). Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar için Bir Öneri: Radikal Demokrasi, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1): 73-93.
- Özdemir, G. (2017). Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme, *TESAM Akademi Dergisi*, 4(1): 9-54.
- Özen, Ç. (2006). Neogramsciyan Hegemonya Yaklaşımı Çerçevesinde Güç ve Global Finans: Pax Britannica'daki Büyük Dönüşüm", *Uluslararası İlişkiler*, 2(8): 3-31.
- Özer, A. (2010). *Beş Büyük Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, A. (2012), Arap Baharı Ruhu ve Sürecinin İlk Sekteye Uğradığı Ülke: Bahreyn, Ortadoğu Yıllığı 2012, Ormer.
- Paksoy, M. H. vd. (2012). Arap Baharı'nın Sosyo-Ekonomi etkileri: Türkiye-Suriye Karşılaştırması, 2. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, 1-2 Ekim 2012.
- Pastor, R. A. (1999). *A Century's Journey, How the Great Powers Shape the Worlds*, Basic Books, New York.
- Rabushka, A.,ve Shepsle, K. A. (1972). *Politics In Plural Societies*, Redwood City: Stanford University Press.
- Reus-Smit, C. (2013). *Konstrüktivizm, Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Rigiderakhshan, M. (2020 Bahar). "İran'ın Dış Politika Kimliğini Oluşturan Faktörler", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy, *World Politics*, 51(1): 144-172.
- Rumelili, B. (2014). Batı Merkezcilik ve Postkolonyaliz, *İçinde Küresel Siyasete Giriş*, ed. Enver Balta, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Rumelili, B. (2014). İnşacılık/Konstrüktivizm, Evren Balta (ed). *Küresel Siyasete Giriş, Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler Süreçler*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Sancak, İ. (2016). Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Demokrasi Eksenli Analizi, *İkinci Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu*, Kırıkkale Üniversitesi.
- Saraçlı, M. (2012). *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Azınlıklar*, Adres Yayınları, Ankara.
- Sarı, İ. (2015). 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1).

- Sarıkaya, Y. (2008). *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Schoeman, M. (2000). South Africa as A Emergnig Middle Power, *African Security Review*, 9(3): 47-58.
- Schumpeter, J. A. (2014). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*, Alter Yayınları, İstanbul.
- Schwaller, R. (1994). Bandwagoning for Profit, *International Security*, *The Mit Press*, 19(1): 72-107.
- Schwedler, J. (2014). Ürdün, Arap Baharı'ndan Kesitler, Paul Amar ve Vijad Prashad (ed). *Arap Baharı'ndan Kesitler*, İntifada yayınları, İstanbul.
- Sender, O. (2006). *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitapevi, Ankara.
- Sijani, A. A. M. (2014). *İranlı Bir Diplomatın Gözünde Değişen Ortadoğu*, *Ortadoğu Konuşmaları*, (ed). Zahide Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.
- Sinkaya, B. (2017). İran'ın Suriye Stratejisi, *Akademik Ortadoğu*, 11(2).
- Sisk, T.(1995). Democratization İn South Africa: The Elusive Social Contract, Princeton University Press.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2013). Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 20(1): 139-162.
- Sluglett, P. (2011). Sömürgecilik, Osmanlılar, Kaçarlar ve Bağımsızlık Mücadelesi, Arap Dünyası, Türkiye ve İran, Youssef M. Choueiri (ed). *Ortadoğu Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Smith, A. (2011). *Ulusların Zenginliği*, Palme Yayınları, Ankara.
- Sönmezoğlu, F. (2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, Der Yayınları, İstanbul.
- Storm, L. (2011). Ortadoğu'da Etnik-Ulusal Azınlıklar; Berberiler, Kürtler ve Filistinliler, (ed) Youssef M.Choueiri, *Ortadoğu Tarihi*, s.549-575, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Szymanski, A. (2017). Turkish Policy Towards War in Syria, Ol Pan, pp. 63-84. file:///C:/Users/HP/Downloads/7846-5604.pdf, Erişim Tarihi: 15.03.2020.
- Şahin, T. Y. (2011). *Uluslar arası Politikada Ortadoğu*, Barış Kitap, Ankara.
- Taflioğlu, M. S. (2013). İran İslam Cumhuriyet'inde Egemenlik ve Meşruiyet Kaynağı Velayet-i Fakih, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 68(3): 95-113.

- Tamer, C. (2018). “İran’ın Suriye’deki Güvenlik Stratejileri, *Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 2(1): 178-202.
- Taştekin, F. (2017). *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tezgür, G. M. (2016). “Historical and contemporary Trands in the Turkish Political Party System”, *The AKP and Turkish Foreign Policy In The Middle East*, Vol:5. LSE, Middle East Centre.
- Tocqueville, A. De, (1994). *Amerika’da Demokrasi*, (Çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Tuğtan, M. A. (2014). Güç, Anarşi ve Realizm, Enver Balta (ed), *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Üstün, N., “Türkiye Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları”, Konya Ticaret Odası.
- Üstüner, F. (2007). Radikal Demokrasi; ‘Liberalizm mi, Demokrasi mi, Evet Lütfen!’, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (34): 313-336.
- Vali, A. (2010). *Kürdistan Cumhuriyeti, İran’da Kürt Kimliğinin Oluşumu*, Avesta Yayınları, İstanbul.
- Wallerstain, I. (1995). Terence K. Hopkins, Giovanni Arrighi, *Sistem Karşıtı Hareketler*, Metis Yayınları İstanbul.
- Walt, S. M. (1989). Alliances in Theory and Practice: What Lies Ahead?, *Journal of International Affairs*, 43(1): 1-17.
- Waltz, K. N. (2009). *İnsan Devlet ve Savaş; Teorik Bir Analiz*, Asil Yayın, Ankara.
- Waltz, K. N. (2010). *Uluslararası Politika Teorisi*, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Waltz, K. N. (2013). Soğuk Savaş Sonrasında Yapısal Realizm, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Waltz, K. N. (2013). Yeni Gerçekçilik Kuramına Göre Savaşın Kökeni, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi Yayınları, İstanbul.
- Weber, C. (1995). *Simulating Soverignity*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics, *International Organization*, Cambridge University Press, 46(2): 391-425.
- Wendt, A. (1994). Collective Identity Formation and The International State, *American Political Science Review*, 88(2): 384-396.
- Wendt, A. (2013) Ortak Kimlik Oluşumu ve Uluslararası Devlet, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul.
- Wendt, A. (2013). Anarşi Devletler Ne Anlıyorsa Odur: Güç Politikalarının Sosyal İnşası’, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(39): 3-43.

- Went, A. (1994). Collective Identity Formation and The International State, *American Political Science Review*, 88(2): 384-396.
- Wietawski, J. (2017). *Neoclassical Realism and the Crisis of The Realist Paradigm In Contemporary International Relations*, Lazarsky University, Warsaw, Poland.
- Wiltse Çelik, E. (2014). Liberalizm, Kollektif Güvenlik ve Neo-Liberal Kurumsalcılık, İçinde *Enver Balta, Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yalçınkaya B. , Göngen M.A. (2020), Tekilden Çoğula El Değiştiren Diktatörlük, 7 (14), Akademik Hassasiyetler, Yayın aşamasında.
- Yayla, A. (1999). *Liberalizm ve Demokrasi, Sosyal ve Siyasi Teori Seçme Yazılar*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Yaylagil, L. (2013). *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Yeltin, H. ve Işık, K. (2018). Rekabetten İşbirliğine Giden Süreçte Türkiye-Rusya İlişkilerinde Bir Test: Suriye Krizi, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(3).
- Yeşilyurt, N. (2013). *Ortadoğu'da Rejim Güvenliği ve Küçük Devlet; Ürdün Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, Y. (2018). Demokrasilerde Otoriterleşme ve Hibrid Rejim Tartışmaları ve Türkiye'ye Dair Çıkarımlar, *Politik Ekonomik Kuram Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2): 1-26.
- Yıldız, G. (2016). "Turkey's Rojava Policy?", *The AKP and Turkish Foreign Policy In The Middle East*, Vol:5. LSE, Middle East Centre, pp.40-44.
- Yılmaz, A. (2015). Kürt Milliyetçiliğine Eleştirel Bir Bakış: Kürt Mülteciler ve Kürdistan Milliyetçiliği, *Mülkiye Dergisi*, 39(1): 37-56.
- Yılmaz, H. İ. (2016). Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri, *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1): 99-128.
- Yılmaz, S. (2015). Neo-Klasik Realizm: İlerletici mi Yozlaştırıcı mı? Lakatosyan Bir Değerlendirme, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46: 1-18.
- Yiğittepe, L. (2018). Nato ve Rusya Arasında Türkiye'nin Güvenlik Algılaması: S-400 Krizi Örneği, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 276-289.
- Yüksekbaba, Ü. (2017). Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden İletişimsel Kamusalığa Giriş, İçinde, Gökçe Zabunoğlu, Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(4).
- Zabunoğlu, G. (2017). Bir Radikal Demokrasi Teorisi Olarak Müzakereci Demokrasi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 66(4): 796-817.

Zakaria, F. (2014). *Özgürlüğün Geleceği Yurtta ve Dünyada İlliberal Demokrasi*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

İnternet Kaynakları

AA, 19.09.2019, Tomar, Ortadoğu, Arap Baharı ve Rusya'nın Dönüşü, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/orta-dogu-arap-bahari-ve-rusyanin-donusu/1588217>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

Akşam Gazetesi, 06.06.2018, 'Muhalefet Çukur ve Barikat Operasyonlarında Şehit olan 793 asker ve Polisi Unuttu', <https://www.aksam.com.tr/siyaset/muhalefet-cukur-ve-barikat-operasyonlarinda-sehit-olan-793-asker-ve-polisi-unuttu/haber-742595>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

Akşam Gazetesi, 24 Nisan 2013, 'PKK ilk Kez Açıkladı: Oslo'da Neler Oldu', <https://www.aksam.com.tr/siyaset/pkk-ilk-kez-acikladiosloda-neler-oldu/haber-199057>, Erişim Tarihi: 19.04.2020.

AL-Jazeera Turk, 26 Ocak 2014, Ozan Bakır, Suriye'de Kürt Muhalefeti, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/suriyede-kurt-muhalefeti>, Erişim Tarihi: 5 Temmuz 2017.

AlJazeera Turk, 27 Aralık 2013, "Kronoloji; Suriye'de İsyandan İç Savaşa", <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyede-isyandan-ic-savasa>, Erişim Tarihi: 20 Haziran 2017.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 23.03.2012, "İnsan Hakları İhlalleri: Konsey, İran'a Karşı Yaptırımları Sıklaştırıyor", <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/insan-haklari-ihlalleri-konsey-irana-karsi-yaptirimlari-sikilastiriyor-6363>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

BBC News Türkçe, 25.10.2019, YPG: Yerel Bir Örgütten NATO Ülkelerinin Desteklediği Bir Güce Nasıl Dönüştü', <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50180068>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

BBC Türkçe, 17.12.2015, 'Putin: Atatürk Mezarında Ters Dönmüştür', https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151217_putin_turkiye, Erişim Tarihi: 05.05.2020.

BBC Türkçe, 20 Mart 2015, 6 Soruda Yemen Krizi, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/02/150226_yemen_analiz, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017.

- BBCnews Türkçe, 01.11.2014, Peşmerge Türkiye'den Kobani'ye Geçti', https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141031_kobani_pesmerge, Erişim Tarihi: 02.05.2020.
- Beşikçi, İ. (29.08.2016). Devlet, İslam, Kürdler, Darbe, Nerinaazad, <https://www.nerinaazad.org/tr/columnists/ismail-besikci/devlet-islam-kurdler-ve-darbe>, Erişim Tarihi: 21 Mayıs 2019.
- Birgün Gazetesi, 11.05.2016, BMGK'dan Ahrarüs-Şam Kararı, <http://www.birgun.net/haber-detay/bmgk-dan-ahrarus-sam-karari-111970.html>, Erişim Tarihi: 01 Temmuz, 2017.
- Birgün, 08.08.2011, “Erdoğan: Suriye Bizim İç Meselemiz”, <https://www.birgun.net/haber/erdogan-suriye-bizim-ic-meselemiz-59465>, Erişim Tarihi: 12.05.2020.
- Wikipedia, Bölgesel Güç Maddesi https://tr.wikipedia.org/wiki/B%C3%B6lgesel_g%C3%BC%C3%A7, Erişim Tarihi: 05.04.2016.
- CNN Türk.com, 02.07.2019, 'Ergenekon Davası! Her Şey Bir Gece konduda Başladı'', <https://www.cnntrk.com/turkiye/ergenekon-davasi-her-sey-bu-gecekonduda-basladi>, Erişim Tarihi: 18.04.2020.
- CNNTÜRK, 04.08.2013, “Gezi Olaylarında Almanya'nın Parmağı var” <https://www.cnntrk.com/2013/turkiye/08/04/gezi.olaylarinda.almanyanin.parmagi.var/718333.0/index.html>, Erişim Tarihi: 28.04.2020.
- CNNTÜRK, 16.12.2014, “Numan Kurtulmuş Yargıdaki Cemaat Oranını açıkladı”, <https://www.cnntrk.com/haber/turkiye/numan-kurtulmus-yargidaki-cemaat-oranini-acikladi>, Erişim Tarihi: 01.12.2020.
- Conflict Barometer 2014, Heidelberg: Heidelberg Institute on International Conflict Research. http://www.hiik.de/en/index_e.htm.
- Cumhuriyet Gazetesi, 08.09.2010, “Pir Sultan Abdal Kültür Derneği Başkanı, Erdoğan'ı Kınadı”, <https://www.cumhuriyet.com.tr/amp/haber/pir-sultan-abdal-kultur-dernegi-baskani-erdogani-kinadi-176494>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Cumhuriyet Gazetesi, (01.07.2019). ‘CHP’den Ergenekon Tepkisi: Tarihe Böyle Geçtiler’. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/chpden-ergenekon-tepkisi-tarihe-boyle-gectiler-1465351>, Erişim Tarihi: 15.08.2020.
- Çakır, R. (15.11.2013). “Türkiye'nin El-Kaide İle İmtihani”, Vatan Gazetesi, <http://lz.rusencakir.com/Turkiyenin-El-Kaide-ile-imtihani/2249>, Erişim Tarihi: 24.04.2020.

- Çandar, C. (23.09.2011). “Sıfır Sorundan Herkesle Soruna Geçerken’
<https://www.hurriyet.com.tr/sifir-sorun-dan-herkesle-sorun-a-gecerken-18805750>,
 Erişim Tarihi: 18.04.2020.
- Çınar, M. (31.12.2019), “Yerli ve Milli Sığ’ınağı” Birikim Dergisi,
<https://birikimdergisi.com/haftalik/9866/yerli-ve-milli-sig-inagi> , Erişim Tarihi: 15.11.
 2020.
- Davutoğlu, (23.06.2009). ‘Türkiye Düzen Korucu bir Ülke’ Hürriyet Gazetesi,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/davutoglu-turkiye-duzen-kurucu-bir-ulke-11929480>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.
- Deutsche Welle Türkçe, 15.03.2018, Türkiye’nin 7 yıllık Suriye Politikası’,
<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyenin-7-y%C4%B1ll%C4%B1k-suriye-politikas%C4%B1/a-42980399>, Erişim Tarihi: 30.04.2020.
- Diken, 01.10.2014, Ruşen Çakır: Kobani Direnişi IŞİD’e Büyük Oranda Darbe Vurdu’’
<http://www.diken.com.tr/rusen-cakir-kobani-direnisi-iside-buyuk-darbe-vurdu/>, Erişim
 Tarihi: 02.05.2020.
- Diken, 02.08.2014, Erdoğan: Kılıçdaroğlu sen Alevi olabilirsin’,
<http://www.diken.com.tr/erdogandan-kilicdarogluna-sen-alevi-olabilirsin-ben-de-sunniyim-milleti-aldatmaya-gerek-yok/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.
- Diken, 27 Eylül 2017, Kürdistan Referandumunun Resmi Sonucu: Yüzde 92 Bağımsızlığa
 ‘evet’ Dedi, <http://www.diken.com.tr/kurdistan-referandumunun-resmi-sonucu-yuzde-92-bagimsizliga-evet-dedi/>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2018.
- DW, 29.06.2016, Türkiye’de Son Beş Yılsa Patlayan Bombalar,
<https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiyede-son-be%C5%9F-y%C4%B1lda-patlayan-bombalar/a-19363717>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- DW.com, 14.03.2008, ‘AKP’ye Kapatma Davası Açıldı’’, <https://www.dw.com/tr/akpye-kapatma-davas%C4%B1-a%C3%A7%C4%B1ld%C4%B1/a-3192923>, Erişim Tarihi:
 18.04.2020.
- Engin, A. (24 Temmuz 2012). Ortadoğu’da Cetvelle Çizilmiş Sınırlar, T24,
<http://t24.com.tr/yazarlar/aydin-engin/ortadoguda-cetvelle-cizilmis-sinirlar,5439>,
 Erişim Tarihi: 05.05.2017.
- FDD, 03.02.2016, Jonathan Schanzer, “Ankara’nın Başarısızlığı: Türkiye, Arap Baharı’nı
 Nasıl Kaybetti”, <https://www.fdd.org/analysis/2016/02/03/ankaranin-basarisizligi-turkiye-arap-baharini-nasil-kaybetti/>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.

- Fırat News, 15.03.2013, Karayılan, "Önderliğimizin Çözüm Perspektifini Destekliyoruz", <http://firatajans.com/news/guncel/karayilan-onderligimizin-cozum-perspektifini-destekliyoruz.htm>, Erişim Tarihi: 15.01.2020.
- Fredoom House, Countries and Territories, <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>, Erişim Tarihi: 12.10.2017.
- Freedom Of The Press 2011, Freedom House, <https://freedomhouse.org/sites/default/files/FOTP%202011%20Final%20Full%20Report.pdf>, Erişim Tarihi: 25.08.2018.
- Haberler.com, 22.11.2017, Erdoğan Soçi'de Türkiye'nin Kırmızı Çizgisini Çekti: PKK/PYD'nin Dışlanması Önceliğimiz', <https://www.haberler.com/erdogan-soci-de-turkiye-nin-kirmizi-cizgisini-10270054-haberi/>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.
- Habertürk, 07.10.2014, 'Erdoğan: Kobani Düştü, Düşecek', <https://www.haberturk.com/gundem/haber/997321-erdogan-kobani-dustu-dusecek>, Erişim Tarihi: 02.05.2020.
- Human Development Reports 2010, The Real Wealth of of Nations: Pathways to Human Development, UNDP, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf, Erişim tarihi: 15 Kasım 2017.
- Human Rights Watch, World Report 2010: Events of 2009, <https://www.hrw.org/world-report/2010/country-chapters/iran>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Human Rights Watch: Iran Evens of 2006, <https://www.hrw.org/world-report/2007/country-chapters-7>, Erişim Tarihi: 10.05.2020.
- Hürriyet Gazetesi, 18.02.2013, Erdoğan: Milliyetçilik ayak altında, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-milliyetcilik-ayak-altinda-22621388>, Erişim Tarihi: 22.05.2020.
- İlke Haber, 11.11.2014, HDP Heyeti Yarın Açıklama Yapacak, <https://www.ilkehaber.com/haber/hdp-imrali-heyeti-yarin-aciklama-yapacak-31251.htm>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.
- Kısa Dalga Podcast, 30.01.2020, "Sırrı Süreyya Önder Anlatıyor 1", <https://www.kisadalga.net/sirri-sureyya-onder-anlatiyor-1/>, Erişim Tarihi: 04.05.2020.
- Koç, (03.08.2016). "2016 İran Parlamento Seçimleri", İRAM, <https://iramcenter.org/2016-iran-parlamento-secimleri/>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.

- Laçiner, Ö. (30.01.2014). “AKP-Cemaat: İttifaktan Çatışmaya”, AlJazeera Turk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/akp-cemaat-ittifaktan-catismaya>, Erişim Tarihi: 18.04.2020.
- NTV, “Destek Olmadan Esad’ı Yenemezler”, 05.11.2012. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/destek-olmadan-esadi-yenemezler,HBon89nQcUiDoA62PFL92w>, Erişim Tarihi: 11.11.2020.
- Roi Kais, 30 Eylül 2014, İsim İsim Suriye’de Savaşan Örgütlerin Listesi, <http://odatv.com/isim-isim-suriyede-savasan-orgutlerin-listesi-3009141200.html>, Erişim Tarihi: 30 Haziran 2017.
- Sabah Gazetesi, 26.07.2012, 'Suriye'nin Kuzeyinde Kürt Devletine asla izin vermeyiz', <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/07/26/suriyenin-kuzeyinde-kurt-devletine-asla-izin-vermeyiz>, Erişim Tarihi: 01.05.2020.
- Sabah Gazetesi, 28.10.2014, Süreci Bitiren Biz Olmayacağız, <https://www.sabah.com.tr/gundem/2014/10/28/sureci-bitiren-biz-olmayacagiz>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.
- Sarı, İ. (21.09.2017). “Bağımsızlık Referandumu ve İran’ın Kuzey Irak Politikası”, İRAM, <https://iramcenter.org/bagimsizlik-referandumu-ve-iranin-kuzey-irak-politikasi/>, Erişim Tarihi: 16.05.2020.
- Sözcü Gazetesi, 27.11.2015, Erdoğan ile Putin arasında söz düellosu sürüyor’, <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/erdogan-ile-putin-arasinda-soz-duellosu-suruyor-996090/>, Erişim Tarihi: 06.05.2020.
- T24 Bağımsız İnternet Gazeteciliği, 21.02.2014, “7 Şubatta Gül, Hakan Fidan’a ifade ver dedi; Erdoğan Gitme, dedi”, <https://t24.com.tr/haber/7-subatta-gul-hakan-fidana-ifade-ver-dedi-erdogan-gitme-dedi,251631>, Erişim Tarihi: 25.04.2020.
- T24, 26 Mart 2015, “Suudi Arabistan Yemen’i Havadan Vurdu, Operasyona 10 Ülke destek veriyor”, <http://t24.com.tr/haber/suudi-arabistan-yemeni-havadan-vurdu-operasyona-10-ulke-destek-veriyor,291564>, Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017.
- Taştekin, F. (29 Ocak 2018). Erdoğan’ın Kefil Olduğu ‘Milli Ordu’, Gazeteduvar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/01/29/erdoganin-kefil-oldugu-milli-ordu/>, Erişim Tarihi: 5 Şubat 2018.
- The Economist, Democracy Index 2019, <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>, Erişim Tarihi: 25.12.2019.

- Tutar, B. (02.03.2012). “İran’da Rejimbozumu Riski”, Sabah Gazetesi, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2012/03/02/iranda-rejimbozumu-riski>, Erişim Tarihi: 15.05.2020.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 26.08.2015, Seçimin yenilenmesi anayasal bir mecburiyettir; Bütün Yollar Denenmiştir, <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34170/secimlerin-yenilenmesi-karari-anayasal-bir-mecburiyettir-butun-yollar-denenmistir.html>, Erişim Tarihi: 05.05.2020.
- Word Energy Outlook 2013, Crude Oil Plus products, [https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/0484\(2013\).pdf](https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/0484(2013).pdf), Erişim Tarihi: 10.05.2018.
- World Report 2013: Iran, Events of 2012, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/iran#>, Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Yeni Yaşam Gazetesi, 23.11.2019, O fotoğrafın üzerinden 11 yıl geçti, <http://yeniyasamgazetesi1.com/o-fotografin-uzerinden-11-yil-gecti/>, Erişim Tarihi: 20.05.2020.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Mehmet Ali GÖNGEN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Siverek Lisesi, Siverek/Şanlıurfa
Lisans Diploması	İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik, İstanbul, 2000
Yüksek Lisans Diploması	Hamburg Üniversiteleri, European Studies (Euromaster), 2012
Tez Konusu	The Kurdish Question In Turkey From European Union Perspective,2012
Doktora Diploması	İstanbul Üniversitesi, Gazetecilik ABD, İstanbul, 2016
Tez Konusu	AB Kriterleri Işığında Türkiye’de İfade ve Basın Özgürlüğü: AK Parti Dönemi, 2016
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL ÇALIŞMALAR	
Yayınlar ve Sunumlar	
İzol R., Göngen M.A.,’ İran Kimliğinin İran’ın Arap Politikası Üzerindeki Etkisi’, Innovation and Global Issues In Social Sciences Inglobe, 2017 .	
Göngen M. A., “Avrupa Birliği Kriterleri Işığında Türkiye’de İfade ve Basın Özgürlüğü: Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.	
Göngen M. A. Ve Kılınç P. B., “Karşı Hegemonik İttifak Olarak İran – Venezuela İlişkileri”, 21. Yüzyılda Orta Doğu içinde, Seçkin Yayıncılık, 2016.	
Göngen M.A. and Ağbay C. N., “Sectarian Split in The Middle East Within The Scope of The Religion – Foreign Policy Relationship and The Attitude of The AKP”, International Journal of Liberal Arts and Social Science, April 2015, Vol. 3, No. 4, pp. 34-47.	
Göngen M.A. and Ağbay C. N., “The Impact of Religion on the Middle East Policy: The Case of AKP Before and After The Arab Spring”, International Conference of Interdisciplinary Studies, 16-19 April 2015, Teksas, ABD.	
Göngen M. A., “Arap Baharı Karşısında ABD’nin Tutumu”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2014, Sayı. 33, ss. 1-18.	
Göngen M.A., “Obama Doktrininin Arap Baharı Pratiği”, Akdeniz Üniversitesi, Uluslar arası İlişkiler Sempozyumu, Kasım 2014, Antalya.	
Göngen M.A., “Ortadoğu’da Mezhepsel Kırılma ve Kürtler”, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu’da Siyaset ve Toplum Kongresi, 14-17 Ekim 2014, Sakarya.	
Göngen M.A., “Suriye İç Savaşı Gölgesinde Kürtler ve ‘Çözüm Süreci’” Akdeniz Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Sempozyumu, Aralık 2013, Antalya.	

Göngen M. A., “Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu Küreselleşmeyi Yöneten Üç Ana Kurum: IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ağustos 2013, Sayı. 29. ss. 117-135. Göngen M. A., “The Kurdish Question In Turkey From European Union Perspective” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz ve Hamburg Üniversiteleri, 2012.	
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurumlar	Gaziantep Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Anabilim Dalı Öğretim Üyesi
E-Posta	maligongen@hotmail.com

